SZENT ISTVÁN
ABSOLUTA

SZENT ISTVÁN
ABSOLUTA

BANGHA BÉLA S. J.
ÖSSZEGYŰJTÖTT MUNKÁI

GYŰJTEMÉNYES DÍSZKIADÁS

BANGHA BÉLA S. J.
ÖSSZEGYÜJTÖTT MUNKÁI

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE

DR BIRÓ BERTALAN

XI. KÖTET

SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA
BUDAPEST

BANGHA BÉLA S. J.

VILÁGNÉZETI VÁLASZOK

SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA
BUDAPEST

Imprimi potest. Nr. 362/1941. Budapestini, die 24. III. 1941.
Eugenius Somogyi S. J., Praep. Prov. Hungariae.

Nihil obstat. Dr. Michael Marczell, censor dioecesanus.
Nr. 2585/1942. Imprimatur. Strigonii, die 15. Aprilis 1942.
Dr. Joannes Drahos, vicarius generalis.

Kiadja a Szent István-Társulat.

Stephaneum nyomda Budapest. Felelős: ifj. Kohl Ferenc.

ELŐSZÓ.

Krisztus igazságot jött hirdetni a világnak s az igazság szerinte „megszabadít minket". Az igazsággal azonban kezdettől fogva mereven szembenállt a tévedés és a fogalomzavar, az emberi nem egyik legszomorúbb öröksége a bűnbeesés óta. Növeli a tévedés széles lehetőségeit az, hogy sokaknak valósággal érdeke az igazság elhomályosítása s azok a sötét hatalmasságok is, amelyek a „hazugság atyjának" bérzsoldjában állanak, ma fürgébbek és zsákmányéhesebbek, mint valaha voltak.

Fájdalmas és megdöbbentő látvány: egy világ hányódik-tépődik a tévedések hinárjában, a hamis jelszavak, divatos tévedések, a félrevezetés és hazugságok hálói közt! Egy társadalom, amely az élet legmélyebb s legszentebb kérdései körül oly siralmas tudatlanságot árul el s oly nagy számmal hull zsákmányául a valótlanságok és felületességek démoni erejének! Emberek, akik tulajdonkép mind az igazság számára volnának teremtve s akik számára Krisztus a legmagasztosabb és legboldogítóbb igazságok egész kincsesházát nyitotta meg, ma özönével zuhannak bele végzetes tévedések és önámítások szakadékaiba, engedik megmételyezni s megmérgezni a felfogásukat, ítéletüket, ízlésüket, gondolkozásuk egész módszerét s elfordulva az igazságtól szépen hangzó mesék és nevetséges hiedelmek után rohannak. Egyként hull a téveszmék örvényébe az egyszerű, tanulatlan nép s a magát műveltnek nevező tanult osztály, amelynek világnézeti eligazodása gyakran semmivel sem fegyelmezettebb, biztosabb és logikusabb, mint a vályogvető cigányé vagy a falusi javasasszonyé.

Nincs ma a keresztény világnézet bajnokainak,

nincs ma az Anyaszentegyház igazsághirdető s igazságvédő osztagának sürgősebb teendője, mint ez: *felvilágosítani a félrevezetetteket!* Letépni a szemükről a hályogot! Szétvágni a mesék, ráfogások, félremagyarázások és világnézeti babonaságok sűrű szövedékét! Rámutatni a divatos félreértésekre és félremagyarázásokra, feltárni az emberek előtt a legfőbb és legszebb igazságok napfényes, békeosztó világát!

Nem szakszerű és tudományos fejtegetésekben csupán, amelyeket a közönség ritkán olvas s amelyekben úgysincs hiány. Hanem a *mindennapi élet nyelvén* s a világi emberek igényeihez mérten, lehetőleg azoknak az elnagyolásoknak, félremagyarázásoknak s ellenvetéseknek szemmelkövetésével, amelyekben a vallási tájékozatlanság és fogalmi zavar ma leginkább mutatkozik, amiket legtöbbször hangoztatnak akár az itthon kitermelt, akár a külföldről becsempészett újpogányság, akár pedig a szekták igehirdetői. Szerény és kicsi mértékben ezt akarja megkísérelni e könyv. Kicsi mértékben, mert minden elképzelhető ellenvetés tárgyalása megint vaskos kötetté duzzasztaná az írást, ami magában is akadálya lenne a gyakorlati s célbavett haszonnak. A bővebb eligazítást megtalálja mindenki, aki keresni akarja, akár a szerző négykötetes hitvédelmi munkájában,[1] akár a Katolikus Lexikon idevágó köteteiben,[2] akár pl. Schütz Antal Dogmatikájában,[3] vagy amennyiben történelmi kérdések, a Pázmány Péter Irodalmi Társaság által kiadott Egyháztörténetben.[4] A faji vallásról Klemm Kálmán könyve nyujt bővebb felvilágosítást.[5] Az Isten-érveket Kiss János adja elő világosan és szabatosan.[6] A harcos

[1] Nagy kérdések útján. 1923. — Istenhit és istentagadás. 1923. — Jézus istenségének bizonyítékai. 1923. — A katolikus Egyház krisztusi eredete. 1923.

[2] Katolikus Lexikon. 4 kötet. 1931.

[3] Schütz Antal: Dogmatika. 1937.

[4] A keresztény Egyház története. Bangha Béla és Ijjas Antal szerkesztésében.

[5] Klemm Kálmán: Kereszténység vagy faji vallás? 1937.

[6] Kiss János: Az Isten megismerése a látható világban.

istentagadás és egyházellenség ma egész országokban pergőtűzszerűen támadja a keresztény és katolikus világnézetet. Jaj nekünk, ha a csekély iskolai hittanoktatásra vagy a templomi igehirdetésre hagyatkozva azt hisszük, népünk s közönségünk eléggé felvértezetten nézhet szembe egy esetleg nálunk is felbukkanó vagy máris felbukkant vallásellenes agitációval. *Késő lesz akkor kiáltozni tűzoltó után, amikor a házunk fele már leégett.* A Katolikus Akció ezért sürgeti annyira a *világiak vallási és főleg hitvédelmi képzését,* hogy az eljövendő, sorsdöntő világnézeti harcokban, ha majd esetleg egy jövendő egyházüldözés a papság kezét-lábát gúzsbaköti s az iskolai hitoktatást, az igehirdetést és a sajtót béklyóba veri, a világiak is rendelkezzenek olyan hitvédelmi készültséggel, hogy semmiféle erőszak, terror, hitegetés vagy tömegámító propaganda le ne üthesse őket a lábukról.

Szeretnők, ha ebben a felvértező munkában e szerény kiadványunk is hasznos szolgálatot tehetne.

Bangha Béla.

Világnézeti válaszok.

I. Vallás.

Sokan kérdik ma, néha kissé megvető hanghordozással: ugyan mire való a vallás? Van-e még jelentősége? Nem fontosabb-e a gazdasági élet, a politika, a nemzet, a család, az egyéni boldogulás itt a földön? A vallás szerintük: sötétség és babonaság, maradiság és fanatizmus. Papi uralom és a klérusnak való behódolás. Dajkamesék és gyermekes elképzelések halmaza, amellyel komoly ember nem is foglalkozik többé. Vagy legjobb esetben: szép és erkölcsnemesítő önmegnyugtatás, felemelő érzések és sejtések sajátságos gondozása, amelyet mindenki művelhet a kedve és igényei szerint, de amelynek tartalmi valósága, komoly, ingathatatlan igazságai, törvényei, minden körülmények közt tiszteletben tartandó jogai nincsenek és nem is lehetnek.

Mire való a vallás, kérdezzük mi is; de erre a kérdésre mindjárt *pozitív feleletet* adunk.

1. A vallás arra való, hogy komoly *értelmet adjon az életnek.* Mi is lenne az élet vallás, Isten, lélek, örökkévalóság nélkül? Esetleges, érthetetlen és céltalan véletlenek, megmagyarázhatatlan és megfejthetetlen talányok szövedéke. Egyesekre, kevesekre nézve élvezetes körséta, de a legtöbb emberre nézve terhes, fáradalmas és gyötrelmes hányattatás itt a földön. 10 évig, 40 vagy 60 évig, esetleg 80 vagy 90 évig. Lázas és esztelen törtetés valami el nem érhető ködkép: a boldogság felé s utána csalódott és kétségbeesett leroskadás a sírba. Egy őrült hajsza, amely szükségképpen és végképpen a semmiségbe hull, a pusztulásba

és halálba torkollik. Csak a vallás ad az emberi létnek fönséges értelmet, elfogadható magyarázatot, gyönyörű célt, tartalmat és nagyszerű rendeltetést.

2. A vallás arra való, hogy általa kifejezésre juttassuk és elismerjük azt a valóságos helyzetet, amely a nagy világrend közt és miköztünk, szorosabban: a világrend alkotója, egyben a mi *Alkotónk és Teremtőnk* és miköztünk fennáll.

Nem lehet tagadni: mi emberek nem magunk alkottuk önmagunkat. Minket *más valaki* alkotott. Azzal pedig, hogy megalkotott, határozott viszonylatba is lépett velünk: a mi Atyánk lett, Urunk és Törvényhozónk. Vele mint Alkotónkkal szemben kötelességeink vannak: a hála, az engedelmesség, a szolgálat s a szeretet kötelességei. Csak akkor vagyunk egész emberek, csak akkor töltjük be az elénk tűzött legfőbb hivatást, ha mindenekelőtt ezeket a kötelességeket teljesítjük, ha az Alkotónkkal való viszonyunkat elismerjük s a gyakorlatba átvisszük. Vagyis: a vallás által.

3. A vallás arra való, hogy általa *felsőbbrendű erkölcsi életet éljünk s ezzel megkülönböztessük magunkat az oktalan állattól.* Az állat csak érzéki ingerek és ösztönök szerint cselekszik, mert esze nincsen. Az embernek azonban értelmet is adott az Isten s ennek az értelemnek a világánál fel kell ismernie az eszmei és erkölcsi világ nagy törvényeit s a szerint kell berendeznie életét. Vagyis: jónak kell lennie, becsületesnek, erkölcsösnek, mert e nélkül sem emberi méltóság, sem az embertársakkal való békés és emelkedett együttélés, sem a teremtő Isten iránt való hűség és szolgálat nincsen. Csak az az emberhez méltó élet, amelyben a *lelkiismeretesség, a tekintély- és jogtisztelet, az erkölcs és a szeretet állnak legelső helyen.* Ennek azonban mindnek egyetlen biztos és végső alapja a vallás, vagyis a tudat, hogy ezekre a dolgokra Isten akaratából van szükség és Isten az, aki végső alapja minden jognak, tekintélynek, törvénynek, erkölcsnek és szeretetnek. Ahol vallás nincs, ott

tapasztalás szerint az emberi társadalom s az emberi méltóság legfőbb törvényei talajt vesztenek.

4. A vallás arra való, hogy az egyetlen e földön elérhető igazi *boldogságot* megszerezni segítsen. Az egyetlen igazi emberi boldogság: egyfelől a tudat, hogy a legfőbb és leghatalmasabb lénnyel, az Istennel, békében élünk s gyermeki, szeretetteljes hűségben Őt édes mennyei Atyánknak nevezhetjük, másfelől a hit, hogy a szörnyű vég, a halál, nem oltja ki végleg a létezésünket, hanem a síron túl, Isten csodálatos országában, egy felsőbb és tisztább létrendben örökkétartó és végtelen boldogság vár azokra, akik Istent ezen a földön hitték, szerették és híven szolgálták. Aki nem vallásos, annak az élete csupa aggasztó kérdőjel: szenvedéseiben nincs vigasza, kísértéseiben nincs erős támasza, nyugtalanságában nincs nyugtató reménye s főleg a halállal szemben nincs semminemű komoly menedéke. A vallásos ember: nyugodt, boldog, lehiggadt ember; a vallástalan: zavart lelkű, háborgó, boldogtalan, kapkodó és pályájavesztett ember.

5. A vallás arra való, hogy biztonságba helyezzen a *legnagyobb veszedelemmel szemben,* ami embert érhet: az Alkotó Isten számonkérésével, ítéletével és büntető igazságszolgáltatásával szemben. Minden felsőbb fórum, minden törvényhozó, minden uralkodó kell hogy érvényt is tudjon szerezni akaratának, azáltal, hogy az ellenszegülőket, a törvény megvetőit megbünteti. Az Isten végtelen fölségéből folyik, hogy azokat, akik az ő szeretetét visszautasították s vele szemben megvetést, törvényeivel szemben engedetlenséget tanusítottak, ugyancsak megbüntesse, mégpedig végtelen fölségének megfelelő mértékben, minden evilági büntetést árnyékba állítóan. A kinyilatkoztatás tele van annak kijelentésével, hogy Isten ezt az ő büntető szándékát teljes szigorral végre is akarja hajtani azokon, akik megtagadták tőle az önkéntes, gyermeki engedelmességet. Ha tehát vallásos nem vagyok, kiteszem magamat a legrettentőbb lehetőségnek, sőt bizonyosságnak: az örök büntetésnek és bűnhödésnek.

6. A vallás végül arra is való, hogy általa meg tudjuk őrizni legfőbb *emberi, művelődési és nemzeti értékeinket.* A vallás teremtette meg a kultúra legnemesebb termékeit, részesítette a keresztény művelődés kincseiben a világot. Ma is a vallás őrzi és ápolja azokat a magasztos eszméket, amelyekből az emberi, családi és nemzeti jólét, az igazságosság és szociális szeretet, a honpolgári erkölcs és eszményiség kivirágzik. Viszont az emberi szabadság, méltóság és erkölcs eltiprói szintén mindig a vallásban látják eltipró, erőszakos és megtévesztő uralmuk egyik legfőbb akadályát. Innen a vallásüldözések sorozatos láncolata a római cézároktól a bolsevizmusig s más mai elnyomó rendszerekig. A zsarnokok, a lelkiismeretek kerékbetörői, a zavarosban halászók, népek ámítói semmiben sem látnak akkora veszedelmet a maguk szempontjából, mint abban a vallásban, amely tiszta, szilárd és hajlíthatatlan erkölcsi elveket hangoztat, amely védi a személyiség s a lelkiismeret jogait, amely leleplezi az ámítást és lelkiismeretlenséget. Ha erősen, szabadon, emberhez méltón akarunk élni, ha nemzetünket is ezen az úton akarjuk megőrizni, ha a legmagasabb emberi értékekhez komolyan ragaszkodni kívánunk: már ezért is vallásosaknak kell lennünk.

Mire való tehát a vallás? Mindenre, ami jó, nagy és magasztos. Kinek nem való a vallás? Csak annak nem, akiben vagy értelem nincs e felsőbbrendű szempontok megértésére, vagy becsületes jóindulat nincs az emberiség legszentebb értékeinek fenntartására.

Kérdések és ellenvetések.

Ki beszél ma vallásról? A vallás kora lejárt s az emberiség új eszmék felé halad.

Ezt mondogatják a vallás ellenségei már néhány száz vagy ezer év óta s a vallás még mindig itt van és él, sőt mindig új meg új lendületet vesz, sokszor ott is, ahol már szinte eltemetettnek vélték. Oka ennek az, hogy a vallás annyira komoly dolog s annyira az

ember természetének legmélyéből fakad, hogy ha ideig-óráig elhallgattatják is a szavát, mindig újra felszínre tör s követeli természetes jogait.

Vallás mindig volt és mindig lesz, amíg ember él a földön. Mert minden ember, aki nem vak és eszement, szükségképpen felveti magában előbb-utóbb a kérdést: *honnan a világ? Hova megy az élet? S mi az oka, célja, értelme minden történésnek?* S mihelyt az ember ezeket a kérdéseket kutatja, komoly feleletet nem talál rájuk mást, mint azt, amely az Istenhez vezet s a vallást alapozza meg.

A modern világ meglehetősen vallás nélkül intézi az ügyeit. Egészen más kérdések érdeklik ma az emberiséget!

Sajnos, ez sok tekintetben így van. Sokan, vezető emberek is, elhanyagolják Isten iránti kötelességeiket. De *mi következik ebből?* Csak az, hogy sokan annyira rabjai az evilágiságnak, a merőben érdekelvi, politikai és gazdasági szempontoknak, annyira csak maguknak s a mának élnek, hogy az élet legnagyobb kérdéseivel nem érnek rá foglalkozni. Azonkívül ma sokszor legkönnyebben éppen azok kerülnek élre, akik minden eszközzel csak a maguk anyagi, evilági, gazdasági, politikai vagy nemzeti céljaikért küzdenek. Következik-e ebből, hogy vallási téren is irányadók lehetnek? Vajjon pl. abból, hogy a zsidók majdnem minden országban a legnagyobb gazdasági sikereket érték el, következik-e a zsidó világnézet felsőbbrendűsége vagy igaz volta? Talán inkább ellenkezőleg! *Érték* és evilági *érdek* nem mindig fedik egymást; az erkölcsi többérték és többigazság a mai anyagelvi harcban könnyen kerül a kerekek alá. Nem a kufárszellem érdekvilága, vagy akár a politikai sikerek mindenfölött való hajszolása dönti el az igazságot s a több-értéket!

Azért, mert sok az emberek közt a *színvak,* még nem lehet azt mondani, hogy *színek nem léteznek* s mindenki téved, aki színekben hisz! Azért, mert vannak *léha és cinikus* emberek s ezeknek sokszor igen

jól is megy a dolguk itt a földön, még valóban nem következik, hogy tehát a léhaság és cinizmus a *leghelyesebb életirány* s a magasabb eszmények — pl. önzetlenség, önfeláldozás, erkölcs, hazaszeretet, hősiesség — megvetést érdemlő babonák! Ugyanígy nem következik semmi a vallás ellen abból, hogy sok ember vallástalan s csak az evilági dolgokkal törődik.

Művelt ember megvan vallás nélkül is.

Ha *erővel elhallgattatja magában* a végső nagy kérdések után kutató értelem szavát, akkor ideigóráig csakugyan meglehet az ember vallás nélkül is. Ez azonban nem a *műveltség* jele, hanem inkább a *szellemi szegénységé*, egyoldalúságé, sokszor csak az értelmi eligazodást önkényesen beszűkítő *bátortalanságé*. Viszont a történelem szerint éppen a *legműveltebb s legmélyebb elmék* nagyon is keresték a világnézeti kérdések megoldását s legjava részük azt a keresztény vallásban meg is találta. Már azért sincs tehát senkinek joga a vallásban műveletlenséget látni.

Fordítva: gyanús dolog, hogy rendesen éppen a félműveltek hivatkoznak a vallással szemben a maguk nagy műveltségére. Amily kevés az igazi műveltek közt a vallástalan ember, époly gyakori a hitetlenséggel való üresfejű hencegés a sekélyes műveltségű vagy csak egyoldalúlag (pl. technikailag) képzettek közt s leginkább a *teljesen műveletlen hangoskodók* soraiban. A vallástalanság az esetek nagyobbik részében a *gondolattalanság, nagyzolás* és szellemi *kamaszkodás* jele.

A vallás a gyengék és együgyűek menedéke.

Rendesen azok beszélnek így, akik maguk is talán túlnan gyengék és együgyűek ahhoz, hogy a vallás nagyszerű gondolatait s eszmerendszerét megértsék. Gyengék és együgyűek? Vajjon gyenge és együgyű volt-e Apponyi Albert és Prohászka Ottokár? Együgyű volt-e Pasteur és Marconi s az újkor nagynevű *tudósainak, gondolkozóinak, szellemi óriásainak* az a fé-

nyes sora, akik a vallásban s a keresztény hitben találták meg a nagy világtalány megoldását? Gyengék-e azok a *hithősök,* akik, mint csak nemrég is a spanyolországi vértanuk, bátor szívvel és emelt fővel vállalták a megkínoztatást és a leggyötrelmesebb halált, mert hivők, istenfélők, vallásosak voltak? Vannak a vallásos emberek közt együgyűek is és gyengék kétségtelenül, de az igazi gyengéket és együgyűeket valóban nem a vallás komoly követői közt kell keresni!

Maga Krisztus mondja, hogy boldogok a „lelki szegények", vagyis az ügyefogyottak és együgyűek.

Csakhogy Krisztus „lelki szegényeken" nem ügyefogyottakat és félkegyelműeket ért, ahogy ezt a szocialista s egyéb vallásgyalázók mindenáron értelmezni szeretnék, hanem a *lélekkel fogadott és gyakorolt szegénységet,* a földi javakhoz való túlzott ragaszkodásról való öntudatos lemondást, vagyis: *a lélek belső szabadságát a pénzzel, kinccsel, anyagisággal szemben.*

Hogy Jézus ezt csakugyan így érti: a szív, nem pedig az értelem szegénységeképpen, kiviláglik abból, hogy ugyanezt a krisztusi kijelentést (Mt. 5, 3) Szent Lukács evangéliuma egyszerűen így mondja: „Boldogok ti *szegények!*" (6, 20), valamint abból, hogy Krisztus Urunk a szegénységet máshol is sűrűn dícséri (Mt. 6, 19—21; 10, 9; 11, 5; 13, 22; 19, 21 stb.), viszont az *oktalanságot és esztelenséget állandóan korholja s okosságra int* („Legyetek *okosak, mint a kígyók".* Mt. 10, 16).

Nem kell az evangéliumot *erőszakosan kiforgatni az értelméből!*

A tudósok közt legalább ugyanannyi a vallástalan, mint a vallásos, ebből tehát nem lehet a vallás mellett érvelni.

Nem is abból érvelünk a vallás mellett, hogy tudósok és nagy emberek végeláthatatlan sora tett mellette hitvallást, mert tény, hogy a vallástalanság oldalán is állanak nagynevű emberek s kiváló szellemek.

Csak azt mondjuk: amint az egyik tényből nem következik a vallás igaz volta, ugyanúgy nem következik a vallástalanok nagy számából a vallás hamis volta.

Jegyezzük meg azonban a nagy különbséget: míg a hivő nagy szellemek rendesen épp *azért voltak mélyen vallásosak,* mert komolyan és behatóan *foglalkoztak a vallás kérdéseivel,* addig a vallástalan tudósok vagy államférfiak rendesen azért vallástalanok, mert sohasem *foglalkoztak behatóbban* ezekkel a kérdésekkel. Sokan azért vallástalanok, mert a vallás parancsaiban *kényelmetlen akadályt látnak* a maguk hatalmi céljainak elérésében, vagy léha életük akadálytalan folytatásában. Ebből pedig a vallás értéke s igazsága kérdésében valóban *semmi sem következik.*

A vallás kiöli az életörömöt.

Annyi igaz, hogy a vallás nem engedi meg ösztöneink *zabolátlan és lelkiismeretlen kiélését.* A vallás *féket rak* a szenvedélyeinkre s határokat állít csapongó vágyaink elé. De éppen ezzel *védi is a társadalmi együttélés legfőbb kincsét:* az erkölcsöt és kölcsönös jogtiszteletet.

Jaj lenne az emberi társadalomnak, ha mindenki azt tehetné, amit akar! Ha a tolvaj szabadon lophatna, a zsarnok szabadon kegyetlenkedhetnék, az ügyesebb és ravaszabb szabadon zsákmányolná ki a felebarátját, ha a magasabb helyen ülő kénye-kedve szerint visszaélhetne mások alárendelt helyzetével, ha a férj és feleség szabadon élhetne vágyainak s lábbal taposhatná a hitvesi hűséget, ha a gyermekek szabadon garázdálkodhatnának s büntetlenül megfeledkezhetnének a szülők iránti hála és tisztelet kötelességéről. Az életörömök korlátlan hajszolása csak a sikkasztóknak, rablóknak, gonosztevőknek használna, nem a becsületes embereknek.

Viszont van egy életöröm: a jó lelkiismeret öröme, az Isten és az emberszeretet békéje és az örök élet reményének boldog biztonsága, amely ha nem is olyan zajos, mint az érzékiség örömei, viszont *mélyebb, iga-*

zabb, felemelőbb öröm minden evilági gyönyörűségnél. Ennek az örömnek pedig a *vallás* az igazi *szülőanyja* és *hordozója.*

A modern tudomány megdöntötte a vallást.

Valaha divat volt így beszélni; ma már nem az. A tudomány ma már *szerényebb* lett. Csakugyan, *vajjon melyik tudomány döntötte volna meg a vallást?* S a vallásnak *melyik tételét* döntötte meg? Mutassanak rá határozottan arra: hol az a bizonyos ellentét s ne érjék be üres fecsegéssel! *Soha* a katolikus vallásnak *egyetlen tételéről* sem lehetett eddig *semmiféle tudomány nevében* kimutatni, hogy hamis és a tudománnyal ellenkező lenne. Fordítva igaz: a vallástalanság és hitetlenség *minden* tétele csupa *tudományos képtelenség.*

Ha csakugyan lenne ellentét vallás és tudomány között, akkor ezt az ellentétet *elsősorban azoknak a szellemóriásoknak kellett volna észrevenniök,* akik a legragyogóbb tudást a leggyermekdedebb hittel és vallásossággal tudták magukban egyesíteni. Ha olyan szellemóriások, mint *Newton* és *Laplace, Volta* és *Ampère, Gauss* és *Cauchy, Müller János* és *Mendel Gergely János, Röntgen* és *Maxwell* nem találtak ellentétet vallás és tudomány közt, *mi jogon mernek akkor törpék,* apró szabadgondolkozó párttitkárok és bolsevista tudatlanok a *tudomány nevében* kiáltozni a vallás ellen?

Fő az, hogy mindenki becsületesen éljen, a vallás mellékes.

Először is: épp azért kell vallás, hogy mindenki *becsületes lehessen!* Másodszor: aki nem vallásos, vagyis aki Istennel szemben nem teljesíti kötelességét, *az már ezen a címen sem nevezhető becsületesnek.* Fő az, hogy mindenki becsületes legyen? Helyes: mindenki teljesítse tehát a kötelességeit. De *minden kötelességét* és mindenekelőtt a *kötelességeit az Isten iránt!* Mert ahol az emberek Istennek nem engedel-

meskednek, ott tapasztalás szerint *egymással szemben sem tartják meg* a becsület és tisztesség kötelességeit. Helyesen írja XII. Pius pápa, hogy a háborúk, szerződésszegések, ellenségeskedések és féktelenségek onnan erednek, hogy aki nem hajol meg Isten törvénye előtt, az nem hajol meg semmiféle erkölcsi törvény előtt sem.

A vallás hívei között is vannak jellemtelenek, sőt gonosztevők, viszont a vallástalan emberek közt is akadnak jellemes emberek.

Ebből legfeljebb az következik, hogy mindenütt vannak kivételek. De mindenki *kivételnek is érzi,* ha valaki vallásos ember létére mégis annyira megfeledkezik magáról, hogy cselekedeteit nem tartja összhangban azokkal a magasztos eszményi követelésekkel, amelyek a vallásosságból fakadnak. S hasonlókép szembeötlő kivétel, ha valaki a természetes erkölcsiség követelményeit kényesen szemmeltartja, de ugyanakkor nem veszi észre, hogy a legfőbb és legtermészetesebb kötelesség terén: az Isten imádata és szolgálata terén elmarad.

A legderekabb emberek, a kötelességtudás és lelkiismeretesség legragyogóbb példaképei, a legönzetlenebb hazafiak és családapák, legnemesebb lelkű anyák és hitvesek, legodaadóbb gyermekek és a legtisztább ifjúság, tapasztalás szerint mindig *a vallásos élet talaján teremnek,* míg viszont a *gonosztevők,* a csalók, paráznák és tolvajok, önzők, másokat lelkiismeretlenül eltaposók csaknem kivétel nélkül a *vallástalanok közül kerülnek ki.* Csak szét kell nézni az életben!

A vallás álszenteket nevel.

Ó igen, éppen úgy, mint ahogy a legértékesebb anyaföldből is teremhet gaz és bojtorján. Azért mégis esztelenség lenne *meg nem becsülni a jó talajt* s benne látni a baj okát. A vallásosság talajából is

fakadhat *torz és elferdült növény*, de a dolgok értékét senki okos ember nem ítéli meg az esetleges elferdülésekből, hanem sokkal inkább abból, ami azoknak *természetes és normális fejlődménye*. Ez pedig nem az álszentség, hanem *a tiszta szív, a becsületes jellem és emelkedett lelkület.*

Jobb vallás nélkül élni.

Hogyne: a kutya és a féreg is megvan vallás nélkül! Amíg magasabb igényeid nincsenek és magasabb rendeltetés tudatára nem ébredsz, mint amilyen az ösztönéleted színvonala, addig jobb vallás nélkül élni. Enni, inni, aludni, szórakozni, az ösztöneidet kiélni: azt elvégre csakugyan lehet vallás nélkül is. Még színházba járni, táncolni, sőt tudományt művelni és politizálni is lehet valahogyan vallás nélkül. De *a legmélyebb s legégetőbb kérdésekre megfelelni, erkölcsi életet élni*, legyőzni magadban *a rosszat, a szenvedést, a halált:* Isten nélkül nem lehet.

Mi hasznom nekem a vallásból? Hoz az valamit a konyhára?

Igy csak a tompult elméjű ember beszél, a minden magasabb hivatásról lemondó alacsony érzület. Mi hasznom a vallásból? Éppen úgy kérdezhetnéd ezt is: *Mi hasznom a becsületből? Mi hasznom a hazából?* Mi hasznom a gyermekeim tiszta lelkületéből? Mi hasznom a tudományból, a nemes és emelkedett érzületből? Közvetlenül konyhára valót csakugyan nem nyujt egyik sem. *De rettenetes lenne az élet, ha az emberek mással nem törődnének, mint azzal, amit a konyhában meg lehet sütni vagy főzni,* amit meg lehet enni s el lehet fogyasztani!

A modern társadalom megvan vallás nélkül is.

Nem nagyon van meg s ahol megpróbál nélküle meglenni, mint a bolsevista Oroszországban, ott *pokol és örökös fegyház az emberek élete.* Ahol nincs

vallás, ott a társadalom *ragadozó farkasok marakodó helye:* ott kizsákmányolás van és erőszak, háború, terror és egymás pusztítása. A társadalom megvan vallás nélkül? Vajjon meglehet-e *lelkiismeret nélkül? Erkölcs* nélkül? *Tekintély* nélkül és *jogtisztelet* nélkül? *Szeretet* nélkül? *Béke* nélkül? *Igazság* nélkül? Márpedig ezek a dolgok mind, a társadalmi együttélésnek ezek az erkölcsi alapjai, legalább is *nagyon ingatag talajon állanok ott, ahol nem az istenhit sziklatalapzatába ágyazódnak be.*

Az emberek úgy is sokszor oly zsarnokok, gonoszok, önzők és jellemtelenek tudnak lenni; hát mégha végleg megszűnnék lelkiismeretükben az Isten törvényeinek tudata! A mai társadalmi élet sok tekintetben nyomorult és lezüllött, de ennek éppen az az oka, hogy sokan elfordultak a vallástól, a lelkiismeret és erkölcs e legmélyebb gyökerétől s nem a legmagasabb, *talajon állanak ott, ahol nem az istenhit sziklatalapzatába ágyazódnak be.*

Én vallásos vagyok, de az én vallásosságom nem külső vallásgyakorlatokban áll.

Ez éppen olyan beszéd, mintha valaki azt mondaná: én jó hazafi vagyok, de nem tartom magam a hazafiság *gyakorlatához,* az állami törvényekhez, a honpolgári kötelességteljesítéshez. Adót nem fizetek, a honvédelem elől kibújok, a közjót nem szolgálom. Micsoda „hazafiság" lenne ez?

Ugyanígy *hamis és élettelen az a „vallásosság",* amely lelkében meghajol ugyan a világ Alkotója előtt, de annak mégoly hiteles kinyilatkoztatásait, parancsait és rendelkezéseit megvetéssel hárítja el magától s a gyakorlati életben nem juttatja azokat kifejezésre. Olyan volna ez, mintha egy szolga vagy éppen egy fiú azt mondaná az urának vagy apjának: Uram, én elismerlek téged s hajlandó vagyok lélekben meg is hajolni előtted, de *semmit sem teszek meg abból,* amit

parancsolsz és kifelé nem mutatok semmiféle tiszteletet irántad! Az ilyen tisztelet, az ilyen vallásosság *üres szóbeszéd és képmutatás.*

Az Isten nem szorul rá arra, hogy én külsőleg is hajlongjak előtte.

Nem „szorul rá", az igaz, de *te* rászorulsz, *neked* igenis kötelességed. A király vagy fejedelem vagy kormányzó sem szorul rá, hogy tisztelegj, ha előtte megjelensz, mégis *megkövetelheti tőled, hogy megadd neki a tiszteletet és olyan formában add meg,* ahogy azt ő kívánja s a törvény előírja.

Nem az Isten szorul rá a te külsőleg is megnyilvánuló tiszteletedre, hanem az *ész és erkölcs, a becsület és isteni törvény az,* amely rászorít az alárendeltségi érzés és engedelmesség köteles kifejezésére.

Ma a vallásnak csak a faji vallás értelmében van jogosultsága.

Mi az a „faji vallás?" Fából vaskarika! A vallás nem faji függvény, hanem: az *embernek, mint ilyennek* viszonya az Istenhez, a Teremtőhöz s a világ Urához. Tehát a *fajnak* — akár vannak igazi fajok, akár nincsenek — ehhez a minden fajiságon messze túlemelkedő, általánosan emberi kötelességhez és viszonylathoz *legcsekélyebb köze sincsen.* Legföllebb az, hogy *minden faj egyaránt köteles elismerni* s szolgálni az Istent.

A vallásnak, mint Isten szolgálatának kötelességét *faji érdekeknek alárendelni* s evilági érdekek *uszályhordozójává lesüllyeszteni:* kész őrület és istenkáromlás. Az Isten nem arra van, hogy egy nép *nemzeti gőgjének és képzelgésének* vagy akárcsak nemzeti nagyravágyásának is merő eszköze legyen, ahogy azt ma az újpogányok képzelik, hanem ő a legfőbb Úr, aki előtt egyes embernek, fajnak, nemzetnek egyaránt leboruló tisztelettel kell hódolnia.

Az egyetlen legfőbb lény: a faj.

Szó sincs róla! A faj legfeljebb bizonyos emberek összefogó kerete. Egyszerű gyüjtőfogalom és természeti alakulat. Az ember azonban sem magában, sem másokkal együtt nem legfőbb lény; az Isten az, aki mint Legfőbb Lény az embereket, tehát a fajt is, teremtette. Az ember tehát *mindenestől, egyedestől és fajostól az Isten alattvalója* s vele szemben nem gőggel és önistenítő őrülettel, hanem *hódoló alázattal, feltétlen alárendeltséggel és engedelmességgel tartozik.*

Egyébként is tiszta fajokról beszélni csak az álmok világában lehet. Aki tehát a „faját" tekinti istenének, az nemcsak istentagadó, hanem azonkívül még egyszerűen *tudatlan* is.

A legfőbb és legreálisabb végcél minden becsületes magyar számára: a faj, a nemzet. Kölcsey is azt mondja: „a haza minden előtt!"

Kölcseynek csak hagyjanak az újpogányok békét, mert Kölcsey mélyen istenhivő, vallásos, keresztény ember volt s *eszeágába sem jutott volna ismert mondását úgy értelmeztetni,* mintha a haza még az *Istennél* is előbbrevaló lenne. Nála „a haza minden előtt" jelszava csak annyit jelent, hogy: a haza minden *önérdek* előtt, minden *egyéni* törekvés és pártszempont előtt, minden családi és magánpolitika előtt. De *nem az Isten előtt!*

A haza nem lehet több az Istennél s még kevésbbé lehet az a faj! Mert hiszen a „haza" sokkal többet mond, mint a „faj". A magyar faj vagy fajta csak *egyik része* a magyar hazának. Éppen azzal ártottunk a liberális korban véresen a haza ügyének, hogy fajt és hazát egybekevertünk s ezzel a nem-magyar fajtákat magunktól szükségkép elidegenítettük. A német, a szláv fajú magyar honpolgár is lehet jó magyar hazafi, ha nem is tartozik a magyar fajhoz. De akár

magyar valaki, akár szláv, akár német, francia vagy angol, hottentotta vagy kaffer: az Isten előtt egyformán térdre kell borulnia.

Akiket mi „újpogányoknak" nevezünk, azok is emlegetik az Istent s a Gondviselést, tehát nem nevezhetők egyszerűen pogányoknak.

„Emlegetni" lehet az Istent tiszta szemfényvesztésből is, hogy port hintsünk az istenhivők szemébe. Így tett a kereszténység nagy ellensége is, a hitehagyó Julián császár. Mi nem az Isten szónoki *emlegetését* tekintjük vallásosságnak, hanem az *Isten jogainak s törvényeinek elméleti és gyakorlati elismerését.*

Legfőbb kötelességünk: a faj tisztaságának megőrzése.

Ha ez igaz volna, akkor máris letehetnők a lantot, mert az összes európai népek, nem utolsó helyen a magyar, *nagyon sokszoros fajkeveredés eredménye.* Nincs történetileg tiszta germán faj sem, hiszen a „legnémetebb" németek, a poroszok, eredetileg jórészt *szlávok voltak,* de nincs tiszta francia, tiszta angol, tiszta olasz és tiszta spanyol sem. Aki *tiszta magyar fajról beszél, álmodik vagy hazudik.* A magyarban együtt találjuk a mongol-turáni, a bolgár és török, perzsa és besenyő, kun és jász, német és szláv beszivárgás egész özönét, úgyhogy alig van ma Magyarországon egyetlenegy család, amely magát az ősmagyarok fajtiszta leszármazottjának nevezhetné.

Mit ámítjuk tehát magunkat idegenből importált *gyermekmesékkel?* S mi címen akarjuk gyermekmesék kedvéért *meglazítani a legszentebb kötelékeket,* amelyek mindnyájunkat legfőbb fokon a legelőkelőbb ősiséggel magával, a *Mindenható Teremtő Istennel kapcsolnak össze?*

Az Isten minden népnek már a vérében megadta a legfőbb eszményt. A vér vallása az egyetlen igaz vallás.

A ma divatos „vérelmélet" a komoly tudomány előtt helyt nem álló agitációs jelszó s babona; bizonyos újkori nemzeti gőgnek és önistenítésnek múló értékű legendája, „mítosza", amelyet tíz-húsz évvel ezelőtt még senki sem ismert s amelyről maguk a német újpogányság kitermelői, Rosenberg és társai, megvallják, hogy tudományosan nem igazolható. Nekik persze nem is fontos, hogy igazolható legyen; mert ők Nietzschét követik, aki szerint valami „akkor is jó, ha nem igaz".

Másodszor: A „vér", helyesebben: az *átöröklés* sok különleges tulajdonság hordozója lehet ugyan, de magában véve sem az erkölcsnek, sem a vallásnak nem lehet igazi alapja. Hiszen az átöröklés közvetlenül csak élettani, fizikai, állati adottság, amelyet az egyéniség erejénél fogva magasabb erkölcsi, szellemi és vallási szempontok szerint igenis *lehet és kell is idomítani,* nem pedig mint a lovaknál és kutyáknál, *egyetlen értékmérőnek* tenni meg.

Harmadszor: Legkevésbbé tekintheti a „vért" az élet legfőbb eszményének az olyan nemzet, mint a mienk, vagy a legtöbb más európai nemzet, amely százszoros vérkeveredésen ment át s *egyvérűnek egyáltalán nem nevezhető.* A vallás egészen más dolog, mint amit vérrel, átörökléssel, fajjal s hasonlókkal lehetne kifejezni, vagy inkább: beszűkíteni. A vér jó az erekbe, de nem jó a filozófiába s még kevésbbé a vallás tudományába.

Vallás, erkölcs, igazság és jog: mind a faji lelkület függvényei; a fajelméletet csak azok nem fogadják el, akiknek alacsonyrendű fajisága ezt nem érti meg.

Így persze minden ostobaságot és ámítást lehet ajánlani: „aki nem érti meg, ostoba és tudatlan fráter". Hát mi bizony nem értjük meg, de nem azért, mert valami magas tudomány, hanem épp azért, mert kész

tudatlanság és ámítás. Sem a vallás, sem az igazság, sem az erkölcs, sem a jog nem függvénye semmiféle faji elméletnek vagy lelkületnek, hanem abszolút értékű fogalmak. És semmiféle goromba nagymondás egy emeletes valótlanságot és tudatlanságot valósággá és tudománnyá át nem alakíthat. Tiszta fajok egyáltalában nincsenek; sem az északi, sem a turáni népek nem tiszta fajok, hanem megállapíthatatlanul sokféle fajnak bonyolult kereszteződései. A német faji mítoszt a németeknél sokkal északibb fajú népek is kereken és felháborodással visszautasítják. Az egész faj-mítosz nem egyéb, mint vásári trükk, politikai lépvessző, amelyet tudományosan képzett elmék egy pillanatig sem vesznek komolyan.

A nemzetfölötti vallások csak arra valók, hogy a papok uralmát alapozzák meg; azért a vallást új alapokra kell fektetni.

Más alapokra fektetni a vallást nem lehet, mint amelyekre az *Isten maga fektette* részben már a természet által, részben még inkább a kinyilatkoztatás által. Ha az Isten a vallás őrzésére s a hívek lelki kormányzatára papokat rendelt, ő tudta, miért tette. Veszekedjék az Istennel, akinek ez nem tetszik. De ha egyszer Isten a Teremtő és az Úr, ahogy ezt minden papi befolyásolás nélkül is minden komoly gondolkozó érzi, még a régi pogányok is felismerték: akkor *senkinek sincs joga azon a címen kitérni az Úr parancsa elől,* mert hogy neki az Istentől rendelt papok nem tetszenek. Senkinek sincs joga olyan újsütetű „vallást" kotyvasztani össze, amelyet nem az Úristen rendelt.

A papok azért ellenségei a faji vallásnak, mert féltik tőle a hatalmukat.

Talán éppen fordítva: *a faji vallás cégjegyzői féltik a komoly kereszténységtől azt a jogtalanul bitorolt hatalmat,* amellyel mihelyt hatalomra kerülnek, *a félművelt emberek tömegeit* s a jobb sorsra érdemes ifjúságot hatósági erőszakkal és csattogó-

puffogó bombasztikával a *maguk szellemi igája alá hajtják.*

A keresztény vallás papjai ezer meg ezer esetben mutatták meg, hogy meggyőződésükért és hivatásukért *börtönt, kínt és halált is el tudnak viselni;* hogy nem „hatalmuk" kedvéért hirdetik a kereszténységet, hanem mert annak krisztusi igazságáról szentül meg vannak győződve.

Mutassanak viszont a faji vallás hóbortosai *egyetlen olyan igazán önzetlen s áldozatkész embert a híveik között,* aminők a mi nagy vértanu pápáink, püspökeink és papjaink voltak! Akkor majd szóba ereszkedünk velük. De amíg ezt nem teszik, addig közönséges szószátyárság, ha Krisztus hirnökeit a jól ismert bolsevista módra minden alap nélkül megrágalmazzák.

A „természetfölötti" és „nemzetfölötti" vallások festett egekbe néznek, míg a faji vallás a valóságot fogja meg.

A „természetfölötti és nemzetfölötti" vallás nem néz festett egekbe, hanem igenis közvetlenül a mi földi világunkat fogja meg s földi életünket nemesíti meg. Ezen túl persze fölfelé is néz, de megint nem képzelt egekbe, hanem *való egekbe,* az Isten való világába, a végtelenségbe. Viszont éppen az úgynevezett faji vallások, helyesebben: a fajiság címén üzött vallástalanság néz nagyon is „festett egekbe": önkényesen kitalált *mesék és mítoszok országába,* ostoba és gőgös álmok birodalmába, képzelgések és naivságok bolondszínházába.

Éppen a keresztény vallás az, ami minket a hétköznapiság szürke ködéből kiemel s a legfőbb *valóság* tiszteletére tanít: a mulandó világ fölött örök sziklaként megálló, világokat fenntartó isteni országra, felsőbb igazságokra, *síron túl is maradandó értékekre.*

Minden nép azt a vallást követi, amely egyéniségének legjobban megfelel; a mi népünknek a turáni vallás felel meg a legjobban.

Nem igaz, hogy minden népnek külön vallásának kell lenni, mert az a „vallás", amely csak egy-egy népnek a természetéhez van szabva, nem *vallás* többé, hanem *hóbort* és önámítás. A vallás lényegében *egyetemes jellegű: minden embert egyformán* kötelez, mert minden embernek s az egész teremtésnek *közös anyajegyéből,* teremtményi természetéből ered. Az meg még külön őrület, hogy a mi vallásunk a turáni hit volna. Eszement beszéd! *Turáni hit egyszerűen: nincs!* Vannak turáni *népek,* de ezeknek *százfajta különféle pogány vallásuk van,* mégpedig többnyire igen alacsonyrendű, bálványimádó és totem-vallás. A turáni népek vallási téren olyan mélyen alatta vannak a kereszténységnek, mint a svábbogár a királyi sasnak, a szurkosan pislogó mécs a fénylő napnak. Ezt az ázsiai hordalékvallást emeljük fel mi a kereszténység isteni szépségei, felsőbbrendű igazsága és gazdag erkölcsi tartama fölé? Néhány kelekóla és tudatlan ember hóbortja kedvéért?

Az ősi magyar vallás nem volt alacsonyrendű.

Az ősi magyar vallásról nagyon keveset, jóformán semmit sem tudunk. Mindenesetre elég alacsonyrendű lehetett, ha animizmusból vagy bálványimádásból állt. Olyan ősi vallásra, amelyről alig tudunk valamit, ráépíteni egy nemzet lelki világát már ebből az okból sem lehet. A „magyar ősvallásról" szóló regényes részletek, melyekről itt is, ott is hallunk vagy olvasunk, merő késői kitalálások, mint pl. a „hadúr"-isten meséje, amelyet 1823-ban Aranyosrákosi Székely Sándor talált ki a „Székelyek Erdélyben" c. művében, a gót *hödur-isten átalakításával.* A „hadúr" tehát maga is idegen eredetű s a régi magyarokhoz semmi köze.

A kereszténység a szeretetre épít, ez azonban negatív kereszténység; a faji vallás viszont a faji öntudatra, becsületre és szabadságra épít. Ez az egyetlen igazán pozitív kereszténység.

Pozitív kereszténység? Micsoda vakmerő játék ez a szavakkal! Az ú. n. faji vallás egyáltalán nem kereszténység, se nem negatív, se nem pozitív értelemben, mégcsak árnyéka sem a kereszténységnek, hanem közönséges visszasüllyedés a rég letűnt korok naiv pogányságába.

Faji öntudat? Becsület? Szabadság? Ezek mind szép szavak, de vallás nélkül, mégpedig komoly, istenhivő, keresztény vallás nélkül üres szavakká zsugorodnak. *Becsületről* nem lehet szó olyan embereknél, akik a becsület és tisztesség legelső követelményét: az Isten iránt köteles hálát és hódolatot tőle megtagadják. A *szabadságnak,* tudjuk jól, mindennapi tapasztalásból is, éppen a faji vallás uralma alatt szakad teljesen vége; ott szégyenletes szellemi szolgaság van. *Faji öntudatról* pedig a fentiek szerint csak a tudatlanok beszélhetnek, akik nem tudják, hogy tiszta fajok nincsenek; nincs tehát mire lehetnének olyan szörnyen büszkék.

Végül: közönséges mellébeszélés, ha valaki a szeretet törvényét „negatív" kereszténységnek és negatív vallásnak nevezi, mert éppen a szeretet a legnagyobb *pozitív erő* s a legnagyobb *pozitív* építő hatalom.

A kereszténység lefokozza az emberi méltóságot, mert megalázódást, hajlongást, szolgaságot követel.

A mindenható Istennel szemben az alázatos és engedelmes hódolat csakugyan mindnyájunknak elemi kötelessége. Ez a kötelesség azonban nem aláz és nem alacsonyít le. Ellenben sokkal inkább lealacsonyít az a hencegő gőg, amely legfőbb Ura és Alkotója előtt sem akar meghajolni, hanem gyermekes daccal és képzelgéssel úgy tesz, mintha önmaga lenne a maga Istene, mintha önmaga adta volna magának mindazt,

amivel Isten ingyen kegyelméből bír. A teremtő Isten előtt meghajolni: *felmagasztaló dolog;* Istent szolgálni annyi, mint: *uralkodni.*

Egyébként, nem különös-e, hogy éppen azok beszélnek ilyen fönnen az emberi méltóságról, akik maguk is rabszolgák: a saját kicsinyes, sőt *alacsony hajlamaik rabszolgái* s akik *hátrét görbednek az emberek előtt,* ha arról van szó, hogy ezzel valami kis kitüntetést vagy anyagi előnyöket kolduljanak ki tőlük!

A régi vallások defetizmusra tanítanak, az egyedül üdvözítő fajszeretet viszont csupa élet és gerinc.

A kereszténység nem defetizmusra és tétlen meghunyászkodásra tanít, hanem ellenkezőleg: nagyon is *tevékeny cselekvésre,* önmegtagadásra, a parancsok megtartására, az erkölcsi rend védelmére s a legmagasabb eszmények ápolására.

Ezért fűződik a kereszténység nevéhez *minden nagy és népmentő cselekedet a világtörténelem folyamán:* a nő és a gyermek védelme, a munkás felszabadítása, a rabszolgaság eltörlése, a törvény előtti egyenlőség elve, a lélek felsőbbrendűségének hirdetése a puszta anyagi szempontok felett, a kultúra legszebb teljesítményei. Maga a hazaszeretet is csak akkor igazán termékeny és áldásthozó, ha keresztény erényekkel kapcsolatos; ezek nélkül nem egyéb, mint kollektív önzés és pusztító, rabló, háborúra serkentő csordaösztön.

A kereszténység jelképe a kicsavart kezű és lábú, nyöszörgő feszületkép. Ez nem való egyenes gerincű, büszke népnek.

Gőgös, ostoba és öntelt tacskóknak csakugyan nehéz a maguk kicsiségének és elesettségének alázatos megvallása, de a komoly és őszinte ember nagyon jól tudja, hogy az emberre a maga bűnös hajlamai és vétkei mellett csakugyan *ráfér egy kis alázat és bűntudat.*

A „kicsavart kezű s lábú feszületkép", a „nyö-

szörgő" Krisztus képe pedig felháborító gőg és botor istenkáromlás. Az örökkévalóság királya valóban nem volt kénytelen „kicsavartatni" a kezét s lábát s haldokolni a kereszten; ha mégis mindezt önként és szeretetből magára vállalta, ezt abból a fölséges, leereszkedő jóságból kifolyólag tette, amellyel a mi lelki nyomorúságunkat magára vette és helyettünk és értünk szenvedett. Hogy pedig Jézus a halálban „nyöszörgött volna", megint csak bolsevista ízű kitalálás és célzatos ráfogás; hiszen éppen ellenkezőleg, azt mondja az evangélium, hogy a körülállók csodálkozására Jézus „nagy szóval" kiáltotta utolsó szavait s mint egy hős, úgy halt meg a kereszten.

Az ilyen káromló és értelmetlen beszédek sokkal inkább érdemlik meg a „kicsavart kezű és lábú" és „nyöszörgő" elnevezést: az ilyen mindent elcsavaró szellemi nyomorékoknak valóban nincs joguk éppen a *legfölségesebb személyre és tanra fogni rá a maguk alacsonyrendűségét!*

A kereszténység nem is eredeti vallás, hanem szír-zsidó-etruszk babonák keveréke.

Ez a szépen hangzó összetétel: „szír-zsidó-etruszk" — bum-bum-bum — egy tudatlan németnek, Rosenberg Alfrédnak a találmánya, amelyre ez a vallásfilozófusnak felcsapott építészmérnök, úgylátszik, szörnyen büszke is, mert folyton ismételgeti, de amelynek *történelmileg legcsekélyebb, legsoványabb és legvékonyabb alapja sincsen.* Mert vajjon mi közük volt valaha is a zsidóknak vagy a szíreknek pl. az *etruszkokhoz?* Ez az egész kapcsolat csak arra való, hogy egy tudatlan, de nagyhangú ember a még nálánál is tudatlanabbakat egy bombasztikus szóhalmazzal, egy nagyképű tudományos bolondériával elkápráztassa.

Nevezetesen a kereszténységnek az amúgy is szinte ismeretlen etruszk kultúrvilággal való kapcsolata olyan *vakmerő kitalálás,* oly értelmetlen fából vaskarika, hogy tudományos körökben az ilyesmit még

komoly cáfolatra sem lehet méltatni. Épp olyan, mintha valaki a Tejutat egy istállólámpával hozná kapcsolatba. Hasonlókép naiv fecsegés a kereszténységnek a *szír* vallással vagy kultúrával való összefűzése.

Egyedül (nem a szír vagy etruszk): az ószövetségi *zsidó* vallással van a kereszténységnek mély és szoros kapcsolata, de ez az ószövetségi zsidó vallás — amelynek kevés köze van a mai farizeusi és talmudista zsidóság vallásához — csakugyan isteni kinyilatkoztatáson alapul s minden elfogulatlan tudományos kutatás szerint a vallások történetében *kimagasló etikai és dogmatikai értékeket mutat fel.* A mai újpogányság egyszerűen az újkori zsidóság ellen ébredt ellenszenvet akarja ügyes fogással kihasználni a kereszténység leszólására s ezért keveri össze állandóan az ószövetségi, tehát isteni eredetű zsidó vallást, a kereszténység előfutárját, a mai galíciánusok és talmudisták babonáival. *Tudatlanság és nagyképűség!*

A kereszténység Jeruzsálem, Antiochia, Alexandria, Efezus és Bizánc mesztic lakosságától származik.

Ezt a furfangos frázist meg már az a H. St. Chamberlain agyalta ki, aki maga is „mesztic" volt, amenynyiben norman, kelta és angolszász vérű *angol* létére ő lett a *német* fajiság legbuzgóbb hirdetője. Egyébként a puffogó szólam ezúttal is közönséges *történeti hamisítvány,* mert a kereszténység sem nem Antiochiából, sem nem Bizáncból, sem máshonnan nem származott, hanem Jézus Krisztus alapította, az Isten Fia.

Nem lehet nagy szavakkal egyszerű és kétségtelen tényeket meg nem történtté varázsolni.

Maga Szent Ágoston „szétesett lelkű, basztard, rabszolgagondolkozású afrikai félvér" volt. (Rosenberg.)

Ezeket a díszcímeket megint csak a század legnagyobb tudományos sarlatánja, Rosenberg Alfréd költi össze; ha éppen nagy szavakat és durva jelzőket keres.

minden idők szennyirodalmában találhatott volna még különbeket is.

Érdekes, hogy ezeknek a történelemtelen elnevezéseknek viszont éppen az a H. St. Chamberlain mond ellen, akiből különben Rosenberg annyira szeret ollózni s aki Szent Ágostont — minden művelt emberrel együtt — a *legnagyobb szellemek* közé sorolja, akik valaha a földön éltek.

Érdekes az is, hogy ezek a mai újpogányok a szabadszerelmet hirdetik s a törvénytelen gyermekek (basztardok) egyenjogúsítása mellett szavalnak. Miért használják akkor a „törvénytelen gyermek" szót *gúnyszó gyanánt,* mihelyt a kereszténységnek egy nagy szentjéről van szó? Még hozzá olyanról, aki törvényes származású volt? Utcagyerekes tempó!

A kereszténység fajkeveredés eredménye, ez pedig mindig romboló hatású.

Mindkét tétel époly *hamis, mint az egész újpogány mesemondás.*

Az első része nem igaz, mert a kereszténység *nem fajkeveredés eredménye,* hanem Isten kinyilatkoztatása. A másik része sem igaz, mert az ú. n. fajkeveredés a legnevesebb fajkutatók szerint (Boas, Hertz, Weidenreich) éppen nem szükségkép romboló, ellenkezőleg sokszor inkább nagyon is *fejlesztő hatású,* amint a közelrokonok közti házasság sem egészséges dolog.

Nem jó az, ha tudatlan szószátyárok csapnak fel vallásmagyarázóknak és csalhatatlan világnézeti újprófétáknak. Különben odajutnak, mint Rosenberg, aki szerint csak egyetlenegy igazi rossz dolog van a világon: a zsidóság; mégis „Mythos" című hírhedt, kereszténygyalázó művének megírásában egyik legfőbb forrásként a *zsidó Corvin* Ottónak *Pfaffenspiegel* című rosszhírű francia iratát használta fel. Szidja a zsidót, de a kereszténység elleni vak gyűlöletében maga is zsidó források után indul. Következetesség!

A tudományos gondolkozás rég elintézte a kereszténységet.

Igy csak azok beszélnek, akiknek a kereszténységhez *époly kevés közük van, mint a tudományossághoz:* a tanulatlan *vörös-bolsevisták* és félműveltségű *kultúrbolsevisták.* Jellemző pl. H. St. Chamberlainnek, a modern újpogányság és faji vallás egyik megalapítójának tudományosságára, hogy először csak azt mondja: „Jézus *valószínűleg* nem volt zsidó" (bizonyítékot persze erre nézve semmit sem hoz fel), majd ezt az állítását már oda módosítja, hogy „legkisebb ok sincs annak *feltevésére,* hogy Jézus szülei faj szerint zsidók voltak volna"; aztán egyszerre a valószínűségből a bizonyosságba ugrik át s azt írja: „Ez a valószínűség a *bizonyossággal egyenlő*" és végül ellentmondást nem tűrő biztossággal eldekretálja: „*Tehát* (!) aki azt állítja, hogy Jézus zsidó volt, vagy *tudatlanságot árul el, vagy valótlanságot mond*". Ilyen összevisszaságot már csak az vehet komolyan, aki mint az őrültek házában végzett „bölcs" Nietzsche azt vallja, hogy „az, hogy valamely tétel *hamis,* még *nem bizonyíték* az illető tétel *ellen*". Ez már a logika csődje, a józan gondolkozás kimúlása.

Ludendorff szerint a modern államok legfőbb ellenségei ezek: Róma, a zsidóság, a jezsuiták és a szabadkőművesek.

Ez a már első pillantásra egészen bizarr állítás csak kettőt bizonyít; először: hogy az agg generális öreg korára teljesen elveszítette ítélőképességét, s másodszor: hogy milyen veszélyes, ha valaki olyasmihez szól hozzá, amit nem tud és nem tanult. Abból, hogy valaki jó tábornok és hadvezér, még csakugyan nem következik, hogy jó történész és vallásbölcselő.

Rómát és a jezsuitákat a zsidókkal és a szabadkőművesekkel egy nevezőre hozni *elfogultság nélkül nem lehet.* Hiszen, amikor még Ludendorffék maguk is a zsidóság és a szabadkőművesség által kitermelt libe-

ralizmus béklyóiban jártak, éppen csak *Róma és a jezsuiták voltak azok, akik a zsidó hitetlenség és erkölcstelenség, valamint a szabadkőművesség ellen az egész világon küzdöttek.* Sokkal helyesebb összetétel volna ez: egyik oldalon kereszténység, Róma, jezsuiták, egészséges antiszemitizmus, védekezés a szabadgondolkodó liberális-szocialista mételyek ellen — s a másik oldalon: zsidó-szabadkőművesség, szabadgondolkozás, bolsevizmus, liberalizmus, Ludendorff és Rosenberg-i újpogányság. Ezek csakugyan tartalmilag lényegesen *közös jegyeket viselnek magukon.*

Az északi ember csak észigazságokat ismer s ezekre építi a valódi jámborságot.

Bergmannak, a német kereszténygyűlölők egyik mai vezérének, ez a mondata jellemző példája annak az elvakultságnak, amellyel a nyugati újpogányság a kereszténység ellen küzd.

Először is azt mondhatnók: nekünk *semmi közünk ahhoz, mit hisz és mit csinál az északi ember,* mert mi nem északi emberek, hanem magyarok vagyunk. De másodszor: még az északi ember szempontjából is így van: A kereszténység maga is *észen alapul,* mert észokok és észigazságok kényszerítik a becsületesen gondolkozót arra, hogy a kinyilatkoztatott vallásban, Krisztus vallásában higgyen. Jámborságnak és „vallásnak" nevezni a német hitetlenséget csak azon a jogon lehet, ahogy valaki éppenséggel tisztaságnak nevezheti a piszkot is, angyalnak a bukott nőt és *világosságnak a sötétséget.*

Egy nép, egy nemzet, egy vallás; azért kellene magyar nemzeti vallásról gondoskodni.

Kezdjük azon, hogy a nép s a nemzet maga sem azonos fogalmak. Az amerikai Egyesült Államok pl. egy *nemzet,* de nem egy *nép* s nem is egy *vallás;* mégis igen erős állami és igen erős nemzeti öntudattal bír. Svájc egy *nemzet,* de nem egy *nép,* nem is egy *nyelv,* nem is egy *vallás,* és mégis igen szerencsés és művelt

nemzeti életet él. Kétségtelenül kívánatos volna, hogy mi magyarok mindnyájan egy valláson lennénk; de ehhez az kellene, hogy minden magyar lépne be az *egy igaz Istentől rendelt és kinyilatkoztatott vallásba,* nem pedig, hogy valami önkényes és gyermekes nemzeti egyházat üssünk össze. Mert a magunk csinálta vallás annyit ér, mint a magunk csinálta bankó: hamis, értéktelen és csak zavart okozhat.

A nemzeti egyházaké a jövő.

Óriási tévedés, amelyet még azok sem hisznek el, akik kürtölik. *Nemzeti egyházak* a szó szoros értelmében csak Oroszországban, a Balkánon és Ázsiában vannak. A legnagyobb korlátoltság jele: a vallásnak világfeletti s lényegükben egyetemes elveit egy *országhatár sorompói szerint szabni körül.* Ezen a vámsorompón innen igaz, ami azon túl nem igaz! Az Isten a határon innen ilyen, a határon túl másmilyen! Isten országa a valóságban túlterjed *minden emberi országhatáron,* túl magán a földön, *túl a téren és az időn!*

A vallások megoszlásra vezetnek, felekezeti villongásra, ezért kell őket elsöpörni.

Ha megoszlásra vezetnek, ebben *nem az igaz vallás* a bűnös, hanem csak az, hogy az emberek elhagyták az egy igaz vallást s megdöntötték a középkorban Európaszerte szerencsésen elért teljes vallási és keresztény *egységet.* Ezeket a félrevezetetteket szelíden s lassan az igazságról meggyőzni s szeretettel munkálkodni a vallási egység kívánatos visszaállításán: igen, ez kívánatos és nemes dolog. De azért, mert egyesek tévednek, kisöpörni az isteni igazságot is, annyi lenne, mint: a vízzel együtt a gyermeket is kiönteni a kádból.

Amellett az ilyen „kisöprési" kísérlet csak egyre vezetne: *fokozott egyenetlenségre és vallásháborúra.* Mert az igaz keresztények inkább százszor meghalnak, minthogy igaz hitüket „kisöpörtetni" engedjék.

Ebben a „kisöprési" mániában találkozik a nyugati újpogányság és az ázsiai bolsevizmus. A különb-

ség a kettő között csak az, hogy az egyik a nemzet nevében, másik a nemzetietlenség nevében akar vallásirtást végezni. Egyik nyilt és véres terrorral dolgozik, a másik hol cifra, hol durva szitkokkal, téveszmék tömeges terjesztésével, a hivők megbélyegzésével, az Egyház csendes üldözésével, „hideg terrorral". Lényeges eltérés azonban a kettő közt nincsen, sem a célban, sem az eszközök kíméletlenségében.

Annyiféle vallás közt ki tudja, melyik az igaz?

Annyiféle fű nő a réten s annyiféle növény terem a földön, jó és rossz, egészséges és ártalmas: tehát ne együnk egyikből se? Ne keressük ki a búzát a konkoly közül? Ha sokféle vallás van, *tessék megkeresni, melyik az igazi,* melyik viseli magán az Istentől való elrendeltség és törvényesség ismertető jegyeit, nem pedig valamennyit, az igazat s a hamisat, egyformán visszautasítani!

Az igazságot bizony meg lehet különböztetni a hamisságtól, bár ez a munka bizonyos komoly utánjárást követel. Azon a címen elhanyagolni az Isten parancsolatait, kinyilatkoztatásait, mert vannak nyilván téves vallások is, ugyanolyan eljárás volna, mintha valaki nem akarna lélekzetet venni, merthogy vannak a világon mérges gázok is.

Én vallásos vagyok, de a magam vallását élem.

Miért nem mondod mindjárt ezt is: én tudós vagyok, de csak a magam gyártotta tudományt követem! Szeretem a számtant, de a magam egyszeregyét veszem alapul. Gazdag vagyok, de csak olyan bankjegyeim vannak, amelyeket magam hamisítottam. Katona vagyok, de semmiféle tiszti parancsot nem fogadok el, hanem odamegyek, ott lövök s ott hadakozom, ahol és ahová nekem jól esik.

A vallás *nem az egyéni kedvtelés ügye.* Annak megállapításában, hogy melyik a helyes vallás, *nem mi vagyunk a legfőbb bírák,* hanem az *Isten.* Az az egyetlen helyes vallásosság, amely azt követi, azt fo-

gadja el, azt gyakorolja s aszerint él, amit az *Isten kijelentett s parancsolt.* A „magam" vallása csak annyit ér, mintha valaki az állammal szemben csak a saját maga alkotta törvényeket akarná elismerni. Ez egyszerű lázadás lenne és nyilt nemzettagadás.

Én az Úristennel magával intézem el a dolgomat, nekem nem kell se pap, se Egyház.

Csak az a kérdés, hogy az Úristen *meg van-e elégedve ezekkel az egyoldalú és önhatalmú „elintézésekkel".* Mit ér, ha te csak „magaddal intézed el" azt is, hogy fizetsz-e adót, és mennyit, hogy elmégy-e katonának, vagy nem, megtartod-e az ország törvényeit vagy sem? Ahol *felsőbb kötelességekről* van szó, ott nem lehet a dolgot csak úgy a *magunk kedve szerint* „elintézni", máskülönben majd az ítélet napján nagyon is „elintézhetnek" minket is! Ott nagyon meggyűlhet a bajunk Azzal, akivel szemben azt hittük, csak úgy pajtáskodva lehet „elintézni" a kötelességeinket.

Művelt ember nem köti magát szolgailag kész vallási formákhoz, dogmákhoz, hanem maga alkotja meg magának a világnézetét.

Ez pontosan ugyanúgy hangzik, mintha valaki azt mondaná: művelt magyar ember nem köti magát szolgailag az állam törvényeihez, hanem maga alkot magának törvényeket s azokhoz igazodik. Vagy: művelt ember nem köti magát a tudomány, pl. a fizika vagy a történelem megállapításaihoz, hanem maga keresi össze magának az egyes tudományszakokban azt, ami neki tetszik s amit el akar fogadni. Csakhogy itt nem az egyéni gusztus az irányadó.

Ha arról van szó, hogy milyen ebédet akarsz enni, milyen italokat akarsz fogyasztani, milyen sportot szeretsz, milyen zenével kívánsz szórakozni: akkor csakugyan válogathatsz a magad ízlése és kedve szerint. De ahol *tárgyilag adott,* biztos és szilárd igazságokról, főleg pedig *isteni kijelentésekről és isteni rendelésekről van szó,* ott komoly ember *nem hozakodhatik elő*

a maga egyéni kedveszottyanásával, mert annak ilyenkor *semmiféle illetékessége nincs;* hanem ahhoz igazodik, amit a felette álló adottságok, főleg az Isten parancsa és kefejezett akarata, *előírnak.*

Aki nem így tesz, az nem beszélhet vallásról vagy tárgyilag megokolt világnézetről, hanem legfeljebb önkényes eszmehabarékról, amelyről legfeljebb ő maga hiszi el, hogy ér is valamit.

A vallás csak arra jó, hogy egy csomó ember megéljen belőle.

Ugyanígy mondhatnád ezt is: az orvostudomány csak arra jó, hogy egy csomó orvos megéljen belőle. A jogtudomány is csak arra jó, hogy bírák, ügyvédek és ügyészek, fogházigazgatók és fogházőrök megéljenek belőle. Micsoda *együgyű és botor beszéd!*

A vallásnak is vannak szolgái, mint minden más földi feladatkörnek s ezeknek csakugyan meg is kell élniök, mintahogy minden embernek meg kell élni a földön. De a legnagyobbfokú esztelenség lenne a vallásban *mást nem látni, mint a papok eltartására irányuló intézményt;* nem venni észre azokat a *hatalmas igazságokat,* amelyek a vallás létjogosultságát, sőt abszolút szükségességét körülbástyázzák, nem venni észre azt a végtelen sok *áldást és jóteteményt,* amelyet a vallásosság az emberiség számára termel. Époly rövidlátó gyermekesség lenne ez, mintha valaki az orvostudományt haszontalannak s a jogtudományt csupán egy kaszt önellátó intézményének tekintené.

Engem a vallás nem elégített ki.

Mondd talán inkább így: vallásos voltam, de aztán rossz útra tértem, megúntam azt a magas és emelkedett életszemléletet, amit a vallás hirdet! Mert bizony így szokott lenni. Az emberek nem az elmélyült gondolkozás, hanem a *könnyebb élet szeretete miatt szoktak elfordulni a vallástól.*

A vallás nem elégíti ki *alsóbbrendű ösztöneiket,* a szabaderkölcsre vágyó csapongást, az aggálytalan és

lelkiismeretileg megkötetlen érvényesülés kívánságát. De igenis, kielégíti a lélek *tiszta és nemes törekvéseit:* a legfőbb igazság és megvilágíttatás szomját, a lelki megnyugvás és felemelkedés szeretetét, a végső tökéletesülés és örök boldogság vágyát.

Akit ez „nem elégít ki", annak önmagában kell a hiányt és hibát keresnie.

Az én vallásom: a spiritizmus. Nem lehet tagadni a szellemek megjelenését s értelmes, bölcs feleleteiket. A spiritizmus a jövő vallása.

Nem állítjuk, hogy a spiritiszta jelenségek mind tudatos félrevezetésen alapulnak, mint egyesek hiszik; a sok csalás mellett van sok igazán rendkívüli jelenség is a spiritiszta mutatványokban. Azonban vajjon okvetlenül *túlvilági* szellemek-e azok, amelyek ott az asztalt felemelik, kopogtatnak, vagy egyébként értelmes feleleteket adnak? Ezt eddig senkinek sem sikerült bebizonyítania.

Hogy *szellemi* erők működnek közre ott, ahol a felvetett kérdésekre értelmes feleleteket adnak, abban nincs kétség. De hogy ezek a szellemi erők nem *azonosak-e akár a jelenlevők, akár a távollevők bizonyos öntudatlan szellemi működésével,* öntudat alatti reagálásaival, amelyek eddig ismeretlen természeti törvények szerint külső jelek útján, pl. kopogtatással jutnak a jelenlevők tudomására? Ki tudná ezt megmondani?

A természettudomány ismer telepátikus jelenségeket, távolbalátást, megérzést, gondolatátvitelt s hasonlókat. Miért ne lehetne ezen az úton keresni a spiritiszta jelenségek magyarázatát is? A kérdésekre csakugyan szellemek felelnek; de ezek a szellemek esetleg öntudatlanul *mi magunk* vagyunk: anélkül, hogy tudnók, az agyképzeteinkből sugárzik ki a kérdésekre az ilyen vagy olyan (többnyire kissé zavaros és értelmetlen) válasz. Esetleg egy távollevő agy beiktatásával is; mint mikor egy magyar parasztleány hirtelen angolul beszél, ki tudja, nem tud-e egy jelenlevő an-

golul, vagy akár bizonyos esetekben egy távollevőnek agya nem reagál-e a hozzáérkező kérdésekre öntudatlan kisugárzással? Titkok ezek még, amelyeket a természettudomány nem derített fel, de egyelőre semmi okunk sincs rá, hogy okvetlenül természetenkívüli lények közreműködését kelljen segítségül hívni. Ezek a természetenkívüli lények legfeljebb a gonoszlelkek lehetnek, akikkel érintkezésbe lépni s tőlük irányítást kérni természetesen bűnös dolog lenne.

Keresztény szempontból ugyanis éppenséggel *lehetetlen,* hogy azok a szellemek *szólaljanak meg* a médiumok által, akiket a hiszékeny asztaltáncoltatók vagy „szellemidézők" *hívogatnak.* Először is: ezek a „szellemek", sokszor igen tiszteletreméltó és szentéletű megholtak szellemei (pl. Prohászka Ottokáré, vagy Tóth Tihaméré), annyi ákom-bákomot, annyi megkeveredett ostobaságot fecsegnek össze, annyi ellentmondásba kerülnek egymással, az Egyházzal és önmagukkal, hogy *már ezen a címen is lehetetlen e kijelentéseket e nagy emberek üdvözült lelkével kapcsolni egybe.* De aztán elképzelhetetlen az is, hogy az Úristen csak úgy hókuszpókusz kedvéért, pletykaszomjas kávénénik és kíváncsiskodó jólélők mulattatására, úgy uzsonnaasztal körül egyszerre leküldi a mennyországból az ő szentjeit és üdvözültjeit, hogy azok ott mindenféle vallástalan és könnyelmű erkölcsű urak és hölgyek szórakoztatására haptákba vágják magukat s szavaljanak égről, földről, Istenről, másvilágról, oda se figyelve arra, amit Isten kinyilatkoztatott vagy az Egyház és Szentírás tanít, olyanokat állítva pl., hogy nincs örök pokol, stb.

Azért az Egyház teljes *joggal tiltja* a spiritiszta gyűléseken és mutatványokon való kíváncsi s oktalan részvételt, mert az *amúgy is babonára hajló s vallásilag zavartfejű embereket* nem engedheti *újabb babonákkal mégjobban megtévesztetni.* Már ezért sem lehet Isten műve az, ami a spiritizmusban történik, mert Isten nem szentesít olyasmit, ami az ő Egyházának tilalma ellenére történik.

A meglevő vallások tökéletlenek.

Csakugyan: az egy, igaz, Istentől kinyilatkoztatott valláson kívül minden egyéb vallási rendszer tökéletlen. Azért nem is volna helyes, ha a mohamedán vagy hindu vallást époly nagyra becsülnéd, mint az Isten rendelte keresztény katolikus hitet. De azt mondani, hogy az a vallás is tökéletlen, *amelyet Isten rendelt,* amelynek minden tanítása isteni tanítás és minden parancsa közvetve vagy közvetlenül isteni tekintélyen alapul: *minden alapot nélkülöző merészség lenne.*

Más se vallásos, miért legyek akkor én az?

Ha véletlenül az egész környezeted beteg lenne, neked is azzá kellene lenned? Ha minden ember körülötted tudatlan lenne, neked sem volna szabad művelődnöd? Ha körülötted mindenki gonosztevő lenne, neked is azzá kellene-e lenned? Tegyük fel, hogy egész környezeted csakugyan csupa vallástalan ember — ami talán mégsem áll — s elhanyagolja Isten iránti kötelességét. Azért majd mindegyiket kemény számadásra is fogja vonni az örök Bíró az ítélet napján. Te azonban *önmagadért vagy felelős* és ha majd a Bíró téged is büntetésre ítél, ugyancsak gyenge vigasztalás lesz számodra, ha majd azt mondhatod: *mások is elkárhoznak, miért üdvözüljek én?*

A vallás sem a szenvedést nem akadályozza meg, sem a bűnt nem irtja ki a világból, sem az igazságtalanságot, a szegények elnyomását nem szünteti meg.

Ott, ahol a vallás *kihalt* a lelkekből, ott csakugyan nem hozhat létre csodákat. Az emberi bajok és szenvedések óriási többsége a *bűnből,* tehát a vallásosság *elhanyagolásából* ered, pl. a legtöbb háború is. Ha az emberek vallásosabbak lennének, mégpedig mind, a vezetők is, az államok sorsának intézői, bizonnyal *lényegesebben kevesebb lenne a baj a világon,* kevesebb az igazságtalanság, békétlenség, gonosz-

ság. *Minden* bajt ugyan akkor sem lehetne kiirtani a földről, így többek között pl. a betegségek nagy részét s a halált sem. De ez nem is feladat a vallásnak. A vallás a szenvedést *megnemesíti* s a szenvedő embernek az elkerülhetetlen fájdalom nyugodt s Istenben bízó elviselésére *lelki erőt ad;* megédesíti még a legkínosabb megaláztatást és a betegséget, sőt a *halált* is.

A vallástalanság éppen azért a legnagyobb átok, mert a szenvedés problémájával s főleg a halál rettentő kényszerével szemben *teljesen vigasz és remény nélkül hagyja az embert.*

Olyan mindegy, ki milyen vallást követ!

Ez alapjában épp olyan beszéd, mintha valaki azt mondaná: olyan mindegy, hogy ki milyen egyszer-egyet követ! Aki a kétszerkettőt tíznek mondja, vagy akár kilencszáznak, annak épúgy igaza van, mint aki a kétszerkettőt négynek tartja.

A vallás *nem mámor* és nem játék, hanem *igazság,* az igazság pedig nem lehet *önmagával ellentétes.* Csak az a vallás igaz tehát, amely *csupán azt* és *mindazt* tartalmazza, amit Isten kijelentett s parancsol. Amelyik vallás ettől bármiben eltér, az *téves vallás,* akár mert nem mindent fogad el, amit Isten kijelentett, vagy parancsol, akár mert olyant is tanít isteni kijelentés gyanánt, amit Isten nem jelentett ki. Nem igaz tehát, hogy mindegy, ki milyen vallást követ!

Minden vallás azt mondja, hogy neki van igaza; hogyan igazodom el benne, melyiknek van igaza?

Megengedjük, hogy az egyes embernek sokszor nagy utánjárásába kerül, míg a hamis és téves vallások s az igaz vallás közt megtalálja a lényeges különbséget. A neveltetés, a környezet, a kritika nélkül felszedett előítéletek sokszor nagyon nehézzé teszik az eligazodást. Azonban *tárgyilag lehetetlen,* hogy Isten az igaz vallást ennyire felismerhetetlenné tette volna s nem adott volna neki olyan *ismertető jegyeket,*

amelyeknek alapján mint ilyent fel lehet ismerni s a tévedésektől meg lehet különböztetni.

S csakugyan: aki komolyan utánajár, aki elfogultság nélkül tanulmányozza a katolikus vallást s a többi vallásokat, szinte csalhatatlan biztossággal rájön az egy igaz Egyház felismerésére. Hogy melyek ezek az ismertető jegyek, arról alább lesz szó.

Egy Istent imádunk; mindegy, ki milyen templomba jár.

Abból, hogy egy Istent imádunk, még valóban nem következik, hogy mindegy is, *hogyan* imádjuk őt s *mit tekintünk az ő kijelentésének és parancsának.* A zsidók s a mohamedánok is egy Istent imádnak, de azért talán mégsem mindegy, hogy zsidó, mohamedán vagy keresztény vagyok-e. S hasonlókép nem mindegy, hogy mint keresztény a teljeshitelű s isteni akaraton alapuló katolikus vallás keretében szolgálom és imádom-e az Istent vagy olyan keretek közt, amelyek az Isten rendelkezéseivel több vagy kevesebb dologban *ellenkeznek.*

E szerint mindenki téved és csak a katolikus jár az igaz úton?

Bizony így van! Mert nem lehet egyszerre igaz a katolicizmus is, protestantizmus is, a keleti szakadárság is, a zsidó vallás is és talán még a fétisimádás is. Amint nem lehet egyszerre s egy alapon a kétszer-kettő négy is, öt is, hat is, meg tizenkilenc is.

Hát akkor mindenki elkárhozik és csak a katolikusok üdvözülnek?

Ez megint nem következik a fentiekből. Mert más kérdés az, hogy valamely vallás *magában igaz és egyedül helyes-e,* és más: hogy nem lehetnek-e egyes emberek, akik bár tárgyilag tévednek, mégis a *saját hibájukon kívül tévednek* s így tévedésük nem esik erkölcsi beszámítás alá. Aki nem hanyagságból, meg-

vetésből, csökönyösségből ragaszkodik a téves vallás-hoz, hanem jóhiszemű tévedés áldozata, az ezzel még *nem követ el bűnt* s e miatt még *nem kell elkárhoznia.*

Szóval hát maradjon mindenki abban a hitben, amelyben született.

Ez megint nem áll és nem folyik a fentiekből. Ellenkezőleg: mindenkinek *legszentebb kötelessége,* hogy legjobb tudása szerint keresse az igazságot, az Isten kijelentéseit s akaratát, tehát az igaz vallást s ha megtalálta, kövesse is azt, minden akadályon keresztül. De ha a *maga hibáján kívül* marad meg a tévedésben, nem vétkezik. Viszont, ha felismerte az igazságot s nem követi azt: *súlyosan vétkezik* s e miatt el is kárhozhatik.

Nem jellemes ember, aki hűtlenné lesz ősei hitéhez.

Attól függ: *igaz-e* ez a hit vagy *nem.* Ha *nem igaz,* akkor bizony *nemhogy nem jellemtelenség* elhagyni a tévedést s az igaz hitet fogadni el, hanem egyenesen *jellemesség,* mert *Isten* s önmagunk iránti szent *kötelességünk* teljesítése. Az Isten iránti kötelesség s a saját lelkünk örök üdvössége dolgában valóban nem az *őseink* az irányadók, hanem egyesegyedül az *Úr szava és akarata.* Ha mindenki csak az ősei szerint igazodnék, akkor az egész világnak régente meg kellett volna maradnia a *pogányságban vagy zsidóságban* s akkor miért küldte ki Jézus Krisztus az apostolokat az egész világ megtérítésére? S miért jött ő maga a földre?

De én abban a temetőben akarok pihenni, amelyben a szüleim feküsznek.

A gyermeki kegyelet szép dolog, de annak is vannak határai. Az Isten akarata s a lelkünk örök üdvössége *százszor fontosabb dolog,* mint az, hogy hova *temetkezem* a halálom után. Egyébként is csak a *test,* a hulla az, ami a temetőbe kerül s mi nem a temetőben keressük az örök nyugalmunkat s nem ott akarunk

találkozni — holtan! — a szüleinkkel, hanem az örök *életben* és *feltámadásban.* Ennek pedig a felismert igaz hit bátor követése az *első feltétele.*

Ha a szüleim elkárhoztak, én sem akarok a mennyországba kerülni.

Ez teljességgel helytelen beszéd. Azt persze nem tudhatod, hogy elhalt szüleid vagy más hozzátartozóid üdvözültek-e odatúl. De ha valamivel, éppen azzal segíthetsz még rajtuk, hogy Istent híven szolgálod s abban a vallásban tiszteled, amelyet mint igaz vallást az Isten maga jelölt meg életutadul. Imádkozzál, hogy szüleid is üdvözüljenek vagy üdvözültek legyenek; mert Isten az ő haláluk pillanatában előrelátta a te imádságodat s talán éppen e miatt az imádság miatt adta meg nekik is a végső pillanatban a megtérés és bűnbocsánat kegyelmét. A pokolban viszont nincs boldog viszontlátás, még azok közt sem, akik e földön szerették egymást, mert ott mindenki csak gyűlölni tud már; azért csak a *mennyország* lehet az a hely, ahol szeretteiddel találkoznod kívánatos.

Nem gyermekes frázis-e az a „mennyország", meg az a „pokol?"

Ha Isten mondja, hogy *van* örök boldogság és *van* örök büntetés, amelyet rövidesen mennyországnak s pokolnak nevezünk, akkor ezekben hinni nemcsak hogy *lehet,* hanem *kell* is. Sőt akkor éppen *az az egyetlen komoly dolog,* ha hiszünk is bennük.

Azért, mert nem *látom,* még *lehet* valami és *van* is. Hiszen az *eszemet sem látom* s feltehetőleg mégis van. A túlvilágról egyébként még alább lesz szó.

Ma nemzeti nevelésre van szükség, ezért a felekezeti oktatást meg kell szüntetni.

A komoly nemzetnevelésnek nélkülözhetetlen és *legbiztosabb alapja:* éppen a *hitvallásos nevelés.* Ezt *megszüntetni* tehát annyi lenne, mint: a nemzeti neve-

lés alól *kihúzni az erkölcsi talajt* s tönkre tenni annak *legegészségesebb alkotó elemét.*

Ez a követelés épp olyan logikus és bölcs, mintha valaki azt mondaná: „Jól kell táplálkoznunk, *tehát ne együnk!*" Vagy: „A nemzetnek egészségre van szüksége, ezért *el kell törülni az egészségügyi intézkedéseket,* el kell pusztítani az orvosokat és be kell csukni a kórházakat!"

Minek kiabálják tele jelszavaikkal az országot azok s miért képzelik magukat vezetésre hivatottaknak olyanok, akik *ennyire nem tudnak gondolkozni?* S akik talán csak azon mesterkednek, hogy bizonyos kommunista jelszavakat nemzetieskedő szólamokkal cifrázzanak fel!

Aki a vallást gyöngíti, az a *nemzetet is gyöngíti.*

II. Isten.

Van-e értelme a létnek, a világnak, a mindenségnek, az életnek? Vad és vak véletlen-e, ami mindent alkotott és elrendezett, ami a csillagok mérhetetlen világában s az óceán mélyén, a sejt titokzatos birodalmában vagy a gondolkozás csodálatos törvényszerűségében elénk tűnik? Magától van-e minden, esetlegesen létesült? Ész nélkül, cél nélkül, ok nélkül, magyarázat nélkül? Avagy egy hatalmas Elme gondolata-e az alkotások egész univerzuma, egy végtelen Ész teremtménye s egy teremtői Akarat parancsszava?

Ezekre a kérdésekre az emberiség, amióta él, keresi a feleletet s minden tagadási kísérlet után mindig ujra ráébred, már a pogány korok óta, hogy a világnak *értelmének kell lenni* s igazi értelme csakis akkor van, ha *Isten van felette. Isten!* Végtelen lény! Az Egyetlen, ami s aki nem mástól való, hanem belső, lényegi, fogalmi szükségből van! Az egyedüli valóban *Levő,* valóban magától s magában való *Létteljesség!* A bölcseség és jóság, fönség és szeretet, hatalom és

nagyság örök nagyság örök hordozója, akihez képest törpe az óriás, hebegő gyermek a tudós és ingó szalmaszál minden világi hatalom!

A gondolat logikus tovafűzésében s főleg a keresztény kinyilatkoztatás fényében ez az Isten nemcsak nagy és félelmetes, hanem csodálatosan *szép és kedves is,* leereszkedő és irgalmas! Ez az Isten azért teremtett minket, mert mikor még nem voltunk, szeretett s az ő örök gazdagságának s boldogságának örökre részeseivé akar tenni bennünket! Ez az Isten azért helyezett minket erre a földre, a születés és halál által határolt kicsiny világba, hogy próbára tegyen minket, hogy megmutassuk, mennyire vagyunk érdemesek vagy érdemtelenek az ő kegyeire s örök adományaira. Ez az élet egyetlen igazi célja, ez az egyetlen fontos és nagyszerű, igazán emberhez méltó hivatás itt a földön.

Megismerni az Istent! Szeretni őt és szeretetből híven követni akaratát! Járni az utat, amelyet ő szabott ki nekünk, hűségben, becsületben, vallásosságban, erkölcsi önfegyelmezésben, az ő kegyelmének keresésében s elfogadásában! Hasonlóvá lenni hozzá! Oly életcél, amelyhez képest minden evilági eszmény, rang és vagyon, tudomány és dicsőség, politika és ambíciók nevetséges csekélységekké törpülnek.

Azonban bármilyen szép és nagy az Isten eszméje, bármily logikus szükségszerűséggel következik az Isten léte a létből magából, a természet bámulatos rendjéből, a lelkiismereti törvény csodálatos titkaiból s bármekkora megerősítést nyer az ó- és újszövetségi kinyilatkoztatásban: vannak emberek, akik *ki akarnak bújni az Isten hite alól.* Nem akarnak felsőbb világról tudni. Nem akarnak maguk fölött egy felsőbb cenzort, törvényhozót és bírót elismerni. Nem akarják zavaros életörömeik élvezetében, nem mindig tiszta szándékaik aggálytalan hajszolásában az Istentudat által gátoltatni magukat. S mindent elkövetnek, hogy megbontsák azt a társadalmi rendet is, amely az istenhiten,

mint erkölcsi bázison épült s megingassák az istenhitet másokban is.

Az orosz szovjet külön istentelen lapokat, könyveket ad ki, vallásellenes múzeumokat rendez be, Isten nemlétezését próbálja tanulatlan falusiak, félművelt munkások és éretlen diákok előtt „bebizonyítani" s főleg: csellel, ezer kellemetlenkedéssel s ahol csak teheti, börtönnel, kínzással és golyóval iparkodik elnémítani az istenhit védelmezőit. Példáját más népek egyes vezetői is követik, látszólag műveltebbek, valóságban még az orosz ateistáknál is tájékozatlanabbak. Hetet-havat összehordanak az Isten léte ellen, s főleg mivel ez nemigen sikerül nekik, iparkodnak a papság meggyűlöltetése által fojtani el az istenhitet a nép szívében.

Céltalan erőlködés!

Amíg az emberi értelmet végleg ki nem irtják, amíg a gondolkozási törvényeket értelmüktől s hatóerejüktől meg nem fosztják, az Isten létének bizonyossága napfényszerűen ragyog minden elfogulatlan ember. lelkében s minden elhomályosítási kísérleten keresztültör a *lelkek örök vágyódása a végső Értelem, Bölcseség és Jóság felé.*

Kérdések és ellenvetések.

Bizonyos-e, hogy van Isten?

Ha egyáltalán van logika a földön, ha van józan és értelmes gondolkozás, ha *nem csal minden, amit észnek, gondolkozási törvénynek, jogos következtetésnek nevezünk,* akkor *Isten van,* sőt akkor az ő léte *bizonyosabb, mint bármi más bizonyosság a világon.*

Természetesebb dolog, hogy *Isten van,* mint az, hogy vannak *véges, teremtett lények,* mert Istennek *lényege* a létezés, a nélkül el sem gondolható; míg a véges lényekről a nemlétezés épúgy elgondolható, mint a létezés. Isten *szükségkép* létezik, a többi dolgoknál *talány, hogy léteznek* és *miért* léteznek.

Honnan tudom, hogy van Isten?

Tudom mindenekelőtt abból, hogy *van világ* és ez a világ *nem lehet önmagától való*. Mert ez a világ valaha nem volt; máskép már régen befejeződött volna benne minden mozgás és minden élet (így szól az entrópia törvénye, a modern fizika egyik sarkalatos tana) és nem lenne többé semmi más, mint *holt és hideg anyag a világürben*. Ha tehát a világ ma *van*, akkor *alkotta* valaki, s olyannak alkotta, amilyen.

A világ kialakulása, épúgy mint a léte maga, alkotó és *rendező Végső Okot követel*, épúgy, mint ahogy egy szépen bekerített s megművelt kertről senki sem mondhatja, hogy kertész és elrendező nélkül jött létre és rendezkedett be ilyen szépen. Ha egy zsebóra nem jöhet létre órás nélkül, egy finom ebéd szakács nélkül s egy könyv nyomtató nélkül, ha a Zalán futása nem születhetett meg Vörösmarty költői lángelméje nélkül: *hogy jött volna létre ez a végtelenül sokszerű, szép és egymásba vágó világ*, ez a *sokezer millió robogó, vágtató, ragyogó égitest*, ezek a *tejutak és csillagködök*, ez a *fény és melegség, erő és nagyság, célszerűség és milliárdos* rend egy közös Rendező, Kitervező, Felépítő s Összhangbahozó, egyszóval: teremtő Isten nélkül?

Isten azonos a világgal; ez a modern monizmus.

Ez a panteizmus régi elképzelése s éppenséggel nem új s nem modern találmány. Az Isten azonos volna a világgal, tehát a lóval, ökörrel, szamárral is? Szénával, szalmával? Hidrogénnel és oxigénnel? Atommal és molekulával? Ezek a dologk *mind együtt* adnák azt a végtelen értelmet, amelynek remek alkotásaival lépten-nyomon találkozunk a mindenségben? De hiszen, hogy csak egyet emeljünk ki: ez a világ nem is *egy* dolog, hanem *ezermilliószor ezermillió, különböző dolgok foglalata*, megszámlálhatatlan mennyiségű molekuláknak, atomoknak és atomalkatrészeknek *irtózatos tömege!* Ez a tömeg már azért sem lehet Isten,

mert *nem egységes lény,* nem gondolkozik s akar közösen, nem lehet *egységes* világkitervező és világkialakító. Már ezért sem lehet végső alapja a világrend bámulatos egységének.

Ha pedig valamennyi molekula egy *fölötte álló természeti törvénynek* engedelmeskedik, akkor visszatér éppen a kérdés: *ki alkotta* ezt a nagy, közös *természeti törvényt?* Ki gondolta ki és *ki írta azt bele* valamennyi, fergetegesen szédítő számú molekula természetébe?

A monizmus tökéletesebb elgondolás, mint a dualizmus.

Óriási tévedés! A dualizmus, vagyis Isten s a világ különbözősége, csak akkor lenne tökéletlen világszemlélet, ha mind a kettő egymástól teljesen *független világelv lenne,* ha Isten és a világ kettőssége voltaképpen *egység:* a világot alkotó Istennek mint egyetlen létet adó világelvnek egysége.

Az ú. n. monizmus meg valóságban *nem egységet* teremt, hanem *elképzelhetetlenül sok* független, végső *részre* osztaná a világot: egységekre, amelyeknek kapcsolatára, összejátszására, egybetartozására *nincs semmiféle magyarázat!*

Be lehet-e bizonyítani az Isten létét a puszta észből is? Szentírás és kinyilatkoztatás nélkül?

Természetesen! Csak logikusan és következetesen kell alkalmaznunk az elégséges alap és okság elvét a világegyetem s az élet legnagyobb tényeire. Igaz, az itt következő ú. n. *bölcseleti* érvek csak bölcseletileg képzett elméknek valók; másokat inkább a *fizikai* világból vett érvek ragadnak meg (l. 48 k. l.).

1. Az Isten létét bizonyítja mindenekelőtt a *létezés ténye maga.* A létezés egész hatalmas birodalma Isten létét harsogja. Az, hogy vannak dolgok, van egy egész világ, amelynek a léte *esetleges,* amelynek a tényleges létezés egyáltalán nem tartozik a *fogalmi tartalmához.*

Amely tehát esetleg *sohasem is létezhetett volna.* Lehetett volna úgy, hogy sohasem létezik.

Semmi sem okolja meg, hogy ennek vagy annak a paránynak, ennek vagy annak a fűszálnak vagy falevélnek, homokszemnek vagy akár embernek is okvetlenül léteznie *kelljen;* hogy megrendülnének a lét és gondolkozás törvényei, ha ez a szúnyog sohasem jött volna a világra, vagy akár ez a mi naprendszerünk sohasem alakult volna ki. Apróságokon múlik s lehetne millió szúnyoggal több vagy kevesebb is a világon.

Hogyan van az, hogy mégis vannak, léteznek ezek a nem lényegüknél fogva létező dolgok? Milliárd és milliárdnyi számban? Dolgok, amelyeknek létezése *nem logikai szükségesség?* Amelyek épúgy lehetnének *nem létező semmiségek is?* Itt valaki, valami *fensőbbséges erő döntött* a felett, hogy ezek a dolgok egyáltalán létezzenek-e vagy ne, hogy a világ létrejöjjön és kialakuljon-e vagy ne! Ez logikai szükségesség. Mert semmi sem lehet anélkül, hogy elégséges alapja ne legyen; itt pedig a létezés maga olyan, hogy *önmagában nincsen elégséges alapja!*

Ezt a mélyen filozófiai érvet talán nem mindenki érti meg egyszerre, mert teljes mértékű felfogáshoz bizonyos gondolkozásbeli *mélység* és *fegyelmezettség* kell. De aki belehatol ebbe a gondolatfűzésbe, az ebben az egy érvben az Isten létének *legkivédhetetlenebb bizonyítékát találja meg.*

2. Az Isten létét bizonyítja továbbá a *dolgok belső lényegi tökéletessége.* Az, hogy az egyik dolog „ilyen", a másik „olyan"; az egyik a létnek ezt, a másik azt a fokát, fajtáját, árnyalatát képviseli. De egyik sem képviseli az *egész* létteljességet, a *léttökéletességet.* Egyik sem mondhatja magáról: én vagyok *maga a lét;* én azért vagyok, mert minden irányban oly teljesen tökéletes lény vagyok, hogy a tökéletességemből maga a valóságos és szükségszerű lét sem hiányozhatik. Nem, az egyik dolog a létnek *csak ezt,* a másik *csak azt* a kicsinyke töredékét testesíti meg.

Mármost: ha valaki vagy valami nem a maga létteljességénél fogva bír ezekkel vagy azokkal a tulajdonságokkal, akkor hát *ki szabta meg neki,* hogy *mit és mennyit* kapjon s képviseljen a léttökéletességből? Hogy az egyik *ilyen* legyen, a másik *olyan?* Az egyik legyen szellem, a másik legyen anyag; s ha anyag, akkor élő vagy élettelen legyen-e? S ha élő: növény-e, állat-e, ember-e? S ha pl. állat: egysejtű-e, vagy rovar, vagy hüllő, vagy madár, vagy emlős állat? Ha növény: hogy fű-e, gabona-e, bokor-e, fa-e? És milyen fa?

Mindegyik olyan, aminő a közvetlen őse, a törzs volt, amelyből sarjadt; ez igaz; de ez a kérdést *nem oldja meg, csak hátrább vetíti. Ki tette,* hogy a létnek egyáltalán ennyi foka, fajtája, ily széles skálája legyen a világon? Ha azt mondod: a *véletlen,* akkor már *letértél a logikus gondolkodás útjáról,* mert *véletlen nincs.* A lét fokának meghatározója, a lét roppant tárházának kiosztogatója csak egy bölcs és hatalmas Végtelen Lény lehet: az Alkotó.

3. Még ez sem minden. Ezen a világon a dolgok folytonos, rendszeres *változásoknak, alakulásoknak vannak alávetve.* Egyik tökéletességi állapotból a másikba mennek át; az egyik lét formáját felveszik, a másikét elvesztik. Minden mozgás, minden növekvés, minden fejlődés, minden cselekedet, minden szó és gondolat: változás. Ha azonban e világon minden dolog változó, akkor szükségkép *véges* és *teremtett dolog is valamennyi.* Miért? Mert a teremtetlen, a végtelen lény *nem változhatik soha,* semmiben: hiszen *mindig mindene megvan,* egyenlően, végtelenül és tökéletesen. Máskép *nem volna végtelen* lény. Ami önmagától való, az szükségkép és mindig olyan, amilyen öröktől egyforma és egyformán végtelenül tökéletes.

Ha a természet önmagától volna, akkor a természet *rendje* is önmagától való s változhatatlan lenne, mert hiszen a dolgok *lényegéhez tartoznék.* Pedig hát *nem változhatatlan,* mert bár kicsiben, de az ember is ezerszeresen változtathat rajta. Tehát ez a világ nem

önmagától való, hanem egy fölötte álló végtelen Lényre utal.

4. Az Isten létét bizonyítja továbbá a dolgok *sokféleségе*. Ami önmagától való lény, az nem lehet *sok*, hanem csak *egy*, de ebben az egységben abszolút nagy és tökéletes. A véges lények épp azért sokfélék, mert mindegyik véges, egyik sem meríti ki a lét teljességét. Ha a világ azonos volna az Istennel, akkor csak *egyetlenegy atomból* állhatna, illetve helyesebben: nem atomból, mert az atom már maga is anyagot, tehát összetettséget és térhezkötöttséget mond, hanem *egyetlenegy isteni lényből*.

Ki mondhatja ezt, ha körülnéz s látja maga körül a létezők pazar sokféleségét, a sokmillió égitestet, mindegyiken a sokmillió élő vagy élettelen lényt s egyetlen porszemben az atomok végtelen sokaságát, sőt még ugyanazon atomon belül is az elektronok, protonok és neutronok *milliárdnyi számát?*

A panteizmus épp azért a *legnagyobb képtelenség:* mert *egynek* veszi, ami nyilvánvalóan *sok*, ami nemhogy nem egy, hanem megszámlálhatatlan, áttekinthetetlen, őrjítően sokszerű tarkaság.

Ezek mind filozófiai érvek. De vajjon természettudományi alapon is bizonyítható-e az Isten léte?

Igen s ismét többféleképpen.

Már fentebb utaltunk a világ *bámulatos rendjére*. Honnan ez a rend? Már az sem lehet puszta *véletlen*, ha két-három hidrogénmolekula pontosan ugyanazokat a fizikai és vegytani törvényeket követi. Még kevésbbé lehet puszta *véletlen*, hogy ahány hidrogénmolekula csak van a világon és a világmindenségben, — kimondhatatlan, elképzelhetetlen mennyiség! — az mind, kivétel nélkül, pontosan ugyanazon törvényeknek hódol! A Napban és Sziriuszban, a csepp vízben és az egész tejút-világban, mindenütt! Egyik sem vonja ki magát a szabály alól, egy *felsőbb, reálisan ható, kivédhetetlen parancs és törvény* rendelkezése alól!

Ki tette azt, hogy a világban *természeti törvény*

van, sőt természeti törvények egész végeláthatatlan *láncolata?* Ki tette azt, hogy minden létező, akár élő, akár élettelen, akár földi, akár csillagvilági, ezt a rendet követni és *ezeknek* a természeti törvényeknek engedelmeskedni legyen kénytelen?

Magától alakult ki ez a rend? Ez a feltvés az emberi ész legnagyobb keresztre feszítése, megcsúfolása, végleges *sutbavetése volna!* Magától: annyi lenne, mint: *véletlenül.* Véletlenül, vagyis semmis alapon! Véletlenül még tíz kavics sem igazodik egy sorba, nemhogy sokezer milliárdszor sokezer milliárd kavics és hegy és Nap és atom és molekula! Ahol ily óriási méretű elrendezettség mutatkozik, ott az elrendező értelmet tagadni annyi, mint: az észt magát arculütni, a gondolkodásról végleg lemondani. Hogy erre a lemondásra: a véletlennek trónra emelésére, mindenféle nyakatekert, ravasz, elburkoló elmefuttatásokkal való elfödésére még *tudós emberek is vállalkozhatnak,* az az emberi értelem megtévelyedésének egyik *elszomorító tünete.* De lehetetlent bizonyítani, a dolgok nyilvánvalóságát felforgatni, a gondolkozás egyszeregyét megváltoztatni *semmiféle ravaszkodással nem lehet.*

Jó, jó, de elrendezni még nem annyi, mint teremteni! Az órás is elrendezi az óramű alkatrészeit, de azért nem teremti az órát.

Nagyon helyes, az *elrendezés* maga csakugyan még nem okvetlenül *teremtés.* Igaz, hogy ha az Isten nem volna a világnak teremtője, csak elrendezője, már akkor is oly borzalmasan erős nagyúr volna, hogy porig kellene hajolnunk előtte. Aki naprendszereket s tejutakat „rendez el", az mégiscsak igen hatalmas gépész és rendező lehet! Azonban nem így van. Az az elrendezés, amelynek a világegyetemben ezerszeresen tanui vagyunk, nemcsak külsőséges. Nemcsak olyan, mint pl. az égitestek mozgása, mozgási sebessége vagy iránya, amelyek mind csupa esetleges, az égitestek mivoltára nézve közömbös és külsőséges dolgok. A valóságban a legtöbb elrendező természeti törvény

a dolgoknak a legbenső lényegét magát illeti s határozza meg s akkor bizony az elrendező szükségkép egyúttal a dolgok *lényegadója* is, tehát *teremtője!* Az pl., hogy mi emberek gondolkozunk és akarunk, hogy szellemi életünk van s vannak művelődési, tudományos, közvetítő, szépészeti, stb. ösztöneink: az bizony *nem külső elrendezés csupán,* hanem *belső alakítás,* a mivoltunk megszabása, lényegadó meghatározás, tehát *teremtés.* Aki ezeket a szellemi ösztönöket s törvényeket a lényegünkbe írta, az magának a mi szellemünknek csak alkotója lehet!

Az Isten tehát nemcsak elrendező, hanem csakugyan: *alkotó, teremtő* is.

A világ az anyag belső törvényeiből szükségképpen alakult ki.

Mi az, hogy „szükségképpen"? Ahol „szükség" van, ott már valami belső törvény is van; de ahol *törvény* van, ott *törvényhozó* is kell: ott valaki kitervezte s megalakította azokat a belső *erőket és képességeket,* amelyek szerint az anyag fejlődése folyik. Mármost vajjon *ki volt ez a kitervező,* ez a törvényhozó, ez az elrendező, ezeknek az erőknek és képességeknek összhangzatos megállapítója, bölcs és hatalmas elindítója, ha nem az Isten? Egy *fejlődőképes* világot teremteni s *fejlődőképes erőkkel* ellátni *még nagyobb mestermű,* mint egy sohasem változó, kész világot létesíteni.

A világot s annak rendjét a természet erői létesítették.

Olyan beszéd ez, mintha azt mondaná valaki: az órát nem órás készítette, hanem az óra erői: a rúgók, a kerekek és a mutatók. Napoleon csatáit nem Napoleon vívta meg, hanem a hadászati törvények. A „természet erői" már *csak végrehajtják* azt, amit egy *felsőbb értelmiség és akarat kitervezett* és beléjük fektetett. A természet erői *vakon hatnak:* a nehézkedés, a vonzás, az elektromos áram, a mágnesség, stb. Itt

azonban nem vakon ható erőkről van szó, hanem ezeknek csodás rendjéről, célszerűségéről, ezermilliószoros összhangjáról, összeszerkesztettségéről, egymásbailléséről. Ezt bizony a *puszta természeti erőkre való hivatkozással megmagyarázni nem lehet.*

Nem a kavics, a mész és a tégla építi a házat, hanem a *tervező építész* és a *végrehajtó építőmester.*

Ha ez már egy kicsiny emberi művön szemeötlő, mennyivel inkább a teremtés csodálatos, *ezertitkú rendjében és célszerűségében!*

Az ú. n. célszerűség csak emberi belemagyarázás.

Hogyan lehet ilyet mondani? Belemagyarázás volna az, ami oly csodás, milliószoros valóság?

Milyen csodálatos pl. *a rovarok s a növények egymásrautaltsága!* A méh a növénynek virágaiból él s ugyanakkor szállongásával széthordja a himport s megtermékenyíti a növény bibéjét. A *szél* látszólag véletlenül járja a növényeket, valóságban pedig szintén hatalmas megtermékenyítője a növények életének. Ha a *víz* nem párologna el s nem tudna gőzállapotban úszni a légben, akkor nem lenne éjjelenkint harmat a földeken; ha nem sűrűsödnék a pára ismét vízzé a levegőben, akkor nem hullana a felhőkből termékenyítő eső, nem fakadna növényzet a földön, nem volna üdítő forrás, kihalna a sivataggá vált világon az élet. Ha a víz nem 0 foknál fagyna be s nem 4 foknál volna legsűrűbb, a folyók s a tavak telenkint fenékig befagynának s a halak mind odapusztulnának; míg így a sűrűbb, melegebb víz alul kerül.

A *Nap* másodpercenkint 3800 milliárd lóerő értékű hőt lövell a földre s ez a meleg a fénnyel együtt nélkülözhetetlen kelléke az élő szervezeteknek. A *baktériumok* a magasabbrendű élő lények táplálkozásában játszanak nagy szerepet, nélkülük nem volna anyagcsere. A *halnak* a farkával való evezése tökéletesebb, mint bármely vízi gépezet mozgása. A *madár* nem tudna repülni, ha teste nem volna tele levegőzsákokkal a bőr alatt, az izmok között, sőt a csontok belsejében

is. E légzsákok nemcsak könnyűvé teszik a madarat, hanem repülés közben hűtik is a testét, hideg rétegekben pedig melegítik. A *rovarok* oly helyre rakják a petéiket, ahol azok védve vannak s azonnal élelmet is találnak, mihelyt kikelnek az álcák. A *szúnyog és a szitakötő* maga fél ugyan a víztől, de a petéit a vízbe hullatja, mert azok csak vízben fejlődnek. Bámulatos a *pók*, a *méh*, a *hód* építőösztöne, valamint idegen behatás ellen való védekezése.

A célszerűségnek valóságos remeke az *emberi test:* a teherhordozó *csontváz és izomrendszer*, a hőt előállító *gyomorrendszer*, a véredényrendszer s a *szívnek* szívó-nyomó gépezete, a *tüdő* szellőztető rendszere, a mozgató *idegek* és *izmok* egész csodálatos hálózata. Az ember lábikraizma pl. 5600 kg-ot emelhetne fel azzal az erővel, amellyel összehúzódni képes. Az emberi *szem, fül, agy, idegek* káprázatos finom és célszerű szerkezetűek, így a látóideg, amelynek átmérője mindössze 5 milliméter s mégis félmillió finom tengelyfonálból áll. S a legcsodálatosabb, hogy ezek a szervek megbetegedések esetén nagymértékben *önmagukat gyógyítják és egészítik ki.* Mennyi tervszerűség és célszerűség rejlik mindenütt a természetben![1] S ez mind merő *véletlen* alkotása lenne?

Az én istenem: a természet.

Mi az a „természet"? Maga a világ, maguknak a teremtett dolgoknak a sokasága. Ez lenne az én istenem? Hiszen akkor én rosszabb vagyok, mint az a szegény *fétis-imádó néger, aki egy fabálványt nevez az Istenének.* Mert az legalább csak *egy* teremtményt bálványoz, míg én az *egész mindenséget:* köveket, állatokat, csillagokat, a bolhát és varangyos békát, még az út sarát s a szemétdombot is istennek tartom.

[1] Érdekes és találó példákat találunk a természetből Hajós József művében, *A természetben Isten nyomain*, vagy rövidebben Bangha Béla: *Istenhit és istentagadás* (Összegyűjtött Munkái I.) c. kötetében.

A természet az Isten *műve,* de nem maga az *Isten.* Nekem a létet és gondolkodást nem a vak és a siket *anyag* adta, mert az szellemet, rendet, tervszerűséget létesíteni nem tud, hanem az eszes és bölcs teremtő: az *Isten.*

Bizony kimondhatatlanul sivár és szomorú dolog volna, ha a vak „természet" lenne a világ végső oka. Mert akkor nem *gondviselő mennyei Atyát* tudnánk magunk fölött, aki, ha gyakran sujt is és próbára tesz, de mindig a javunkat akarja s hűséges gyermekeinek mindent a javukra fordít, hanem egy *vak, siket és könyörtelen végzet,* egy száguldó, rohanó s minden ellenállást *durván legázoló anyagtömeget; egy gépezetet,* amely felkavar minket mint az út porát, néhány pillanatig megcsillantatja rajtunk a nap sugarát s aztán *irgalmatlanul az árokba taszít minket s a megsemmisülésbe lök.* Azok, akik olyan szörnyen büszkék erre az ő „természet-isten" hitükre, bizonnyal nem gondolják meg, milyen nyomorúságos és kegyetlen bálványt állítanak benne maguknak.

A világrend Darwin szerint úgy alakult ki, hogy az elemek és kezdetleges alakulatok sokszerű csoportosulásából mindig az életképesebb és erősebb maradt fenn, a többi pedig elpusztult.

Ez a darwini elképzelés semmit sem ér, mert igazában *semmit sem magyaráz meg;* azért ma komoly tudósok közt nincs is többé kelete. Mert ez az egész elképzelés csak *ügyeskedő kerülgetése annak a hajmeresztően képtelen elgondolásnak,* hogy a legcsodálatosabb és legsokszerűbb rend végeredményben mégis *merő véletlen folytán jött volna létre.*

Az emberi test az ő milliónyi csodájával, a szem, a fül, az agy, a szív, a tüdő, a gyomor, a vérerek s a vér, az izmok és idegek elképzelhetetlenül finom és bámulatos szövedéke, amelyet a tudománynak még máig is csak nagyon kis részben és tökéletlenül sikerült felfedeznie: mind csak úgy „véletlenül", az elemek

esztelen és tervtelen összehányódásából alakult volna ki? S ugyanúgy az ásvány-, növény- és állatvilág milliárdszoros csodája, a csillagóceán borzalmas kolosszusainak pontosan kiszabott útja, mozgása, ereje, hőfoka s az atomok félelmetesen titokzatos rejtelmei? A szellemi, az erkölcsi, a társadalmi élet csodás törvényei, összhangjai, milliószoros esztétikája és célszerűsége?

De tegyük fel egy pillanatra a lehetetlent, hogy az elemek és kezdetleges alakulatok csakugyan a puszta véletlen hányódás és kombinálás folytán tudtak volna ilyen csodás, felsőrendű lényeket kitermelni. Akkor is itt van két további kérdés, *első:* miért maradt fenn mindig inkább csak a tökéletesebb, a célszerűbb? Nem áll, hogy ahol a fejlődést a véletlenre bízzák, ott mindig a jobb marad felül s a rossz mint gyenge elpusztul. Ellenkezőleg: a gaz, a gyom, a tökéletlen nagyon sokszor elnyomja a jobbat.

Második kérdés: hova lettek azok a félig vagy tizedrészig sikerült, hasznavehetetlen és pusztulásra ítélt *átmeneti alakok?* Sehol a világon a nyomukat sem találjuk! Még a letűnt évezredek földtani maradványai és paleológiai rétegei közt sem! Pedig ha elpusztultak volna is, az *alkatrészeiknek, csontvázuknak, romjaiknak* maradványaival okvetlenül léptennyomon találkoznunk kellene, mégpedig irtózatos nagy számban. Mert átmeneti alaknak végtelenül többnek kellene lenni, mint késznek és tökéletesnek. Hiszen ha csak száz kockát dobok is fel: ezerszer, tízezerszer annyiszor jön ki mindenféle más összetétel, mint aminőt akarok. Hány ezerszer, hány tízmilliószor kellene egy értelmetlen és vak gyermekkel mindenféle ákombákomot rajzoltatni egy papírlapon, míg végre „véletlenül" egy remek arckép jönne ki a próbálkozásaiból? Így a föld őskori rétegeiben is sok milliószor annyi átmeneti alakot kellene találnunk, pl. félembert, fél-majmot, fölül embert, alul majmot, félszemű, félkarú torzókat, negyed-, tized- vagy tízezredrészig sikerült növényi, állati vagy emberi alakulatokat és

szerveket, mint sikerülteket. Minderről azonban *sehol még csak szó sincs.* Átmeneti alakok, félig sikerült véletlen próbálkozások *sehol a természetben nem találhatók.*

Elképesztő, milyen kétségbeesett és képtelen feltevésekre van utalva az, aki *mindenáron ki akar bújni a legtermészetesebb és legszembeszökőbb,* sőt *egyedül természetes és egyedül szembeszökő megoldás: az Isten elől!*

Darwinnak igaza volt abban, hogy a fejlődés tényét megállapította a természetben; azonban őmaga sem állapított meg *korlátlan és törvény nélkül való fejlődést.* A valóban igazolható fejlődésnek a természetben határozott törvényei vannak s azt mindig határozott erők és képességek indítják el, ezek pedig kitervezőt, bölcs és értelmes teremtőt követelnek.

Sok dolog, pl. a csillagok óriási birodalmában, semmiféle célt nem szolgál! Ez is rend?

Azért mégis csak hatalmas rend van éppen a csillagok közt, ha nem tudjuk is megmondani, milyen célt szolgál ez a rendjük. Ha nem tudjuk is közelebbről, mire valók a csillagok. Annyiban pedig bizony nekünk is szolgálatot tesz a csillagvilág, mert a Teremtő *pazar gazdagságát s hatalmát* egész *megrendítő módon tanusítja nekünk.* Ha az ember a csillagcsodák titkaiba belemélyed, szinte *a feje szédül attól a hatalmas erőtől* s nagyságtól, amely a teremtésben megnyilatkozik.

Vannak csillagok, amelyeket soha emberi szem nem fog megközelíteni. Azok mire valók?

Lehet, hogy vannak ilyenek is. De Istennek *semmivel sem került többe* milliószor több világot teremteni, mint amennyit az ember valaha felfedezhet. Egyébként nem tudjuk, műszereink nem tökéletesednek-e még annyira, hogy kutatásunk valamikor az eddiginél sokkal messzebb hatolhat be a mindenség

titkaiba. S nem tudhatjuk azt sem, nem élnek-e *másfajta élő lények* a világmindenség más pontjain is, akik az egész teremtett világot fel tudják fogni.

Legalább az élő lények kialakulása végbemehetett a puszta fejlődés útján, teremtői közbelépés nélkül is.

Legfeljebb azt lehetne mondani, *közvetlen* teremtői közbelépés nélkül. De akkor is *szükség van Istenre,* mert különben *sem élő, sem élettelen anyag nem jöhetett volna létre.* Azonban élő lény élettelen lényből *soha semmi körülmények közt* eddig még nem fejlődött. Nem is fog fejlődni soha, mert az élőben valami olyan *felsőbb életelv* mutatkozik, amelynek az élettelen dolgok *teljességgel híjával vannak.* Márpedig ami valamiben még *csirájában sincs meg, az abból semmiképp sem fejlődhetik,* csak újabb teremtés révén jöhet létre.

A természettudomány azt mutatja, hogy állandóan fejlődnek magasabbrendű formák alacsonyabbrendű élő lényekből.

Ahol erre a velük született *belső képesség* és erő megvan, vagyis ahol a fejlődés csirája az egyes élő lényekbe *kezdettől fogva bele volt fektetve,* ott igen, de máshol és más irányban *nem.* A fejlődés csak elég szűk keretek között lehetséges és olyan esetet a természettudomány nem ismer, ahol pl. hüllőből emlős állat, állatból ember fejlődött volna, amint ezt a darwinizmust túlhajtó materialista meseköltők állítják.

Wells szerint megfelelő számú évmilliók folyamán az élettelen anyag is termelhetett élő lényt.

Ezt Wells mondja, aki nagy képzelőerejű regényíró, de igen gyenge természettudós és még gyengébb filozófus. Ami *magában véve lehetetlen,* az *százmillió év alatt époly kevéssé „fejlődhetik",* mint száz év alatt. Akárhány millió évet veszünk fel, a *kétszerkettő sohasem lesz tíz* és a *semmiből* semmi alapon sem alakulhat magából *új dolog.*

A természettudomány kimutatja, hogy az emberek a majomtól származnak. A majom és az ember közt máig feltűnő a hasonlatosság.

Ezt a származást semmiféle természettudomány eddig *ki nem mutatta.* A természetrajzi *hasonlóság* még nem jelent egymástól való *eredést.* Isten akarta, hogy mivel testünkre nézve csakugyan az állatvilághoz tartozunk, az állatokkal sokban *azonos testi felépítésünk* legyen; ám ez nem jelenti az állatoktól való *leszármazásunkat,* hanem csak testünknek az állatvilágba való *tartozását.* Ember és majom közt csak *rendszertani* és morfológiai vagy *alkattani hasonlóság* van, de nem genealógiai (származási) kapcsolat. Vajjon azért, mert a férfinek is vannak mellbimbói, azt kell-e mondanunk, hogy tehát a férfi is eredetileg nő volt? Hasonlóság nem annyi, mint egymástól származás!

Az őslénytan szerint a legrégibb ember csakugyan közel állt a majomhoz.

Eddigi tudományos kutatásaink szerint az ősember ugyan sokkal durvább, kezdetlegesebb típust jelentett, mint a mai kifinomult ember; ám az ú. n. vad népek közt ma is vannak szinte állati fejalkatú s arckifejezésű típusok. Azért mégis csak *teljes emberek ők is,* és *lényeges dolgokban,* főleg szellemi képességeikben tökéletesen távolállnak a majmoktól. A legrégibb és legprimitívebb ember is *rajzolt, szerszámokat* készített, *jelképeket* használt, pl. a temetkezésben stb., aminek az állatnál *sehol semmi nyoma sincs.*

Vannak a világban rendellenességek is, amelyek inkább az Isten ellen bizonyítanak.

Tévedés! Rendellenességek *nincsenek,* legfeljebb jelenségek, amelyeknek tulajdonképpeni távolabbi rendeltetését mi emberek ezidőszerint még *nem ismerjük.* Ilyen az emberi szervezetben a mandula vagy a vakbél; ilyenek a természetben bizonyos rovarok,

hüllők s vadállatok. Mire jók ezek? — kérdi a rövidlátó ember s nem gondolja meg, hogy sok dolog van, aminek lehet *igen fontos szerepe a világegyetemben,* a nélkül, hogy a mi szűkös kis emberi tudásunk azonnal megtalálná, mi ez a szerep.

Egyébként az ú. n. rendellenességek a számunkra is felfogható rendezettségek mellett oly *ritkák,* hogy belőlük az Isten léte *ellen* következtetni olyan volna, mintha valaki azt mondaná: a kölni dómot nem építőmesterek építették, mert valamelyik toronyban egy picinyke fülke nem áll arányban a többi épületrésszel! Vagy mintha azt mondaná valaki: a Zalán futásában néhány helyen a hatlábú verssorok helyén hétlábú verssor áll: tehát az egész költemény nem költői alkotás, hanem véletlenül létrejött, értelmetlen firkálmány.

Miért teremtette az Isten a világot, ha nem volt rá szüksége?

Csakugyan Isten nem azért teremtette a világot, mintha szüksége lett volna rá. Hanem azért, mert túláradó szeretetből meg akarta osztani másokkal is az ő örök s végtelen boldogságát. Ezért teremtett eszes lényeket; a többit pedig azért, hogy az eszes lényeknek szolgálatára legyenek.

Minden istenérv az okság elvén épül fel. Dehát olyan bizonyos-e az okság elve?

Az okság elve ez: Ami kezdődik, az másban bírja eredetét. Ez az elv, mint az elégséges alap elvének közvetlen folyománya, minden emberi gondolkozásnak egyik *legfőbb és legelemibb alapja.* Ha az egészséges alap és az okság elvét egy pillanatra is felfüggesztjük, *nincs többé sem tudomány, sem következtetés, sem ítélet, sem tapasztalás többé.* Úgyszólva egész gondolkozásunk az elégséges alap és az okság elvén, a „miért" kérdésén épül fel. Ha ezt az elvet megtagadjuk, megtagadtunk minden gondolkozást és behatóbb ismeretszerzést.

Lépten-nyomon az elégséges alap s az okság elvét alkalmazzuk. Hát csak akkor tagadjuk-e meg, amikor ez az elv az Istenhez vezet? *Jogos és okos eljárás ez?*

Hátha csak ezen a földön érvényes az okság elve, nem mindenütt, abszolút vonatkozásban?

Lehetetlen elgondolás! Az okság elvét *nem lehet helyhez kötni,* annak illetékességi területe nem az anyagi tér s a Föld, hanem az igazság s a lét *egész birodalma.* Ami ma *van* és tegnap *nem* volt — akárhol —, vagy ami ma *így* van s tegnap *nem* így volt: annak *okának* kell lenni: ez nemcsak Európában áll, hanem Afrikában is, és nemcsak a földön áll, hanem *abszolút világvonatkozásban is.* Még a természeti tünemények és törvények is mindenütt ugyanazok, a legtávolabbi égitesteken is, amelyeket az emberi tudomány messzelátóval, fényképezőgéppel vagy fényelemzéssel meg tud közelíteni; s akkor éppen csak a legáltalánosabb léttörvények, aminő az okság törvénye, szorítkoznának éppen csak egyetlen, nyomorúságos kis bolygóra vagy naprendszerre?

A hit csodával akarja megmagyarázni a mindenséget, a tudomány pedig nem ismer csodát.

Nagy tévedés! Éppen az volna a legnagyobb csoda, ha valaki a világmindenséget teremtés *nélkül* tudná megmagyarázni. Erre eddig semmiféle tudomány nem mutatkozott képesnek. Nem a *teremtés* a csoda, hanem a *világ maga egyetlen óriási csoda,* amelynek a legtermészetesebb, sőt egyedül természetes és elfogadható magyarázata a teremtés.

Ha az Isten léte olyan világos, hogyan van akkor, hogy sokan mégsem hisznek benne?

A hitetlenség a legtöbb esetben nem is az *észből,* hanem a *szívből* fakad; az emberek nem *akarnak* hinni, mert a hit kényelmetlen *következményekkel jár* és szigorú erkölcsi parancsokat alapoz meg s azért aztán sokan kitérnek a hit alaptételeinek nyilvánvaló-

sága elől. Nemcsak kimondott gonosztevők s elvetemültek, hanem sokszor egyébként finomult elméjű s tudományosan képzett emberek is. Miért? Mert ők is félnek az istenhit kötelező következményeitől: a meghódolás, alázat, istenszolgálat kötelességeitől. Vagy mert annyira maradéktalanul *belemerülnek* az evilági dolgokba: tudományba, politikába, vagyonszerzésbe, szórakozásba, hogy úgyszólván „rá sem érnek" az Istennel és vallással foglalkozni.

Van még más természetű istenérvünk is?

Igenis van, éspedig még mindig a természetszemlélet világából.

Igy az Isten létét bizonyítja az *élet* a földön. A természettudomány szerint élet *csak életből fakad,* új élet csak *élő csirából* sarjad. Valamikor pedig egészen bizonyos, hogy *nem volt élet sem a földön, sem a világegyetemben,* mert hiszen az egész világmindenség valami irtózatos nagyságú s roppant hőfokú gáztömegként forgott az ürben. Ilyen izzó gáztömegben élő csirasejt se nem alakulhatott, se meg nem maradhatott volna. Ha tehát egyszer mégis csira nélkül jelentkezett az élet a földön, az csak *teremtő befolyásra* történhetett.

Az Isten létét bizonyítja továbbá az ember *szellemi élete is.* Az embernek nemcsak teste van, amely él és tenyészik, s nem is csak *érzékszervei* vannak, amelyek bizonyos érzéki megismerésre alkalmasak, hanem van *lelke, szellemisége* is. Van olyan lelke, amely a maga sajátos tevékenységében belsőleg független a tértől, az anyagtól s annak megkötöttségeitől. Az ember ugyanis nemcsak lát, hall, tapint, mint az állat, hanem *gondolkozik* is és *akar:* fogalmakat alkot és elemez, elvonásokat, következtetéseket végez, számol, feltalál, töpreng, okokat kutat, ítél, szellemi remekműveket alkot. Akarati síkon pedig: számos esetben szabadon választ jó és rossz között, erény és bűn között, szeret és gyűlöl, lelkesedik és elítél s

mindenekelőtt: önmagában érzi *lelkiismeretének* megszólalásait és számonkéréseit. Érzi magában az erkölcsi törvényt, *minden ember ugyanazt, amióta a világ fennáll.*

Honnan mindez? Anyagból szellem épúgy nem fejlődhetik, mint ahogy élettelenből élő lény nem fejlődhetik teremtő közreműködés nélkül. Itt csak megfelelő *teremtői lény* magyarázza meg a tényeket.

Elég, ha egy hatalmas, titokzatos őserőt veszünk fel, az Élet és Mozgás csodás misztériumát, amely örök-től fogva hajtja előre a világegyetemet.

Ez merész elképzelésnek talán szép, de másnak aztán nem! Az erőt s a mozgást nem magyarázom meg azzal, hogy nagy kezdőbetűvel írom s képzeletben megszemélyesítem azokat!

A világmindenségben nemcsak vak erő és hajtó energia van, valami titokzatos, világokat átható dinamika, hanem számító *ész* és *alkotó gondolat* is. Három fűszál nem lehet tökéletesen egyenlő megfelelő ok nélkül; az emberi test csodás összetétele, ezer és ezer millió egybevágó sejtje, titka, alkalmassága, ereje: mind épúgy egy alkotó végtelen értelemre utal, mint a naprendszerek sok milliárdos tömege. Vak erő hajtja a világot? Ám honnan van akkor ennek a vak erőnek a működésében *ennyi rendszer és ennyi célszerűség?* Ennyi törvény és ennyi egyezés? A világmindenség tele van gondolattal: ehhez kétség nem fér. Akkor azonban oda *gondolkodó elme,* szellem, Isten kell.

De maguk közt a teremtmények közt is itt van a *gondolkozók világa:* az emberi értelem csodás működése. Ha bennünk gondolkozóképesség van, akkor abban a Legfőbb Lényben is kell gondolkozásnak lenni, aki minket létesített és fenntart. Mert csak az adhat valamely lénynek valamiféle tökéletességet, akiben az a tökéletesség *magában is megvan.* Nem adhatok aranyat, ha nincs aranyam. Nem teremthetek gondolkozó lényeket, ha magam nem vagyok gondol-

kozó. Az „ősoknak" tehát valóban Istennek kell lenni: eszes, mégpedig végtelenül eszes és bölcs, tehát személyes lénynek.

Az élet s a gondolkodás egyszerűen a természetes fejlődés eredménye.

Tegyük fel, hogy így van; hiszen bizonyos fokig minden élet s minden gondolkozás fejlődik. De sohasem fejlődik *semmiből,* sem lényegében *alacsonyabb létrendből.* A fejlődés nem lehet soha *véletlen,* mert véletlen a természetben nincs, hanem minden fejlődés mindig bizonyos előzetes *erők* alapján s bizonyos a dolgokba belefektetett fejlődési *törvények* szerint történik.

Vagyis: alkotó így is kell, sőt még jobban, mint a fejlődés törvénye nélkül. Mert sokkal nagyszerűbb teremtői munka kell ahhoz, hogy a dolgok maguk alakuljanak a Teremtő által beléjük fektetett erők és fejlődési törvények szerint, mint ahhoz, hogy egyszerre, változatlan készségben jelenjenek meg a létben.

Van-e nyoma a teremtés hagyományának az ősi, primitív népeknél?

De mennyire van! Éppen a legősibb és legprimitívebb kultúrájú népek hagyományait kutató legújabb tudományszak, az összehasonlító etnológia igazolja, hogy azok az ősi népek, amelyek évezredek óta nem is érintkeztek más népekkel s így leghívebben megőrizhették sok évezredes hitregéiket, sokszor csodás elevenségben *megőrizték a világ s az emberiség teremtésének az őskor szürkeségébe vesző hitét.* Egymástól teljesen függetlenül: Észak- és Dél-Amerika, Ausztrália, Afrika s Ázsia legkülönbözőbb vadonjaiban. Valamennyi átörökölte azt a meggyőződést, hogy valamikor Isten a világot teremtette, megteremtette a férfit s a nőt, s az emberek erkölcsi életét szigorú törvényekkel szabályozta.

Ennek a bámulatosan egyező sokszerű népmondahagyománynak nem lehet más magyarázata, mint a közös eredet, az őskinyilatkoztatás.

Ha a lélek kezdődhetett, tehát végződhetett is, vagyis: nem szükségkép halhatatlan.

Ez igen rossz következtetés. A lélek kezdődhetett, sőt kellett kezdődnie, másképen nem létezhetnék ma sem. Ellenben ha már egyszer létezik, nincs ok rá, hogy Isten megszüntesse a létezését, mint fentebb láttuk. Abból, hogy valami *kezdődött,* még nem következik tehát, hogy okvetlenül *végződnie is kell.* Az élet s a lét nem hurka és nem rőfösáru, hogy okvetlenül *két véggel* kelljen elképzelnünk.

Akkor miért mondjuk, hogy viszont az anyagi világ egyszer véget fog érni?

Azért, mert arra lehet észszerű ok, hogy az anyagi világ megszűnjék; tudniillik egyfelől az, hogy ha egyszer minden energia hővé változik s a világürben egyenletesen szétoszlik, nincs tovább, ami mozgassa az anyagot; másfelől az, hogy az anyagi világra, abban a formában, mint most, esetleg nem is lesz többé szükség. Egyébként, hogy Isten az anyagi világot valamely formában a végső beteljesülés után is fenntartja-e vagy nem: arról nekünk embereknek ezidőszerint fogalmunk sincsen. Ami azonban az anyaggal megtörténhetik, nem lehet okvetlen szabálya a szellemi lények történésének is.

Talán még ezenkívül is vannak Isten-érveink?

Hátravannak még az ú. n. *erkölcsi istenérvek,* nevezetesen a *természetes erkölcstörvényből* levezetett istenérv.

Minden emberben benne van az *erkölcsi jó és rossz közt való különbség tudata* s az a meggyőződés, hogy ez a törvény minden emberi törvénytől, haszontól vagy kártól *függetlenül is kötelez.* Ez az erkölcsi törvény s annak kötelező ereje csak onnan eredhet,

hogy az erkölcsi rend Alkotója már a teremtésben mindnyájunk lelkébe beleoltotta az erkölcsi törvényt. Sem ez a törvény, sem az emberiségnek az a közmegegyezése, hogy ez a törvény csak egy felsőbb Lény munkája lehet bennünk, nem magyarázható máskép, mint a teremtő Isten által.

Az emberek sokszor hittek már közmegegyezéssel olyasmit, amiről később kiderült, hogy tévedés, pl. a földet tartották állónak s az eget mozgónak.

Amiben megegyeztek, abban nem is tévedtek, amit t. i. valóban láttak: az ég viszonylagos mozgásában; csak abban, ahogy aztán ezt a tüneményt közelebbről magyarázták. Más azonban egy természeti tünemény *elméleti magyarázata* s más egy az öntudatban *közvetlenül tapasztalható lelki tény felismerése,* amely minden ember lelkében közvetlen tapasztalás eredményeként jelentkezik.

Sok vad nép az erkölcsi törvényt alig ismeri.

Ez nem áll. Egyetlenegy népet sem találtak eddig, amelyik ne ismerné a természetes erkölcsi törvényt. Legfeljebb az egyik világosabban s helyesebben ismeri azt fel, a másik homályosabban. Előfordul, hogy egyikmásik téved az erkölcsi elvek *magyarázásában,* pl. megengedettnek tartja az elaggottak agyonverését, hogy a szenvedéseiktől szabaduljanak, de ez csak *alkalmazási tévedés,* amely nem rontja le a tapasztalati tény értékét, amely szerint valamelyes erkölcsi törvényt minden nép és minden ember érez.

Az Istent a papok és a fejedelmek találták ki, hogy ezáltal uralkodjanak a népen.

Merőben önkényes állítás, amelyre történeti bizonyítékot nem lehet találni. A vallás az ember metafizikai igényű természetének, a világtalányok megoldását kereső észnek a követelménye, vagyis: minden papi vagy fejedelmi befolyástól függetlenül is szükségképpen ott él minden normálisan gondolkodó

ember lelke mélyén. Papokra éppen azért volt mindig és minden vallásban szükség, hogy ezt a természetes emberi igényt, az ész és a lélek Isten után kiáltó ősösztönét szolgálják és őrizzék. Nem a papok hozták be tehát a vallást, hanem fordítva: *a vallás tette szükségessé a papi intézményt.*

Ami pedig a fejedelmeket illeti: ezek igen sokszor inkább akadályozták, mint előmozdították a vallást, mert a vallás a fejedelmeknek is parancsol s ez nem mindig tetszett az önkényt kedvelő uralkodóknak.

Az Isten, mint Feuerbach mondja, nem is személy, hanem az emberi lélek produktuma. Nem az Isten teremtette az embert, hanem az ember teremtette az Istent a maga képére és hasonlatosságára.

Ezt a szellemeskedő ürességet nemcsak Feuerbach mondta, hanem vég nélkül ismétli minden szójátékos istentagadó. Csak az a baj, hogy egy szemernyi igazság nem sok, de annyi sincs benne. A lélek bizony az Istent nem *teremti,* hanem csak *felismeri,* mégpedig szükségképpen felismeri, mihelyt komolyan gondolkozik s a világ létének és csodálatos rendjének szükségszerűen az okát keresi. Az egyszeregyet sem az ember *teremti,* csak *felismeri* s az egyszeregy igaz maradna akkor is, ha valami újsütetű bölcs tagadná.

A személyes Isten hite zsidóeredetű tanítás. Valóságban „Isten" és az „én" azonos fogalmak.

Ezt a bölcseséget, amelyet már a görög panteisták hangoztattak, a német Rosenberg-rendszer váltig ismétli ugyan, de persze egyetlen sornyi érvvel sem bizonyítja. Nem is bizonyíthatja, mert ennek a zagyvaságnak a logikus gondolkozás, de azonkívül még az emberiség egész őstörténete s néprajza is ellentmond. A személyes, teremtő Isten hite ugyanis több-kevesebb tisztaságban *minden ősnépnél* megtalálható, de megvolt a nagy görög bölcseknél is; azért azt egyszerűen zsidó találmánynak tenni meg s a zsidók szá-

mára kizárólagosan lefoglalni nem lehet. Az újpogányok ezt a mesét csak politikából találták ki; azért, hogy a zsidógyűlöleten keresztül *meggyűlöltessék a kereszténység istenhitét is* s ezzel az Egyházat gyengítsék, amelynek lelki hatalmára féltékenyek.

Az istenhit az embert rabszolgává süllyeszti le.

Hát nem is helyezi Isten fölé, az bizonyos. Ekkora esztelenségre csak az újpogányok vállalkozhatnak. Azonban *rabszolgává* a kereszténység mégsem süllyeszti az embert, még a végtelen fölségű Istennel szemben sem. Hanem éppen ellenkezőleg, azt tanítja a kereszténység, hogy bár az ember természete szerint csakugyan csupán szolgája lehetne az Istennek, az Isten mégis ingyen kegyelméből *kiemelte őt a szolgaságból s gyermekévé fogadta* a kegyelem által. Valósággal Krisztus örökösévé s az isteni természet részesévé tette, mint maga a Szentírás mondja. „Örökös" és „rabszolga" talán mégsem azonos fogalmak. De hát ismét: minek beszélnek ezek a vallásbűvészek olyan dolgokról, amelyeket sohasem tanultak? S mi címen kényszerítik az ifjúságot ilyen tudománytalan téveszmék elfogadására?

A zsidó-keresztény Isten nem egyéb, mint a szír-arab sivatagi démon, a Jaho vagy Jahve, akit a zsidók nemzeti istenségükké emeltek.

Ez az állítás is *merő valótlanság*. Először: a zsidóknak sohasem volt „nemzeti istenük" s éppen a Jahve név (a „Levő") maga is a legtisztább, legegyetemesebb Istenfogalomnak, a tiszta létnek fogalmát fejezi ki utolérhetetlen tökéletességgel. Egyébként a német nemzetiszocialista istentagadók ezt a badarságot attól a Delitzsch Frigyes német bibliakutatótól vették át, aki maga is — *zsidó származású volt*, az apja mint rabbinus tért annakidején a keresztény hitre!

Milyen *kormányozható logikával* dolgoznak ezek a mai vallásrombolók! Ha egyszer nekik mindenki és

minden dolog gyökerestől rossz, ami a zsidóktól ered: miért tartják akkor egyszerre tiszta bölcseségnek azt a vakmerő és bizonyítatlan állítást, amelyet egy zsidó származású istentagadó tálalt negyven évvel ezelőtt a világ elé?

Jellemző különben, hogy ugyanaz a Rosenberg, aki ezeket a bölcseségeket kihüvelyezte, más helyen megfeledkezik arról, amit itt mond s kijelenti, hogy a zsidók az egyistenhitet a *perzsáktól* vették át. Hát akkor zsidó nemzeti babona volt-e az egyistenhit, avagy a *perzsáktól átvett kölcsönzés?* Egyébként az Isten mint teremtő, kormányzó, jutalmazó és büntető nemcsak a zsidóknál vagy perzsáknál fordul elő, hanem *minden kornak valamennyi népénél.*

Ha az Isten jó, miért bocsát rengeteg szenvedést és fájdalmat a gyermekeire?

Ez kétségtelenül nagy és nehéz kérdés. De megoldást talál az elvben, hogy a szenvedésnek nagy *erkölcsi erői* vannak. Megtisztít, nemesít, kiábrándít a földből, figyelmeztet a saját gyengeségünkre, esendőségünkre s az Isten nagyságára, komollyá és magunkbaszállóvá tesz, érzékelteti az örök szenvedés borzalmasságát, amelynek az teszi ki magát, aki Istent felejti s végül *alkalmat ad a vezeklésre* elkövetett bűneinkért.

Mit vétettem én, hogy az Isten csapásokkal sujt?

Először is a fentiekből kitetszik, hogy a szenvedésnek *nem csupán büntetés,* hanem *oktatás és felemelés* jellege is van. Másodszor: a legkevesebb ember mondhatja magáról, hogy ő *nem tartozik elégtétellel* a megbántott Isten fölségének. Hogy némely ember teljesen ártatlannak képzeli magát, rendesen csak onnan ered, hogy nagyon is eltompította a saját lelkiismeretét s talán még a súlyos bűnöket sem tekinti komoly dolognak. „Mit vétettem én?" — kérdezi akárhány nagy öntelten s nem emlékszik arra, hogy eset-

leg számos esetben elmulasztotta vallásos kötelességeit, megszólta s becsületében megkárosította felebarátját, másnak bűnre adott alkalmat, vagy súlyosan vétett gondolatban, szóban, cselekedetben a 6. parancs ellen stb. S akkor még neki áll feljebb, hogy *„mit vétett ő?"*

Ha Isten igazságos, miért engedi sokszor az ártatlanokat és jókat szenvedni, a gonoszokat pedig uralkodni?

Mert Isten *nem ezen a földön akar végső igazságot tenni* az emberek között, hanem *odatúl.* A jókat éppen azért engedi szenvedni, mert érdemet szereznek az örök életre, ahogy Krisztus maga, a *legjobb és legártatlanabb,* szintén szenvedett a gonoszok részéről s szörnyű kínok közt meghalt a kereszten az emberekért. Viszont a gonoszokat sokszor engedi, hadd élvezzék ki bűneik gyönyörét, mert úgyis minden emberi borzalomnál rettentőbb, elképzelhetetlen szenvedések várják őket odatúl. Az Isten örök; ő *ráér igazságot tenni:* felemelni s megdicsőíteni az ártatlant és megalázni, megsemmisíteni a gonoszt.

Hogy lehet Isten az égben, ha szó nélkül tűri azokat az égbekiáltó igazságtalanságokat, gyilkosságokat, istenkáromlásokat, amelyek nap-nap mellett történnek?

Erre már a fenti kérdésnél megadtuk a választ. Azonkívül ezt is felelhetjük: Isten épp azért engedi meg sokszor a gonoszság látszólagos diadalát a földön, hogy az ő híveinek alkalmat adjon a *hősiesség legmagasabb fokának gyakorlására,* a vértanui és hitvallói helytállásra s így Krisztus Urunk *tökéletes követésére.* Ne felejtsük: az Úr Jézus, a Szűzanya s az apostolok is *mind szenvedtek* s látszólag vereséget szenvedtek a gonoszok részéről. Vajjon ki mondhatná, hogy az ő szenvedésük s megaláztatásuk nem jelentett *magasabbrendű, nagyszerű diadalt?*

A jóknak a kereszt s a Golgota a *feltámadás útja!*

III. Az ember.

Az embert a *teremtés koronájának* szokás nevezni. Csakugyan minden evilági élőlényt messze felülmúl szellemiségével, tehetségeivel, uralkodó képességével. Egyedül neki van a földi teremtmények közt értelme és szabadakarata s egyedül ő tudja esze segítségével a maga szolgálatába kényszeríteni az elemeket s a természet félelmetes erőit. Boldogságvágya egyre űzi, hajtja őt a mind több, mind szebb és jobb után, de mert tévedésre hajló és tele van rendetlen indulatokkal, azért kultúrájának időnkint szinte szökésszerűen előretörő haladása ellenére nem tudja leküzdeni rettenetes belső ellenségeit: a nyomort, a bűnt, a háborút, az egymás gyilkolását, a gyűlölködést, az erkölcstelenséget és boldogtalanságot.

Főleg pedig, emberi erőinek végessége folytán, nem tudja legyőzni a minden vágyak összeomlasztóját, minden törekvések szomorú végállomását: a halált.

Ezzel az évezredes súlyos problématömeggel: bűn, kísértés, tévedés, gyámoltalanság, gyűlölködés, nyomor, szenvedés és halál, az emberiség a maga erejéből nemcsak eredményesen megküzdeni nem tud, hanem még csak értelmét sem látja mindennek s ereje sincs azok nyugodt, derűs, békés elviseléséhez. Ha nincs felsőbb világosság, érthetetlen a léte, a küzdelme, a vergődése; ha nincs felsőbb erő, amely lenyúl hozzá s magához emeli, reménytelen minden erőfeszítése. Az ember mint önmagában zárt egység: megoldhatatlan talány önmagának s önmagában.

Egészen más a helyzet, ha az ember a kereszténység örök szövétneke mellett figyeli önmagát, földi rendeltetését, elhelyezkedését a teremtmények között, viszonyát az élet kellemetlenségeihez és szenvedéseihez, elemzi a saját eredetét és végét. Akkor egyszerre *szép és világos lesz minden;* megragadóan mély és felemelő magyarázatot kap a létrejövetele s léte, a küzdelme és szenvedése, az erkölcsi rend és az erkölcsi harc, a boldogság utáni vágy, sőt maga a halál is. Mert

akkor egy *végtelen rendeltetés boldog osztályosa,* aki csak azért van a földön, hogy ennek az örök boldog rendeltetésnek előkészítésén Isten kegyelme mellett a maga becsületes, esetleg hősi helytállásával is közreműködjék. Akkor a földi élet *nem végcél és nem végállomás,* a sír nem *végső partszakadás,* leomlás s a fekete semmibe zuhanás. Akkor érdemes élni, küzdeni, jónak lenni, felfelé törekedni, lemondani, erkölcsösnek lenni, érdemes szeretni s önfeláldozóan viselkedni, érdemes szenvedni s meghalni is. Mert mindennek célja: az Isten szeretetteljes szolgálata s örök elérése, az emberi létnek *elképzelhető legmagasabb megdicsőülése és betetőzése.*

Ez az ember keresztény szempontból. Sajnos, végtelenül sajnos, hogy milliónyi ember éli át az életet, a nélkül, hogy erre a fenséges igazságra rátalálna s ennek megfelelően erős, emelkedett stílusú, céltudatos és diadalmas életet élne. Magának az emberi életnek mivolta, célja, rendeltetése körül tömérdek téveszme kering, rengeteg balítélet fátyolozza be a tisztánlátásunkat.

Ezért érdemes e balítéleteket vizsgálat alá fogni s eloszlatni.

Kérdések és ellenvetések.

Azt mondják, csak az embernek van lelke; pedig lelke van az állatnak, sőt a növénynek is.

Úgy van, azért helyesebb is így mondani: csak az embernek van *eszes* vagy *szellemi* lelke. Az állati vagy növényi lelket viszont inkább növényi vagy állati *életelvnek* nevezzük.

Eszes lelke, értelme van az állatnak is, ezt százszor tapasztaljuk.

Az állatnak nincs esze, sem értelmes lelke. Egyes embereket félrevezet az, hogy az állatoknál néha csodálatosan célszerű cselekvésmódokat lehet megfigyelni. Ez azonban mind *megmagyarázható az érzéki megismerés finomságával* s főleg az *ösztönnel* és vi-

szont minden bizonyíték arra mutat, hogy az állatnak *önálló értelme nincsen.* Az állat akkor sem tud segíteni magán, amikor csak egy egészen kicsiny következtetés és *feltalálóképesség* kellene hozzá, olyan, ami az ösztönnel s az érzéki felismerőképességgel adva nincs. Ha az állatnak esze volna, nem esnék pl. évezredek óta mindig ugyanazokba a csapdákba.

Az állat és az ember értelme csak fokozatilag különbözik.

Nem fokozatilag, hanem *lényegesen.* Az állat soha nem tud túllépni azon a határon, amelyet az érzékileg korlátolt megismerés és az ösztön szabnak meg neki. Nevezetesen soha *nem alkot elvont fogalmat,* soha *nem következtet,* soha *nem művel tudományt* és művészetet: *a legcsekélyebb mértékben sem.* Ez nem fokozati, hanem *lényegi különbség.*

Voltak számláló kutyák és lovak.

Ezek a mutatványok sok port vertek fel, de később kiderült, hogy mind kivétel nélkül *ravasz csalásokon alapultak.*

Az ösztön csak üres szó.

Nagy tévedés! Az ösztön az állatnak (s bizonyos dolgokban az embernek is) az a természetes berendezkedése, amelynél fogva bizonyos *észszerű és hasznos cselekedeteket akkor is végrehajt, amikor azoknak célszerűségét maga nem ismeri fel.* Ha pl. az utcán elcsúszunk, az ösztön arra visz minket, hogy azonnal más irányba hajolva s kezünket kitárva keressünk egyensúlyt, a nélkül, hogy ezeknek a mozdulatoknak hasznosságára abban a pillanatban öntudatosan gondolnánk. A csecsemő ösztönszerűleg szívja anyja emlőjét, a nélkül, hogy tudná, hogy miért teszi. Hasonlókép a tehén a réten többszázféle fű közül ösztöne alapján mellőzi a mérges füveket s megeszi a jókat; még betegségében is ösztöne alapján találja meg a kellő gyógyfüveket; a fecske ösztöne alapján repül

át a tengeren s tér vissza tavasszal a régi helyére, akkor is, ha eddig soha ezt az utat nem tette meg; a kutya ösztönszerűleg ragaszkodik a gazdájához, űzi a vadat s keresi meg otthonát.

Az ösztön bámulatos finomsága maga is bizonyítéka annak, hogy nem lehet az állat önálló *értelmi tevékenységének műve.* Ismeretes pl., hogy a méh oly bámulatos matematikai tökéletességgel építi viaszcelláit, hogy a világ legkiválóbb mennyiségtan-tudósai nemhogy nem tudtak ennél jobbat s pontosabbat kitalálni, hanem a méhekkel való versenyben alul is maradtak. Az a kicsinyke, néhány másodperc-foknyi eltérés ugyanis az egyik szögben, amely tudós számításaik s a méhek évezredes építőművészete közt fennmaradt, végül is a méheket igazolta, mert egy számítási hibából eredt hajótörés folytán végül kiderült, hogy a tudósokat a logaritmustábla egyik hibás számadata vezette félre. Mihelyt ezt a hibát kijavították, a számvetés hajszálnyi pontossággal igazolta a méhek eljárását. Ugyanakkor az a méh elpusztul, de segíteni a legegyszerűbb fogással sem tud magán, ha ösztöne nincs valamire teljesen berendezve. Szó sem lehet róla tehát, hogy az ösztön csak „puszta szó" lenne!

Az ember is ösztönösen cselekszik, tehát akkor ő is csak állat?

Az ember sok dologban ösztönösen cselekszik s ennyiben ő is egy sorban áll az állattal, amellyel testi alkatára nézve amúgy is sok közös vonása van. De az ember nem *csupán* és *kizárólag* ösztöne szerint igazodik, hanem igen sok esetben az *értelme szerint* s azért nevezzük *eszes lénynek.*

Mi volna az a lényeges különbség eszes és nemeszes lény között?

Az, hogy az eszes lény olyan szellemi foglalkozásokat művel, amelyek *nincsenek az anyag határoltságához kötve* s azért nem magyarázhatók egyszerű

érzéki megismeréssel. Igy az ember a szó szoros értelmében *gondolkozik,* vagyis: fogalmakat alkot, még hozzá elvont és egyetemes fogalmakat, ítéleteket mond ki magában, következtetéseket von le, elemez és összefoglal, tudományt művel és művészetet ápol, feltalál, számol, remekműveket létesít, felismeri a különbséget az erkölcsi jó és rossz között. Ezenkívül az ember *szabadon választ,* elhatároz, akarati erőt fejt ki, önzetlenül s önfeláldozóan tud szeretni. Mindez nem magyarázható meg puszta anyagi képzetekkel és érzésekkel, hanem olyan életelvet követel az emberben, amelynek tevékenysége *felülmúlja a merőben térhez kötött s anyagilag körülhatárolt tevékenységet.* Ahol azonban anyagfeletti tevékenység van, ott anyagfeletti *életelvnek* is kell lennie s ezt az anyagfeletti életelvet nevezzük *szellemi léleknek.* A fent jelzett tevékenységeket pl. hiába keresnők az állatban.

A lélek sok mai pszichológus szerint nem maradandó, külön életelv, hanem egyszerűen az úgynevezett lelki tények összessége (Wundt s mások).

Ebben azonban az illető pszichológusok határozottan tévednek. Az öntudat ugyanis azt állítja, hogy nemcsak lelki *tények* vannak bennem (gondolkozás, elhatározás, szeretet, harag stb.), hanem ezeknek a lelki tényeknek van egy bizonyos és állandó hordozója: az *én,* amely *ugyanaz marad* a váltakozó lelki tények között, gyermekkortól a halálig. *Én* voltam az, aki 7 esztendős koromban így meg *így* gondolkoztam, 15 éves koromban ezt meg ezt a bűnös vagy erényes cselekedetet követtem el s ma erről vagy arról a kérdésről gondolkozom. A lelki tények jönnek-mennek, az én s annak öntudatos hordozója: a lélek egy marad.

A lélek nem egyéb, mint a testszervezetnek bizonyos finomabb állaga.

Éppen a fentiekből következik, hogy a lélek az anyagnál *nemesebb, szellemi dolog,* tehát nem lehet azonos semmiféle, mégoly finom anyagi átlaggal. Sőt

az öntudat arról tanuskodik, hogy „énünk" mindig ugyanaz marad. A testünk sejtállaga a modern természettudomány szerint néhány éven belül mindig újra alakul, egészen más anyagot vesz fel; mégis nagyon jól érezzük, hogy „mi" ugyanazok vagyunk, akik 10—20—50 évvel ezelőtt voltunk; magunkénak érezzük gyermek- és ifjúkorunk minden cselekedetét, érdemét vagy bűnét, holott ha a lelkünk is csak anyag volna, semmi sem maradna bennünk állandó 10—20—50 éven át.

Az embernek a szülei adnak létet, tehát a lélek is nemzés által jön létre.

A lélek a nemzés *alkalmával* jön létre, de nem a nemzés *által*. Anyagi folyamatok nem hozhatnak létre szellemi, tehát az anyagnál lényegesen felsőbbrendű terméket. A lelket mindig Isten közvetlenül teremti, de abban a pillanatban, amikor a nemzés révén a megelevenítésre alkalmas anyagi alkatrész, a megtermékenyült petesejt létrejön.

Nem különös-e, hogy Isten a lélek teremtését a nemzési folyamattól teszi függővé?

Nincsen ebben semmi különös, ha egyszer ő *így akarta és rendelte*. A lélek akkor veszi birtokba a testet, amikor ez erre a birtokbavételre alkalmassá vált. Ez az alkalmassá válás pedig Isten rendeléséből a nemzési folyamat által történik.

Miért halhatatlan az emberi lélek, míg az állat s a növény lelke nem az?

Mert az embernek szellemi lelke van, vagyis olyan, amely az anyagon felül áll s tőle belsőleg független. Tehát semmi ok sincs arra, hogy a testtől való elszakadás folytán meg is szűnjön, mint ahogy ez az állatnál és a növénynél történik.

Mi lesz a lélekkel a halál pillanatában?

Megszűnvén a testtel való egyesülése, önálló létet kezd folytatni; gondolkozik és akar, örül vagy szenved tovább is, de most már függetlenül a testtől, az érzékektől, a földi érzésektől.

Lehetséges ez?

Nincs ebben semmi lehetetlen. A testtel való egyesülés idejében is a lélek volt a gondolkozási és akarati élet voltaképpeni tényezője, tehát embervoltunk fontosabb és magasabbrendű alkatrésze; tehát semmi lehetetlenség nincs abban, hogy ez a lélek a testtől való elszakadás után is ne folytathassa szellemi tevékenységét, külön életét.

Tehát a lélek számára akkor is volna túlvilági élet, ha sohasem lenne testi feltámadás?

Természetesen. A testi feltámadásról csak a kinyilatkoztatás révén tudunk, míg a lélek továbbélése a halál után a kinyilatkoztatástól függetlenül is igazolható. S csakugyan: ezen az alapon hittek a lélek fennmaradásában és síron túli életében a pogányok is. Ismeretes, hogy minden némileg művelt népnél megvan a túlvilági élet hite. A régi görögök és rómaiak ilyen irányú hitéről meglepő bizonyítékot tartalmaz az Ilias és Aeneis, amely bő költői színezésben írja le a túlvilági továbbélést.

Ezekben az ókori mesékben rengeteg sok az együgyűség.

Tökéletesen igaz. De ez csak arra vall, hogy a legtisztább s legigazibb alapeszme is könnyen beszennyeződik s elfajul ott, ahol a kinyilatkoztatás nem derít tökéletes világot rája. Mégis meglepő bizonyíték a túlvilág és halhatatlanság tétele mellett az emberi nem *közmegegyezése* ebben a kérdésben. Mert ennek a megegyezésnek csak két forrása lehet: a logikus

következtetés és az őskinyilatkoztatásnak maradványai.

Ha Isten a túlvilági üdvösségünket akarja, miért bocsát akkor ránk annyi kísértést? Miért oly nehéz akkor a hit s a tiszta élet?

Mert Isten nem akarja csak úgy *koldusadomány-ként* az ölünkbe hullatni az üdvösséget, hanem azt akarja, hogy az ő kegyelmeinek segítségével mi is *dolgozzunk meg érte keményen.* Aki meggondolja, mit jelent az: örök és végtelen boldogságot nyerni odatúl, az az életnek semmiféle erkölcsi harcát, áldozatát, törődését nem tarthatja túlságosan *magas árnak* érte.

De így sokan el is kárhoznak. Hogyan lehet Isten csakugyan jó, ha a gyermekeit képes örök tűzre vetni?

Az örök tűz büntetése csakugyan az egész hittannak legmegrázóbb, legsúlyosabb tétele, amely csak úgy érthető meg, ha szem előtt tartjuk a következőket:

1. Isten nemcsak végtelenül irgalmas, hanem végtelenül *szent és igazságos is,* tehát végtelenül kell útálnia s annak esetén büntetnie is a bűnt.

2. Isten *senkit sem kényszerít arra, hogy elkárhozzék,* sőt minden embernek ad elégséges kegyelmi erőt arra, hogy a kísértéseket legyőzze, esetleg elkövetett bűneit bűnbánattal jóvátegye, az ő kegyelmét újra elnyerje s így üdvözüljön. Isten senkit sem kényszerít a bűnre, mint ahogy ezt Kálvin tanította, hanem mindenkit az igazság ismeretére s az üdvösségre akar vezetni. (1 Tim. 2, 4.) Aki tehát elkárhozik, az *mind a saját* hibájából kárhozik el.

Ott van a sokszázmilliós pogány, aki nem is ismeri az igaz hitet. Hát ez mind elkárhozik?

Szó sincs róla! Csak az jut a pokolba a pogányok közül, aki a *saját* hibájából maradt kívül az igaz hiten s aki a természetes erkölcstörvény ellen súlyosan vétett és azt soha megfelelően meg nem bánta.

Természetes, hogy ez az eset sokkal könnyebben fordul elő a pogányok, mint a keresztények közt s azért kell mindent elkövetnünk, hogy a pogányok is mielőbb mind Krisztus aklába térjenek. Isten mindenkinek üdvét akarja (1 Tim. 2, 4). Más kérdés persze, hogy a pokolba-nemjutás minden esetben azt jelenti-e, hogy az illetők az Isten látására, a mennyországba eljutnak-e? Ennek a keresztség, legalább *vágy*-keresztség a feltétele. Feltehető s nem ütközik semmiféle hittételbe, hogy sok pogány, aki önhibája nélkül maradt az igaz hiten kívül, sem a pokolba, sem a mennyországba nem jut, hanem valami középállapotba, ahol a megfelelő tisztulás és bűnbánat után csakis természetes örök boldogságot (nem természetfölöttit) nyer, olyanfélét, aminőt Isten feltehetőleg pl. a keresztelet-len, de egyébként ártatlanul elhalt kisdedek számára tart fenn. Erről ugyan a kinyilatkoztatás nem beszél, de valószínű.

Miért nem hagyta Isten legalább azokat megteremtetlenül, akikről előre látta, hogy el fognak kárhozni?

Mert teremtési elhatározásában nem vezettethette magát azoktól, akik tudatosan az ő ellenségei közé szegődnek; nem jutalmazhatta éppen a gonoszokat azzal, hogy csupa *meg nem érdemelt kíméletből* meg se teremtse őket. Ő embereket teremtett s az emberekre bízta, üdvözülni akarnak-e, vagy sem. Aki aztán a kárhozatot választja, *magára vessen* s ne az Istenre.

A túlvilági lét szép álom, de vajjon igaz-e?

Miért lenne *álom* és miért ne lenne *valóság?* Vajjon csak ez a szűkös kis világ létezhetik-e, amelyben mi az élet folyamán forgunk? Furcsa elképzelés az, hogy csak az lehet igaz, ami a mi kicsinyes földi szemhatárunkba belefér.

A túlvilág valóság, mert lehetetlen, hogy egy *bölcs* és *igazságos* Isten szellemi lényeket teremtsen, aminő az ember a lelkénél fogva s aztán a test halálával minden ok és szükség nélkül megsemmisítse őket.

Akkor *minek teremtette?* Minek csillogtatta fel előttük az el nem múló, örök és igazi boldogság reményét? Miért engedi akkor, hogy a földön sokszor az igazságtalanság győzzön s a becsület szenvedjen? S milyen Isten volna az, aki csak azért teremti meg gyermekeit, hogy aztán amikor végigmentek egy élet minden megpróbáltatásán, egyszerűen minden szükség nélkül elpusztítsa őket? Ha van *igaz* Isten, *bölcs* Isten, *jó* Isten — márpedig van —, akkor a túlvilági lét, az emberi lélek továbbélése a halál után, *époly biztos, mint hogy Isten van az égben.*

De amit az Isten tulajdonságaiból jogosan következtetünk, százszoros új megvilágítást kap *Krisztus kijelentései* által. Krisztus az *örök életet tanította* s nem győzi az embereknek a lelkébe égetni a tant, hogy „mit használ az embernek, ha (ezen a földön) az egész világot megnyeri is, *lelkének* azonban kárát vallja?" Bőven leírja az *utolsó ítéletet,* amelyen ő mint a világ bírája mindenegyes ember örök sorsa felett dönteni fog: az igazakat az „örök életre" vezeti be, a meg nem tért bűnösöket pedig az „örök tűzre" veti. Aki Krisztust nem tartja hazugnak, annak *hinnie kell a túlvilágban s az örök életben.*

Honnét tudják a papok, hogy mi van a túlvilágon? Ott voltak talán? Látták?

Nem, ők maguk nem voltak ott. Te sem voltál Új-Zélandban, mégis hiszed, hogy van. Nem látták a túlvilágot a papok se közvetlenül. De nem is a maguk tudományából vagy tapasztalatából beszélnek, amikor a túlvilágról beszélnek. Hanem valakinek a kijelentéseiből, aki *„ott volt",* aki *nagyon jól tudja, mi van odatúl.*

A túlvilágról maga Krisztus beszélt, oly világosan és nyomatékosan, hogy aki őbenne hisz, vagyis aki komolyan keresztény, annak el kell fogadnia a katolikus Egyháznak a túlvilágról szóló tanítását, amely Krisztus tanításaival tökéletesen egyezik.

Ki tudja, Krisztus nem átvitt értelemben beszélt-e a „mennyországról" és „pokolról"?

Komoly és józan ember nem beszél fontos dolgokról merőben átvitt értelemben anélkül, hogy azt valamikép ki ne fejezze. Ez minden emberi közlésnek alapvető, logikai törvénye. Ha nem így volna, sohasem lehetne tudni, ki beszél komolyan, ki akarja a szavait szoros értelemben vétetni s ki rejt a szavai mögé esetleg valami kitalálhatatlan, homályos, átvitt értelmet. Ha nem így volna, a tudomány is elvesztené értelmét, a törvények is, mindent ki lehetne forgatni az értelméből, mindig arra lehetne hivatkozni, hogy hiszen a szavaknak csak képletes értelmük van.

Amikor Krisztus Urunk átvitt értelemben beszélt, amikor pl. példabeszédeket mondott, ezt mindig ki is fejezte, ha mással nem, ezzel a megszokott bevezetéssel: „*Hasonló* a mennyeknek országa..." Tehát csak *hasonlat,* amit mondani akar. Amikor azonban egyenesen *dogmatikus tartalmú* kijelentéseket tesz, ott nem ismer példabeszédet és körülírást, hanem *világosan és határozottan közli kijelentéseit.* Nem is lehet máskép, hiszen körülbelül sohasem tudnók, melyik szavát kell szó szerint s melyiket csak képletesen magyarázni.

Mármost az örök életre vonatkozó krisztusi kijelentések oly *világosak és határozottak,* annyira *nem példaszerűek és képletesek,* hogy megszűnnék minden értéke az evangéliumi kijelentéseknek, ha ezeket eredeti értelmükből kiforgatva volna szabad magyaráznunk. Akkor már ugyanúgy elmagyarázhatnók s kiüresíthetnők pl. a Szentháromság tanát, a megváltást s általában a kereszténység közismert, alapvető tételeit. *Mi maradna akkor a kereszténységből?*

Az ószövetségi Isten bosszúálló zsarnok, aki lopásra s gyilkosságra szólítja fel a zsidó népet.

Ez is irányzatos *tényhamisítás.* Az, hogy Isten büntetéssel fenyeget, még nem jelent „bosszúállást" és zsarnokságot a szó emberi értelmében. Hiszen akkor ugyanezt minden törvényhozóról elmondhatnók. Er-

kölcstelenségre pedig, lopásra és gyilkosságra Isten a zsidókat nem szólította fel az ószövetségben sehol, csupán olyan rendelkezéseket adott egyes alkalmakkor, amelyek az ő élet és halál, vagyon és emberi törvények felett való korlátlan jogából erednek. (Pl. mikor Ábrahámot fiának, Izsáknak, feláldozására szólította fel.)

Az idézett állítás már azért is arculcsapása az igazságnak, mert ellenkezőleg: nincs az ókornak népe, amelynek hit- és erkölcsrendszere csak messziről is megállhatná az összehasonlítást az ószövetségi hit- és erkölcstannal, amely minden tekintetben *a legtisztább és legnemesebb elveken alapul,* valóban *isteni mű.* Hol van e mögött Róma és Hellasz istentana, amely a leggyalázatosabb bűnöket költötte rá az isteneire!

A zsidók lettek volna az ókornak erkölcsileg legkiválóbb népe s a legnagyobbszerű vallási irodalom szerzői?

Erre az ellenvetésre Faulhaber bíborossal így felelünk: Éppen az a tény, hogy az ószövetségi Szentírás és vallásrendszer oly hallatlanul magasztos és nemes, bizonyítja, hogy az *nem lehet sem a zsidó, sem más ókori népnek természetes elmeterméke,* hanem csakis *a kinyilatkoztató és sugalmazó Isten remekműve lehet.* „Aki nem hisz a Szentírás sugalmazottságában — mondja a nagynevű müncheni bíboros —, annak Izrael népét logikusan a világtörténelem legnagyobb népének kellene tartania. Nincs más választás: vagy hiszszük a Szentírás sugalmazottságát, vagy a zsidó népet a világtörténelem legzseniálisabb népfajának kell tekintenünk."

A legtökéletesebb emberfajta, a germán-északi, nem tűrheti, hogy egy alacsonyabb emberfajta, a sémi, legyen vallási vezére.

Hogy a „legtökéletesebb" emberfajta éppen csak a germán-északi fajta lenne, az az öntúlbecsülésnek olyan beteges megnyilatkozása, hogy szánó mosolyt

kelt. Maguk az igazán művelt németek is mélyen szégyenkeznek az ilyen állításokon és távoltartják magukat egyesek ilyen kiszólásaitól. Az északi népeknek s így a németeknek is sok kiváló tulajdonságuk van, mint minden népnek és fajtának, de éppen annyi gyengéjük és fogyatkozásuk is akad, aminthogy hasonlóképpen van bűne s hibája minden népnek és fajtának.

Gyermekes dolog lenne, ha ennek ellenére éppen csak az északi germánok akarnák magukat az emberiség koronájának megtenni. Az ilyen gyermekes önértékelés éppen a szellemi kiskorúság jele volna. Mármost a sémi fajtáknak is van sok árnyékoldaluk, több mint kívánatos, de ha igazságosak vagyunk: vannak fényoldalaik is. S főleg abban a korban voltak fényoldalaik, amikor még a messiási gondolatnak hűséges őrei voltak s a próféták szavára hallgattak. A zsidó nép későbbi nagyfokú erkölcsi süllyedése csak akkor kezdődött, amikor nagyrésze Jézustól elpártolt s önmagában is a meghasonlás útjára lépett.

Én hiszek a lélekvándorlásban.

Akkor olyasmiben hiszel, amire a legcsekélyebb bizonyíték sincsen, aminek nem találod sem a józan észben, sem a kinyilatkoztatásban *legkisebb alapját sem.* A lélekvándorlásban csak bizonyos *primitív pogány népek hisznek,* azok, akik azt vallják, hogy az ember előbb mint majom, macska, ló, szamár jön a világra, csak aztán mint ez vagy az az ember, azután megint mint másik ember. Csupa logikai zagyvaság. Értelmes lény nem jöhet mint állat a világra s ez vagy az a személy nem létezhetik mint másik személy: mert akkor már nem *ő* volna.

E mellett ez a naiv rege nyiltan ellentmond a kinyilatkoztatásnak is, mert az Isten szava szerint az ember *ennek az életnek alapján* veszi el odatúl *örök* jutalmát vagy büntetését, tehát nem él utána *másik* életet a földön!

IV. Kinyilatkoztatás és kereszténység.

Isten az embert ráhagyhatta volna a maga természetes erőire, értelmének pislákoló mécsesére s akaratának gyenge villódzásaira. A természetes ész által is felfedezhető isteni és erkölcsi igazságokra. De az Isten ennél jobbat és többet akart, ennél bőkezűbb akart lenni. A természetes istenismereten és erkölcstörvényen túl is fel akarta tárni, ki akarta jelenteni önmagát rendkívüli módon is: *a kinyilatkoztatás által* is közölni velünk gondolatait és fölséges szándékait. Bőségesen kívánta ránk hullatni adományainak kincseit s már e földön részeseivé tenni annak a felsőbbrendű igazságrendszernek, amelyet mint a Szentháromság titkát, a megváltást, vagy a kereszténység mélységesen vigasztaló kegyelemtanát, magunktól soha mégcsak meg sem sejthettük volna.

Ezenkívül pedig kegyelmi adományaival fel akart emelni minket a saját természetes gyarlóságunk fölé; természetfölötti erőket, indításokat, lendületet akart adni a jóra, s ami fő: a természetes szolgaság helyett *az istengyermekség köntösébe kívánt öltöztetni minket*, amely majdan az örök életben is mint a dicsőség, boldogság és istenlátás természetfölötti foka nyilatkozzék meg bennünk.

Aki egyszer is elolvasta az evangéliumokat, Jézus fönséges tanításait és tetteit, azokat a hatalmas és felemelő gondolatokat, amelyeket ő hirdetett a világnak, tudja, hogy a kinyilatkoztatás úgy viszonylik a puszta természetes istenismerethez, a kegyelem világa a puszta emberi képességekhez, mint verőfényes napsütés a halványan pislákoló mécshez, mint a végtelen tenger a picinyke harmatcsepphez.

Persze az emberi tudákosság és gőg még az Istennek ebben a leereszkedésében is talál bírálni- és kivetnivalót. A hitetlennek még az Isten természetes ismerete sem kell, még kevésbbé az Isten természetfölötti kinyilatkoztatása. Van olyan is, aki az Istent még csak elfogadja valahogy, mint ahogy a deisták

elfogadták, akik szerint az Isten alkotta ugyan a világot, de aztán magára hagyta s nem törődik sem vele, sem az emberekkel; nincsenek kijelentései, parancsai, céljai az emberrel. Ezek az emberek olyan Istent szeretnének, akitől tehetnek, amit akarnak. Olyan Istent, aki lehetőleg ne zavarja az ő kisded és talán nem is mindig egészen tiszta játékaikat; akitől nem kell félni, akinek kinyilatkoztatott parancsaival s rendelkezéseivel nem kell törődni. Ezért aztán tücsköt-bogarat összehordanak a kinyilatkoztatás és kinyilatkoztatott vallás, az ó- és újszövetség ellen, névleg a komoly, dogmatikus, hitéleti kereszténység ellen.

Szánandó emberek, akiknek kellemetlen az atyjuk szava, s irtózat a fény, amely az apai házból sugárzik feléjük!

Figyeljük csak, milyen ellenvetéseket hoznak fel az Isten kinyilatkoztatása ellen!

Kérdések és ellenvetések.

Elég, ha hiszünk a személyes mindenható Istenben, a világ alkotójában. A kinyilatkoztatásban való hit és a tételes vallások feleslegesek.

Attól függ, hogy a kinyilatkoztatás Isten részéről csakugyan megtörtént-e s kellő utánjárás mellett mint ilyen felismerhető-e. Ha igen, akkor *a legsúlyosabban kötelez mindenkit,* hogy higgyen benne s kövesse azt a tételes vallást (nem „vallás*okat*"), amely ezeket a kinyilatkoztatásokat illetékesen őrzi és hirdeti. Az állammal szemben sem mondhatja senki: én elismerem az államot, de nem törődöm sem a törvényeivel, sem az igényeivel!

Isten eléggé kinyilatkoztatta magát a természet által; más kinyilatkoztatásra nincs szükség.

Ez önkényes beszéd. Hogy Isten milyen kinyilatkoztatásokat tartott szükségesnek vagy megfelelőnek, azt csakis *ő maga határozhatja meg* és senkinek sincs jogában ezeket a kinyilatkoztatásokat megfelezni: én

ennyit elfogadok, ennyit nem. Ha Isten szól, arra hallgatnunk kell, akár a természet szava által szól, akár a természetfölötti kinyilatkoztatások: a próféták s főleg Jézus Krisztus és az apostolok által.

Honnan tudjam én, hogy mit nyilatkoztatott ki az Isten? Ki tudja, igaz-e mindaz, amit a hittanban erre nézve tanítanak?

A kinyilatkoztatás tényével és tartalmával, annak történeti valóságával s bizonyítékaival, valamint helyes értelmezésével egész tudományszak: a *hitvédelemtan* vagy „alapvető hittan" foglalkozik. Ennek a tudománynak meg nem dönthető megállapításai szerint Isten csakugyan természetfölötti kinyilatkoztatásokat tett, már az első emberpártól kezdve, a prófétákon át, főleg Jézus Krisztus által, akinek tanítását az apostolok s ugyancsak Jézus megbízásából a katolikus Egyház hirdették tovább a mai napig. Ennek a tanításnak és ezeknek a kinyilatkoztatásoknak nagy részét az ószövetségi és újszövetségi könyvek írói isteni sugalmazásra írásba is foglalták s ezeket az iratokat nevezzük *Szentírásnak*, vagy görögösen Bibliának.

Olyan fölséges, tiszta és nemes, annyira emberfeletti és valósággal isteni szellemet árasztó írások ezek, hogy magukban véve is valószínűsítik a maguk természetfölötti eredetét. De a teljes biztosítékot mellettük a történeti bizonyságok hosszú sora szolgáltatja.[1]

Ki tudja, mi igaz abból, amit a Biblia mond a teremtésről, az első emberpárról, a paradicsomról, a bűnbeesésről, a tízparancsolatról s a Megváltóra vonatkozó ígéretekről? Hogy lehet évezredekkel ezelőtt történt dolgokat ma teljes bizonyossággal megállapítani?

Ennek is megvannak a maga bizonyítékai, amelyeket néhány szóban még csak összefoglalni sem lehet, de amelyeket az érdeklődő bőven megtalálhat

[1] L. bővebben Bangha: *Jézus istenségének bizonyítéka:* (Összegyüjtött Munkái II. kt.) 16—86. lapokon.

minden hitvédelmi kézikönyvben.[1] Itt csak egyet emelünk ki: az ószövetségi szent iratok nélkül *a zsidó nép történetét, egészen különleges vallási fejlődését megérteni nem lehet.*

Nem lehet megérteni főleg azt, hogy egy aránylag kicsiny és jelentéktelen nép, amely természete szerint ugyancsak hajlott a körülötte áramló néptenger bálványozó szokásai felé, másfélezer éven át meg tudott maradni a tiszta istenhit s igen magas erkölcsi és vallási eszmék alapján, aminőket *egyetlen ókori népnél sem találunk,* még az oly magas műveltségű görögöknél s rómaiaknál sem. Ezt semmiféle természetes fejlődéssel nem lehet magyarázni, hanem egyesegyedül azzal, hogy a zsidó nép minden hibája és gyámoltalansága mellett Isten kinyilatkoztatásait, parancsait és ígéreteit szinte maga felett érezte lebegni; azokat a kijelentéseket, amelyeket Isten a pátriárkák és próféták által intézett hozzá s amelyeket ezek részben le is írtak.

Az ószövetségi Szentírásban nyilvánvaló lehetetlenségek vannak; hogyan hihetjük tehát, hogy ezek a könyvek isteni sugalmazásra íródtak?

„Lehetetlenségek" az ószövetségben nincsenek: az mind csupa legtisztább és legmagasztosabb *isteni tanítás.* Legföllebb arról lehet szó, hogy az ószövetségi Szentírás egyik-másik része, mint talán mindjárt elején a teremtés történetének „hat napja", költői formát mutat. Vagy pedig hogy egyes helyeken az eredeti szöveg a viszontagságok, hányattatás, esetleg a másolások folytán megromlott s érthetetlenné vált. Ilyennek látszanak főleg bizonyos nemzetségtáblák és számadatok.

[1] L. ugyanott.

Mózes szerint Isten hat nap alatt teremtette a világot; pedig a világ sokszáz évmilliós fejlődés eredménye. A biblia szerint az első ember csak kb. 4000 évvel Krisztus előtt jelent meg a földön; a tudomány szerint pedig az emberiség sok százezer éves a földön.

A Szentírás nem természettudományos meghatározásokat akar adni, hanem *vallási és erkölcsi eligazításokat közöl.* A teremtés „hat napján" pl. lehet nagy kiterjedésű *korszakokat* is érteni, vagy még inkább *fejezeteket, eszmei részletezést,* mintegy *felvonásokat,* amelyeknél nem az időtartam, még csak nem is a sorrend a lényeges, hanem az a hatalmas eszme, hogy minden dolog a földön és az égen: itt a Nap, a Hold és csillagok, ott a világosság, a tenger és szárazföld s az összes élőlények *külön-külön Isten gondolatai s Isten alkotásai.* A „reggel" és „este" egy-egy kinyilatkoztatási közlés, egy-egy hatalmas részlet elejét és végét jelentheti.

Az emberi nem életkorára nézve sem ad a Szentírás határozott és félremagyarázhatatlan számadatot, amint a tudomány sem adhat erről biztos felvilágosítást. A Mózesnél közölt nemzetségtáblák s korszakok sem magyarázhatók ilyen értelemben.

A modern szentíráskritika szerint nem Mózes írta a Szentírás könyveit; a próféták iratai sokkal későbbi eredetűek, mint ahogy azt a hagyomány hirdeti.

Ez az álláspont ma már teljesen elavultnak tekinthető; de még amikor úgy 30—40 évvel ezelőtt divatban volt, akkor sem támaszkodhatott semmiféle komoly érvre. Csak a mindenáron való tagadás rángatott elő bizonyos *önkényes látszat-okokat* e merész feltevések valószínűsítésére. Többi közt az újabb ásatások és leletek is mind *feltűnően megerősítették az ószövetségi Szentírás számos adatát* s egyben újabb bizonyítékot szolgáltattak az ószövetségi könyvek ősrégi, a hagyomány által közölt kora mellett.

Az ószövetség a zsidókat magasztalja.

Ezt ugyan nem lehet mondani. Ellenkezőleg, sok helyen rettenetesen korholja, *megszégyeníti, megbélyegzi* őket. Nem is a zsidó nép *kiválósága* miatt juttatja nekik Isten a messiási ígéreteket, hanem az ő *irgalmának és leereszkedő kegyelmének bizonyítására.*

Miért szemelte volna ki Isten éppen a zsidókat az ő választott népéül? Miért nem inkább a görögöket vagy rómaiakat?

Ez a kérdés úgy hangzik, mintha egyenesen az Úristent akarnók számonkérni, miért tett így, vagy amúgy. Nem szabad felednünk, hogy Isten gyakran a legegyszerűbb, legszegényesebb eszközöket választja ki a maga céljainak szolgálatára, talán éppen azért, nehogy bárki azt higgye, hogy a *mi érdemeink* vagy népi kiválóságunk, nem pedig egyedül az ő *irgalmazó kegyelme* az, aminek az isteni kijelentések adományát köszönhetjük.

Egyébként az *ószövetségi* zsidókat nem szabad a Krisztus utáni s a *mai zsidók erkölcsi értéke szerint megítélni,* mert akkor a legnagyobb történeti tévedésbe esünk. A próféták szent írásai és a krisztusgyalázó talmud-irodalom között épolyan ég és földnyi különbség van, mint akár Mózes, Dávid, Izaiás vagy a Makkabeus-hősök és a mai galíciánerek között. Amazok szentek voltak, hősök, igazak, hívek az egy Isten hitéhez, akik minden kísértés közt, egy sokistentisztelő pogány kultúrvilág minden incselkedése közt hősiesen ragaszkodtak, sőt sokszor vértanuságot szenvedtek az Isten szaváért, emezek pedig — nos, ne beszéljünk róluk!

A zsidóság akkor fordult el *önmaga jobbik felétől,* attól kezdve lett „nemkívánatos elem", amikor Krisztust megtagadta, amikor az elvakult farizeusok pártja Krisztus vérét magára és fiaira hívta le. A farizeusok és mai követőik azonban *egészen más irányt* jelentenek, mint az ótestamentumi próféták.

A *görögökkel és rómaiakkal* pedig kár előhozakodni, mert azok bizony, egy rövid erkölcsi virágzási kort leszámítva, a vallási és erkölcsi síkon a *legszomorúbb lesiklás* példáit mutatják (kegyetlenség, erkölcstelenség, pederasztia, rabszolgaság stb.).

Az egész ószövetségi Szentírás a zsidó világuralom érdekében kieszelt csalás.

Ezt csak a teljes tájékozatlanság állíthatja. Az ószövetségi zsidók *sokkal kisebb nép voltak* a hatalmas világbirodalmak: Egyiptom, Babilon, Asszíria s végül Róma között, semhogy világuralmi törekvéseik lehettek volna. Nincs ennek sehol semmi komoly, történelmi nyoma.

Még *vallásilag sem* törekedett a zsidóság világvallássá lenni, mert nem ez volt a hivatása, sem nem ez volt a próféták utasítása.

Ami pedig a „csalás" szándékát illeti, annak ugyancsak ellentmond a tény, hogy az ószövetségi Szentírás a *legmagasabb erkölcsi emelkedettséget mutatja,* sőt tele van éppen a zsidókat helyenkint ostorozó, megszégyenítő részletekkel. Ezek a részletek emberi számítás szerint valóban nem lehettek volna alkalmasak arra, hogy a zsidók számára világuralmi lehetőségeket nyissanak.

Honnan tudom, hogy az evangélumok megbízható történeti források?

Mindenelőtt történeti bizonyosság, hogy az evangéliumok csakugyan *Krisztus kortársaitól* erednek. Ezt ugyan sokáig tagadta a német hitetlen szentíráskritika, de a tények bizonyító ereje egyik legfőbb vezérüket, Harnack Adolfot magát is visszavonulásra kényszerítette. Jézus élete, szavai, cselekedetei a teljes nyilvánosság fényében folytak, s ha az evangélisták nem híven közvetítenék azokat, a kortársak bizonnyal hevesen tiltakoztak volna ellene. Az a nagy tisztelet, amely-

lyel a kortársak ezeket az evangéliumokat ellentmondás nélkül fogadták, az evangéliumi közléseket kiemeli a pusztán egyéni állítások síkjából s egy egész nép, sőt egy hatalmas világmozgalom egyetemes tanuságtételévé avatja azokat.

Egyébként az evangélisták elbeszélése maga is annyira magán viseli az *őszinteség és igazmondás utánozhatatlan bélyegét,* hogy már ez is kizár minden tudatos vagy öntudatlan ferdítést. Az evangélisták közelről *látták* s hitelesen *tudták* az eseményeket, amelyeket leírtak; bőven volt módjuk minden egyes részletről közvetlen tanubizonyságok alapján is *meggyőződni.* Azt pedig, hogy tudatosan *valótlant akartak volna állítani, kizárja a megfontolás,* hogy ez semmiféleképp sem lehetett *érdekük,* mert hiszen az evangéliumi elbeszélésekből semmiféle hasznuk nem származhatott, ellenkezőleg, a pogányok s a farizeuspárti zsidók részéről csak sokszoros üldöztetésben volt részük. A négy evangélista közül három vértanuhalállal pecsételte meg azt, amit írt, de vértanuhalállal pecsételték meg azt rajtuk kívül *sok százan és ezren,* akik az evangéliumok igazvoltáért, az azokban előadott tanokért és eseményekért életüket és vérüket áldozták.

Ha van irat, amelynek hitelessége s történeti megbízhatósága kétségen kívül áll, *az evangélium az.*

Semmi sem bizonyítja, hogy az evangéliumok csakugyan mindjárt Jézus élete után keletkeztek. Valószínű, hogy csak pársz ázz évvel később láttak napvilágot s azért tele vannak regékkel, mondaszerű kiszínezéssel, túlzással.

Igy beszéltek száz évvel ezelőtt is a „felvilágosultak", sőt még félszázaddal ezelőtt is Renan és követői. Ma ezt a feltevést egyetlen komoly ember sem vallja. A kereszténység első két százada *az írott tanubizonyságok olyan tömegét nyujtja* az evangéliumok korai eredetéről, hogy azt kétségbevonni ma már egyáltalán nem lehet. Maga Harnack, a modern szentíráskutatás

egyik legelfogultabb vezére, kénytelen beismerni, hogy az evangéliumok és a többi újszövetségi könyvek igenis abból a korból erednek, amelybe a katolikus hagyomány helyezi őket: az I. századból.

Az evangéliumok szerzői nyilván legendás részletekkel akarják Jézus alakját felmagasztosítani; ezeket a legendás részleteket tehát le kell faragni az evangéliumokból.

Legendás részletekről az evangéliumokban szó sem lehet, hacsak valaki elfogultságból és előítéletből eleve legendának nem jelent ki mindent, ami a hétköznapiságon és merőben természetin felül van. Jézus születése és élete, halála és feltámadása igenis tele van *megtörtént* csodás eseményekkel, amelyek szinte magától értetődők akkor, ha az evangéliumok főszereplője, Jézus, valóban Isten Fia. Ezeket a csodás jelenségeket egyszerűen félretolni s csak úgy jó kedvünkben meséknek jelenteni ki, nem lehet. Ha ezek a csodák valótlanok lettek volna, akkor Jézus kortársai s az események közvetlen tanui nem fogadták volna az evangéliumokat igazmondó történeti feljegyzések, sőt Isten sugalmazása gyanánt, hanem *tiltakoztak volna ellenük* s hátat fordítottak volna nekik. Ennek pedig az egész keresztény ókor történetében és irodalmában *semmiféle nyoma nincsen.*

Az evangélisták hiszékeny és naív emberek voltak s azért kapva-kapnak a csodás részleteken.

Ezek a csodás részletek vagy igazán megtörténtek, vagy nem. Ha *nem történtek meg,* akkor az evangélisták közönséges ámítók és csalók lettek volna, s akkor érthetetlen, hogy a maguk hazudozásai kedvéért annyi veszedelmet, üldöztetést s a halált magát magukra vegyék. De érthetetlen volna az is, hogy azok az ezrek, akik Jézus életét saját szemükkel látták és figyelték, ezeket a badarságokat és füllentéseket oly halálos komolyan vették volna. Ha pedig ezek a csodák csak-

ugyan *megtörténtek,* akkor azoknak pontos és hű feljegyzése nem jelent sem hiszékenységet, sem naivságot, hanem *tárgyi igazságot.*

A Szentírás tele van csodákkal, a csoda pedig a természettudományba ütközik.

A csoda *túlhaladja* a természettudományt, de nem *„ütközik"* bele. Semmiféle tudomány nem állíthatja azt, hogy az a mindenható Isten, aki az egész természetet teremtette, egyszer-egyszer valami igen fontos okból, pl. éppen valamely kinyilatkoztatás szembeötlő hitelesítése céljából, olyant ne művelhessen, ami a természet rendes menetét túlhaladja. Például, hogy szentjei által betegeket hirtelen meggyógyítson, vagy akár halottakat életre is keltsen, hogy egyetlen szóval vihart csendesítsen le, vagy megszaporítsa a kenyereket. Ha valaki egyáltalán hiszi a *mindenható* Istent, akkor az Isten *csodatevő hatalmát sem vonhatja kétségbe.*

Az evangéliumok különbözőképpen adnak elő egyes eseményeket. Hogyan lehetnek akkor sugalmazásra írott könyvek?

Az evangéliumok egyben-másban különböznek egymástól, az igaz, de *sohasem mondanak egymásnak ellent.* A különbözőség inkább csak az, hogy egyik ezt, a másik azt a *mellékkörülményt emeli ki* jobban; egyik bővebben, a másik rövidebben közli Krisztus szavait. Éppen ezek a látszólagos ellentétek inkább azt igazolják, hogy az evangéliumok csakugyan a teljes őszinteség és közvetlenség, nem pedig összebeszélés alapján irattak.

Honnan tudom, hogy az eredeti evangéliumok annyi évszázadon át változtatás nélkül jutottak el a mi birtokunkba?

Onnan, hogy ezeket a szent szövegeket a keresztények, épúgy mint az ószövetségi zsidók, kezdettől fogva a legnagyobb tisztelettel őrizték, vallásos kegyelettel másolgatták és adták tovább nemzedékről-nem-

zedékre. A másolók el-elhibáztak néha egy szót, egy betűt, de mivel egyszerre sokfelé másolták s adták tovább az iratokat, könnyű volt a hibákat észrevenni s kijavítani. A kb. 5000 fennmaradt ősi kéziratos szövegben csakugyan van többezer apró variáns (szövegeltérés), de csaknem mindig *teljesen jelentéktelen dolgok;* a lényegben mindegyik megegyezik. A keresztényeknek a Szentírás őrzésében való féltő gondossága kitetszik abból is, hogy az ókorban egy helyen egy püspököt a nép maga kiüldözött a méltóságából azért, mert az ariánus tanok érdekében a Szentírás egyik helyén önkényesen hosszú ó-t írt rövid o helyett (ὡς-t ὁς helyett), ami a szentírási szöveg értelmét lényegesen megváltoztatta volna.

Szent Pál levelei már óriási fejlődést mutatnak az evangéliumokkal, főleg a talán legrégibb Márk-féle evangéliummal szemben. Ebből az látszik következni, hogy az eredeti jézusi tanítások már elején lényeges változásokon mentek keresztül. A kereszténységnek nem is Jézus az alapítója, hanem inkább Pál apostol.

Szent Pál a maga csodálatos elmélyülésével csakugyan hatalmas lépést jelent az evangéliumi tanok *rendszerbe foglalása,* teológiai feldolgozása felé. Ő a kereszténység *első teológusa,* rendszerezője, bizonyos későbbi hittudományi műszavak első feltalálója. De szó sincs róla, hogy ő lenne a kereszténység igazi *megalapítója,* mert egyetlen sor, egyetlen betű nem fordul elő az ő írásaiban, ami lényegében ne volna meg már az evangéliumokban és Jézus kijelentéseiben. Rendszerezés nem annyi, mint feltalálás. Szent Pál szerepe az evangéliummal szemben olyan, mint a *botanikusé az élő növényvilággal* szemben. Azzal, hogy a botanikus a növényvilág csodáit rendszerezve adja elő, nem ő teremti meg a növényzetet, nem is módosítja azt; ő annak csak bemutatója, magyarázója, tudósa, de nem lehet azt mondani, hogy a növényvilágnak ő a *megalkotója.*

Ha Krisztus vallása igaz: miért nem tudta máig meghódítani a világot?

Krisztus maga mondta, hogy az ő országa hasonló lesz a mustármaghoz, amely legkisebb kezdetekből indul s lassan terebélyesedik az egész világot beárnyékoló fává. Pontosan ezt mutatja a történelem: a kereszténység *egyre növekszik*. Ma minden földrészen, minden országban, minden szigeten ott van már s 700 milliónál többen vallják magukat híveinek, ami az emberiség jó *egyharmada*.

Hogy Jézus hite az *egész* világot nem tudta még meghódítani, annak oka nem a kereszténység belső elégtelenségében, hanem az *emberek mulasztásaiban* s értelmetlenségében keresendő. Hiszen ahogy Krisztusnak magának voltak ellenségei s gyűlölői, úgy a kereszténységnek is minden időben voltak s vannak ádáz ellenfelei, akik mindent elkövetnek, hogy Krisztus hitének s Egyházának diadalát akadályozzák. Ebben a törekvésükben hathatós segítségre találnak maguknak az embereknek vak és bűnre hajló természetében is.

A kereszténység azt követeli, hogy aki minket arcul üt, annak tartsuk oda az arcunk másik felét is. Ez lehet a gyávák és lakájok vallása, de nem önérzetes, gerinces embereké.

A kereszténység *alázatosságot* s meghajlást követel Isten előtt s az ő parancsai, rendelkezései, kinyilatkoztatásai előtt; *tiszteletet* követel a törvényes elöljárók, szülők, egyházi s világi felsőbbségek előtt, türelmet s nagylelkűséget még az üldöztetésben is; azonban nem követel *szolgai hajlongást* olyanok előtt, akik azt meg nem érdemlik. A keresztény alázat nem szolgaság s nem lakájkodás.

Ellenkezőleg, a kereszténység férfias megvallása és követése éppen ma sokszor igen *magasfokú önérzetességet s bátorságot követel*. Sokkal többet, mint az a lelkület, amely Isten előtt restel meghajolni, de földig

alázkodik, valósággal csúszik-mászik holmi földi hatalmasságok előtt: pártvezérek, politikai diktátorok, üzleti főnökök előtt, akiktől a pénzeszacskó s az előmenetel ügyeiben várhat valamit. Érdekes következetlenség! Ezek az emberek természetesnek találják, ha valaki térdreomlik egy festett arcú színésznő, egy szép asszony előtt, annak nem röstel kezet csókolni, ellenben felgerjed s dühös szavakat ont, mihelyt azt látja, hogy a hivő katolikusok kezet csókolnak a pápának, a püspököknek, a lelkiatyjuknak, akikben Krisztus helyettesét tisztelik.

Valóságban azonban senki sem tartja oda a másik arcát az arculverőnek!

Nem bizony, mégpedig azért nem, mert Krisztus Urunknak ez az intése nyilván *nem szószerint értendő parancs,* hanem *elvi eligazító,* amely azt a hatalmas igazságot fejezi ki, hogy jobb az egyéni megszégyenülést vagy kárt békén elviselni, még ismétlődés esetén is, mint a rosszat rosszal viszonozni s így a gyűlölködésnek és örökös versengésnek szabad pályát nyitni.

Mennyivel boldogabb lett volna a századok folyamán az emberiség, ha ezt az elvet követi! Mennyi háborút, vérengzést, családi perpatvart, gyűlölködést s társadalmi versengést lehetett volna megakadályozni, ha az emberek megtanulnak engedékenyek s türelmesek lenni inkább, mint azonnal hajbakapni s véget nem érő marakodásba és hadakozásba bonyolódni!

A kereszténység erkölcstana alacsonyrendű, mert arra tanít, hogy jutalomért tegyük a jót s a büntetés félelméből kerüljük a rosszat. Kant arra tanít, hogy a jót önmagáért tegyük!

A kereszténység nem arra tanít, hogy *csak* a jutalom és büntetés szempontjai miatt tegyük a jót s kerüljük a rosszat. Aki így beszél, az félreismeri a kereszténységet. A keresztény erkölcstan arra tanít, hogy a jót *elsősorban az Isten szeretetéből* cselekedjük s a rosszat azért kerüljük, mert az bűn s az Isten megbán-

tása. A jutalom és büntetés indítóokaira azonban *szintén szükség van,* mert a tiszta istenszeretet s az erény elvont szeretete a gyakorlatban nagyon kevés emberre volna elegendő elhatározó és megmozgató hatással. Vajjon állami vagy hadi kitüntetéseket elfogadni szintén alacsonyrendű dolog?

A kettő nem zárja ki, hanem kiegészíti egymást. Jobb a jutalom és félelem indítékaira is támaszkodni, mint az erkölcsi harcban teljességgel lemaradni! Vajjon erkölcstelen a szülő s az állam, amikor jutalmaz vagy büntet? Egyébként a túlvilági jutalom és büntetés szintén Istennel kapcsolódó, természetfölötti indítóok, amely nem állítható egy sorba az önzés motívumával; a jutalom legfőbb foka itt is az Isten szeretete, a büntetés pedig az Isten elvesztése: tehát a *legnemesebb* indíték.

Kant kategórikus imperatívusza pedig, amely az erényt az elvont erényért akarja műveltetni, nélkülözi az elégséges alapot s így a levegőben lóg és *komoly emberre semmi hatással sincsen.* Azért még senki sem cselekszi a jót, mert azt jónak *hívják,* hacsak nincs a *szó* mögött reális *felsőbb törvény* is, isteni akarat s ami ezzel szükségkép együttjár: jutalom és büntetés.

V. Krisztus.

Nem lehet tagadni, nem lehet kétségbevonni: az emberiség történetének középpontjában az a Jézus Krisztus áll, aki Betlehemben született, akit a jeruzsálemi római helytartó a zsidó farizeusok ösztökélésére Tibériusz császársága alatt keresztre feszíttetett.

Ez a Jézus Krisztus nemcsak az emberiség külső történetének, művelődésének s erkölcsi világának mutatott új utat, hanem magához is kötötte, szeretetteljes egyéniségének bűvkörébe vonta az embereket. Örökké eljegyezte magának mindazokat, akik megismerik őt, bárha kétezer évvel utána élnek is, s akikben őszinte és elfogulatlan igazságérzés lakik. Jézus nemcsak nagy, világtörténelmi középpont, nemcsak a szeretet

hirdetője, nemcsak bölcs és felülmúlhatatlan erkölcstanító, nemcsak vallási lángelme — mindezeket a címeket szívesen megadják neki azok is, akik nem hisznek az ő istenségében —, hanem egyúttal *Isten,* a Szentháromság testet öltött *második személye,* a világ megváltója és üdvözítője, valamint leendő bírája.

Minden eszmei törekvés örök és utólérhetetlen példaképe, minden lelki nagyság, erő és szépség példa nélkül való hordozója, hitünk, reményünk és szeretetünk legméltóbb tárgya, szenvedéseinkben hűséges vigasztalónk, veszedelmek között oltalmazónk, halálunkban erősítőnk, örök boldogságunk szerzője s biztosítéka. Ő az, aki által megújulunk, jobbak, szebbek, gazdagabbak, tisztábbak s erősebbek leszünk; ő az, akinek nevét suttogva majdan nyugodtan hajthatjuk fejünket végső nyugovóra s aki feltámaszt sírunkból az utolsó napon, hogy örök életet és örök boldogságot adjon nekünk!

Jézus nagyságát tagadni, elragadó egyéniségének minden emberin felülemelkedő fönségét kétségbevonni még talán a megátalkodott gonoszság sem meri; inkább kitér az útjából. Vannak azonban, akik még őt is gyűlölik s főleg vannak, akik nem bírván végleg félretolni őt az útjukból, iparkodnak legalább *meghamisítani tanítását,* elferdíteni elveit, a maguk sivár és vigasztalan világnézetének szószólójává süllyeszteni le őt! Ezekkel szemben a keresztény hitvédelemtannak örökszép kötelessége: rámutatni az okokra és bizonyosságokra, amelyek Jézus istensége s tanításának természetfölöttisége mellett tanuskodnak; tisztán őrizni meg azt az elragadó képet, amelyet az evangéliumok s a keresztény őstörténet örökítettek meg róla.

Kérdések és ellenvetések.

Bizonyos-e, hogy élt Jézus?

Épúgy kérdezhetnők: bizonyos-e, hogy élt Julius Caesar vagy Assisi Szent Ferenc? Jézusról annyi *egykorú történeti emlék s feljegyzés maradt,* nemcsak az evangéliumokban s a legelső kor keresztény íróinál,

hanem a zsidó és pogány íróknál is (Josephus Flavius, Suetonius, Tacitus, Plinius) s történeti személyéhez és hatásaihoz oly *hatalmas történeti események fűződnek,* hogy kételkedni létezésében, mint ezt a félőrült német Kalthof tette, nem lehet. Jézusnak nemcsak a létezése biztos, hanem életének főbb vonásai, tanításainak és cselekedeteinek számos mozzanata történeti biztossággal kiolvasható a fennmaradt, hiteles feljegyzésekből s majdnem még ennél is inkább: abból az óriási, *élő mozgalomból,* amelyet ezek az események, tanítások és cselekedetek a környező világban azonnal kiváltottak s szakadatlan egymásutánban a mai napig eleven valóságként fenntartanak.

Jézust csak a papok tették meg Istennek. Ő egyszerű forradalmár volt: az első szocialista.

Így szavalnak a marxista félrebeszélők; ám minden legcsekélyebb ok és alap nélkül. Ha tudunk valamit Jézusról, azt főleg az evangéliumból tudjuk, az evangéliumok Jézus-képe pedig minden, csak nem forradalmár és szocialista képe.

Abból, hogy Jézus szerette a szegényeket s maga is szegény akart maradni, s abból, hogy jajt kiáltott azokra a gazdagokra, akik vagyonukat önzően, a felebaráti szeretet s igazság törvényeinek megvetésével élik fel, még valóban nem következik, hogy Jézust egy sorba lehetne állítani azokkal, akik az izgatás, gyilkolás és terror eszközeivel, az istentagadás és vallástalanság terjesztésével akarnak valami állítólagos paradicsomot teremteni a földön.

Nem is annyira felháborító, mint inkább nevettető dolog: az evangéliumban egyáltalán nem venni észre a vallási és természetfölötti elemet: azt, amit Jézus az örök életről, Egyházról, bűnbocsánatról, Isten országa kereséséről, a földi dolgok megvetéséről mond, hanem ehelyett egy-két mondatnak erőszakos félremagyarázása alapján egy *soha nem létezett Jézus-alakot szerkeszteni* a felforgató törekvések számára!

Jézus kiváló ember volt, bölcs tanító, mélyszívű emberbarát, de nem volt Isten.

A felelet egyszerű: akkor hát ő, a legbölcsebb s a legtisztább, hazudott volna? Mert ő bizony állandóan *Istennek:* Isten egyszülött Fiának, az Atyával egynek és egyméltóságúnak, öröktől valónak, mindenhatónak, a világ bírájának nevezi magát. „Én és az Atya egy vagyunk." (Ján. 10, 30.) Állandóan *egy sorba állítja magát az Atyával* („Atya, Fiú, Szentlélek"), bár mint embert kisebbnek mondja magát az Atyánál.

Az utolsó vacsorán Fülöp apostol kérésére, hogy mutassa meg neki az Atyát, Jézus nyomatékkal így felelt: „Annyi idő óta vagyok veletek, és nem ismertetek meg engem?! Fülöp, aki engem látott, látta az Atyát" (Ján. 14, 9). A zsidók egyszer meg akarták kövezni kifejezetten azért, mert Istennek nevezte magát: „Jó tettért nem kövezünk meg téged, hanem a káromlásért, mivelhogy ember létedre Istenné teszed magagadat". (Ján. 10, 33.) A főpap ünnepélyes felszólítására, mondja meg, ő-e az Isten Fia, Jézus leghatározottabb igennel felelt s mikor ezt a főpap s az egész zsidó nagytanács megbotránkozva istenkáromlásként bélyegezte meg, Jézus *egyetlen szóval sem vonta vissza állítását.* Tamástól is elfogadta az ünnepélyes hódolatot: „Én Uram és én Istenem" (Ján. 20, 28), holott e szavakat nem hagyhatta volna helyreigazítás nélkül, ha nem tudja magát valóban Istennek. Ünnepélyesen hangoztatja magáról azt is, hogy az Atyához intézett kéréseket őmaga hallgatja meg. (Ján. 14, 13.) Hangoztatja, hogy ő már Ábrahám előtt volt (Ján. 8, 58), sőt az Atyánál élt, mielőtt a világ lett. (Ján. 17, 5.) Saját hatalmánál fogva megbocsátja az Isten ellen elkövetett bűnöket s kijelenti, hogy ő lesz egykor az egész világ bírája.

Aki így beszél önmagáról, az csak Isten lehet vagy pedig közönséges szélhámos, esetleg kész őrült Jézus azonban valóban nem volt őrült, hanem a világtörténet legbölcsebb embere s legzseniálisabb gondolkozója. Még kevésbbé volt szélhámos és csaló, mert

hótiszta erkölcsi jelleme minden legkisebb bűnt is kizárt, hát még ilyen főbenjáró istenkáromlást és önbálványozást!

Ha Jézus Istennek hirdette és Istenként imádtatta magát, ennek csak egy magyarázata lehet: *az, hogy valóban Isten volt.*

Ugyanezt megerősíti az *ószövetségi messiási jövendölések csodálatos teljesedése Jézus személyében;* az ő tanításának és erkölcsi fönségének minden emberit messze túlszárnyaló, *valóban isteni ragyogása;* a tömegek szemeláttára világos nappal s ellenségeitől is ellenőrzötten művelt számos *csodatétele,* főképpen saját *feltámadása;* alkotásának és Egyházának *bámulatos életereje,* amely kétezer év annyi viharán, támadtatásán, üldöztetésén és szellemi fordulatán keresztül változatlanul fennmaradt s egy új, ragyogóan tiszta erkölcsi kultúra kiindulópontja lett.

Valóban igaz, amit a középkor egy nagy gondolkodója, a francia Hugo a S. Victore írt le: „Ha megcsalódnánk, Uram, amikor Jézus Krisztusban hiszünk, akkor Te magad csaltál meg minket!"

Jézus maga sem nevezi magát soha Istennek, csak Isten Fiának.

Ez a kettő nem zárja ki egymást. Szent János is azt mondja evangéliuma kezdetén: „Az Ige Isten*nél* vala." De hozzáteszi azt is: „És az Ige *Isten* vala." (Ján. 1, 1.) Jézus Isten Fia, mert a három isteni személy: Atya, Fiú és Szetlélek egyike. Az Isten Fia szó, főleg ahogy Jézus ismételten használja: „Isten egyszülött fia", a fentiek alapján voltakép még több, mint az egyszerű „Isten" szó, amelyet esetleg félre lehetne érteni s a pogány sokistenség értelmében magyarázni.

Maga az evangélium beszéli, hogy Jézus kételyek és kísértések közt kezdte el nyilvános pályáját.

Kételyről az evangélium nem beszél, csak külső kísértetről, amelyet Jézus a mi okulásunkra vállalt, hogy példát adjon nekünk, mikép kell a kísértések

ellen harcolni. Éppen az a fölséges nyugalom és biztonság, amellyel a kísértő szavaira válaszol, bizonyítja, hogy Jézus elejétől fogva teljes tudatában volt a maga istenségének.

Nem mondta-e Jézus maga is, hogy az „Atya nagyobb, mint én vagyok"?

Természetes, hogy mondta, hiszen ő *mint ember* föltétlenül kisebb volt az Atyánál. Az „én" az ő ajkán épúgy jelenthette az istenségét, mint emberségét. Mint Isten egyenlő volt az Atyával, sőt egy volt vele az egyistenségben; mint ember viszont nyilvánvalóan kisebb volt az Atyánál.

Az, hogy Jézus magát Isten Fiának nevezte, még nem jelenti, hogy igazi Isten; hiszen mi is Isten fiai vagyunk.

Háromféle értelemben lehet valaki „Isten fia". *Legtágabb* értelemben minden ember Isten gyermeke, vagyis: Isten teremtői gondviselésének szülöttje. *Szorosabb* értelemben az istenfiúság annyi, mint a természetfölötti kegyelemnek, az Istenben való természetfölötti újjászületésnek birtokosa, amely akkor áll be, amikor Isten már nem szolgáinak, hanem fogadott fiainak tekint minket. A *legszorosabb* értelemben pedig „Isten fia": a második isteni személy, aki valamely számunkra közelebbről megfoghatatlan módon öröktől fogva az Atyától „születik", ered, származik, kiömlik; de úgy, hogy egy dolog, egy lényeg, egy Isten marad vele. Hogy Jézus ebben az utóbbi értelemben volt Isten Fia, kimutattuk a fentiekben. Ezt az istenfiúságot a Szentírás úgy fejezi ki, hogy „egyszülött Fiúról" beszél, míg mi emberek Istennek csak fogadott fiai, átvitt értelemben vett gyermekei lehetünk. Maga Jézus egészen más viszonyban érzi magát az Atyával, mint mi; sohasem mondja pl. így: „a mi Atyánk", hanem így: „az *én* Atyám és a *ti* Atyátok". Ő az „egyszülött Fiú, aki „az Atya kebelében van". (Ján. 1, 18.)

Hogyan lehet egy ember: Isten?

Csak úgy, hogy az isteni személyiség felveszi egyúttal az emberi természetet is, szinte *emberi testbe és lélekbe öltözik;* de a mellett természetesen megmarad az, aki öröktől fogva volt: Isten, az Atya egyszülött, örök, isteni Fia. Ezt a kettős természetet fejezi ki az „Istenember" szó, vagy másképp: a „testet öltött Ige".

Hogyan egyesülhetett Jézusban a végesség a végtelenséggel, az emberi gyengeség az isteni tökéletességgel?

Ellentmondás csak az volna, ha Jézusban az isteni és emberi tulajdonságok egy természetté olvadtak volna össze s így egymást kölcsönösen lerontották volna. Erről azonban szó sincs. Ellenkezőleg: *Jézus megmaradt teljes Istennek* s ugyanakkor *teljes embernek* is. Emberi mivoltában kicsiny volt és gyenge, Isten-mivoltában viszont végtelen és mindenható. Emberi mivoltában mindenben hasonló lett hozzánk, a bűn kivételével, isteni természetében viszont mindenkép messze felettünk áll. Emberi mivoltában született, növekedett, tanult, fáradt, éhezett, szomjazott, sírt, verejtékezett, szenvedett, meghalt, feltámadt; isteni mivoltában maga volt az örök változatlanság. Mindez nem okozott benne semmi *ellentmondást* vagy *hasadást,* hanem ellenkezőleg: csodálatosan *kiegészítette egymást.*

Jézus maga mondja, hogy az utolsó ítélet napját még ő, az Emberfia sem tudja, csak az Atya.

Úgy van: mert *emberi mivoltánál fogva* ezt csakugyan nem tudhatta. De tudta *mint Isten* s természetesen istenségének megvilágosító hatása alatt tudta, mint ember is, de nem emberi tudománya alapján.

Hogyan „imádkozhatott" Jézus az Atyához, ha ő maga lényege szerint azonos volt az Atyával?

Mint *ember* imádkozhatott *önmagához mint Istenhez;* vagyis emberi lelke dicsőíthette a vele szoros kapcsolatban lévő, de tőle lényeg szerint tökéletesen különböző istenséget. Ebben semmi ellentmondás nincs, sőt ez *természetes folyománya a két-természetűségnek.*

A Szentháromság tana nem egyéb, mint burkolt többisten-hit.

Ezt a zsidó, unitárius, mohamedán részről állandóan ismételt állítást teljes tévedésnek kell minősítenünk. A többisten-hitet teljesen kizárja a kereszténységnek az az alaptana, hogy a háromság csak az isteni *személyekre* vonatkozik, nem az egy isteni lényegre; vagyis, hogy Isten *csak egy* van. A személyek többfélesége semmiképpen sem állítható ellentétbe a lényeg egységével, bárha való igaz, hogy a kinyilatkoztatás nélkül fogalmunk sem volna arról, hogy a „személyiség" és a „lényeg" nem mindig esik egybe. Abból, hogy nálunk embereknél a kettő összeesik, még nem következik, hogy a kettő fogalmilag is egyazon dolog.

Mégis csak ellentmondás: Isten egy is, három is.

Ellentmondás lenne, ha azt mondanók: egy lényeg és mégis három lényeg; egy személy és mégis három személy. De: egy *lényeg* és három *személy* épúgy nem ellentmondás, mint ahogy nem ellentmondás, ha azt mondom: három ember s egy család, vagy: száz katona s egy század. *Nem a hármat azonosítjuk az eggyel,* hanem a három isteni *személyt* az egy *Istennel.* Ebben fogalmi ellentmondást kimutatni nem lehet.

Bizonyos-e, hogy Jézus test szerint zsidó volt?

Igenis bizonyos: minden komoly tanuságtétel így vallja. Az az őrült és káromló ráfogás, hogy Jézus egy Panterus nevű római kapitánytól származott, a krisz-

tusgyűlölő s tudatosan gyalázkodó későbbi *talmud-irodalomnak egyik szemérmetlen kitalálása,* amivel a talmudisták tehetetlen farizeusi dühükben Jézus emlékét beszennyezni akarták. Hogy ezt az ízléstelen és semmivel sem bizonyított ráfogást azután bizonyos mai német újpogányok (Rosenberg), mint komoly valóságot feleleventik, csakhogy a maguk elmélete kedvéért Jézusból mindenáron árját csináljanak: felháborítóan nevetséges irányzatosság, amelynek semmi komoly alapja nincs.

Jézus Galileából való volt, ott pedig a zsidók mellett sok pogány, árja is élt, főleg szkythák, a magyarok rokonai. Jézus tehát nem volt zsidó.

Ezt a hajmeresztő okoskodást a német iskola egyik derék, de túlbuzgó magyar utánzója, Zajti Ferenc követi el. Azonban minden állítása merő önkény és gyermekes nagyzolás. Kezdve azon, hogy Jézus Galileából való lett volna. Tudjuk jól, hogy *nem Galileából, hanem Judeából* való volt. A derék szerző csak éppen, hogy azt nem mutatja ki, hogy Jézus magyar volt! Holnap majd egy cseh, egy román, egy hottentotta író fogja kimutatni, hogy Jézus cseh, román, illetve hottentotta volt. Szükség van-e arra, hogy mi, magyarok ennyire naivak legyünk s ennyire kinevettessük magunkat? Jaj nekünk, ha ezek a zagyva elmeszülemények esetleg külföldre is kikerülnek!

Ha Jézus zsidó volt, akkor nem lehet az árják Istene.

Ez aztán nemcsak a legkáromlóbb, hanem a legfelháborítóbban tudatlan és esztelen ellenvetés is. Jézus nem volt egyszerűen „zsidó", hanem *Istenember* volt, az *örök Istennek egyszülött Fia, aki mint ember jelent meg a földön* s aki emberfelettien tiszta és nemes egyéniségével, tanításának isteni fennköltségével, főleg pedig csodatetteivel és feltámadásával kétségkívül bebizonyította, hogy csakugyan az, akinek ünne-

pélyesen vallotta magát: az Atyával egy természetű Isten. Mint ember igenis abból a népből akart származni, amelyet Isten a messiási ígéretek hordozójául szemelt ki. Jézus szenvedni jött értünk a földre s minden lépésében a szegénységet és alázatosságot kereste; érthető tehát, hogy emberi származásában is szerényen és alázatosan egy kicsiny és politikailag jelentéktelen népnek sarja akart lenni. De ez a nép aránylag romlatlan és tiszta volt, talán tisztább, mint bármely más nép a földön. S talán az egész ókorban nem volt oly tiszta vér, mint aminőt Jézus a Dávid király törzséből való Szűzek Szűzének ereiből vett. Csak a korlátoltság vagy gonoszság állíthatja Jézust eredete miatt egy sorba a későbbi talmudistákkal, uzsorásokkal, megromlott erkölcsű zsidókkal.

Ami azonban az *árjaságot* illeti, legyünk kissé *óvatosabbak*. Mert tulajdonképpen mi magyarok *sem vagyunk árja*, hanem *ural-altáji* eredetűek.

A keresztény vallásnak nagy szépséghibája, hogy zsidó eredetű!

Ez a jelszó a modern újpogányság egyik kedvenc jelszava és találmánya, amely látszólagos igazság álarca mögött felháborító valótlanságokat rejteget.

A keresztény vallás először is nem *zsidó*, hanem *isteni* eredetű. Még ha Isten az ókori zsidóságon keresztül hirdette is ki kijelentéseit és parancsait, azért azok mégis *isteni közlések, nem pedig zsidó találmányok*. De azt sem lehet mondani, hogy a keresztény vallás egyszerűen az ótestamentumi zsidó vallásból eredt; mert nem annyira belőle *eredt*, mint inkább *rája épült*, mint Istennek *tökéletes* kinyilatkoztatása a *kevésbbé tökéletes*, ószövetségi kinyilatkoztatásra.

Érthető, ha a mai erősen zsidóellenes korban az újpogányok a kereszténységnek ószövetségi és zsidó kapcsolatait iparkodnak kihasználni, hogy hangulatot keltsenek Krisztus hite ellen. Azonban már az is teljesen *történelemellenes dolog*, ha valaki az *ószövet-*

ségi zsidóságot összetéveszti a Krisztus utáni és a *mai zsidósággal.* A Krisztus utáni zsidóság messze eltért az ószövetségi kinyilatkoztatások útjáról, amikor hátat fordított az azokban oly ünnepélyesen hirdetett Megváltónak s Pilátus előtt magára és unokáira átkul hívta le Krisztus vérét. *Ennek az Üdvözítőtől elfordult zsidóságnak* kevés köze van *ahhoz az ószövetségi zsidósághoz,* amelyből a *próféták,* az *apostolok,* a *Szent Szűz* és teste szerint *maga Krisztus* származott.

Az első keresztények nagyon is hiszékenyek voltak.

Az első keresztények nem voltak ítéletnélküli rajongók és hisztériások, hogy egy merő semmiért, egy a szemük előtt folyó legendaköltés kedvéért szembehelyezkedjenek az egész uralkodó pogány és zsidó közélettel, vállalják a keresztény erkölcs szigorú kötelezettségeit, lemondjanak az élet minden gyönyörűségéről s menjenek *tömegesen vértanui halálba.* Nem az evangéliumi Jézus-történet a mítosz és a legenda, hanem inkább azok a tudálékos, vallásellenes elméletek, legendák, amelyek a világtörténet legszembeötlőbb, napfényszerűen ragyogó, középponti jelenségeit mindenáron a maguk hétköznapiságának szűk látszögébe akarnák beleerőszakolni.

A Megváltó szűzi születése 20—30 más mitológiában is előforduló tipikus hitrege.

Ezt a tételt aztán nehéz volna bebizonyítani. Ha egy-két mitológiában a szűzi születés csakugyan szerepel is, ez mindössze annyit bizonyít, hogy a szűzi születést már a pogány vallásos elképzelés is valami igen *megtisztelő és nemes* elgondolásnak tartotta. A különbség csak az, hogy a pogány mitológiák minden valóság nélkül szűkölködő, naiv regék, míg Krisztus szűzi születésének ténye történetileg tökéletesen *bizonyított valóság.* (V. ö. Mt. 1, 20; Lk. 1, 35. stb.)

A Jézus-legendának számos őspogány párhuzamát ismerjük. Jézus a perzsa Napisten, Mária az egyiptomi Asztarte istennő, a három isteni személy pedig a brahmán Brahma, Visnu, Sziva; a Szűzanya meg az egyiptomi Izisz, Hórusznak szűzi anyja.

Minden egyes állítás teljes tévedés. Jézusnak semmi köze a perzsa napistenhez, hacsak az nem, hogy az Egyház maga költői hasonlatokban Jézust szereti az „igazság napjának" nevezni. Mária sem nevezhető az egyiptomi Asztarte hasonmásának semmiféle formában. Mert először is Asztarte sohasem létezett, Mária pedig történeti személy. Asztarte legendája tele van erkölcsi szennyel, szemérmetlenséggel, ami az evangéliumi Szűzanya történeti képének kerek ellenkezője. Végül Szűz Máriát a kereszténység sohasem tekintette *istennőnek,* hanem csak Isten legtisztább *szolgálóleányának* s így az Asztartéval való összehasonlítás ezen a ponton is tökéletesen elbukik.

Ami a három isten személye s a brahmanizmus három istenalakját illeti, abban semmiképp sem található más hasonlóság, min a puszta számbeli egyezés.

Az Izisz-legenda emlegetése szintén tudatlan mellébeszélés, mert az ősi egyiptomi legendák szerint Izisz egyáltalán nem volt szűzi szülő, hanem közönséges istennő és anya, mint a pogány mitológiában ezer más.

Buddha élete és Jézus története közt mégis feltűnő a hasonlóság.

Legfeljebb abban, hogy Jézus is tanított, Buddha is tanított. Ez még nem sok. Egyébként azonban a buddhizmus bizonyos külső és természetszerűleg adódó szertartási hasonlóságokon kívül (gyertyák, virágok, tömjén használata a templomokban, az imák ismétlésének számolására szolgáló olvasófélék, kézösszetétel az imánál, bizonyos fokú szerzetesség stb.) minden

lényeges dologban *kerek ellenkezője a kereszténységnek.*

Már az is perdöntő ebben a tekintetben, hogy a *buddhizmus egyáltalán nem vallás,* hanem csak *erkölcsi tanítások rendszere;* sőt a buddhizmus nem is ismer személyes istent, hanem *pantheista* alapon áll. Még kevésbbé tud egy megtestesült isteni személyről vagy a Szentlélekről. Buddha nem szűztől születik, mint Jézus; ezt legfeljebb jóval a kereszténység után csúsztatták be egyes buddhista iskolák Buddha életrajzaiba, amint hogy általában a későbbi buddhizmus sokat vett át, főleg külsőségeket, a kereszténységtől.

Van-e lényeges különbség Jézus és pl. Szokratesz, Plato, Arisztotelesz s más nagy bölcsek között?

Igenis van lényeges különbség, mégpedig sokféle és mélyenjáró. A pogány bölcsek mindössze a természetes isteneszmét és erkölcsi törvényt ismerték fel és fejtegették, de azt is tökéletlenül és sokszor súlyos tévedések között, míg Jézus csupa tökéletes és csalhatatlan isteni igazságokat hirdet. A pogány bölcsek tanítása merőben az emberi élet *evilági* fejlesztésére irányult, míg Jézus tanítása az *örök üdvösség* elérésére céloz. Maguk a pogány bölcsek közönséges emberek voltak, jórészt tele bűnnel és erkölcsi botlással — Arisztotelesz és Zeno pl. természetellenes fajtalanságnak hódoltak, Plato pedig nőközösséget hirdetett —, míg Jézus maga volt az erkölcsi tisztaság, maga volt az Isten.

Jézust csak a Jordánban való megkereszteltetése alkalmával szállta meg a messiási hivatás tudata.

A Jordánban való kereszteltetés alkalmával történt csodás mennyei kijelentés Jézus számára semmi újat nem jelentett s nem is Jézus kedvéért történt, hanem az emberek miatt, hogy azok higgyenek őbenne. (Mt. 3, 17.) Jézus nemcsak Messiásnak tudta magát, hanem Istennek is, mégpedig kezdettől fogva.

Amit Jézus életéből történeti bizonyossággal tudunk, az nem lépi túl a természetesnek mértékét. A csodákat egyszerű toldaléknak kell tekintenünk.

Kétségbeesett erőlködés, ha valaki Jézus életét és csodáit természetes úton próbálja kimagyarázni. Jézus egyénisége maga is oly csoda, amelyet természetesnek semmikép sem mondhatunk. Hogy a csodák Jézus életében egyszerű toldalékok volnának, ahogy ezt a mult században az ú. n. tübingai iskola megpróbálta elhitetni, époly vakmerő állítás, mintha valaki azt mondaná: Napoleon életében a megnyert csaták és győzelmek egyszerű toldalékok. Ilyesmit nem elég állítani, hanem *bizonyítani kellene,* erre pedig eddig *nem akadt komoly vállalkozó.*

Jézus egyszerű hipnotizőr volt.

Először is: Jézus csodáinak *csak egyik része állt betegek gyógyításában,* s olyan hipnotizőrt még nem látott a világ, aki nemcsak betegeket gyógyított, hanem még e mellett halottakat is feltámasztott, vihart is lecsendesített, vizet borrá változtatott és néhány kenyérrel és hallal sokezer embert jóllakatott volna. Főleg pedig olyan hipnotizőrt nem látott még a világ, aki először elvérzett és meghalt volna a kereszten, eltemettetett s aztán mégis a maga erejéből feltámadt.

De a beteggyógyítások is, amelyeket Jézus művelt, *nélkülözték a hipnózisnak minden módszerét és körülményét.* Jézus semmiféle hipnotizáló előkészületeket nem tett, hanem egyszerű paranccsal gyógyította meg a betegeket, s mindig abszolút biztossággal, míg a hipnotizőrök tapogatódzva, félénken, ezer hókuszpókusszal dolgoznak s akkor is legföljebb bizonyos idegműködési elváltozásokat tudnak létrehozni s kísérletezésük számos esetben csődöt mond. Melyik az a hipnotizőr, akinek szavára *vakok látnak, siketek hallanak, bénák járnak s halottak feltámadnak? S aki a maga halála után maga is feltámad?*

Jézus állítólagos feltámadása is bizonnyal csak tömegszuggesztió és tömeghipnózis eredménye volt.

Ilyen tömeghipnózis és tömegszuggesztió a tudomány egész mezején ismeretlen. A szuggesztió álomképszerű, zavaros és logikátlan elképzeléseket hozhat létre, de akkor sem pontosan *egyformán és azonosan nagyobbszámú embertömegben,* főleg, ha ez a tömeg kételkedésre hajló, józan és egészséges egyedekből áll. Főkép lehetetlen azonban, hogy *mély logikai és erkölcsi tartalmú kijelentések és cselekmények egész hosszú sorozatát* merő képzelgés folytán azonosan és teljes egyezéssel szuggeráljon bele magába egész sor ember.

Jézus feltámadásának és megjelenéseinek alkalmával a tanítványok valamennyien ugyanazt látták, hallották, tapintották, ugyanazokat a végtelen bölcsességre, isteni kijelentésekre valló tanításokat, intézkedéseket, rendelkezéseket, feddéseket és oktatásokat vették. Ezt mind valamennyien puszta beteges elképzelés alapján látták és hallották volna? Ilyen szuggesztivitásról a lélektan és az orvostudomány *nem tud semmit.*

Gyanús, hogy Jézusról és állítólagos feltámadásáról csak zsidó, illetve keresztény tanúk beszélnek.

Nagy tévedés! Igaz, hogy Jézus a római világbirodalomnak egy távoli és jelentéktelen szögletében élt és halt meg, egy népben, amely a gőgös római világot nem érdekelte. Mégis Jézus egyénisége *oly mélyen belevágott a kortársak gondolatvilágába, hogy a római pogány irodalom is kénytelen volt tudomást venni s ismételten beszélni róla.* Így Suetonius Claudius császár életrajzában röviden felemlíti Krisztust; Tacitus felemlíti, hogy Pontius Pilátus halálra ítélte; Hadrián császár egyik szabadosa, Phlegon feljegyzi, hogy Jézus halálakor a nap elhomályosult; Celsus, a pogány bölcselő, hosszasan ír Jézusról és támadja az ő tanát,

de semmikép sem vonja kétségbe életének közismert, kimagasló eseményeit; az ifjabb Plinius pedig hivatalosan ír a császárnak a keresztényekről és az ő tanaikról Krisztust illetően. Josephus Flavius, a zsidó származású római történetíró (szül. 37 körül Kr. u.), szintén ismételten emlegeti Krisztust.

Ha Jézus csakugyan olyan kiváló volt, mikép lehetséges, hogy saját népe keresztre feszítette?

Jézust nem a népe feszítette keresztre, mert a nép széles rétegei rajongásig szerették és hódolva tiszteltek őt; hanem keresztre feszíttették azok, akik a hatalmukat féltették tőle: a farizeusok, a papi fejedelmek s az általuk felcsődített és feltüzelt tömeg.

Jézusnak ma is sok ellensége van.

Hogyne! Nemcsak az Isten Fiának, hanem mindenkinek sok ellensége van, aki olyan magas erkölcsi követeléseket támaszt az emberekkel szemben, mint ő. A gőg, az önteltség, az erkölcstelenség minden szolgája, a vallástalanság és istentagadás minden rabja előtt Jézus természetesen népszerűtlen. Jézusnak ellenségei mindazok, akik bűnben és bűnből élnek, a csábítók, tolvajok, népámítók, házasságtörők, magzatelhajtók, gyermekgyilkosok, tivornyázók, sikkasztók. Ellenségei azok, akik a maguk politikai érdekharcában kellemetlen gátként érzik Jézus tanításait s a keresztény nép vallásos meggyőződését. Feltűnő jelenség különben az emberiség történetében, hogy sokszor éppen az emberi nem legnagyobb jótevőit érte gáncs, üldöztetés és meg nem érdemelt halál.

Jézus is tévedett; pl. azt hitte, hogy a világ vége még „e nemzedék" életében elkövetkezik. (Máté 24, 34.)

Nem áll. Máté idézett fejezetében egybefonódik Jézus két nagy jövendölése Jeruzsálem pusztulásáról és a világ végéről. Csakugyan nem pusztult el teljesen

az őt hallgató nemzedék a nélkül, hogy annak egyes tagjai Jeruzsálem pusztulását meg ne érték volna. Ami pedig a világ végét illeti, szellemi értelemben ugyancsak elmondható, hogy Krisztus nemzedéke nem múlik el, míg a világvég el nem közeleg. A mód, ahogyan az evangélista ezt a két jövendölést előadja, megérteti, hogy egyesek a kettőt összekeverik. Holott két verssel utóbb maga Jézus mondja, hogy e kijelentéseivel nem akarja a világvég időpontját meghatározni, mert azt a napot és órát csak az Atya tudja. (Mt. 24, 36.) Csak a felületesség mondhatja tehát, hogy Jézus a világvég elközelgésének időpontja tekintetében „tévedett".

Jézus a keresztfán kétségbeesett.

Jézus nem esett kétségbe a kereszten. Az a felkiáltás: „Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engem" — egyszerű s alázatos panasz, kesergés, a lelki fájdalom kifejezése, de nem kétségbeesés.

Egyébként tudni kell, hogy az idézett mondat mégcsak nem is egyszerű panasz volt, hanem ennél sokkal több: *a 21. zsoltár első sorának önmagára alkalmazása.* Ez a zsoltár pedig a leggyönyörűbb és legkifejezőbb *messiási zsoltár:* a Messiás megváltó szenvedésének megkapóan éles vonásokkal való, ezeréves előre-jövendölése. Ebben a zsoltárban van megmondva, hogy a Messiást majd megölik, ellenségei körülállják és gúnyolják, ecettel s epével itatják, kezét-lábát átlyukasztják s minden csontját szinte meg lehet számolni, ruháit szétosztják és köntösére sorsot vetnek, úgyhogy a híres német szentírás-tudós, Delitzsch Ferenc erről a zsoltárról azt mondja, hogy valóságos passiós történet, mintha csak a Golgotán magán írták volna. Ugyanez a zsoltár pedig végül megjövendöli a megkínzott Messiás *feltámadását* és *örök dicsőségét is.* Amikor tehát Jézus ezt a zsoltárt a keresztfán magára vonatkoztatva idézi, az valóban mást jelentett, mint kétségbeesést!

Szörnyű gondolat, hogy az Istent csak a saját Fiának véres és kegyetlen meggyilkolása engesztelhette volna meg! Egy Isten, aki a fiának vérét szomjúhozza!

Ezek irányzatos színezések és zavart képzetek, amelyek mögött a legfinomabb teológiai gondolatok durva és rosszindulatú egybekavarása lappang. Az Atya nem szomjazta saját fiának véres halálát, hanem a Fiú *saját maga kívánt szeretetből s irgalomból nemcsak leszállni közénk,* hanem öntestének véres és önkéntes áldozata által *teljes elégtételt nyujtani* az isteni igazságosságnak a mi bűneinkért. Nem vérengző kegyetlenség tehát az Istenember halála, hanem ellenkezőleg, *az isteni irgalomnak és szeretetnek fönséges megnyilatkozása.*

Jézus egyáltalán nem akart új vallást alapítani: ő a zsidó vallást akarta visszahelyezni eredeti fényébe.

Igen, de lényeges mozzanatokkal megbővítve. Nevezetesen: az ígéretek helyébe a beteljesülést téve, a zsinagóga helyébe az Egyházat, a régi áldozatok helyébe az ő egyetlen, befejező s megváltó áldozatának szakadatlan, titokzatos megújítását, valamint a szentségek kegyelmét. Vagyis: Jézus igenis *új vallást alapított,* a kereszténységet, de mint a réginek folytatását és kiegészítését, mint az ószövetségi kinyilatkoztatás beteljesedését.

Eszerint a zsidó vallás az ókorban igaz vallás volt, most pedig nem az: hogyan lehet ez?

Nagyon egyszerűen úgy, hogy amikor az ószövetségi zsidó vallás által hirdetett Messiás megjött, a régi vallás mint ilyen, mint az ígéretek s előkészületek tartalmazója, elvesztette jelentőségét s átment az újba, a teljesedésbe, a kereszténységbe. Akik pedig elvetették a Megváltót s a beteljesülés után is a puszta ígéretekhez s előkészületekhez mint ilyenekhez ragaszkodtak, azok ezzel természetesen a tévedés útjára léptek s így most vallásrendszerük is hibás.

A kereszténység történeti fejlődés eredménye. Magát Jézust csak az első hívek lelkesedése emelte fokozatosan az istenség trónusára.

Merő fantázia! A kereszténység természetesen szintén átment bizonyos történeti fejlődésen: kifelé mindig jobban terjedt s befelé is egyre világosabban fejtette ki tanainak gazdag, isteni tartalmát. Azonban a kereszténységet merő történeti tényezők fejlődési eredményének tekinteni a történeti kútfők fényénél nem lehet. A kereszténység egy hatalmas történeti tényből: Jézus megjelenéséből, működéséből, egyéniségéből, halálából s feltámadásából eredt s e nélkül semmiféle történeti fejlődéssel megmagyarázható nem volna.

Hogy Jézus feje köré csak az első hívek vak lelkesedése, mítoszkereső rajongása fonta volna oda lassan az istenfiúság fénykoszorúját s hogy ennek megfelelően alakította volna ki az evangéliumok eredeti, csodamentes és istenségmentes szövegét: oly vakmerő s esetlen feltevések, amelyeknek minden történeti adat mereven ellentmond. Az első keresztények éppen nem voltak vak, mitikus rajongók, hanem éppen ellenkezőleg: kezdetben maguk az apostolok *nagyon is kislelkű, prózai, kételkedő emberek voltak,* akik csak nagynehezen, a jézusi kinyilatkoztatások és csodatételek verőfényének hatása alatt nyitották fel a szemüket s fogadták el, mint megkerülhetetlen s tagadhatatlan igazságot, Jézus istenségének tanát. Követőik sem hittek bennük vakon, hanem csak a bizonyságtételek alapján, amelyeket az apostolok közöltek velük.

Micsoda elképzelés is: hogy emberek ezrei, tízezrei, hamarosan százezrei a legnagyobb lemondásokat, szenvedéseket, kínokat és halált vállalták volna, mielőtt *megbizonyosodtak volna* arról, hogy amit az apostolok hirdetnek, valóban igaz is! Vajjon mindenki bolond és őrült volt-e abban az időben, hogy egy semmiért ezer gyötrelmet s végül kínos halált vállaljon?

Köztük előkelő, tudós emberek, képzettek, mint Arimathei József, a „nemes tiszthelyettes", vagy maga Szent Pál, vagy az orvos Lukács, vagy Cornelius római százados, majd Justinus, a bölcselő és mindig többen és többen?

Mi lett azokból a népekből, amelyek Krisztus előtt éltek?

Azok bizony nélkülözték a világosságnak és kegyelemnek azt a teljességét, amelyet csak Jézus Egyháza nyujt az emberiségnek. Azonban ők is üdvözülhettek, ha hittek az Istenben s az Isten által ígért Megváltóban s így ennek megváltói kegyelme már előzőleg megigazulásukra szolgált. A mennyországba nem mehettek be, míg a megváltás meg nem történt s ezért mondja az ősi „Apostoli hitvallás", hogy Jézus a halála után „alászállt a poklokra", vagyis megjelent az üdvösségre várakozó lelkek között, hogy azoknak első helyen nyissa meg az üdvösséget. A kereszténység épúgy, mint Jézus megváltó halála maga az Isten *ingyenkegyelmének* elhatározása volt, nem *jog* a mi részünkön s Istennek meglehetett rá az oka, miért várt évezredekig a Megváltó küldésével; talán hogy ezzel is megmutassa megváltói közbelépésének önkéntes, ingyenadományi jellegét s egyben előbb éreztesse a világgal, hová süllyed, ha a maga erejére van hagyatva, Megváltó nélkül.

Ha Jézus csakugyan oly nagy és tiszta jelenség volt, hogyan lehet az, hogy akkor a zsidók mégsem hittek benne?

A zsidók jórésze igenis hitt benne s ezek alkották később a kereszténység első hivő seregét. A zsidók másik része azonban, nevezetesen a farizeuspárt hívei, csakugyan nem hittek Jézusban. Ezt azonban megmagyarázza egyfelől a pártszenvedély és önérdek: a farizeusok féltek, hogy ha a nép Jézushoz szegődik,

az ő hatalmuk elvész; másfelől pedig az a kicsinyes, evilágias, túlfűtött nemzeti nagyravágyás, amely az Istentől ígért Megváltóban mindenekelőtt földi megváltót: a római iga lerázóját, a zsidók evilági szabadságának s uralmának helyreállítóját akarta látni.

Nem volt ez más, mint *a földies gondolkodás örök harca a magasabb lelkiséggel,* az emberi önzés és nagyravágyás kicsinyes féltékenysége a lélek és természetfölötti szempontok felsőbbrendűségével szemben. Nincsenek-e Jézusnak ma is ellenségei? Minden gonosztevő s minden földimádó ember az! *Bizonyít ez valamit Jézus ellen?*

Miért üldözték a kereszténységet a rómaiak 300 éven át?

Megint nem helyes kifejezés: a „rómaiak", mert nagyon sok római igenis Jézus hívévé lett. Hiszen Szent Pál, még mielőtt maga Rómába került, már levelet írt a római keresztényeknek. Hanem igenis üldözték a kereszténységet a római császárok s azok, akiknek *önimádó gőgjét, érzéki gyönyörűségeik féktelen élvezetét, embertársaik kegyetlen kizsákmányolását zavarta a jézusi tanok alázatot, tisztaságot, emberiességet és felebaráti szeretetet hirdető újszerűsége.* Hogy egy gyökeréig megromlott, erkölcsileg hallatlanul lezüllött római társadalom nem értette meg s üldözte Jézust és Egyházát, az legföllebb ennek isteni szépségét bizonyítja, nem az ellenkezőt.

Vajjon csakugyan megváltotta-e Jézus az emberiséget? Hiszen ma is mennyi a bűn, gyűlölet, háború a földön!

Igen, de pontosan ott, ahol Jézus tanait *nem* ismerik el, nem fogadják el és nem követik. Krisztus megváltotta a világot, amennyiben eleget tett az isteni igazságosságnak a mi bűneinkért s azonkívül megtanított minket az Istennek tetsző élet feltételeire. Azt

azonban ránkhagyta, hogy megváltásának gyümölcseit saját önelhatározásunkból és saját erkölcsi törekvésünkkel a magunk hasznára fordítsuk. Ha ezt nem tesszük, akkor ránk nézve a megváltás csakugyan gyümölcstelen marad.

Ahol s amennyiben Jézus nyilt ajtókra talál a lelkekben s a társadalomban, ott lehet ugyan szintén szenvedés és megpróbáltatás, de azt is megnemesíti és megenyhíti a Jézus hite, a kegyelem segítsége s az örök remények ragyogása; a bűn és kétségbeesés ott nem ütheti fel tanyáját. Háborúk vannak? Gyűlölködés és kizsákmányolás van a földön? Igen: *ahol Jézus nincs,* vagy ahol az ő tanait *nem értik meg s félremagyarázzák,* ott csakugyan magasra burjánzik minden gonoszság. Ebből csak az következik, hogy a világnak nagyon sokat kell még fejlődnie, hogy igazán keresztény s ami ezzel együtt jár: igazán nagy, boldog és kiegyensúlyozott életű legyen.

A megváltás legfőllebb abban áll, hogy Jézus megtanított minket a felebaráti szeretet törvényére.

A felebaráti szeretet Jézusnak csakugyan egyik legfőbb törvénye, bár *nem a legelső,* mert a legelső parancs *az Isten tökéletes szeretetére* és szolgálatára kötelez minket. Az igaz isten- és emberszeretetnek azonban Jézusnál az *igaz hit az alapja és feltétele,* valamint a parancsolatok megtartása ennek a kettős szeretetnek érvényesítési területe. Ezt szeretik felejteni azok, akik az evangéliumból és Jézus rendeltetéseiből *minden mást ki szeretnének küszöbölni* s a felebaráti szeretet is merőben természetes alapon, kiragadva az istenszeretetből, az igaz hit s az összes parancsolatok megtartásának kötelességeiből, szeretnék előtérbe állítani. Ez nem egyéb, mint Jézus vallásának megcsonkítása és meghamisítása. A megváltás lényege különben is nem a *szeretet* parancsában, hanem a bűneinkért való *elégtételnyujtásban, a kereszláldozatban rejlik.*

A kereszténység túlvilághite jelentéktelenné fokozza le a földi életet.

Ellenkezőleg: az adja csak meg neki igazán a teljes erkölcsi jelentőséget. Hiszen akkor ettől az élettől függ végtelen időkön át tartó, örök sorsunk. Akkor ez az élet hallatlanul fontos, mert örök boldogságunk vagy boldogtalanságunk kérdése azon dől el, hogyan használtuk fel ezt az életet: Isten parancsai szerint-e, vagy azok ellenére.

A kereszténység megveti a testet.

Talán inkább így: a kereszténység *elsősorban* a lélekkel törődik, mert csakugyan *milliószor fontosabb,* hogy a lelkünk értékeit ápoljuk-e, mint a testéit. De a kereszténység *nem veti meg az emberi testet* sem, mint ahogy ezt egy bizonyos hozzá nem értő, vagy irányzatos irodalom állandóan ismételi, hanem ellenkezőleg, azt is *szentnek:* Isten remekművének s a lélek társának tekinti; *templomnak,* amelyben az Isten lelke lakik, ahogy Szent Pál mondja (1. Kor. 3, 16.). A sokat rágalmazott keresztény középkor éppen nem vetette meg a testet; erre vall a középkori szobrászat és festészet nagyszerű fejlettsége, amely az ember külső alakját is tisztelte s mint a lélek lakóhelyét szeretetteljes tanulmány és sokszoros művészi ábrázolás tárgyává tette.

A középkorban az emberek annyira elhanyagolták a testet, hogy nem is fürödtek.

Ezt általánosságban nehezen lehetne bizonyítani. De ha így lett volna is, ez nem a középkor keresztény szellemének kifolyása volt, hanem az életmód általános egyszerűségének. Még XIV. Lajos francia királyról is azt olvassuk, hogy a naponkinti mosakodás szokását alig ismerte. Egyébként kétségtelen, hogy nem a puszta testi tisztaság és finomság teszi az ember értékét. Lehet valakinek tíz fürdőszobája, sportolhat,

gondozhatja a testét minden elképzelhető gyógyeszközzel és szépítőszerrel s amellett mégis jellemtelen, tudatlan és boldogtalan ember lehet. Az igazi emberi értékek a *lélekben* rejlenek; ebben a keresztény középkornak tökéletesen igaza volt.

A kereszténység világmegvetést tanít.

Nem, világmegvetést nem hirdet. Csak az evilági dolgoknak helyes *alárendelését* tanítja az örök cél s az isteni törvény alá.

Egyébként talán annyira kell-e félteni ma az embereket, hogy túlságosan meg találják vetni az evilági javakat? Sokkal nagyobb az a veszély, hogy a *túlzott evilágiság* fékevesztett versengésre, jogtiprásra, önzésre s a felebarát kiuzsorázására ragadja az embert. A népek földi boldogulásának legnagyobb előmozdítói is éppen a *nagy keresztények és a szentek* voltak.

A kereszténység megveti a házaséletet, a nőt a bűn fészkének tartja s lenézi az anyaságot.

Ezt gyakran lehet olvasni bizonyos ujságcikkekben és „tudományos" elmefuttatásokban, azonban az igazság nem ez. Annyira nem, hogy éppen a kereszténység volt az, amely a nőt abból a megalázó mélységből kiemelte, amelybe az ókor taszította őt. A kereszténység *a nőt oltárra emelte,* a Boldogságos Szűzben a legtündöklőbb felmagasztosulást adta neki. A házaséletet pedig a kereszténység valósággal *szentségi méltóságra emelte.* Hogyan lehet akkor ilyen durva kitalálásokkal fertőzni meg újra és újra a közvéleményt?

A kereszténység csak akkor tartja a szerelmi életet bűnnek, csak akkor tekinti a férfire nézve a nőt, a nőre nézve a férfit „bűnalkalomnak", ha az erkölcsi törvénnyel s evangéliumi paranccsal ellenkező kicsapongásokról, a nemiség meg nem engedett kirobbanásairól van szó. A kereszténység nem engedi durván

és zabolátlanul beszennyezni a nőt s az anyaságot, s általában figyelmeztet arra, hogy nem a test puszta ösztönélete a legfőbb cél és irányadó, hanem a lélek törvényei. Persze ez nem tetszik a romlott és züllött embereknek s ezért kiáltanak kígyót-békát a kereszténység nemi erkölcsére.

A kereszténység nemzetellenes épúgy, mint a bolsevizmus.

Esztelen beszéd. Igaz, a kereszténység nem emeli Isten helyébe a nemzetet. Ám éppen azzal, hogy a polgárokat Isten félelmére, lelkiismeretességre, hűségre, becsületre, önzetlenségre s szeretetre neveli, teszi a nemzetnek is a legjobb szolgálatokat. Ezért is van, hogy a nemzet legnagyobb fiai mindig vallásos és komoly keresztények voltak. Bizonyos elvakult újpogányoknak az a törekvése, hogy az Egyházat mindenáron a bolsevizmussal akarják összeházasítani, nem egyéb ügyefogyott kapkodásnál, amellyel éppen arról a tényről akarják elterelni a figyelmet, hogy a modern újpogány elméletek s a bolsevizmus közt feltűnő és sokszoros nemcsak a hasonlóság, hanem a szó szerint való egyezés is. Ez is istentagadás, az is; ez is üldözi s rágalmazza a kereszténységet, az is.

Ahogy Krisztus az utolsó ítéletet leírja, abban bizonyosan sok részlet merő emberi kifejezésmód és körülírás. Például, hogy majd az égen megjelenik az Emberfiának jele, vagy hogy az Úr angyalai összegyűjtik a feltámasztott halottakat s a jókat a Biró jobbjára, a rosszakat baljára állítják stb.

Tegyünk különbséget! A kifejezésmód mint ilyen lehet képletes és emberi, mert hiszen Krisztus emberekhez szólt és az emberek felfogóképességéhez mérte kifejezéseit. De a lényeg maga, nemcsak pusztán bizonyos alapvonásokban, hanem minden fontosabb részletben úgy értendő, ahogy Krisztus azt kifejezte.

Igenis: az Úr jele, a kereszt valami formában meg fog jelenni az égen, az angyalok közreműködésével az emberek csakugyan összegyüjtetnek s két részre választatnak. Krisztus, a bíró valóban leszáll a magasságból, hogy megítélje a világot.

Milyen nyelven fogja akkor Jézus a végítéletet kimondani, hogy mindenki megértse?

Kissé gyermekes kérdés! Bizonnyal nem lesz ott semmiféle földi nyelvre szükség, hogy mégis mindenki tökéletesen megértse, amit a mindenható Bíró kijelenteni akar. A Bíró csakugyan szólni fog, csakugyan szemükre veti a rosszaknak, hogy nem gyakorolták a szenvedő felebaráttal szemben az irgalmasság cselekedeteit, kimondja felettük a végítéletet, a nélkül, hogy ezekben a kijelentésekben szüksége lenne az emberi gondolatközlésnek, vagyis a nyelvnek azokra a tökéletlen, evilági formáira, amelyeket mi emberek itt a földön használunk.

De hogyan fér majd el az a megszámolhatatlan sok ember, aki a világon valaha élt? Hogyan látjuk, halljuk ott a Bírót mindnyájan? Hiszen ha minden ember egyszerre feltámad, talán az egész földkerekség nem lenne elég valamennyinek a befogadására!

A megoldás nagyon egyszerű: Isten mindenhatóságát nem korlátozhatják a mi anyagi kiterjedésünknek mai méretei és tökéletlenségei. Miért ne adhatna Isten a feltámadott testeknek olyan tulajdonságokat, amelyeknél fogva nincsenek oly mértékben a térhez és kiterjedéshez kötve, mint most, sőt esetleg ugyanazt a teret egyszerre többen is elfoglalhatják.

Nem szabad a mi szűkös, földi elképzeléseinket és megszokottságainkat olyan metafizikai szükségű törvényeknek tekintenünk, amelyek minden elképzelhető és Isten által létesíthető világrendben egyaránt szükségképpen érvényesülnek. A feltámadtak igenis mind

együtt lehetnek, úgyhogy látják, hallják, tudomásul veszik egymást, s főleg látják és hallják a Bírót, aki minden természeti rend legfőbb ura, s mint ilyen nincs szükségképpen alárendelve az evilági fizikai törvényeknek.

Az evangélium tele van naivsággal. Mit jelent pl., hogy Jézus „felment a mennybe"? Mi az a „menny"? És hogy Szűz Máriát a mennyben az Isten „megkoronázta"? A mennyországban is vannak koronák? Miből? Fából? Vasból? Aranyból? Úgy tartogatják ott a koronákat, mint valami színházi kelléktárban?

Valóban naivság a mi részünkről, ha a legfölségesebb dolgokat is földiesen, gyermekesen, túlságosan emberiesen képzeljük el. Ha pl. a mennybemenetelt úgy értjük, hogy Krisztus teste csakugyan valahová a csillagok közé emelkedett s a mennyország okvetlenül anyagi térhez kötött hely vagy állapot. Vagy hogy a túlvilági „korona", amelyről Szent Pál apostol is beszél, vagyis a végső jutalom és megdicsőülés, valamiféle emberi „koronázást" jelent. Ha a vallás kénytelen a szellemi dolgok érzékeltetésében *evilági és emberi képekkel is dolgozni,* ha pl. a Szentírás maga az az első oldalon azt mondja, hogy Isten az emberekkel nemcsak társalkodott, hanem „járkált" is a paradicsomban, ez természetesen nem egyéb, mint az Istennel való közvetlen és csodálatos érintkezésnek *emberi formákban való kifejezése,* amelyről minden komoly ember azonnal megérti, mi benne a tartalom és mi a külső forma.

Annyi azonban bizonyos, hogy a vallási élet körül bizonyos emberek hibájából sokszor feleslegesen sok *naivság* halmozódik fel s ez a vallás tekintélyét éppen a magasabb értelmiségű és önállóbb gondolkozású emberek szemében rontja. Az a sok jámbor néprege pl., amelyet egyesek a vallási élethez fűznek, az a nem mindig ízléses mód, ahogy a nép egyes rétegei a templomban s a templomon kívül a vallásos életüket gya-

korolják, az a kissé gyermekes, sőt öregasszonyos stílus, ahogy a vallásos gondolataikat szóban vagy írásban kifejezik, néha valóban nem szolgál a vallásnak dicsőségére.

Azonban mi következik ezekből a jelenségekből? Csak az, hogy *az emberek kicsinyek* s a legnagyobbat is szeretik a maguk kicsiségének megfelelő módon foglalni formákba és képletekbe. Hiszen egyesek még a legnagyobbnak s legfölségesebbnek: magának az Istennek nevét is kicsinyítik, „Istenkének" mondják, ami maga is a legnagyobb naivság. Küzdjünk a vallási naivság ellen, de értsük is meg, hogy egyszerű emberektől nem lehet bossuet-i vagy prohászkai megnyilatkozásokat várni s magunk se essünk abba a naivságba, hogy mások naivsága miatt a legvalóbb és leghatalmasabb igazságokat kevésre becsüljük!

Hol van az a mennyország: fent vagy lent? Hiszen ami nekünk „fent" van, az az ellenlábasainknak lent van.

A mennyország *helyét* egyáltalán nem tudjuk, s ha a fizikai égre mutatunk, mikor a mennyországról beszélünk, ezzel csak azt akarjuk jelezni, hogy egy, a mi világunktól messze különböző s annak felette álló országra utalunk.

Alsórendű vallás az, amely örökké bűntudatról beszél.

Nemcsak a bűnről s bűntudatról prédikál a kereszténység, hanem a bűntől való *szabadulás* eszközeiről is, a bűntelenség és erkölcsi felemelkedés fölséges útjáról. Éppen ebben különbözik egyébként az újpogány képzelgésektől is. Ezek a maguk fajtáját bűn nélkül valónak szeretik feltüntetni, ugyanakkor pedig tele vannak az erkölcsi fogyatkozások kiáltó jeleivel s ellökik maguktól az egyetlen lajtorját, amelyen a bukott ember az erkölcsi alacsonyrendűségből felemelkedhetik.

Pál apostol világforradalmár volt, aki meghamisította a kereszténységet a zsidóság világuralmi törekvései érdekében.

Ezt a bölcseséget először a szociáldemokrata Kautsky hangoztatta (Der Ursprung des Christentums című iratában, 1908.) s nagyon jellemző, hogy a mai német újpogányok, a szociáldemokrácia állítólagos ellenfelei, ilyen szorgalmasan irogatják ki a marxista állításokat.

Olyan állítás ez egyébként, amelyet csak az kockáztat meg, aki Szent Pálból soha talán egy sort sem olvasott. Szent Pál valóban *egészen mást akar és sürget minden írásában,* mint az ilyen nemtelen, evilági célok kergetését. Neki az Isten kegyelme, a megváltás, az újjászületés Jézus Krisztusban, a tiszta élet, az alázat és engedelmesség s az örök élet reménye a jellegzetes tanítása, épúgy, mint magának Jézus Krisztusnak. Zsidó világuralmi törekvésekről, forradalmári hangról ezekben a levelekben szó sincs, inkább ellenkezőleg: *béketűrésről, kereszthordozásról, önmegtagadásról.* Sőt Szent Pál a korabeli zsidókat számos helyen keményen vádolja is és tévedéseiket visszautasítja, nemhogy világuralmukat akarná megalapozni. Kiemeli azt is, hogy a kereszténység nemcsak a zsidóké, hanem éppenúgy a volt pogányoké is.

Milyen mesékkel lehet ma komoly embereket orruknál vezetni!

Jézus tanítását ma már nem lehet felismerni.

Jézus igazi tanítását csakugyan nem lehet felismerni az egymásnak ellentmondó felekezetek zavaros kavargásában, de igenis *fel lehet ismerni az egy igaz Egyházban,* abban, amelyet Krisztus alapított, s amelynek ő maga ígéretet tett, hogy minden megtévedéstől megőrzi.

VI. Az Egyház.

Krisztus Urunk nem maradt a földön látható alakban. Mégis gondoskodni kívánt arról, hogy tanai, adományai, intézményei fennmaradjanak köztünk s mindezeknek intézményes fenntartására *Egyházat alapított.* Az Egyház lett az ő hozzánk való szeretetének s megváltói gondoskodásának letéteményese, elveinek őre, törvényeinek és áldásainak hordozója. Az Egyház által részesít minket Krisztus adományainak özönében. Általa hirdeti, védelmezi és terjeszti az igaz hitet s küzd az Isten országának érvényesüléséért, általa szenteli meg a lelkeket s vezeti őket a földi és örök boldogság útján. Jézus az Egyházon keresztül ápol és gondoz minket, vezeti lépteinket s készíti elő lelkünket az örök boldogságra.

Azt hinné az ember, hogy éppen ezért mindenki rajongásig szereti az Egyházat, mint Jézus menyasszonyát és jegyesét (v. ö. Ef. 5, 22—30.) s az emberi nem legnagyobb jótevőjét. Sajnos, nem így van. Sokan érthetetlen módon idegenkednek az Egyháztól, mégha egyébként Krisztus híveinek vallják is magukat. Sajátságos jelenség!

Vannak, akik Krisztust hordozzák ajkukon s alkalommal szívesen fel is használják az ő nevét vagy egy-egy kiragadott mondatát a maguk életfelfogásának vagy irányának védelmére, de mihelyt Jézus rendet, fegyelmet, szervezeti szilárdságot sürget, mihelyt Egyházról, lelki kormányzatról, vallási felsőbbségről, a lelki hatalom letéteményeseiről beszél nekik, azonnal megriadnak. *Krisztust igen, de az Egyházat nem! — ez a jelszavuk.* Jézust egyenesen támadni nem merik, de annál hevesebben támadják az Egyházat s mindazt, ami azzal kapcsolatos: pápaságot, papságot, szentségeket, az egyházi élet intézményeit.

Hiábavaló és szánandó erőlködés! Jézus nem merő egyéni vallásosságot akart csupán s nem merő iskolát akart nyitni, nem filozófiai rendszert állítani bele a világba, hanem új világrendet akart, királyságot,

„mennyek országát", „Isten országát" a földön, lelki családot, egységet, szervezetet, vagy ahogy ő egyenesen és ismételten mondta: Egyházat. Aki tehát *az Egyház ellen beszél, az Krisztus ellen beszél* s aki az Egyházat nem szereti, nem szeretheti Krisztust sem. Az Egyházat szeretni annyi, mint Jézust szeretni, hálásan fogadni az ő legszebb s legnagyobb jótéteményét!

Krisztus azonban csak egy Egyházat alapított s mivel az emberi egyenetlenkedések következtében ma számos emberalkotta „egyház" verseng a pálmáért, világosan kell látnunk abban is, melyik az egy, igaz, törvényes, katolikus Egyház.

Kérdések és ellenvetések.

Vallás kell, de Egyház nem kell.

Mondhatnád így is: kocsi kell, de kerék nem kell. Egészség kell, de egészséggondozás nem kell. Ebéd kell, de szakács nem kell. Egyházra éppen azért van szükség, hogy legyen, aki a vallást hirdesse, annak ügyeit rendszeresen intézze, a hivatalos istentiszteletet vezesse, az embereket a vallási életben eligazítsa, nehogy bárki esetleg helytelen, méltatlan, babonás vagy éppen erkölcstelen dolgokat űzzön a vallás nevében.

Egyébként: hogy kell-e Egyház, *nem a mi dolgunk eldönteni.* Eldöntötte azt régen az, aki *egyedül illetékes annak eldöntésére:* maga Krisztus Urunk. Mert ő maga nyiltan megmondta, hogy ő *Egyházat épít,* még pedig Péterre s ő is, az apostolok is, sűrűn beszélnek az Egyházról, az Isten országáról, a hívek szervezett közösségéről. Tehát *magával Krisztussal száll szembe, akinek Egyház nem kell.*

Mi hát az Egyház?

Az Egyház a hívek szervezett s Krisztus rendelte közössége, amelynek éppen az ad szervezeti jelleget, hogy Krisztus parancsa szerint vannak benne vezetők és vezetettek, elöljárók és alattvalók. Az elöljárók

azok, akik Krisztus rendeletéből az Egyházban a tanítói, szentségosztói és lélekkormányzói hatalmat gyakorolják. Az Egyháznak ez a hierarchikus (papi) alkotmánya kétségtelenül magának Krisztusnak rendelése.

Krisztus azt mondja, hogy „az Isten országa bennetek vagyon" és „nem szembetűnő módon jön el" (Luk. 17, 20, 21.).

Ezzel Krisztus azt az apostolok közt is kezdetben elterjedt tévhitet akarta helyesbíteni, amely szerint a zsidó messiásország valami evilági, fényes zsidó királyság formájában lép fel, külső hatalmi eszközökkel, csillogó fegyverek és győzelmi zászlók közt jelenik meg a földön. Ezzel szemben Jézus azt hangsúlyozza, hogy az Isten országa *már itt van,* köztetek és bennetek van; nem kell messzire menni, hogy megtaláljátok. Semmiképpen sem mondja azonban, hogy az Isten országa valami szervezetlen, láthatatlan, foghatatlan belső életstílus csupán, ahogy azt egyesek a XVI. század óta magyarázni szeretnék.

Bizonyos-e, hogy Jézus egyáltalán Egyházat alapított? Nem elég a közvetlen hit őbenne?

Ha egyáltalán elfogadjuk az evangéliumot, el kell fogadnunk azt is, amit abban az Egyháznak Jézus által való alapításáról olvasunk. Az evangéliumban világosan és kifejezetten szó van az Egyházról, amelyet Jézus *Péterre mint kőszálra épít* s amelyre, aki nem hallgat, olyan legyen, mint a pogány és vámos. (Mt. 16, 18; 18, 17.) Azonkívül ugyancsak az evangéliumban fel vannak sorolva Jézusnak azok az intézkedései, amelyek, még ha Jézus nem említené is kifejezetten az Egyházat, egy isteni tekintéllyel vezetett vallási közösség — az Egyház — megszervezését foglalják magukban.

Mi is az Egyház? Az egész földön élő katolikus keresztények társasága, amelynek látható feje: Szent Péter utóda. Ennek az Egyháznak jegyei mind Krisztustól erednek.

Jézus a hívek lelki vezetését tanítványaira bízta, akiknek igehirdetését s szentségosztási tevékenységét mindenkinek igénybe kell venni, aki üdvözülni akar; vagyis egyházi szervezetet létesített, amelyben vannak vezetők és tagok, vannak egyházi elöljárók és alattvalók, papok és hívek. Semmi kétség tehát, hogy Jézus nem puszta iskolát vagy vallásfilozófiai elméletet akart alapítani, hanem *Egyházat* akart létesíteni, amelyhez tartozni mindenki köteles, aki az Egyházról mint Jézus alkotásáról tudomást szerez.

Az Egyház feleslegesen tolakszik oda Isten és a lélek közé. Nincs szükség közvetítőre: a léleknek egyenesen kell Istenhez kapcsolódnia.

Mindkettőre szükség van: a lélek *közvetlen* Istenhez kapcsolódására és e kapcsolat létesítésében, szilárdításában s helyes irányításában szükség van Egyházra. Az Egyház nem „tolakszik közbe" s nem választja el a lelket Istentől, hanem fordítva: a lelket Istenhez vezeti. Ahol Egyház nincs, ott komoly vallásosság sincs, vagy legalább nem az a szervezett, védett, törvényes vallásosság, amelyet Jézus rendelt. Aki az Egyházban nyűgöt és akadályt lát, az Jézus rendelésével helyezkedik szembe; ha valaki szemében az Egyház „közbetolakszik" Jézus és a lelkek közé, ennek a közbetolódásnak magának Krisztusnak határozott rendelkezése az oka.

Hány Egyházat alapított Krisztus?

Krisztus nyilván *csak egy Egyházat* alapított. Mindig csak *egy* Egyházról, egy Isten országáról beszél s azt akarja, hogy mindnyájan teljes egységben ahhoz tartozzanak: *„egy akol legyen és egy pásztor"* (Ján. 10, 16). Szent Pál abból vezeti le a házasság egységének s felbonthatatlanságának törvényét, hogy a hivők házassága *„egy* test és *egy* lélek, amikép hivatástok *egy* reménységre szól. *Egy az Úr, egy a hit, egy a keresztség"* (Ef. 4, 4—5). Külön is hangsúlyozza, hogy az Egyházban nem szabad felekezeteknek, sza-

kadásoknak lenni. „Kérlek azonban titeket, testvérek, a mi Urunk Jézus Krisztus nevére, hogy mindnyájan ugyanazt mondjátok és *ne legyenek köztetek pártoskodások;* hanem legyetek tökéletesen egyek ugyanegy értelemben és ugyanegy véleményben" (1 Kor. 1, 10).

Ezért mondja már a II. század legelején a nagy vértanúpüspök, Antióchiai Ignác: „Ne tévedjetek, testvérek: aki szakadárságot követ, az nem nyerheti el az Isten országának örökségét" (Philad, 3, 2, 3.); és Szent Irenaeus, a nagy lioni vértanúpüspök a II. század közepén: „Akik az Egyházon kívül vannak, azok az *igazságon is kívül vannak.*" Szent Ágoston pedig így int: „Ragaszkodjatok tehát, kedveseim, ragaszkodjatok mindnyájan egy akarattal az Istenhez mint Atyátokhoz és az *Egyházhoz mint anyátokhoz*" (In Psalm. 88; 2, 14).

Szó sincs róla tehát, hogy a „több-egyház" tanát, az egymástól minden lényegesben: tanban, szervezetben, törekvésben mélyen elütő felekezethalmazt Jézus és az ősegyház elveivel össze lehetne egyeztetni.

Krisztus tana oly gazdag, hogy egyetlen Egyház nem is fejtheti ki egész szépségét; kell tehát többféle egyháznak lenni, hogy egyik ezt, a másik azt a színt fejtse ki jobban.

Ez a felfogás összekeveri a tartalom *gazdagságát* a tartalom belső *lazaságával,* s ellentmondásokat akar belevinni Jézus tanrendszerébe. Lehet egy tanrendszer mégoly gazdag, mégoly isteni: azért éppen, mert isteni, *belsőleg egységesnek* kell lennie, szilárdnak, határozottnak, nem pedig szétfolyónak, ellentétes magyarázatokat megtűrőnek, ellentmondások hordozójának. Az egyes mai felekezetek nem különböző *színeket* jelentenek csupán Jézus tanának kidolgozásában, hanem *merev ellentéteket,* ellentmondásokat, egymást kölcsönösen megsemmisítő és feloldó álláspontokat. Nem lehet azt mondani, hogy Jézus tanrendszerének „gazdagságából" az következnék, hogy az egyik tan

elvesse a szentségek belső hatékonyságát, a másik meg állítsa azt; az egyik szerint Jézus jelen legyen az Oltáriszentségben, a másik szerint nem; az egyik szerint legyen szabadakaratunk, a másik szerint ne legyen; az egyik szerint Jézus csalhatatlanul tanító Egyházat rendelt volna, a másik szerint az egész tanító, „pápás" egyház az ördög találmánya lenne. Ezek már nem „színárnyalatok", hanem *súlyos eltérések és lényegbeli ellentétek;* ezeket Jézus mind együtt nem akarhatta, hacsak nem akarta a zűrzavart, az összevisszaságot, az örökös ellentmondást és harcot. Ő egységet akart, békét, szeretetet és szilárdságot mindenütt, de főleg Egyházában, amelyet szeretett s amelyért életét adta. (Ef. 5, 25.)

Az idézett ellenvetés típikus példája annak a szavakkal ravaszkodó, szomorúan meghasonlott lelkületnek, amely szépen hangzó szólamokkal szeretne kitérni az igazság kötelező ereje előt s Krisztus rendelkezéseinek megtagadását kenetes szavakkal akarja szépítgetni.

A keresztény felekezetek szétszakadása s egymás ellen dolgozása a legszomorúbb jelenség, amelyet nem *mentegetni,* hanem őszintén és sürgősen *likvidálni, megszüntetni kell.*

Az Egyház: a Jézusban hivő keresztények összessége. Tehát nemcsak ez vagy az a részletes egyház, Isten előtt minden felekezet egyenlő.

Óriási tévedés! A Krisztustól rendelt Egyház nem egyszerűen az összes Jézus-hivők felekezeteinek gyüjtőneve, hanem csak a Jézus építette Egyház tagjai: azok, akik *rajta állanak a sziklatalapzaton,* amelyre Jézus az ő Egyházát építette; akik *követik azt a pásztort,* akit Jézus az ő egész nyájának kormányzatával megbízott. A többi állhat esetleg egyénileg jóhiszemű tévedésből az Egyházon kívül, sőt e jóhiszeműsége folytán üdvözülhet is; de nem jár helyes úton és *nem tagja Jézus Egyházának.*

Tehát a görögkeletiek vagy a protestánsok nem tagjai Jézus Egyházának?

Lehetnek tagjai „lélek szerint", vagyis: ha jóhiszeműen tévednek s lelkük mélyén mindenképpen Jézus igaz Egyházához akarnak tartozni, akkor *lélekben* és *öntudatlanul* szintén az igaz Egyházhoz tartoznak; de hivatalosan és kifejezetten nem. Jézus igaz Egyháza csak a katolikus Egyház.

Nem hallatlan türelmetlenség és nagyravágyás ez?

Ismételjük: *lélekben* Jézus tanítványai lehetnek mások is, de valóságban s szervezetileg csak a katolikusok tagjai az igaz krisztusi Egyháznak. Türelmetlenség-e ezt állítani? Csak akkor lenne az, ha merő emberi gőgből vagy öntúlbecsülésből, jogtalanul és alaptalanul tartanók magunkat Jézus egyedüli igaz Egyházának. Azonban nem így van. Jézus maga az, aki csak egyedül a szentpéteri, vagyis a katolikus Egyházban valósítja meg az általa alapított igaz Egyház ismertető jegyeit. Ennek a megállapítása pedig *nem türelmetlenség,* hanem egyszerű *engedelmesség és hűség Jézus rendelkezései iránt.*

Min lehet megismerni, hogy a sokféle keresztény egyház közt melyik az igazi, törvényes, egyetlen. Krisztus alapította Egyház?

Azon, hogy melyiken teljesednek együttesen a krisztusi rendelkezés jegyei: az *egység, a szentség, egyetemesség* és *apostoliság.* Ezek a jegyek egyenkint és összesen tökéletes módon csakis a római katolikus Anyaszentegyházban teljesülnek. Más felekezetekben sem a teljes egység, intézményes életszentség, sem az egyetemesség, sem főleg az *apostoli Egyháztól való törvényes leszármazás* s a ma is fennálló apostoli egyházközponttal, vagyis Szent Péter székével való *tökéletes összhang* fel nem található.

A római Egyház már rég megromlott s csak idők kérdése, mikor omlik végleg össze.

Ennek határozottan ellentmond Jézus csalhatatlan ígérete, hogy ő Egyházával marad *„mindennap, a világ végezetéig"* (Mt. 28, 20) s az a másik kijelentése, hogy amíg az Egyház Szent Péter sziklatalapzatán áll, addig „a pokol kapui nem vesznek erőt rajta" (Mt. 16, 18). Jézus mondott-e hamisat, avagy a katolikus Egyház ellenségei beszélnek félre?

A katolikusok szerint tehát övék az „egyedül üdvözítő Egyház"?

Ha Jézus csakugyan csak egy Egyházat rendelt s arra bízta az üdvözülés eszközeit, akkor természetes, hogy csak ez az *egy, törvényes Egyház* az egyedül üdvözítő. Csak egy Isten van, egy keresztség, egy hit, mondja Szent Pál. „Akik az Egyházon kívül vannak, azok az igazságon is kívül vannak", mondja Irenaeus. Ebből azonban nem következik, hogy akik *jóhiszeműleg* vannak az Egyházon kívül, ne tartozhassanak lélekben, öntudatlanul is szintén ebbe az Egyházba s így ne üdvözülhessenek.

Mi címen nevezzük a pápát Péter jogutódjának? Vajjon Szent Péter a római püspökre hagyta-e különleges joghatóságát?

Szent Péter igenis *mint római püspök halt meg:* ebben ma komoly történészek között nincs többé vita. A törvényes római püspök Szent Péter apostol törvényes utódja s így különleges joghatóságának is örököse. Mert hiszen Krisztus Urunk, ahogy az Egyházat magát s az ő egész művét nemcsak néhány évre vagy évtizedre szánta, hanem mindenkorra: „a világ végezetéig", ahogy ő maga mondja, úgy annak alkotmányát is, vagyis a központi egyházkormányzatot, Péter főapostoli tisztjét, mindenkorra alapította. Nem Szent Péter hagyta tehát utódaira a pápai hatalmat, hanem *maga Jézus rendelkezett így,* amikor Szent

Pétert Egyházának fővezetésével bízta meg s mint magát az Egyházat s annak lényeges kormányzati rendszerét, úgy ezt a fővezetői tisztséget is *örök életűnek* rendelte.

Van-e arra bizonyíték, hogy Péter csakugyan Rómában élt és halt meg?

Erre *számos bizonyíték van* s ezek alapján ma már a komoly protestáns történészek is kénytelenek meghajolni e történeti tény előtt. Maga Szent Péter apostol első levelének végén (5, 13) világosan céloz arra, hogy ezt a levelet Rómából („Babilonból") írja, vagyis az akkori pogányság központjából. Világosan tanuskodik Szent Péter római időzéséről Római Kelemen († 97), Antióchiai Ignác († 107), Korinthusi Dénes († 170 körül), Irenaeus († 202) s mások. Soha az ősegyház írói közt erre nézve kétség nem merült fel s ma már minden komoly protestáns történész is elismeri azt.

A pápaság tana nincs benne a bibliában.

De bizony benne van és mennyire benne van! Persze nem ezzel a szóval: pápaság; hiszen az a szó sincs benne: Szentháromság. De benne van a *lényege*, a *fogalmi tartalma*, mégpedig egészen *világosan*. Benne van Jézus szavaiban az a határozott rendelkezés, hogy ő Egyházát *Péterre mint kőszálra építi* s ez lesz az Egyház *szilárdságának feltétele*, amelynél fogva „a pokol kapui *nem vesznek erőt rajta*". Határozottan benne van a Szentírásban, hogy Jézus Péternek, a főapostolnak, adja át a *mennyek országának*, vagyis az Egyháznak kulcsait, ami nyilván annyit jelent, hogy őt teszi meg az Egyház *legfőbb kormányzójának, törvényozójának, vezetőjének*. Amit Péter megköt vagy megold a földön, azt az *Isten is megköti vagy megoldja az égben*. Lehet-e a pápai teljesjogú egyházi kormányzóhatalomnak világosabb kifejezése a bibliában? Azonkívül Jézus világosan mondja azt is, hogy Pétert *egész nyája őrzőjévé, vezetőjévé, pász-*

torává teszi: „Legeltesd a bárányaimat is, a juhaimat is!" (Máté 16, 18 k.; Ján. 21, 15—17.)

Aki azt mondja, hogy a pápaság nincs benne a bibliában, az félrebeszél. Az éppen oly jogon azt is mondhatná, hogy magának a Szentháromságnak a tana sincs benne a bibliában.

Mindenesetre az sincs benn a bibliában, hogy Luther vagy Kálvin Istentől rendelt reformátorok lettek volna s tanításaik hitelt érdemelnek. Hát akkor ezt milyen alapon hiszik, akik „csak azt hiszik, ami benn van a bibliában?"

Az apostolok mind egyenlő rangúak voltak, sőt Szent Pál maga mondja, hogy erélyesen szembeszállt Péterrel.

Szent Pál a megkeresztelt zsidóknak a mózesi törvény alól való mentesítése ügyében csakugyan több következetességet kívánt Szent Pétertől s ennek a gyakorlati vagy módszeri kérdésnek tekintetében *hibáztatta* Péter eljárását. Ez azonban még semmiképpen sem jelenti, hogy *nem ismerte volna el joghatósági fölényét.* Lehet valakinek a kormányzati eljárását bírálni, erélyesen is, ez még nem jelent sem forradalmat, sem a főhatóság elvi megtagadását. Hogy az apostolok nem voltak egyenrangúak, hanem Pétert ismerték el fejüknek, mutatkozik abban is, hogy a Szentírás Pétert mindig megkülönböztető módon említi s Péter az, aki az első ú. n. apostolzsinat határozatát ünnepélyesen kihirdeti. (Csel. 15, 28).

A „kőszikla" szóból nem lehet Péter elsőségére következtetni. Nem Péterről, hanem a hitről mondja Jézus, hogy ez az a kőszikla, amelyen az ő Egyháza épül.

Ez a magyarázat kereken ellene mond a tényeknek. Jézus nem Péter *hitét* jelölte meg kőszálnak, hanem *Pétert* magát. A hit csak előfeltétel volt, az alap, amelyért azután ez a kitüntetés érte Pétert, a hit

birtokosát. Annyira Péter *személyét* emeli itt ki Jézus, hogy ünnepélyesen még az atyja nevét is felemlíti: „Boldog vagy Simon, Jónás fia..." „Én pedig mondom *neked: te* kőszikla vagy": itt is nyilvánvalóan a személyt emeli ki.

Megerősíti ezt mint egyetlen lehetséges magyarázatot az összefüggés is, névleg a következő szöveg, ahol Jézus a mennyek országának a kulcsait is rábízza Péterre. Egy merő elvont *hitre* nem lehet *kulcsokat bízni,* vagyis — mivel a kulcsok hatalma a keleti nyelvekben ezt jelenti — kormányzó s törvényhozó joghatóságot ruházni át. „Amit te megkötsz a földön... amit te megoldasz a földön..." szintén mind nyilvánvalóan személyt illető kitüntetés és megbízás. Végül a János evangéliumában foglalt felszólítás is: „Legeltesd az én juhaimat, bárányaimat" sehogy sem magyarázható puszta hitre, mert nem a *hit az,* ami legeltet, hanem csakis a személyre, akit Jézus nyája legeltetésével, Egyháza kormányzásával megbíz.

Mindez oly világos, hogy maga a protestáns teológus Pfleiderer is megjegyzi: ezt a jézusi kijelentést csak az *irányzatos felekezeti elfogultság magyarázhatta másképp,* mint a pápaság értelmében.

Azonban Jézus csakhamar utána sátánnak nevezi Pétert! Csak nem alapíthattta Egyházát „sátánra"?

Sajátságos ellenvetés! Hogy milyen értelemben nevezi Jézus Pétert „sátánnak", külön kérdés. De akármily értelemben nevezi, azért csak ott marad a jézusi szó, hogy igenis erre a *Péterre, mint kősziklára építi Anyaszentegyházát.* Le lehet ezt tagadni? Meg nem történtnek tekinteni? Csak azért, mert egy másik krisztusi kijelentés ennek látszólag ellentmond?

Látszólag! Mert figyeljünk csak jobban:

Jézus nem „nevezi" Pétert egyszerűen sátánnak, hanem amikor az a közelgő kínszenvedéstől akarja elriasztani Jézust, emez így felel: „Távozzál, sátán", ami inkább annyit jelent, hogy „ne hallgass, Péter, e sátáni

gondolatra", „távoztasd el a sátánt tőled és tőlem", „ne kísérts és ne légy olyan, mint a kísértő sátán!" Ez az erélyes rendreutasítás még nem jelenti azt, hogy Jézus a Péterre vonatkozó előbbi ünnepélyes ígéreteit és kijelentéseit most *egyszerre visszavonta volna;* látjuk ezt abból, hogy amit itt Máténál Péternek ígért, azt Jánosnál, feltámadása után *teljesíti* is és újra megerősíti.

Egyébként a „sátánra" való utalás a kálvini magyarázkodással sem volna sehogy sem összeegyeztethető, mert Jézus époly kevéssé bízhatta volna egyházát egy sátán *hitére,* mint annak *személyére.*

Az ilyen mesterkélt kibúvók jellegzetes példái annak a furcsa szentírásmagyarázatnak, amely egy látszólag neki kedvező szón nyargal s arra egész elméleteket épít s ugyanakkor az *összefüggést mellőzi és három-négy-öt más, világos jézusi mondást fölényesen figyelmen kívül hagy.* Pedig az igaz Úr szándékait igazán csak úgy ismerjük meg, ha szavait mind, egyszerre vesszük figyelembe s azokat úgy egyeztetjük, hogy valamennyinek megmaradjon a komoly és elfogadható értelme.

A helyzet világos: Jézus igenis Pétert jelölte meg leendő Egyháza fejévé; viszont egy hibás megjegyzésért erélyesen rendreutasította őt. A kettő közt nincs semmi ellentmondás.

A „mennyek országának kulcsai" nyilván csak gondnoki, „kulcsári" feladatot jelentenek, az Anyaszentegyház külső ügyeinek rendezését, de nem joghatóságot és felsőbbséget.

Nem így van; mert az „ország" vagy város *kulcsainak átadása* a régi nyelvekben mindig a *teljhatalmú kormányzás jogát jelentette.* Ez tűnik ki egyébként Jézus következő magyarázó szavaiból is: „Amit te megkötsz a földön, meg lesz kötve mennyben is" stb., vagyis: nemcsak az Egyház anyagi gondját bízom rád, nemcsak a külső, adminisztratív teendőket,

hanem: a *törvényhozást, kormányzást, a lelkek teljesjogú irányítását,* mégpedig úgy, hogy minden e nemű tevékenységed isteni tekintéllyel történik s a *mennyben is helybenhagyást nyer.*

„Legeltesd az én bárányaimat, juhaimat": ez csak annyit jelent, hogy: tápláld őket az én igazságaimmal. De nem jelent kormányzói felsőbbséget az egész Egyház felett. Táplálni még nem annyi, mint kormányozni.

Csakhogy a „legeltesd" szó a görögben nem éppen csak etetést, mezőre vezetést és táplálást jelent, hanem általában: pásztorkodást, gondoskodást, *vezetést, kormányzást.* Ezért nevezi pl. Homérosz is a királyokat „népek pásztorainak". A pásztor nemcsak táplál, hanem vezet, irányít, óv, gondoskodik; ő a nyáj főnöke, kormányzója.

Akkor miért nem ismerik el a görögkeletiek a római püspököt pápának?

Mert az egyenetlenség szelleme és a pártoskodás szenvedélye elvakította őket. Mert politikai ambiciójuk nem engedte, hogy ők, Konstantinápoly népe, a birodalom fővárosának lakosai, a magát mindig kiválóbbnak képzelő Kelet Egyháza alárendeljék magukat a politikailag akkor már jelentéktelen Róma püspökének. Abban tévedtek, hogy azt hitték: az Egyház legfőbb kormányzata csak holmi politikai hatalmasságok függvénye lehet s a szelídség és alázat szelleme helyett a politikai versengés és nagyravágyás szellemének igazodtak.

Kezdetől fogva mutatkozott-e ez az ellentét Kelet és Nyugat között?

Bizonyos külsőségekben, pl. a szertartási életben igen, de hitben s egyházfegyelemben nem. *A keletiek hosszú évszázadokon át maguk is elismerték a római püspök főségét.* Már az első pápák egyike, Római Kelemen († 97 Kr. u.), teljes felsőbbségi tudattal rendel-

kezett a korinthusi hívekkel szemben; hasonlókép I. Viktor pápa a húsvét megülésének módját illető vitában. Az első egyetemes zsinaton is (325. Nicea) a pápa követei elnököltek s ezek — egy püspök s három egyszerű pap — első helyen írták alá a zsinati határozatokat, tehát az összes többi püspök előtt. A kalcedóni zsinaton (451) I. Leó pápa levelének felolvasása után a zsinati atyák, csaknem mind görögök s keletiek, felugráltak helyükről s így kiáltottak fel: „Leóban Péter beszélt!" s szót fogadtak a pápának.

Így maradt ez egészen a IX. századig, amikor a konstantinápolyi püspöki székbe a császári szeszély egy nagyravágyó világi hivatalnokot, a tehetséges, de *teológiailag járatlan és lelkiismeretlen Photiust* ültette, aki tisztán *politikai szenvedélyeket* vonultatott fel Róma ellen s kimondta az elszakadást. Az elszakadást akkor még visszacsinálták, de két évszázaddal utóbb egy hasonlókép szenvedélyes és nagyravágyó konstantinápolyi püspök, Cerularis Mihály, újból szakadásba vitte Keletet.

Ez bizony *nem Krisztus parancsának teljesítése,* hanem az Egyháznak *politikai szenvedélyekkel való beszennyezése volt.* Attól kezdve pedig oly féktelen izgatás folyt Keleten Róma ellen, hogy egy rövid egyesülési kísérleten kívül (Flórenc, 1439.) a szakadás valósággal belegyökeresedett a keletiek lelkébe.

Hát a protestánsok miért nem ismerik el a pápát?

Mert Luther Márton a maga tévedéseit a pápai tekintéllyel szemben is védelmezni akarta s forradalomba ment. Felforgatást akart csinálni az Egyházban, s így szükségképpen szembetalálta magát az egységet őrző pápai tekintéllyel. Luther Mártont nem evangéliumi érvek, hanem a maga *egyéni szentírásmagyarázatához való merev ragaszkodása* vitte a pápaellenességbe és szakadásba. Ugyanez áll a többi hitújítóról, akik a pápában nagyon helyesen az egyházi egység és törvényesség őrzőjét látták s mivel ők ezt az egységet

s törvényességet el akarták az útjukból tolni, azért indítottak késhegyig menő harcot az egység szimboluma és őre: a pápaság ellen.

A pápák akkor meg is érdemelték, hogy a hitújítók kikeljenek ellenük.

Egyénileg sajnos, egyik-másik renaissance-korbeli pápa csakugyan alkalmat szolgáltatott arra, hogy vádat emeljenek s támadást intézzenek ellene. De Luther és a többiek abban hibáztak, hogy nemcsak a pápák egyéni hibáit ostorozták, hanem magát a pápaságot, a pápai intézményt, s az Egyház egységét; s ebben feltétlenül *súlyosan tévedtek.*

Ez a tévedésük annál súlyosabb volt, mert ők maguk *szintén nem voltak mentek vaskos emberi fogyatkozásoktól.* Így Luther Márton nyilvánosan megszegte papi és szerzetesi fogadalmát, a világi urakat az egyházi vagyon jogtalan eltulajdonítására, tehát egyházrablásra biztatta, a szabadakarat tagadásával s a jócselekedetek vélt szükségtelenségének hangoztatásával rettenetes erkölcsi süllyedést okozott s „asztali beszédeiben", valamint irataiban hallatlan gyűlölködést és erkölcsi szabadságot engedett meg magának.

Kálvin erkölcsileg szigorúbb volt, de viszont a gyűlölködésben talán még Luthert is felülmúlta s Genfben valóságos vésztörvényszéket állított fel, amely halállal, számkivetéssel, jószágelkobzással és börtönnel büntette azokat, akik neki ellentmondani mertek. Pedig ő még csak felszentelt pap vagy püspök sem volt és semmiféle törvényes jogcímmel az egyházi ügyek intézésében nem rendelkezett.

Ha már választanom kell Krisztus Egyháza és a pápa egyháza közt, inkább Krisztus Egyházát választom.

Csak az a baj, hogy a kettő közt *választani* nem lehet, mert a kettő egy és ugyanaz. A pápaságot Krisztus rendelte, ebben semmi kétség. Aki tehát olyan Krisztus-egyházat keres, amelyben nincsen pápa, az a levegőben kereskedik. Érdekes, hogy ilyen olcsó jel-

szavakkal hogyan lehet az együgyű embereket megnyergelni! Az persze nem jut eszükbe ezeknek a szegény félrevezetetteknek, hogy talán inkább egy kissé módosítva állítsák fel a szarvas okoskodást; ilyféleképpen: Ha választanom kell Krisztusnak Szent Péterre épített igaz Egyháza és a *Luther Márton vagy Kálvin János egyháza között, már* akkor igazán *inkább a Krisztus Egyházát választom!* Pedig valójában ez a helyzet. Itt Krisztus Egyháza, ahogy azt az Úr maga Péterre építette (Mt. 16, 18. 19); ott emberi egyházak, amelyeket a XVI. században emberek önkényesen állítottak össze.

Az igaz keresztény egyedül csak az isteni tekintély előtt hajol meg, a katolikusok pedig emberi tekintélyek előtt hajlonganak.

Kár az ilyen üres beszédekkel négyszáz év óta mindig újra előhozakodni s feleslegesen háborítani a békét. Mert a katolikusok is csak az egy igaz Isten előtt hajolnak meg, mint végső s legfőbb tekintély előtt, azonban az Isten kedvéért s az Isten rendelése szerint meghajolnak azok előtt az emberi tekintélyek előtt is, akiket Isten állított fel a hívek vezetésére. Vajjon ez bálványozás? Hát az állami életben vagy pedig a hadseregben nem úgy van-e szintén, hogy nemcsak az államfőnek magának kell engedelmeskedni, hanem mindazoknak, akik a legfőbb hatalomnak törvényes részesei és képviselői: tehát kormánynak, főispánnak, alispánnak, a hadseregben minden felettes tisztnek?

Egyébként igaz-e, hogy a protestánsok csak az isteni tekintély előtt hajolnak meg vallási és felekezeti dolgokban? Nem legfőbb tekintély-e az ő szemükben is a maguk püspöke vagy konventje? S még inkább: Luther Márton s a reformátorok hagyománya? Hiszen akárhány protestáns tételt csak azért tartanak oly csökönyösen, mert Luther vagy Kálvin így tanította, mégha maguk belül aligha hiszik is el azt (pl. a predesztinációt). Mi több, még a keresztény őshagyományból is nagyon sokat szó nélkül átvettek, ami pedig

nincs benne a Szentírásban: a gyermekkeresztelést, a vasárnap megszentelését a szombat helyett, bizonyos ünnepek megülését, a szentírási könyvek ama lajstromát és szövegét, amely mellett közvetlenül csakis a katolikus egyházi hagyomány tanúskodik. Minek akkor másnak felróni azt, amit mi is gyakorolunk és részben nagyon helyesen és okosan gyakorolunk?

Magáról a bibliáról is csak az Egyház tekintélye alapján tudjuk, hogy biblia és Isten igéje!

A szájhagyományok megbízhatatlanok.

Nem is „szájhagyományok" előtt hajlunk meg mi katolikusok; ezt a félrevezető szót csak félrevezető szándék találhatta ki. A keresztény hagyomány (tradíció) az *Egyház hivatalos, ősi tanítását* jelenti, nem *„szájhagyományt"*, vagyis mendemondát, mintahogy egyes elmaradt hitvitázók ezt a hiszékenyekkel elhitetni szeretnék.

Krisztus mindenkiért meghalt, nemcsak egyetlen Egyház tagjaiért.

Krisztus mindenkiért meghalt, de épp ezért azt akarja, hogy mindenki tartozzék is bele abba az Egyházba, amelyen keresztül Ő minket megváltó halálának gyümölcseiben részesít s amelyet mint az üdvösség eszközét hagyott reánk. Mindenki üdvözülhet, de akkor az igaz Egyházhoz kell csatlakoznia: így parancsolta maga Jézus. Az Egyházon kívül csak az üdvözülhet, aki jóhiszemű, legyőzhetetlen tévedésből nem tartozik hozzá.

A görögkeleti egyház is apostoli eredetű.

Bizonyos fokig kétségtelenül, hiszen az apostolok elsősorban Keleten térítettek s alapítottak egyházközségeket. Azonban itt nem csupán az *anyagi és történeti* eredet kérdéséről van szó: hogy itt vagy ott a kereszténység történetileg az apostolok alapítására vezetendő-e vissza, hanem *formai és jogi apostoliság-*

ról. Vagyis arról, hogy valamely kereszténység szerves egységben maradt-e azzal a Krisztus rendelte apostoli egyházkormányzattal, amelynek ugyancsak Krisztus rendeléséből Péter a látható feje, illetve az ő utódai a római székben. Ha valamely egyházban a Péterrel való jogi kapcsolat megszakadt, az nem apostoli egyház többé, abban megszakadt az apostoli jogfolytonosság. Ezért nem apostoli pl. az anglikán egyház sem, bár a canterbury anglikán érsek csakugyan annak a püspöknek utóda, akit valamikor Nagy Szent Gergely pápa küldött ki a brit-szigetek megtérítésére.

A pápa is csak bűnös, esendő, téveteg ember, miért legyen az ő szava szentebb, mint a Szentírás szava?

Senki sem mondja, hogy a pápa szava „szentebb", mint a Szentírás szava. De a pápa nem is tanít soha semmit, ami a Szentírással ellenkezik. Erre az Egyház 19 százados történetében hiába kutatnánk egyetlen példa után! Azonban ahol a Szentírás nem szól, vagy ahol nem szól elég világosan s az a kérdés, vajjon a Szentírásnak melyik a helyes értelmezése, ott a pápa szava szent, éppen mert Krisztus akarja, hogy hallgassuk őt. Máskép nem küldhetne hozzá minket örök kárhozat terhe alatt (Mk. 16, 16); nem kötelezhetne minket az Egyház szavának olyan hallgatására, hogy aki azt nem hallgatja, azt mint „pogányt és vámost" el kell kerülnünk. (Mt. 18, 17.)

Hogy a pápa maga is csak bűnös, esendő, tévedő ember, az itt nem változtat semmit. Hiszen nem az ő *egyéni életszentsége vagy okossága* az alap, amelynél fogva rá hallgatnunk kell, hanem *Krisztus parancsa* és a Szentlélek ama támogatása, amely nem engedheti őt megtévedni, valahányszor mint az apostolfejedelem utóda az egész Egyház nevében beszél. (Lk. 22, 32.) Az állami törvény is szent, a bíróság ítélete is szent, tekintet nélkül arra, hogy a törvényhozó vagy a bíró maga a saját egyéni életével mennyire kiváló, tökéletes vagy példaadó ember.

A pápák is csalatkozhatnak és vétkezhetnek; a történelem tele van a pápák bűneivel.

Az ellenvetés itt két dolgot kever össze: a *csalatkozhatatlanságot* és a *vétkezhetetlenséget*. Senki sem mondja, hogy a pápák nem vétkezhetnek s hogy a történelem folyamán nem vétkeztek, néha bizony súlyosan is. Egészen más dolog az egyéni véteknélküliség és egészen más a *hivatali csalatkozhatatlanság*. Azért mondjuk, hogy hivatali, mert egyéni vélekedéseiben a pápa sem csalatkozhatatlan; hanem csak akkor az, ha mint az egész Egyház feje, valamiről hivatalosan és ünnepélyesen (ex cathedra) kijelenti, hogy az a krisztusi hitletéthez tartozik.

A pápának ez a csalatkozhatatlansága logikus folyománya az Egyház csalatkozhatatlanságának, amelyet Jézus ünnepélyesen hirdetett, amikor az Egyházra való hallgatást örök kárhozat terhe alatt követeli, azt mondván, hogy „aki az Egyházra nem hallgat, legyen nekünk mint pogány és vámos" (nyilvános bűnös; Mt. 18, 17).

A pápák közt voltak önzők, álnokok, kegyetlenek, erkölcstelenek, cselszövők, egészen méltatlan emberek. Ezek volnának Krisztus csalhatatlan helytartói?

Sajnos, voltak méltatlan pápák is; igaz, hogy 262 közt legfeljebb 8—10. De a legtöbb pápa, ha egyénileg egyben-másban hibázott is, komoly főpap volt, sok köztük az életszentség s vértanui hősiesség példája. Az egyéni bűnösség azonban maga semmikép sincs ellentétben a *hivatal* és *krisztusi rendelés szentségével*; a csalatkozhatatlanság pedig nem jelent *egyéni bűntelenséget*.

Az Egyház csalatkozhatatlan lehet, anélkül, hogy a pápa maga az lenne.

Ha egyszer a pápa az egész Egyház feje és tanítója, az Egyház nem lehet csalatkozhatatlanabb, mint a pápa maga, mint az Egyház feje és képviselője.

Ennek ellenkezője *belső ellentmondás lenne.* A pápa, ha hivatalosan s ünnepélyesen tanít, az Egyháznak tanítását adja elő s ha az Egyház többi része (ami egyébként lehetetlen) vele ellenkezőt tanítana, az már nem az Egyház hivatalos tanítása lenne, hanem egyesek vagy akár tömegek tévedése volna.

A pápák is tanítottak olyasmit, ami később tévedésnek bizonyult.

Ez lehetséges, de nem tanították azt ünnepélyesen s hivatalosan, mint az Egyház legfőbb tanítói. Amikor a pápa valamit hirdet, akkor azt kétféleképpen teheti: ünnepélyes vagy rendes, egyszerű formában. A csalatkozhatatlanság csak az előbbi esetben illeti meg.

Akkor hát szabad a pápának ellen is mondani, amikor nem ünnepélyesen tanít valamit?

Ha a pápa nem ünnepélyesen, „ex cathedra" jelent ki valamit, mint az Egyház hivatalos tanát, akkor illő tisztelettel és mérséklettel igenis szabad ellene is mondania annak, aki megfelelő teológiai képzettséggel rendelkezik s úgy látja, hogy valamely tétel körül vannak szempontok, amelyeket a pápa nem ismert eléggé.

Kellő tisztelettel s mérséklettel, vagyis: nem a lázadás és öntúlbecsülés alapján, hanem azzal az engedelmes készséggel, hogy amennyiben mégis tévedünk, szívesen alárendeljük magunkat az illetékes bíró, vagyis a pápa döntésének. Ilyen szembehelyezkedés lehetett az, amikor Szent Pál (inkább fegyelmi, mint tani kérdésben: a zsidó-keresztények befogadásának feltételeit illetőleg) „szembehelyezkedett Péterrel"; mire Péter meg is hajolt az ő érvelése előtt.

Mihelyt azonban a pápa valamit az *egész Egyház nevében ünnepélyesen definiál,* elhatároz, dogmának jelent ki, ellentmondásról többé szó sem lehet. Így volt ez pl. a vatikáni zsinaton is: amíg a határozatokat a pápa ki nem hirdette, a jelenlevő püspököknek joguk volt máskép vélekedni, mintahogy a pápa vélekedett;

utána azonban valamennyinek el kellett ismerni a pápai döntést és csakugyan valamennyien, még az előbb ellenzékiek is, elismerték azt.

A pápaság csak évszázadokkal Krisztus után alakult ki, mégpedig a politikai nagyravágyás alapján. Addig az egyes egyházak mind egyenrangúak voltak.

Teljes történelmi tévedés. A római püspököt igenis *mindjárt legelejétől mint az egész Egyház fejét és őrét ismerték el a többi egyházak* vagy egyházi központok is. Már *Római Kelemen* pápa, az I. század végén, parancsoló módon ír levelet a korinthusi híveknek. *Antiochiai Ignác* († 107—110) a római egyházat a „szeretetközösség fejének" nevezi. Szent Viktor pápa (191 körül) kiközösítés terhe alatt kötelezi az ázsiai egyházközségeket, hogy a húsvéti ünnep idejének megállapításában az ő utasításait kövessék. *Szent Irenaeus* 180 körül kijelenti, hogy az egész Anyaszentegyházra nézve a római püspök az irányadó, mert ő Szent Péter utódja, s fel is sorolja az első 13 pápa nevét. Ennek az őskeresztény tanunak, aki eredetére nézve maga is keleti, bizonyságtételét érdemes szóról-szóra kiírni.

Azt írja Irenaeus a *római egyházról:* „Ezzel az egyházzal az ő kimagasló fejedelmiségénél fogva *az egész Egyháznak meg kell egyeznie,* vagyis *mindazoknak a híveknek,* akik *bárhol is* laknak, mert ebben az egyházban őrizték meg az ősök az *apostoloktól átvett hagyományt".* (Adv. haer. III. 3, 2.) *Tertullianus,* aki a montanista eretnekséghez csatlakozott, gúnyolódva írja Szent Kallixtus pápáról, hogy magának tulajdonítja azt a hatalmat az egész Egyház felett, amelyet Krisztus Urunk csak Péter apostolnak személy szerint adott. Ez is jele, hogy a katolikusok már akkor, 200 felé, a római püspököt Szent Péter apostol teljes hatalmú utódjának tekintették.

251-ben Szent *Cyprián* kartágói püspök hosszasan és ékes szavakkal magasztalja a római püspök fennhatóságát az egész Egyház felett, ami annál többet jelent, mert ő maga bizonyos ügyekben vitát folytatott

a pápával. Előbb kifejti, hogy bár Krisztus több apostolt rendelt, mégis Péternek adta a legfőbb egyházkormányzati hatalmat; majd így folytatja: „Vajjon a hitben megmaradt-e az, aki az Egyháznak ezt az egységét nem tartja? Vajjon, aki az Egyházzal szembeszáll s annak ellenáll, bízhatik-e abban, hogy ő maga az Egyháznak tagja?" Majd a római Egyházat „Péter katedrájának" és „vezető egyháznak" nevezi. Ugyanakkor mindenki, még az eretnekek vagy letett püspökök is, állandóan Rómába fellebbeznek, a római püspöktől kérnek és fogadnak el döntést. Hogy mondhatja ezek után valaki jó lélekkel, hogy a római pápaság csak századokkal Krisztus után alakult?

A római Szentszék felsőbbsége nem politikai nagyravágyáson épült tehát, hanem mint ugyanezek az ősrégi tanuk hangoztatják: azon a hiten, hogy *Jézus maga rendelte Pétert s vele Péter törvényes utódait az Egyház legfőbb vezéreiül.*

A papi hatalomnak az apostolok Egyházában semmi nyomát nem találjuk.

Az apostolok kora és működése tele van a hierarchikus hatalom öntudatával és gyakorlásával. Úgy lépnek fel, úgy tanítanak s kormányoznak, mint akik *nem maguktól vették erre a hatalmat,* hanem Krisztustól s az Istentől. Tudatukban él, amit Krisztus maga mondott nekik: „Aki titeket hallgat, engem hallgat és aki titeket megvet, engem vet meg" (Lk. 10, 16). „Átok alatt legyen" az, mondja Szent Pál, aki, még ha égből szállott angyal is, más evangéliumot hirdetne, mint amit ők, az apostolok hirdettek (Gal. 1, 8). Krisztus küldésére hivatkoznak (Róm. 1, 1. 5; 15, 18. 19; 1 Tessz. 2, 13; 2 Tessz. 1, 8; 3, 14). Parancsokat adnak az Egyháznak (Csel. 15, 28 k.; 16, 4; 1 Kor. 11, 2. 34; 5, 3; 1 Tim. 1, 19 k.). Ugyanezt a joghatóságot bízták az általuk felszentelt püspökökre is. Nem lehet tehát azt mondani, hogy kezdetben az Egyházban nem volt hierarchia és papi felsőbbség.

Legalább is a pápai hatalomnak, Péter felsőbbségének nincsen nyoma az apostoli Egyházban.

De mennyire van nyoma! Az evangélisták s az apostolok iratai állandóan első helyen említik Pétert („Péter és a vele valók", „Péter és a tizenegy", „Péter és a többi apostolok", sőt egyszer így is: „Péter és az apostolok", Mk. 1, 36; Lk. 8, 45; Csel. 2, 14. 37; 5, 29). Állandóan Péter elnököl és szól a többiek nevében is (Csel. 1, 2. 4. 10), ő hozza meg a végzést (15), látogatja és megerősíti az egyházközségeket. (Csel. 9, 32 kk.)

A pápák csak lassan ragadták magukhoz a hatalmat az egész Egyház felett.

Ez nem áll, mert a pápai főhatalom az evangéliumban is világosan ki van emelve s a keresztény ősegyház minden lényeges esetben teljességgel a pápai felsőbbség szerint igazodott. Mindössze a főhatalom gyakorlásának *módja* körül figyelhető meg fokozatos, történeti fejlődés, amennyiben az Egyház a Jézus rendelkezéseiben foglalt elvet, mint általában a legtöbb krisztusi kijelentést, csak fokozatosan dolgozta ki a maga teljes tisztaságáig. Hiszen még Jézus istenségének végső és teljes dogmatikai világosságú leszögezése is csak az ariánus harcok folytán, a niceai és következő zsinatok által történt meg.

Ugyanígy a pápaság tanát alapjában kezdettől fogva elismerte s vallotta az egész Anyaszentegyház; mégis, az elv gyakorlati alkalmazásában egyideig bizonyos tapogatódzás mutatkozott s helyenkint elhomályosító törekvések is érvényesülhettek. Éppen e miatt lett szükséges a krisztusi tanítás teljes tisztázása, ami főleg a vatikáni zsinat érdeme (1870).

Eszerint kötelesek volnának mindenben az Egyházra hallgatni?

Hit és erkölcs dolgában természetesen; ezért mondja Szent Pál, hogy az Egyház „az igazság oszlopa és erőssége" (1 Tim. 3, 15).

Ezért is vallotta már az ősegyház is Szent Cyprián püspök szavával: „Nem lehet annak atyja az Isten, akinek nem anyja az Egyház".

Mindez az apostolokról szól, de nem a mai papokról.

Krisztus kifejezetten *minden időkre* alapította Egyházát (Lk. 1, 32; Mt. 28, 20; 13, 39; Ján. 14, 16 k.; 1 Kor. 11, 26), tehát annak szervezeti formáit is. Olvassuk, hogy már maguk az apostolok is *utódokat szenteltek fel,* pl. Szent Pál Titust és Timoteust felszentelte, s meghagyta nekik, hogy viszont majd ők is másokat szenteljenek fel utódokul és segítőtársakul az apostolkodásban (Csel. 14, 22; 1 Tim. 1, 3. 18; Tit. 1, 6; 2, 15). Ugyanezt írja Római Kelemen is az apostolokról (1 Kor. 42. és 44).

Csak az a kérdés tehát, *kik* az apostolok *törvényes utódai,* akik meg nem szakadt folytonosságban tőlük származtathatják a felszentelést és kiküldetést. Kétségtelen, hogy a *katolikus papság az apostoli jogutódlás alapján áll,* ez pedig hiányzik ott, ahol a saját bevallásuk szerint is csak a nép választja s apostolutódi jogfolytonosság nélkül való, fel nem szentelt püspök „avatja" fel a lelkészeket.

Más egyházaknak is vannak szentéletű és istenfélő híveik, sőt vértanuik is, pl. ma Oroszországban. Lehetséges-e, hogy ezek mind hamis hiten vannak?

Bizony lehetséges. Mert más kérdés, hogy a *hit,* amelyet vallanak, helyes és törvényes-e és más: hogy ők maguk, személy szerint, *lelkületük szerint* menynyire felelnek meg annak a lelkiismereti törvénynek, amelyet helyesnek ismernek. Alanyilag a pogány is lehet istenfélő, nemes, sőt hősi és vértanui lélek; ebből nem következik, hogy a pogány hittételek helyesek.

Azonkívül: a téves hiten lévő keresztényeknek nem minden tanításuk téves, főleg a keletiek között, hanem csak bizonyos tanításaik. A legtöbb és legfontosabb kérdésekben ők is a teljes igazságot vallják: Isten létét, a Szentháromságot, a megtestesülést és

megváltást, az ítéletet és örök életet, a kegyelem és szabadakarat együttműködésének szükségességét, a szentségeket; a görögök gyónnak, áldoznak, bérmálnak, mint mi, Szűz Máriát tisztelik, érvényesen miséznek, érvényesen felszentelt püspökeik s papjaik vannak stb. *Az igaz vallásnak még a töredékei is oly hatalmas életerőt sugároznak magukból,* hogy annak nyomában sok derék, jóhiszemű hívük lelkében az élet-szentségnek és jámborságnak hősi megnyilatkozásait is megtermik. Hasonlókép a protestánsok közt sok ősi katolikus igazság és sok szívbeli jámborság él, sok Istennek tetsző dolog történik. Azonban mindez nem zárja ki, hogy tanításaik bizonyos lényeges dolgokban tévesek, nevezetesen ami az egyházi egység megtagadását illeti.

Lehetséges tehát, hogy valaki téves hitet követ s mégis üdvözül, sőt vértanu és szent is lehet?

Igenis, lehetséges. Még a nemkeresztények között is fel kell tennünk, hogy sokan kegyelmet nyernek, ha lélek szerint keresték az igazság útját s csak jóhiszemű tévedés alapján maradtak meg valamely nemkeresztény vallás kötelékében. A kegyelem hatása szélesebb körre terjed ki, mint az Egyházé. Az Egyház Krisztus rendelése folytán az isteni kegyelem megszerzésének s öregbítésének rendes őre, annak különleges és bőséges eszközeit bírja; de ez nem jelenti, hogy a kegyelem patakja az Egyházon kívül egyáltalán nem csörgedez. Ez a két tétel tehát éppen *nem zárja ki egymást:* hogy a katolikus Egyház Krisztus igaz Egyháza, s mégis: rendkívüli módon az Egyházon kívül állók is üdvözülhetnek, az Egyház által, amelyhez lélek szerint öntudatlanul is hozzátartoztak.

Akkor hát mindegy, ki milyen felekezethez tartozik?

Téves következtetés! Éppen nem mindegy! Ha valaki felismeri az igaz Egyházat s nem követi azt, az *súlyosan vétkezik* a Szentlélek ellen és ha ezt a bűnét meg nem bánja s jóvá nem teszi, egyáltalán *nem üd-*

vözülhet. Mert az Egyházhoz való tartozás Jézusnak legszigorúbb parancsa, az üdvösség elérésének *tárgyi feltétele.* „Aki az Egyházra nem hallgat — mondja Jézus (Mt. 18, 17) —, legyen neked mint pogány és vámos". Ez annyit tesz: aki az Egyház papjainak prédikálása ellenére nem hisz, az — úgymond Jézus — elkárhozik (Mk. 16, 16). Az Egyházhoz nemtartozás *csak akkor mentes* a bűntől, ha *legyőzhetetlen s jóhiszemű tévedés eredménye,* vagyis: ha valaki nem tudja s nem is sejti, hogy a katolikus Egyházhoz kellene csatlakoznia. Ezt jelenti az őskeresztény szó: „egyedül üdvözítő Egyház".

Az „egyedül üdvözítő Egyház" gondolata szélső türelmetlenség.

A fentiek szerint semmiképpen sem az. Megmondtuk, miért. Ha ez az elv a türelmetlenség jele volna, akkor Jézus maga követte volna el az első s legnagyobb fokú türelmetlenséget, amikor kijelentette, hogy aki az ő tanítványainak törvényes tanításait be nem fogadja, s abban nem hisz, az „elkárhozik". Ime, az egyedül üdvözítő Egyház első megformulázása magának Jézus Krisztusnak ajkán!

Szélső türelmetlenség-e, ha mi, magyarok, azt mondjuk: egy a hazánk? Ha a haza csak egy lehet, miért ne lenne méginkább egy az Úr Jézus országa, az Egyház?

Miért olyan türelmetlen a katolikus Egyház a másvallásúakkal szemben, hogy nem ismeri el őket törvényes vallásnak?

Mert azon az elvi alapon áll, hogy Jézus csak egy törvényes és egységes Egyházat rendelt s így minden olyan „egyház" vagy felekezet, amely ezzel az egy, törvényes Egyházzal szemben áll s attól magát elkülönözi, téves és törvénytelen. Ez azonban nem türelmetlenség, *csak következetesség* és a krisztusi rendelkezésnek *tiszteletbentartása.*

A türelem mégis keresztény erény.

Úgy van s azért a katolikus Egyház türelmes is. Csakhogy kétféle „türelmesség" van: *dogmatikai*, vagy elvi, amely a türelem kedvéért magát az isteni kinyilatkoztatást is prédául dobja, és *polgári* vagy gyakorlati, amikor iparkodunk békében és szeretetben élni téves hitben élő felebarátainkkal, anélkül, hogy tévedésüket helyeselnők vagy azt az igazsággal egyenjogúnak ismernők el. A katolikus Egyház nem ismer *dogmatikai* türelmességet, mert azt Krisztus elleni árulásnak tekintené, de igenis ismeri és gyakorolja a *polgári* türelmességet, mégpedig sokkal nagyobb fokban, mint mások.

A katolikus Egyház époly hibás, mint a protestáns felekezetek abban, hogy a vallási gyűlölködés hullámai oly magasra csaptak!

Vajjon azonos elbírálást érdemel-e a *törvényes államhatalom*, amely a nemzeti élet egységét s rendjét fegyveres erővel is megvédelmezi, és a zendülő, aki törvénytelen eszközökkel támad a törvényes rend ellen? A csendőr, az ügyész és a bíró „békebontó"-e, mert a polgári rend és törvény ellen vétőkkel szemben erélyes intézkedéseket tesz? A katolikus Egyház csak a Krisztustól rendelt szent kötelességét teljesítette, amikor nem engedte, hogy a hitszakadás és eretnekség büntetlenül rombolja az Egyház egységes szervezetét s rabolja el a hívek százezreit az édes Anyaegyház kebeléről. Az elszakadt felekezetek ezt valóban nem mondhatják el magukról. Túlzások, hibák, visszaélések a harc hevében katolikus részen is történhettek, de az egész kegyetlen és százados összecsapásért gyökereiben mégis csak egyedül az a fél felelős, amelyik a békét s egységet önhatalmúlag megbontotta s a Krisztus rendelte egyházi szervezet felrobbantására tett erőszakos kísérletet.

Ha ez igaz volna, akkor minden protestánst gonosztevőnek kellene tekinteni, amiért ma is ragaszkodik Luther és Kálvin tanaihoz?

Ha valaki mindezek tudatában ragaszkodik az egyházi zendüléshez, bizony nem menthető fel a bűn és bűnpártolás súlyos vádja alól. Azonban a legtöbb mai protestáns ezt nem tudja s talán nem is könnyen érti meg, mert gyermekkorától fogva úgy nevelték s elhitették vele, hogy Luther és Kálvin egyházforradalma nemcsak törvényes volt, hanem egyenesen isteni rendelés volt. Hiszen a protestantizmus legfőbb ereje az, hogy a maga eszméit *ügyes és szakadatlan propagandával* állandóan újra beleneveli és *beleszuggerálja a híveibe* s csak kevés protestáns veszi észre, hogy az egész gondolatkör, amelyben nevelik, téves. Amelyik azonban észreveszi ezt, az többnyire közeledik is a katolikus Egyházhoz s egyes országokban, mint Angliában vagy Amerikában, évente tízezrével térnek vissza, köztük lelkészek is, a katolikus Egyházba. A vallási egyenetlenséget mai napig egyfelől a *tájékozatlanság,* másfelől a *szenvedély* tartja fenn, nem pedig a nyugodt szemlélődés, komoly észokok vagy helytálló bizonyítékok.

A protestáns vallások sokkal türelmesebbek, mint a katolikus vallás.

Bizonyos fokig igen, amennyiben elvileg azt hangoztatják, hogy minden vallásban egyenlőkép lehet üdvözülni. A valóságban azonban legalább a felekezeti vezéreik többször nem ennek megfelelőleg cselekszenek, hanem ellenkezőleg, egész igyekezetük odairányul, hogy a katolikus vallás gyarapodását akadályozzák. Ha nekik csakugyan mindegy, ki milyen vallásban akar üdvözülni: miért akkor az a vak és feneketlen gyűlölködés a pápa, a katolikus Egyház istentisztelete és szentségei ellen? Miért az az elkeseredett harc, hogy a vegyesházasságokban valamiképpen ne a katolikus álláspont győzzön? Miért az a szakadatlan vádaskodás, félremagyarázás és történelemferdítés,

amely az ő *hittani tankönyveiket* s felekezeti nyomtatványaikat jellemzi? Miért foglalkoznak prédikációikban s felekezeti lapjaikban annyiszor s oly kevés megértéssel velünk s iparkodnak a mi hittételeinket és szertartási életünket félremagyarázni, gyűlöletesnek és ostobának feltüntetni?

A *gyakorlati türelmesség* dolgában bizony a *katolikus Egyház jár legelől.* Nincs pl. ma olyan katolikus többségű ország, amelyben a protestánsok teljes vallásszabadságot ne élveznének. Viszont a protestáns többségű Svájcban, Hollandiában, Angliában, Dániában, Norvégiában, Svédországban, Amerikában a katolikusok számos tekintetben erősen hátra vannak szorítva, jogaik megnyirbálva.

Amerikában pl. katolikust sohasem választanak elnökké; Svájcból a katolikus Egyház egyes szerzetesrendjei ki vannak tiltva (jezsuiták), az északi országokban vezető állásban nem maradhat meg, aki katolikus hitre tér (Lars Eskeland esete), Észak-Amerikában még 60—80 évvel ezelőtt sok helyen tilos volt a misézés, Angliában a királykoronázási esküben még kevéssel ezelőtt a katolikus vallást mint bálványimádást nyiltan sértegették, katolikus körmeneteket sem Hollandiában, sem Angliában, sem az Egyesült Államok számos részén nem engedélyeznek (ezért nem volt pl. az amszterdami, csikágói és londoni Eucharisztikus Világkongresszuson nyilvános körmenet, csak magánparkokban). Nálunk is bizony elég sokszor hallani, hogy egyes városokban a nemkatolikus többség szinte egyetlen katolikust sem enged vezető városi álláshoz, míg a katolikus városok tele vannak nemkatolikus tisztviselőkkel, képviselőkkel, tanárokkal. Türelmesség jele volt-e pl., hogy a debreceni vezetők nem engedték be városukba a Szent Jobbot, minden magyar kegyelete tárgyát? Holott Debrecennek egyharmada katolikus!

A kétféle türelmesség közt a különbség ez: mi *elvileg* szilárdabbak s szigorúbbak vagyunk, de a gya-

korlatban folyton engedünk; míg mások elvileg türelmesek, de a *gyakorlatban türelmetlenek.* Tisztelet természetesen a kivételeknek!

A hitvitákat mindenütt a durva hang és rút szitkozódás jellemezte.

Sajnos, igen, de csak azóta, amióta ezt a hangot odatúl divatba hozták. A katolikus középkorban a személyeskedés és sértegetés mint vallási vitaeszköz teljesen *ismeretlen volt,* még heves irodalmi viták esetében is. Luther volt az, aki a vallási kérdések terén ezt a vadul szenvedelmes és *hallatlanul nyers hangot először meghonosította.* Luther oly szélsőségesen durva és szeméremsértő hangon írt a pápaságról s az Egyházról, hogy annak ma az utánanyomatása is teljességgel lehetetlen lenne — valósággal ügyész után kiáltana. Sajnos, utóbb a katolikus vitázók sem maradtak adósak a kölcsönnel, de ők e téren mindig mérsékeltebbek maradtak, még a nálunk sokat rágalmazott s alaptalanul befeketített Sámbár Mátyás is.

Akárhogyan volt a multban, most már legyen elég a felekezeti harcból!

Ezt mondjuk mi is és hozzátesszük: bár így is lenne a valóságban! Azonban tessék megnézni a felekezeti hittankönyveket. Míg a katolikus hittankönyvek a lelkiismereti kérdések hosszú sorát magyarázzák és minden soruk arra törekszik, hogy a felnövekvő katolikus nemzedéket istenfélő, szerény, tisztaéletű kereszténnyé nevelje, addig számos nemkatolikus felekezetű hittankönyv a katolikus tanok kigúnyolásával, elferdítésével, kicsinyes felekezeti kötekedéssel foglalkozik. A közéletben s a társadalmi érintkezésben is közismert, hogy melyik oldalon van a nagyobb felekezeti harciasság. *Emlegetni* a felekezeti békét nem elég. *Gyakorolni* is kell!

A nemkatolikus felekezeti gyűlések állandóan hangoztatják a felekezeti békét.

Úgy van, *hangoztatják,* de igen sokszor — *csak* hangoztatják. Közvetlenül utána pedig belekötnek a katolikus Egyházba. Beleavatkoznak a katolikus Egyház belső ügyeibe, pl. a házasságjogi kérdésekbe, hánytorgatják a reverzálist stb. Ilyen körülmények között persze a felekezeti béke ünnepélyes hangoztatása nem teszi éppen az *őszinteség benyomását.*

A katolikus Egyháznak mint erősebbnek és hatalmasabbnak, engedékenynek kellene lennie.

Amikor száz éve a görögök jókora része visszatért az Egyház egységébe, az Egyház meghagyta nekik nemcsak keleti szertartásaik teljesjogú használatát, hanem még meg is tiltotta, hogy a keleti egyesültek a saját szertartásaikat elhagyják; azonkívül megengedte nekik a papok nősülését is. Ha a protestánsok őszinte közeledési szándékot mutatnak, Róma bizonnyal mindent meg fog tenni, hogy közeledésüket megkönnyítse. Egyelőre azonban az egyéni áttérésekről nem szólva, a protestáns felekezeti vezérek és lelkészek részén minden inkább mutatkozik, mint közeledési szándék.

Leghelyesebb a középen való találkozás lenne, az 50 százalékos kiegyezés.

Ez anyagi természetű vitáknál csakugyan sokszor a legcélszerűbb megoldás, de teljességgel lehetetlen ott, ahol *hitelvekről* s főleg *krisztusi rendelkezésekről* van szó. A krisztusi igazságot lealkudni még a látszólagos béke kedvéért sem szabad; hiszen abban a pillanatban az egész kereszténység összedőlne. Mert akkor az nem krisztusi igazságokat, nem isteni rendelkezéseket tartalmazna többé, hanem emberi megalkuvások és önkényességek halmazát.

Itt tehát csak egyről lehet szó: katolikus részről végtelen türelemmel és szeretettel kell magyaráznunk

s megértetnünk a krisztusi elveket s a krisztusi rendelkezések jogosultságát; protestáns részről pedig megértő lélekkel, a XVI. század heveskedéseinek s ma már értelmetlen veszekedésének teljes revíziójával kellene vizsgálni és keresni a teljes krisztusi igazságot.

A katolikus Egyház kiátkozza azokat, akik nem hallgatnak rá; hol van itt a szeretet?

A „kiátkozás" nem helyes szó; a katolikus Egyház *nem kiátkozza,* hanem *kiközösíti* azokat, akik tudatosan nem hallgatnak rá; vagyis kirekeszti őket tagjai köréből. Ezt azonban *minden állam s minden erkölcsi testület megteszi,* amely ad valamit az elveire s a becsületére, sőt megteszik bizonyos esetekben a protestáns felekezetek is.

Természetes, hogy aki az Egyház alapelveivel szembehelyezkedik, aki pl. forradalmat szít ellene, az nem maradhat az Egyház tagja s arról ünnepélyesen ki is kell nyilatkoztatni, hogy nem az Egyház tagja, nehogy bárki is annak tartsa. Sőt ha valaki nagyon botrányosan viselkedik az Egyházzal szemben, azt az Egyház a „nagyobb" kiközösítéssel is sujthatja, vagyis megtilthatja a híveknek, hogy vele szükség esetén kívül érintkezzenek. Ez csak természetes! Igaz, az Egyház ebben a kiközösítésben az „átok alatt legyen" szót használja („anathema sit"), de az „átok" itt nem rossz kívánságot vagy gyűlölködést jelent, hanem egyszerűen megbélyegzést s ez a kifejezés magától Szent Páltól ered és benne van a Szentírásban (1 Kor. 16, 22).

A katolikus Egyház máglyán égette el a más hiten lévőket.

Először is: nem egyszerűen a „más hiten lévőket" égették el, hanem legfeljebb a megátalkodott zendülőket, a tudatos vallási *felforgatókat.* Másodszor és főleg: nem az Egyház égette el őket. Az Egyház maga soha senkit sem égettetett el sem máglyán, sem egyébként. A máglyahalál a pogány *germán jognak* rette-

netes maradványa, amelyet sajnos, a középkorban úgyszólván *minden állam átvett és fenntartott;* s ami fő: *állami büntetés volt, nem pedig egyházi.*

Csak mert az állam az Egyházzal annakidején annyira egybeforrt s a vallási bűntényeket az állam egyúttal állami bűntényeknek is tekintette: felforgatásnak, zendülésnek minősítette, azért üldözte néha az államhatalom maga is sokszor brutális eszközeivel, többi közt kínvallatással és máglyahalállal a vallási bűntények elkövetőit is. Magának a vallási bűnténynek megállapítása tekintetében természetesen egyházi tényezőket kérdeztek meg s így létesültek a vegyes törvényszékek, aminő az inkvizíció volt. Az egyházi tényezők abban sajnálatosan hibáztak, hogy sokszor túlságosan kiadták magukat az állami túlkapások védelmezőinek s nem helyezkedtek eléggé szembe a kegyetlen és gyakran igazságtalan kínvallató és büntető módszerekkel. A legtöbb esetben mégis megtették azt s éppen az Egyház volt az, amely ismételten *keményen felszólalt* e barbár szokások ellen.

A máglyahalál osztogatásában egyébként egyformán volt akkoriban vétkes mindenki: az egyesek, a társadalom, a nép, a városok és államok, nem utolsó helyen maguk az eretnekségek is, amelyek a kínhalált s egyéb kínzatásokat ugyancsak bőven alkalmazták a katolikusokkal szemben. A legcsekélyebb vád e téren éppen az Egyházat terheli s különös, hogy mégis csak egyedül az Egyházat szeretik vádolni azok, akiknek maguknak is de sok vaj van a fején!

Az inkvizíció száz- meg százezreket vitt borzalmas halálba.

A „száz meg százezer" szelíd túlzás, amelyet a spanyol *hitehagyott Llorente* talált ki és számos fanatikus katolikusellenes *regényíró* hozott forgalomba. Komoly számítások szerint az inkvizíció áldozatainak száma 700 év alatt jóval elmarad csak az angol katolikusüldözés vértanuinak és megkínzottainak száma alatt is. Akik oly szívesen emlegetik az inkvizíciót,

miért hallgatnak a sokkal véresebb katolikusüldözésekről nemkatolikus részen?

Egyébként az inkvizíció maga csak részben volt egyházi intézmény. Fentebb kifejtettük már, mennyiben. Hozzá kell tennünk még, hogy a legjobban szereplő *spanyol inkvizíció* állami volt, amelyet az hívott életbe, hogy a hosszú mór foglaltság után Spanyolországban maradt s látszólag megkeresztelkedett araboknak, valamint a velük titkon szövetkező zsidóknak hazaáruló üzelmeit ellenőrizze s ártalmatlanná tegye. Ennek érdekében mindenekelőtt mindig azt iparkodtak megállapítani a spanyol inkvizíció bírái, vajjon a gyanúsított arabok és zsidók jogosan hivatkoznak-e a keresztlevelükre, vagyis csakugyan keresztény életet élnek-e, avagy csak menlevélnek használják a keresztelkedést. Innen a vallási és polgári elemnek sajátos összekeverése a spanyol inkvizícióban. Az Egyházat annyira nem lehet felelőssé tenni a spanyol inkvizícióért, hogy ellenkezőleg: éppen a római Kúria volt az, amely számos esetben *tiltakozott a spanyol inkvizíció intézkedései ellen* s bennük a spanyol korona illetéktelen beleavatkozását látta az egyházjogi kérdésekbe.

Dehát mit tud erről a világ! A „spanyol inkvizíció" olyan vesszőparipa, amelyen száz év óta boldogan lovagolnak az Egyház ellenségei. A szakemberek százszor megcáfolhatják a róla keringő rémmeséket, bizonyos embereknek mégsem az a fontos, igaz-e valami, hanem csak: hogy ki lehet-e használni ütőkártyának az Egyház ellen?

A római Egyház mindig a haladás kerékkötője volt.

Éppen ellenkezőleg: *minden értékes haladásnak* kétezer év óta a katolikus Egyház volt a *megindítója vagy fellendítője.*

Ki törölte el a rabszolgaságot? Ki emelte emberi méltóságra a *nőt,* a *gyermeket,* a *munkást?* Ki civilizálta Európa *népeit?* A népvándorlás által idesöpört

vad hordákat ki tanította letelepülésre, mezőgazdaságra, iparra, békés és polgári életre? Ki szentelte meg a férfi és a nő viszonyát a *keresztény házasságban* s adott ezzel a *gyermeknevelésnek* szilárd és biztos erkölcsi alapot? A katolikus Egyház teremtette meg a *közoktatásügyet,* a népművelést, az *iskolák* valamennyi típusát, kezdve a népiskolákon, a középfokú oktatáson át az egyetemekig; hiszen majdnem valamennyi máig fennálló híres egyetem az Egyház alapítása.

Az Egyház teremtett *tudományt és kultúrát,* emelte páratlan virágzásra a *művészetet:* a bizánci, a román, a gót, a renaissance, a barokk s a modern stílusban. A természettudomány, a bölcselet, a történetírás, nyelvészet terén máig a katolikus, részben papi tudósok az élen haladnak. A katolikus Egyház teremtette meg a *szegény- és beteggondozást,* létesítette az első kórházakat, szegényházakat, árvaházakat, eszelte ki a vakok és siketnémák rendszeres gondozását. A katolikus Egyház vetette meg alapját a *szociális gondoskodásnak,* az emberek egyenlőségének a törvény előtt, a *munkás jogának védelmét* (XIII. Leó: Rerum novarum, XI. Pius: Quadragesimo anno). *Nincsen a világnak egyetlen intézménye vagy felekezete, amely a kultúra és haladás terén oly hatalmas érdemeket szerzett volna, mint a katolikus Egyház.*

Aki a katolikus Egyházat a haladás kerékkötőjének nevezi, az époly joggal nevezhetné a fénylő Napot is az égen a *sötétség terjesztőjének.*

Az Egyház elítélte Galilei korszakalkotó felfedezéseit.

Ha így lenne is s az Egyház tévedett volna, ez *egy* eset lenne millió kulturális teljesítmény mellett. Egyetlen balfogás millió érdem mellett.

De nem is áll, hogy az Egyház Galilei felfedezését elítélte. Csak azzal szállt szembe, hogy Galilei a felfedezéseit könnyelműen és feleslegesen oly hangon

hirdette, amely látszólag a Szentírással szegezte őt szembe. Galilei érvei a föld mozgásáról csakugyan nem voltak meggyőzők s a föld forgásának igazi felfedezője nem is o volt, hanem Kopernikus, a lengyel kanonok. Hogy Galileit „megégették" volna, vagy hogy Rómában kegyetlen börtönben tartották, époly történelemellenes kitalálás, mint az, hogy egyházi bírái előtt lábbal dobbantva azt mondta volna: „Mégis mozog a föld!" Ezek mind egyházellenes kitalálások, szabadgondolkozó mesék.

Galilei *mélyen hivő katolikusként élt és halt meg* s legjobb barátai éppen *papok és jezsuiták* voltak. Abban azonban kétségtelenül tévedett, hogy csillagászati véleményeit a Szentírással ellentétbe helyezte. Erre nem is volt szükség, mert a Föld forgása a Nap körül csak látszólag áll ellentétben a Szentírással. Kopernikus ezt nem tette s azért az Egyház ő ellene sohasem lépett fel. Galileivel szemben sem egy elavult fizikai nézetet, hanem a Szentírás tekintélyét akarta védelmezni.

Az Egyház úgy védekezik az igazság ellen, hogy indexre teszi a neki nem tetsző könyveket.

Az Egyház indexre teszi az istentagadó, erkölcstelen vagy az igaz hit szempontjából veszedelmes könyveket; nem mintha az igazságtól félne (nincs ezirányban semmi félnivalója!), hanem mert a gyanútlan híveket *óvni akarja a lelki mérgezéstől.* Vajjon az *állam* nem rendel-e el fontos esetekben cenzúrát? Vajjon a tisztességes, hazafias társadalom nem veti-e a maga részéről is indexre a hazafiatlan, nemzetgyalázó írásokat? Nem érdemel-e az istentagadás vagy hitlazítás époly megbélyegzést, mint a hazafiatlanság vagy fizikai téren a testi eledel megfertőzése s a kutak megmérgezése?

Néha egyébként az Egyház katolikus papok, sőt püspökök iratait is a tiltott művek közé iktatja; nem mintha ezek istentagadó vagy erkölcstelen művek vol-

nának, hanem mert valami hiba csúszott beléjük, esetleg olyan stílusban, oly érvekkel, oly csoportosítással dolgoznak, hogy egy határozott korban veszélyesek lehetnek.

Az Egyház mindig a gazdagokkal tartott és elhanyagolta a szegény népet.

Az Egyház egyaránt köteles lelki gondját viselni a gazdagnak és a szegénynek s ezt a kötelességét mindig törekedett is teljesíteni. Voltak püspökök és papok, akik inkább a gazdag emberekkel s nagyurakkal törődtek; de épúgy voltak mindig papok is, akik sokkal inkább törődtek a szegény emberekkel, mint a gazdagokkal. Sőt a szegény embernek, munkásnak, földművesnek, régebben a rabszolgáknak is, senki más nem fogta úgy a pártját, mint a papság.

Ma is *az Egyház áll ki egész mellel a szegény emberek mellett*, pl. szociális intézkedéseiben, amelyek miatt ugyancsak haragusznak is rá egyes nagyurak és kapitalisták. Érdekes: sokfelé ma azzal támadják az Egyházat, hogy bolsevista, meg szocialista, annyira a szegények mellett áll ki; s akkor mások meg azt a mesét kintornázzák, hogy az Egyház csak a gazdagokkal törődik! A molnárnak meg a szamarának esete!

A tulajdonjog lopás.

Az igazságtalanul szerzett tulajdon csakugyan az, de az igazságosan szerzett tulajdont csak a fogalomzavar tekinti lopásnak.

Tulajdonjog nélkül az emberek *nem becsülnének meg semmit, nem törekednének* igazi szorgalommal a nemzeti és családi vagyon gyarapítására, nem dolgoznának kedvvel és szeretettel; tulajdonjog nélkül a lusta, a korhely, a tudatlan és hanyag embernek *époly joga* lenne a megélhetésre, mint a szorgalmasnak, igyekvőnek, körültekintőnek. Tulajdonjog éppen ezért *mindenütt* van, még a primitív ősnépeknél is, sőt még a túlzottan szocialista orosz Szovjet is kénytelen volt sok tekintetben visszaállítani a tulajdont. Az államnak

és társadalomnak mindössze az a kötelessége, hogy a *túlságosan könnyű vagyonszerzést,* és főleg a mások lelkiismeretlen *kizsákmányolását* akadályozza meg s minden becsületes, dolgos embernek illő megélhetést biztosítson.

A protestantizmus a Szentírás alapján áll.

Igen: azt vallja, hogy csak azt fogadja el, ami a Szentírásban van. A Szentírásnak ez a nagy tisztelete magában véve igen *szép és rokonszenves* vonás is nála. Kár, hogy ugyanakkor lényeges dolgokban bizony nagyon eltér a Szentírástól.

1. Így mindenekelőtt a *létalapjában:* a szakadásban. A Szentírás szerint az Egyház egy és egységes; nem szabad benne szakadásoknak lenni (1 Kor. 1, 10). Jézus semmit oly nyomatékkal nem hangsúlyozott, mint Egyházának egységét s a szeretet és engedelmesség szellemét, amelyen ennek az egységnek alapulnia kell. „Hogy *mindnyájan egyek legyenek*", „*tökéletesek az egységben*", „mikép az Atya és én egy vagyunk": ezeket hangoztatta még búcsúzásakor is, az utolsó vacsorán. Az egység jogi alapjául az Egyház lélekkormányzó tekintélyét jelölte meg: *Pétert rendelte az Egyház látható fejéül,* sziklatalapzatául, neki adta át a „mennyek országa kulcsait", őt bízta meg egész nyájának, a juhoknak s bárányoknak legeltetésével (Mt. 16, 17 kk., Ján. 21, 15. 17). Mindezt a protestantizmus egyszerűen *félretolja az útjából* vagy erőltetett magyarázatokkal igyekszik a Szentírás szavát kézenfekvő s világos tartalmától megfosztani.

2. Továbbá: Az Úr Jézus tanításának tovaszármaztatását s hiteles magyarázatát az *élő Egyházra, az apostolokra s azok törvényes utódaira bízta* (Mk. 16, 18 k.).

Azt tehát, hogy mit kell hinnünk, elsősorban az élő és törvényes *Egyház tanítótekintélyétől* kell megtudnunk. Ezzel szemben a protestáns hitújítók azt tanították s lelkészeik azt tanítják máig, hogy hitünk *egyetlen forrása csakis a Szentírás.* Ezzel a Szentírásra

való hivatkozással tehát magának a Szentírásnak intézkedései ellen foglalnak állást. Jézus nemcsak sehol sem mondja, hogy csak a Szentírásnak kell hinni, hanem éppen az ellenkezőjét mondja az éppen idézett helyeken. Azonkívül maga az az elv, hogy csak azt kell hinnünk, ami a Szentírásban van, szintén *nincs benne sehol a Szentírásban.* Tehát ellentmondás azt hirdetni, hogy csak az az igazság, ami a Szentírásban van, mert ez az elv *maga sincs benne a Szentírásban.*

3. De egész sor más kérdésben is ellentmond a protestantizmus a Szentírásnak. Hogy még csak egyet említsünk: a Szentírás sokszor és leghatározottabban tanítja, hogy *a hit nem elég az üdvösségre,* hanem oda jócselekedetek is kellenek; a protestantizmus vezérei pedig váltig azt tanítják, hogy nem igaz, a hit *maga is elegendő* az üdvösségre s a jócselekedetek *nem érnek semmit.* Luther és Kálvin szerint az embernek egyáltalán *nincs szabadakarata,* hanem csalhatatlanul és menthetetlenül azt teszi, amire a bűnös vagy nem bűnös hajlamai ragadják, és egyedül az Isten kegyelme az, amely ennek ellenére üdvözít, de csak azokat, akiket Isten erre a saját szabad közreműködésük nélkül *eleve elrendel.* A Szentírás pedig ezzel szemben folyton újra hangoztatja, hogy a kegyelem segítségén kívül igenis az embernek *saját szabad jó vagy rossz akaratán múlik,* hogy megtartja-e Isten parancsolatait vagy nem tartja meg s ezen az alapon veszi majd érdeme szerint az *örök jutalmat vagy örök büntetést.*

Hasonlóképpen az Úr Jézus a Szentírásban a legvilágosabb szavakkal tanítja az *Oltáriszentségben való valóságos jelenlétét* s ezt a protestánsok egyszerűen nem fogadják el. A Szentírás szerint Jézus az ő apostolainak *bűnbocsátó hatalmat rendelt* s a protestánsok tagadják ezt a hatalmat az Egyházban. Végül Jézus a Szentírásban az Egyháznak *örök, romolhatatlan fennmaradást* ígért (Mt. 28, 20), a hitújítók szerint pedig nemcsak az Egyház emberei, hanem maga az Egyház

mint tan és intézmény is gyökeresen megromlott. Ezek bizony súlyos ellentmondások a vallásszakadás elvei és a Szentírás között.

Csak azt kell hinni, ami a Szentírásban van.

Ha ez igaz, akkor nagy baj van a hitújító hitelvek körül, mert, mint kifejtettük, mindjárt ez a sokat hánytorgatott hitelv *maga sincs benne a Szentírásban!*

De az sincs benne a Szentírásban, hogy *mi a Szentírás és mely könyvek tartoznak bele.*

Az sincs benne a Szentírásban, hogy az ú. n. *reformátorokra hallgatni kell,* vagy hogy nekik igazuk van.

Az sincs benne a Szentírásban, hogy a katolikus Egyház *téves és törvénytelen.*

Az sincs benne a Szentírásban, hogy *csak 2 szentség van* és hogy a keresztség *szentség volna.*

Az sincs benne a Szentírásban, hogy az embernek *nincs szabadakarata* a jóra.

Szóval: a legfőbb protestáns tanok *nincsenek benne a Szentírásban.*

A katolikus Egyház sok olyasmit hozott be, ami nincs benne a Szentírásban.

Helyesen tette, mert Krisztus reá bízta az oldó s kötő hatalmat, vagyis a törvényhozás és lelki kormányzás jogát a hívek fölött.

Dehát vajjon a hitújítók nem hoztak be szintén számtalan olyan dolgot, ami nincs benne a Szentírásban? Hol van ott szó konventről, zsinati határozatokról, protestáns templomokról és templomavatásokról, szektákról, egyházi törvényekről, reverzálisi retorziókról, bíráskodásról és hasonlókról? Hol van ott szó arról, hogy a *vasárnapot tartsuk a szombat helyett,* hogy már a *gyermekeket is szabad keresztelni,* hol van szó konfirmációról, protestáns nagygyűlésekről? Az új vallások is kénytelenek voltak sok mindent behozni, hogy rendet és fegyelmet tudjanak tartani. Hát akkor csak éppen az ősi, krisztusi, katolikus Egyház-

nak nem szabad ez? Annak, amelyet erre nemcsak a szükség és józan megfontolás késztetett, hanem az *egyenes krisztusi felhatalmazás is?*

Ha mindez igaz, mikép lehet az, hogy a protestánsok megmaradnak a maguk tanai mellett?

Erre a kérdésre megkülönböztetéssel kell felelnünk. Vannak ott is jó és rosszhiszemű emberek. A *rosszhiszeműek* nagyon jól tudják, hogy tévedésben vannak, de vagy kevélységből, gőgből, vagy valami furcsa csökönyösségből („vastagnyakúság") visszautasítanak minden mégoly jóakaratú figyelmeztetést. A *jóhiszeműek* pedig rendesen nem is hallják meg soha a katolikus Egyház részéről nyujtott felvilágosítást, mert vezéreik elzárják őket a felvilágosítás elől, illetve eleve oly ellenszenvvel és elfogultsággal tudják eltölteni híveiket minden ellen, ami katolikus, hogy legtöbben soha a katolikus igazság érveit meg sem hallgatják, meg sem értik.

Számos megtért protestáns vallotta már, hogy neveltetése s környezete évtizedeken át távoltartotta őt a katolikus igazságnak még csak az ismeretétől is. Ezt vallja Hollandia nemrég megtért protestáns kultuszminisztere, Marchant is. Katolikus részről mindjárt az első évtizedekben világos és meggyőző cáfolatot adtak a protestáns tanokra, főleg a nagy Szent Bellarmin római bíboros és hittudós, nálunk pedig Pázmány Péter, de a felelet az volt, hogy a protestáns vezérek a szitkok és rágalmak özönét zúdították ellenük, s felekezeti lapjaik máig alig tudják leírni pl. „pápa" és a „jezsuita" szót anélkül, hogy dührohamot ne kapjanak. A hitviták során a katolikusok, főleg a jezsuiták, annyira felülmaradtak, hogy a protestáns hitvitázóknak csak egy fegyverük maradt: az erőszak, a katolikus papok s főleg a jezsuiták száműzése, vagy megölése. Nálunk is a meggyesi, majd a Bethlen Gábor-féle (törvénytelen) besztercebányai országgyűlésen a protestáns többség kivitte a jezsuiták száműzetését; Rákóczi György

hajdúi kegyetlen kínzások közt kivégezték a kassai vértanukat. Mindez mindenesetre *kényelmesebb fegyver volt, mint a szellemi ellenállás és a cáfolat.*

Érthető, hogy a katolikus Egyház szembehelyezkedik a fanatikus szektákkal, de a nagy történelmi egyházakat egyenjogúként kellene elismernie.

Ez teljességgel *következetlen eljárás* lenne tőle. Vagy *egy* Egyházat alapított Jézus és akkor egyetlen-egy más „egyház" sem törvényes, vagy nem alapított s akkor *mindenkinek jogában áll annyiféle szektát alapítani, amennyi neki tetszik.* Ha szabad volt Luthernek és Kálvinnak, miért ne volna szabad Münzer Tamás münsteri szabólegénynek, Blavatszkijnénak vagy Besant amerikai asszonyságnak?

Éppen a szekták képződése bizonyítja, hogy az önhatalmú vallásalapítás, akár reform címén, akár máskép, nem egyeztethető össze a jézusi egységtörvénynyel. Hiszen ma már 300—500 szekta is van a világon s ezek mind csak egyedül önmagukat tekintik a krisztusi tan egyetlen tökéletes magyarázójának. Mi több: még az ú. n. történelmi egyházakban is voltaképpen az az elv, hogy mindenki *maga állapítja meg a maga hitvallását.* Ez annyit jelent, hogy annyi a vallás, ahány a fej. Erről mondta *Harms,* a német protestáns lelkész, hogyha keresi azokat a tantételeket, amelyekben valamennyi mai protestáns hittudós megegyezik, olyan kevés marad, hogy azt a *hüvelykujja egyetlen körmére is ráírhatná.*

Az egyházi tekintély félrelökésével szükségkép *megbomlik az egység* s beáll a fejetlenség, a *bábeli zűrzavar.*

Luther és Kálvin fellépése szükséges volt, hogy az Egyház megtisztuljon a visszaélésektől.

Sajnos, annyi igaz, hogy az egyházi életet akkoriban sokfelé *súlyos és szomorú visszaélések* fertőzték meg. Azonban, ha reformra szükség volt, azt lehetett volna *törvényes eszközökkel is sürgetni.* A felforgatás

nem megoldás, csak még nagyobb veszedelem. Mi lenne az államból, ha a visszaélések kiirtása címén akárkinek joga volna *lázadást és felkelést szítani?*

Luther és Kálvin műve végeredményben az egyházi egység megszakítására vezetett, végtelen sok gyűlölködésre és véres vallásháborúra, mai napig tartó feneketlen felekezeti torzsalkodásra és sokfelé az erkölcsök szomorú lesüllyedésére. Sőt: ha ma a modern világ annyira elpogányosodott, ha a kereszténység ma már sokfelé szinte nem is tényező többé az emberiség nyilvános, kulturális és erkölcsi életében, ha a modern filozófia és vele együtt millió és millió ember a teljes hitetlenségig jutott el, ebben a *legfőbb történeti tényező* kétségtelenül a kereszténységnek a *hitújítás folytán beállott belső meggyengülése* volt, darabokra hullása s tekintélyének a folytonos acsarkodás nyomában való *végzetes megrendülése.* Erre bizony nem volt szükség.

A protestantizmusnak sok jótékony hatása is volt.

Ó igen, kétségkívül, mert a szörnyű rombolás, amely a nyomában keletkezett, a katolikus Egyházat arra indította, hogy erőteljes belső reformot hajtson végre önmagán. Ez meg is történt, főleg a trienti zsinat s a jezsuita rend fellépése és működése révén. Megtörtént volna vallásszakadás nélkül is, legfeljebb nem oly gyorsan. Ennyiben, *indirekte,* a protestantizmus a sok káros következmény mellett jó eredménnyel is járt. Azonban örülhetünk-e egy *tűzvésznek* azért, mert nyomában a szegényes házak helyett szilárdabb és *cseréptetős házakat építenek?* Örülhetünk-e a *járványnak,* mert utána az emberek jobb *óvóintézkedéseket tesznek? A háború* pusztításának, mert utána annál szilárdabban *őrizzük a határokat?*

A protestánsoknál sok jó van, sok mély hit, őszinte jámborság, segítő szeretet. Ezt tagadni igazságtalanság lenne. Ami azonban náluk igazán jó és szép, az nálunk is megvan s önáluk is a *közös katolikus örökségből forrásozik.*

Azért az egység megtépése, a gyűlölködések felkeltése s állandóvá tétele, valamint az emberek százmillióinak az igaz Egyház kegyelmi eszközeiből való kiragadása mégis csak *irtózatos bajt és nyomorúságot jelent!*

Lehet, hogy a XVI. század reformátorai sokban tévedtek, de abban igazuk volt, hogy a katolikus Egyház berendezéseiben sok volt az emberi találmány. Reformációra tehát csakugyan szükség volt.

Ez mindkét részben tökéletesen igaz állítás. Az akkori katolikus Egyház reformra szorult, nem ugyan a tanaiban, az alkotmányában, a szertartásaiban, hanem igenis *embereinek erkölcseiben,* a kúria, a főpapok, a szerzetesrendek s a világiak viselkedésében. Ám a *kívánatos reformot meg lehetett volna csinálni törvényes úton is,* anélkül, hogy felforgatást csinálnak s főleg anélkül, hogy a krisztusi rendelkezéseket, az Egyház krisztusi alkotmányát felrobbantották volna. A hitújítók tragikus tévedése az volt, hogy a vízzel együtt *kiöntötték a gyermeket is:* a visszaélések támadása közben támadták *magát a krisztusi tanrendszert és egyházi alkotmányt is.* Ezt a szörnyű tévedést azóta sok vezető protestáns belátta már, de gyökeres visszafordulásra eddig nem mutatkozik nagyobb arányú kísérlet.

Az is tökéletesen igaz, hogy a katolikus Egyház intézményeiben, szokásaiban, törvényeiben, istentiszteleti s egyházfegyelmi életében *sok az emberi elem,* az egyházi kezdeményezés. De vajjon *baj-e ez?* Nem azért bízta-e rá az Úr Jézus az Egyházra a *kulcsok hatalmát,* vagyis a törvényhozói tisztet, hogy azt gyakorolja? Hogy „oldozzon és kötözzön"? Vagyis, hogy *törvényeket alkosson,* intézményeket létesítsen, kialakítsa istentiszteleti, egyházfegyelmi s társadalmi életét?

Az, hogy az Egyház számos olyant hozott be, ami nem egyenesen krisztusi rendelés, pl. a szerzetesélet, a papi nőtlenséget, az oltáriszentségi áldozat külső szertartásait (a „misét"), a búcsút, a böjtöket, az ünne-

peket, a szertartásokat, a házassági akadályokat s hasonlókat, csak akkor volna hiba, ha ezekben az intézményekben az Egyház *szembehelyezkedett* volna a krisztusi rendelésekkel, nem pedig: ha azokat *ezeknek szellemében* s a hívek lelki életének növelése érdekében hozta be.

Abból, hogy valami közvetlenül egyházi rendelés, még nem következik, hogy rossz és krisztusellenes, mintahogy ezt a reformátorok állandóan hirdették. Hiszen az államok is állandóan tökéletesítik s bővítik törvényeiket, intézményeiket, berendezéseiket s azért mégsem lehet azt mondani róluk, hogy ezzel megtagadják vagy meghamisítják ősi alkotmányukat!

Az igazság kérdését nem lehet tekintélyi szóval elintézni. Nem a pápa szava a fontos, hanem a lelkiismereté. „Mindent vizsgáljatok meg; ami jó, azt tartsátok meg" (I. Tessz. 5, 21.).

Úgy van: mindent meg kell vizsgálnunk, hogy vajjon megfelelnek-e Krisztus Urunk rendelkezéseinek, nem utolsó helyen annak is, amely a legfőbb kormányzói hatalmat létesítette az Egyházban. Vagyis: *akármilyen szíre-szóra,* akármilyen *öncsinálta egyházjavítóra s hitújítóra* nem szabad hallgatnunk, hanem meg kell vizsgálnunk, vajjon egyezik-e az igazságnak s a hitnek *azzal a szabályával,* amelyet *Krisztus és az apostolok jelöltek* meg nekünk.

Ezért mondja Szent Pál is más helyen: „Ha mi, vagy egy angyal az égből hirdetne is nektek más evangéliumot, mint azt, amit nektek hirdettünk, átkozott legyen!" (Gal. 1, 8). Szó sincs róla tehát, hogy Krisztus országában minden műkedvelő vagy akár egyetemi tanár is a maga ötletei vagy egyéni kedvteléseiből állapíthasson meg esetleg az egyházi tekintéllyel szembenálló hittételeket. Nem a pápa szava a fontos, hanem a lelkiismereté? Igen, de ha a krisztusi elvekhez igazodó lelkiismeret éppen azt parancsolja, hogy a pápa szavához igazodjunk, akkor a *pápa* szava egyúttal a *lelkiismeretnek* is szava.

A felekezeti békétlenségnek fő oka a reverzális, amelyben a katolikus Egyház nem akar engedni.

Ugyanoly jogon így is mondhatnók: amelyben a nemkatolikus felekezetek nem akarnak engedni. A protestáns felekezeti vezérek azt szeretnék, ha a vegyesházasságok kérdésében a katolikus többség is a *protestáns álláspontot tenné magáévá,* vagyis: a katolikus Egyház protestáns elvek szerint bírálná el azokat. Úgylátszik, ezt a lehetetlen és képtelen követelést azzal akarják elérni, hogy addig csörögnek és zörögnek, míg ezt kierőszakolják. Arra azonban várhatnak, mert a katolikus Egyház arra *sohasem lesz hajlandó, hogy protestáns elvek szerint rendezkedjék be.*

Nagy a különbség a katolikus Egyház és a protestáns felekezetek álláspontja közt a reverzális tekintetében. A katolikus Egyház a maga álláspontját *dogmatikájának megtagadása nélkül, tehát lényegének feláldozása nélkül nem változtathatja meg, mégha akarná is,* míg a protestánsoknál a reverzáliskérdés *nem dogmatikai* alapon áll, hanem merőben *hatalmi és legföljebb kegyeleti kérdés.* A protestáns hitelv szerint ugyanis az ember *minden vallásban egyenlőkép üdvözülhet,* míg a katolikus vallás szerint *csak* a katolikus vallás az igazi és törvényes, Krisztus rendelte vallás, az üdvösség egyetlen, rendes és biztos útja. A katolikus Egyház tehát *lélekben járó vétség nélkül nem adhatja pozitív hozzájárulását egyetlen esetben sem ahhoz,* hogy valamelyik híve a gyermekeit, vagy csak egyetlenegy gyermekét is, tudatosan téves hitben nevelje; míg a protestáns a maga lelkiismeretének *minden sérelme nélkül* megteheti, hogy gyermekét oly vallásban neveltesse, amely szerinte épúgy elvezet az üdvösségre, mint a magáé.

Ha a protestánsok mégis oly szörnyen neheztelnek a katolikus Egyház reverzáliskérése miatt, ennek főoka az, hogy amúgy is *kisebbségben lévén,* attól félnek, hogy elfogynak.[1]

[1] A reverzálist illetőleg lásd alább még a 230. lapon.

Attól függ, mit értünk hazafiságon. A *szavaló és hangoskodó hazafiságban* lehet, hogy mi, katolikusok alább maradunk. Az is igaz, hogy hazafiságon nem kell szükségképpen kossuthista politikát érteni. Mi katolikusok évszázadokon át hívek voltunk a felkent magyar királyokhoz, mégha azok a Habsburg-házhoz tartoztak is s értékeltük azokat az előnyöket, amelyeket a művelt, katolikus Nyugattal való szorosabb kapcsolódás jelentett. Ebben egyébként nagyon sok nemkatolikus hazafi is velünk tartott, egészen a monarchia összeomlásáig; hiszen pl. a magyar miniszterelnökök 1867-től az összeomlásig legtöbbször protestánsok voltak. Azt sem mondjuk mi katolikusok soha, hogy a nemzet több mint az Isten s az állam szentebb, mint a mindenek Ura. Mindez az *igazi hazafisággal tökéletesen összefér.*

Ha azonban hazafiságon az országnak s a népnek igazi szeretetét, történetünk s hagyományaink nagyratartását, a nemzet javán való önzetlen munkálkodást értjük, akkor *mi katolikusok vagyunk a legjobb és legelső hazafiak.* Ezt az országot a katolikus Egyháznak egy *szentje* alapította, mint keresztény és európai királyságot, a katolikus Egyház *püspökei és szerzetesei nevelték és művelték,* nagy katolikus fejedelmek, hadvezérek, országnagyok erősítették: egy Szent László, Nagy Lajos, Hunyadi János, Hunyadi Mátyás, Pázmány Péter, Esterházy Miklós, Széchenyi István, Deák Ferenc. Legnagyobb nemzeti megpróbáltatásaink közt főleg a *katolikusok hazaszeretete és áldozatkészsége tartotta fenn az országot,* nevezetesen a török hódoltság korában. Magyarországot a török iga alól elsősorban *katolikusok mentették fel, XI. Ince pápa ösztönzésére.*

A legutóbbi világháborúban is nemcsak abszolút számban, hanem viszonylag is *legtöbb hősi halott a katolikusok közül került ki* s hasonlókép a kommunizmus

ellen *főleg katolikusok küzdöttek* (14 meggyilkolt katolikus pap; semmiféle más felekezetnek egyetlen papja sem szenvedett halált a kommunisták kezétől, *csak katolikus papok!*).

Az igazi hazafiság nem szép szavakban, hanem a *csendes kötelességteljesítésben* áll. Minél jobban gyarapítja valamely Egyház a nemzet erőit, a jog és tekintély tiszteletét, a lelkiismeretességet és erényeket: annál jobban segíti és szolgálja a hazát. Ezen az alapon semmiféle kétség nem lehet benne, hogy mi katolikusok vagyunk a *legelső és legjobb hazafiak*. Csak éppen nem szavalunk róla annyit s nem döngetjük vele a mellünket annyira, mint mások.

Nem a katolikus, hanem a református vallás a legtősgyökeresebb magyarság vallása.

Ezt az állítást ugyan végnélkül ismételgetik bizonyos presbiteri s hasonló gyűléseken, de ez még nem jelenti, hogy az állítás *igaz*. Annyi tény benne, hogy annakidején a kálvinizmust *főleg színmagyar vidékeken terjesztették* s azért annak magyarországi hívei csaknem mind magyarok. Ebből azonban nem következik, hogy *„tősgyökeres* magyarok" volnának. Éppen Debrecen vidékének népe eredetileg *erősen szláv keveredésű nép volt*, amely csak a századok folyamán magyarosodott meg. Az alföldi kúnok és besenyők eredetileg szintén *nem voltak magyarok*, csak elmagyarosodtak. A kálvinista vallás tehát nálunk jórészt csak *elmagyarosodott nem-magyarok vallása*. Maga a kálvinizmus eredetileg *nem magyar* vallás, hanem *svájci* (helvét), mert az alapítója, Kálvin János, Párizsból menekült és Svájcban letelepedett francia ember volt. „Magyar" vallásnak a kálvinizmust csak *propagandázó célzattal* nevezték el a hívei, mégpedig megkülönböztetésül nem a katolikus, hanem a *luteránus* (evangélikus) vallástól, amelynek főleg németek és szlovákok voltak a követői.

Viszont vaskos tévedés lenne azt hinni, hogy a

mai színmagyarság nagyobbik fele vagy éppen a tősgyökeresebb része kálvinista lenne. Ennek éppen az *ellenkezője az igaz.* Abból, hogy egy felekezeti kisebbség tiszta magyarokból áll, nem következik, hogy a tiszta magyarság nagyobb fele is náluk van. Máig *sokkal több az országban a színmagyar katolikus, mint a színmagyar református.* Ha tehát azon a címen nevezünk valamely vallást „magyar vallásnak", hogy melyiket követi a színmagyarság nagyobbik része, csakis a *katolikus vallást nevezhetjük magyar vallásnak.* Minden ezzel ellenkező állítás üres öntúlbecsülés és valótlan fecsegés. Mese az, hogy a magyarság vagy a színmagyarság vallása a kálvinizmus volna.

Annyi tény, hogy az eredetileg nem-magyar ajkú magyarok, tehát a németek, szlávok közt is sok a katolikus. Ez azonban csak azt jelenti, hogy a katolikus vallás sokkal több idegenajkút olvasztott bele a magyarságba s őrzött meg a haza hűségében, mint bármely más felekezet. A *nagyobb beolvasztó erő* tekintetében tehát ismét a katolikus vallás a legmagyarabb vallás.

Azonban a katolikus vallás mindezek ellenére nem hadonász fütykössel és nem nevezi magát magyar vallásnak. Nagyon jól tudja ugyanis, hogy egy vallás igazsága vagy hamissága *valóban nem azon múlik, hogy egy-egy ország vagy népfaj lakossága közül hányan követik;* hogy az a vallás „magyar"-e, vagy román, szerb vagy francia. Az az igaz vallás, amelyet *Jézus Krisztus alapított* s amelyet az Úr Krisztus által szerzett és rendelt *törvényes Egyház képvisel:* ez az egyetlen irányadó, amely komoly embert ebben a kérdésben egyáltalán érdekel. Mi katolikusok vagyunk a színmagyarság többsége, mi vagyunk az igazi magyar vallás, de *nem ezért* tartjuk vallásunkat igaznak és jobbnak, hanem azért, mert a mi vallásunk az *Isten igazságát tartalmazza* és Jézus parancsát követi.

A reformátusok jobb hazafiak, mint a katolikusok. A református prédikációk is tele vannak hazafisággal.

Elismerjük, hogy a nemkatolikusoknál *sok őszinte hazaszeretet van.* De nem ismerhetjük el, hogy általánosságban náluk *több s igazabb honszeretet volna, mint nálunk.*

Ha a nagyobb hazafiság a több hazafias *szólamból* áll, akkor félő, hogy mi, katolikusok csakugyan kevésbbé vagyunk jó magyarok, mint egyes felekezeti honfitársaink. Azonban az igazi hazafiság talán mégsem a több hazafias szólam és vitézsujtásos frázisok hangoztatásában áll.

A katolikus vallás éppen az ő magasabb erkölcsi értékeivel, komolyabb hitbuzgalmi és erkölcsvédelmi életével, a lelkiismeretek állandó, szigorú nevelésével, mindenesetre *több hasznot hajt a hazának,* jobb és áldozatosabb polgárokat, hűségesebb családapákat s anyákat, a közérdek előtt mélyebben meghajló embereket nevel, mintha napestig mégoly szép, *hazafias szólamokat* hangoztatna, de ezen aztán nem sokban menne túl.

A prédikáció pedig s általában az egyházi élet igazi értéke nem aszerint igazodik, hogy csak éppen a hazafiságot hangoztatjuk-e benne örökké. A hazafiság *csak egyik része* a keresztény erkölcstörvénynek s maga az Úr Jézus is aránylag nagyon keveset szól róla. A katolikus prédikáció Jézust követi: elsősorban az *Isten országáról* beszél, annak sok nagy és természetfeletti követelményéről s csak azután a földi hazáról és evilági eszményeink ápolásáról. „Keressétek először az *Isten országát s az Ő igazságát,* és ezek mind hozzáadatnak nektek." (Mt. 6, 33.)

A legnagyobb magyar költők és írók protestánsok voltak.

Teljes és tökéletes *tévedés.* Igaz, Petőfi Sándor és Arany János protestáns volt, de már *Vörösmarty,* a legmagyarabb nyelven író költő, épúgy katolikus volt,

mintahogy katolikus volt a legmélyebb magyar irodalmi szellemiség: *Madách,* vagy *Katona József.* Katolikus volt a legnagyobb magyar prózaíró: *Pázmány Péter* s a két első magyar epikus: *Zrínyi Miklós* és *Gyöngyösi István.* Az elbeszélők közül Jókai ugyan protestáns volt, de irodalmilag őt jóval felülmúló elbeszélő társai: *Herczeg Ferenc* és *Gárdonyi Géza* katolikusok. Katolikus volt a magyar oknyomozó történetírás két megalapítója: *Katona István* és *Pray György.*

Nagy költőink s íróink vannak tehát mindkét oldalon. Azonban egyáltalán esztelen dolog egy vallás értékét aszerint akarni lemérni, hogy *melyiknek van több költője* vagy regényírója! Jézus Krisztus valóban nem *versek és regények írására alapította a kereszténységet.*

A protestáns vallás több szabadságot enged az embernek.

Ez igaz lehet, de ez elég nagy baj is. Elvégre egy vallás igaz voltának nem az a bizonyítéka, hogy minél jobban szabadjára hagyja az ember hajlamait és tetszését; hanem ellenkezőleg, hogy minél jobban Isten *törvényei* s a keresztény *erkölcs elvei alá hajtsa az ember akaratát.* A nagyobb szabadság rendesen annyi, mint kevesebb vallásosság és *kevesebb erkölcs.*

Isten jobban meg is áldotta a protestáns népeket, nagyobb anyagi jólétet juttatott nekik; ez is mutatja, melyik vallás kedvesebb neki.

Ha ez a következtetés helyes volna, akkor az következnék belőle tovább, hogy tehát Isten szemében legkedvesebb a *zsidó vallás,* mert úgyszólva az egész világon mindenütt a zsidók örvendenek a legnagyobb anyagi jólétnek. India és Japán is gazdag és hatalmasan feltörekvő ország; vajjon azonban következik-e ebből, hogy az indiai és japán pogányság jobb, mint a kereszténység? Ha a szovjet legyőzi a katolikus Lengyelországot: talán ez is annak jele-e, hogy Isten *megáldja az istentelenséget?*

Az anyagi jólét *egyáltalán nem tekinthető egy vallás igaz vagy hamis volta felől döntő zsinórmértéknek.* Ez az álláspont maga a legkeresztténytelenebb *anyagelvűséget* jelentené. Az igaz vallást sokkal inkább lehet megismerni követőinek *valláserkölcsi életén,* a hitbuzgalmi törekvéseken, az apostoli és missziós lelkesedésen, a szeretet és jótékonyság gyakorlásán, a teológiai tudományok művelésén, a szent és kiválóan erényes hivők nagy számán s esetleg azokon a csodajeleken, amelyekkel Isten az ő kiváló szolgáit vagy pedig valamely vallásnak a szent helyeit kitüntetni szokta; nem pedig az *aranyrudak számán s a* banktrezórok*on,* a csatahajók és repülőgépek, bombavetők és tengeralattjárók mennyiségén vagy azon, hogy melyik nép mennyi gyarmatnépet zsákmányol ki.

Ha Anglia, Amerika, Németország, Hollandia vagy Svédország gazdasági és politikai téren ma bizonyos előnyben vannak más népek felett, ez bezzeg nem a nagyobb és jobb vallásosságuknak, hanem a történelem szerint sokkal inkább ellenkezőleg: az aggálytalanabb és sokszor lelkiismeretlenebb kufárszellemnek eredménye volt. Amerika gazdasági fejlődésének egyik fontos tényezője volt a *rabszolgaság* borzalmas intézménye, amely az Únió déli, protestáns államaiban még a mult század 60-as éveig fennállt.

Ma az egyes országok gazdasági helyzete főkép ezeknek az államoknak *földrajzi tagoltságából,* kereskedelmi összeköttetések szempontjából kihasználható helyzetéből s nem utolsó helyen a *vasérc- és szénbányakészleteinek nagyságából* adódik. Anglia pl. azért lett nagy, mert szigeti mivolta és tengerre utalt földrajzi helyzete figyelmét régtől fogva idegen földrészek felé fordította s mert évtizedek óta ügyes kereskedelmi szimattal ki tudta használni más országok pillanatnyi megszorultságát (pl. így foglalta el Gibraltárt, Szuezt, Egyiptomot stb.). Hasonló történeti és földrajzi szempontok szerint magyarázható Amerika, Svéd- és Németország fellendülése; itt azonban meg kell jegyezni, hogy Amerikában is, Németországban

is a lakosságnak igen nagy töredéke katolikus (Németországnak jó egyharmada), tehát itt egyszerűen „protestáns" népekről beszélni bajosan lehet. Ugyanez áll újabban Hollandiáról, amelynek politikai irányításában a katolikusok igen nagy szerepet játszanak.

Egyébként, ha már valaki mindenáron az evilági fejlődést akarja a vallási kérdésben irányítónak tekinteni, mindenekelőtt ne felejtse el, hogy *kulturális* haladásban mindig a *katolikus országoké volt az elsőség* s máig is vitán kívül így van: főleg Franciaországé, Olaszországé és Németországban is főleg a katolikus tartományoké. A világ legnagyobb felfedezői, természettudósai, költői, zeneszerzői sorában a *katolikusoké a vezető szerep.* Ezen a téren még az elszegényedett Spanyolország is sokkal inkább áll előtérben (gondoljunk költőire, építészeire, festőire!), mint egy-egy modern, nagyhatalmú, kalmár állam. De még a *merőben anyagi és politikai vonalon is* találunk a katolikus többségű államok közt éppen eleget, amely e tekintetben ugyancsak *az élen halad. Franciaországnak* például ipari, kereskedelmi, tudományos és kulturális jelentősége bizonyos fokig máig utoléretlen; *Olaszország* ma már a legjelentékenyebb európai nagyhatalmak sorába emelkedett; még a kicsiny *Belgium* is páratlan gazdasági, politikai és kulturális fejlődésre mutathat rá.

A nagyhangú ellenvetés tehát *alapfeltevéseiben* époly hamis, mintahogy *ténymegállapításai tévesek.*

A nemkatolikus országoknak a népe is műveltebb, mint a katolikus országoké.

Ezt is bajos volna így általánosságban állítani. Vajjon az amerikaiak műveltebbek volnának, mint a franciák, a belgák vagy az olaszok? S Németországban a szászok és poroszok műveltebbek volnának, mint a bajorok vagy a rajnavidékiek?

Ám bizonyos fokig meg lehet engedni: a nemkatolikus államok közt van sok, amelyik kulturális intézményekben valóban példaszerű. De miért? Mert

több a pénze. Ez azonban világnézeti szempontból még *nem jelent semmit.* Könnyű több és jobb iskolát állítani ott, ahol sok a pénz, és nehezebb ott, ahol kevés.

De vajjon *mindennemű művelődés terén* olyan gazdagok ezek a nemkatolikus országok? Ezt *nem lehet állítani.* Fejlettségük, előhaladásuk nagyrészt *külső-séges* s mindenekelőtt az *anyagi* előmenetelt szolgálja. Szebbek az utaik, jobbak a vasutaik, hajóik, színházaik. De vajjon jobbak az *erkölcseik* is? Mélyebb a *hitéletük?* Ezt éppen a nemkatolikus országokról *senki* józan ember nem állítja. Pedig keresztény szempontból mégis *ez az igazi,* mert ez a lelki művelődésnek *legelső kérdése.*

VII. Istentiszteleti élet.

A vallás legközvetlenebb megnyilatkozása az *istentiszteleti élet.* A mód, ahogy az ember Istenével érintkezik, neki hódolatát bemutatja s kegyelmeit, áldásait kéri. Ahol vallás van, ha mégoly kezdetleges is, mint a pogány és vad népeknél, ott mindenütt van külső és belső istentiszteleti élet.

Krisztus Urunk maga is rendelkezéseket adott az istentiszteleti életre vonatkozólag, pl. amikor imádkozni tanított minket s amikor hívei számára szentségeket, kegyelmi eszközöket rendelt. A részletek kidolgozását, az istentiszteleti élet külső módjának rendezését, mint minden olyan kérdést, amely Egyházának s nyájának további alakulására vonatkozik, Egyházára bízta, amelyre a hívek lelki kormányzatának jogát s kötelességét ruházta. Az Egyháznak mindig egyik legfőbb gondja is volt az istentiszteleti életnek méltó keretek közé való foglalása, fejlesztése, a hívek lelki szükségleteihez való alkalmazása.

Az Egyház istentiszteleti élete valóban csodálatos színpompában s mélységes lélektani érzékkel ragadja meg az emberi élet minden fontosabb mozzanatát, a test és lélek minden igényét. Látnivalóan az a célja, hogy mindent megszenteljen vele s mindent,

még a hétköznapi élet apróságait is, bizonyos fokig istenszolgálattá avassa. Mily meleg és változatos az egyházi év! Az egyházi ünnepélyek s azok tartalma! A szertartások csodálatos füzére! A szentségek lélekerősítő, lélektápláló s lélektisztító ereje! A szentek tiszteletének lelkeket buzdító és nevelő hatása!

Azonban sajátságos: éppen ezen a téren jelentkezik a legtöbb ellentmondás is, a félremagyarázások és félreértések tömege. Nyugtalan, zavaros elemek belekötöttek az Egyház istentiszteleti életének még a legszebb és legnemesebb formáiba is, kifogást emeltek a szentségek, a szentek tisztelete ellen, még a jócselekedetek szükségességét s magát az erkölcsi szabadakaratot is kétségbe merték vonni. Azok, akik mindenáron hibát és gáncsot akarnak keresni Krisztus Egyházán, természetesen félremagyarázzák az egyházi és istentiszteleti élet leggyönyörűbb megnyilatkozásait is. Okvetetlenkedésük máig sem halkult el, bár az Egyház minden támadást diadalmasan visszavert s minden kételyt tökéletesen megoldott. Mivel azonban az ellentmondás egyre újra előmerészkedik, azért a válaszokat is mindig újra fel kell elevenítenünk, hogy minden egyes emberünk meg tudjon felelni a kérdésre, nemcsak hogy mit és miért hisz, hanem arra is: miért éljük Egyházunk istentiszteleti és kegyelmi életét.

Kérdések és ellenvetések.

Ha Jézusban hiszünk, ez elég az üdvösségre. Jézus így szól: „Aki énbennem hisz, örökké él".

Ugyanaz a Jézus, aki ezt mondta, mondotta azt is: „Ha be akarsz menni az életbe, *tartsd meg a parancsolatokat*", valamint ezt is: „Nem mindenki, aki azt mondja nekem: Uram, Uram, megy be a mennyek országába, hanem csak aki *megtartja Atyám akaratát,* az megyen be a mennyek országába".

Világos tehát, hogy Jézus nem a puszta, *elméleti hitet* tekinti az üdvösség feltételének, hanem az *élő* hitet, vagyis azt, amely az összes *parancsok megtartá-*

sában nyilatkozik meg, ideértve természetesen annak az Egyháznak törvényeit is, amelyet ő rendelt s amelynek teljhatalmat adott a hívek lelki kormányzására.

Aki tehát „hisz", de a mellett erkölcstelen életet él, elválik és új házasságot köt, misére nem jár, nem gyónik, nem áldozik, felebarátját gyűlöli és megkárosítja, vagy az Egyház iránt engedetlen, *az nem üdvözül.* „A hit, ha cselekedetei nincsenek, *holt önmagában*". (Jak. 2, 17.)

A Szentírás szerint a jócselekedetek nem szükségesek az üdvösségre.

A reformátoroknak ez az alaptanítása abban a szörnyű tévedésben fogant, hogy nem vették észre, hogy amikor Szent Pál a „törvény cselekedeteivel" a hitet állítja szembe mint az üdvösség szerzőjét, a törvényen itt a *Tórát, a zsidó körülmetélési és egyéb szertartásos törvényeket érti,* amelyeknek értéktelenségét magyarázza azzal a hittel és új törvénnyel szemben, amelyet *Jézus hozott.* Képtelen elgondolás, ha valaki ebből Luther Mártonnal arra akar következtetni, hogy tehát az isteni és egyházi törvények elvesztették volna jelentőségüket s a jócselekedetekre, a parancsok megtartására, a szeretet és más erények gyakorlására a kereszténységben *nincs többé szükség.* Ez a rémületes tan okozhatta nagyrészben azt az *erkölcsi felfordulást,* azt a rohamosan terjedő pusztulást, amelyről később Luther és reformátortársai maguk *jajgatva panaszkodtak.*

A jócselekedetek annyira szükségesek az üdvösségre, hogy az újszövetségnek egy egész könyve, Szent Jakab apostol levele, *főkép csak erről tárgyal.* „Mit használ, testvéreim, úgymond, ha valaki mondja, hogy hite van, de *cselekedetei nincsenek?* Vajjon a hit üdvözítheti őt?" „Mert valamint a test lélek nélkül holt, úgy *a hit is cselekedetek nélkül holt*" (Jak. 2, 14. 26.). Maga Krisztus Urunk is azt mondja, hogy az utolsó ítéleten az Emberfia „el fog jönni Atyja dicső-

ségében... és akkor majd megfizet mindenkinek *cselekedetei szerint*". (Máté 16, 27.)

Nagyon is kényelmes evangélium volna az, amelynek az volna az elve, hogy nem kellenek a jócselekedetek s azért ez a helyes irányítás: „Vétkezzél bátran, csak higgy még bátrabban".

Minden ember vagy az üdvösségre vagy a kárhozatra van eleve elrendelve. Szabadakaratunk a jóra nincs.

Ez Kálvin János szörnyű tanítása, ami azonban szerintünk ellentmond a józan észnek épúgy, mint az Isten Igazságosságának. Miért is hirdeti akkor a Szentírás állandóan, hogy az Isten *igazságos*, ha *eleve elrendelte*, ki fog örök üdvösségre és ki örök kárhozatra jutni? Ha ő határozza meg eleve, ki üdvözülhet s nem is ad a jóra szabadakaratot? Büntet azért, amit nem is tehettünk másképl Az az Isten, aki minket szabad elhatározásunk nélkül eleve esetleg a kárhozatra szánt, *nem Isten többé, hanem szörnyeteg*. Ezt Kálvin követői is érzik s azért mindenféleképpen el akarják magyarázni Kálvin rettenetes tanítását.

Egyik magyar vezérük pl. úgy magyarázza az eleve-elrendelést, hogy hiszen aki hisz, annak nincs mitől félnie, az maga már biztosan az üdvösségre van eleve elrendelve. Igen ám, de a probléma a többi emberekre nézve akkor is megmarad a maga egész borzalmasságában. Azzal még nincs megoldva a kérdés, hogy az Isten minket, ezt vagy azt az embert, üdvösségre szánt. Mihelyt Isten *csak egyetlenegy szerencsétlen négert vagy kínait eleve* az örök kárhozatra szánt, az illető szabadakaratától *függetlenül*, abban a pillanatban Isten nem Isten többé, hanem igazságtalan és kegyetlen zsarnok.

Kálvin erre azt mondja: Ez az eleve-kárhozatrendelés nem igazságtalanság az Isten részéről, mert amit az Isten tesz, már azért is igazságos, mert *ő teszi*. Ez azonban tipikus szofizma s a kérdést sehogy sem

oldja meg. Éppen arról van szó: *tehet-e* Isten olyasmit, ami *nyilvánvalóan és felháborítóan igazságtalan?* Valakit a saját egyéni és szabadakaratbeli bűne nélkül eleve az örök kárhozatra szánni magában és fogalmilag is olyan rettentő igazságtalanság, amelyet semmikép sem lehet fehérre mosni azzal, hogy az Istenre fogjuk rá. *Vagy* igazságos az Isten, s akkor semmi körülmények között nem akarhat ilyen eleve-elrendelést, *vagy* nem igazságos, hanem kegyetlen és gonosz, és akkor *nem Isten többé.*

Maga a Szentírás is beszél eleve-elrendelésről, valamint Szent Ágoston és Szent Tamás.

Igen, beszélnek, de vagy abban az értelemben, hogy Isten *előrelátva* az ember szabadakaratú cselekvését, *ennek megfelelően* öröktől fogva az üdvösséget vagy kárhozatot szánja neki megérdemelt jutalmul, illetőleg büntetésül s ez lényegesen különbözik a kálvini, abszolút s a szabadakarattól független pokolrarendeléstől; *vagy* abban az értelemben, hogy *bizonyos kegyelmeket és meghívásokat* az Isten öröktől fogva s az ember érdeme nélkül is előre elhatároz neki, pl. a meghívást az igaz Egyházba, a magasabb életszentségre stb. De arra sem a Szentírásban, sem az egyháztudósok közt nincs példa és bizonyíték, hogy Isten valakit érdemes vagy érdemtelen voltától függetlenül *eleve a kárhozatra rendelne.*

A tapasztalat is mutatja, hogy az embernek a jóra nincs szabadakarata.

A tapasztalat csak azt mutatja, hogy az embernek erős hajlama van a bűnre s a puszta emberi jóakarat a kegyelem segítsége nélkül nem elégséges arra, hogy ezeket a bűnös hajlamokat állandóan leküzdje. De hogy az embernek a jóra egyáltalán nem volna szabadakarata, ahogy ezt Luther mondja, ezt a tapasztalás sehogy sem bizonyítja. Ellenkezőleg, azt bizonyítja a tapasztalás, amit különben a Szentírás is hangoztat, hogy Isten erősítő kegyelmével *„mindent meg tudunk*

tenni". (Fil. 4, 13.) Máskülönben mi jogon is parancsolná Isten a parancsolatokat, ha azokat megtartani nem is állna módunkban? S mi jogon fenyegetne örök büntetéssel, ha *nem tehettünk máskép,* mint ahogy tettünk? Hiszen akkor Isten *lehetetlent követelne* tőlünk s igazságtalanul büntetne, ami Isten tökéletességével összeegyezhetetlen.

Az Egyház szertartásai csak az együgyű hívek elkápráztatására szolgálnak.

Ha ez igaz, akkor ugyanezt lehetne mondani minden felekezet szertartásairól, de az állami s a társadalmi élet szertartásairól is. Minek akkor a fényes királykoronázás, a parlament ünnepélyes megnyitása, a hadsereg díszes felvonulásai, egy esküvő vagy temetés ünnepélyes formái és hasonlók? Természetes, hogy a szertartások közvetlen célja az, hogy a szemlélők s a résztvevők érzékeire erős hatást tegyen. De miért? Mindig egy *nagy és nemes eszme kedvéért,* annak érzékeltetése végett. Hát akkor nem méltó-e, hogy *a legnagyobb és legnemesebb eszme,* a vallás eszméi s az Isten nagyságának bármily tökéletlen érzékeltetése végett az Egyház a legszebbet és legfenségesebbet iparkodik nyujtani, amit csak lehet s amit évezredek szokása megszentelt?

Igen ám, de az Egyháznál a szertartás a lényeg.

Szó sincs róla! A szertartás mindig *csak eszköz és keret,* a lényeg mindig az *Isten tisztelete* s a *kegyelem* kiesdése és közvetítése. Még a szentségeknél is ez a lényeg, bár azoknál a külső cselekmény közvetlen eszközi szerepet is tölt be a kegyelem megszerzésében vagy növelésében.

Miért ragaszkodik a katolikus Egyház szertartásaiban a latin nyelvhez?

Először is: az anyanyelv a katolikus Egyház imaéletében úgy is *sokkal nagyobb szerepet játszik, mint bármily nemkatolikus felekezetében,* mert a katolikus

Egyház gazdag ima- és ájtatossági élete, litániái, olvasói, szentenekei, népies áhítatgyakorlatai mind az édes anyanyelven folynak s ezek mennyiségileg is messze felülmúlják azt a heti egyórás istentiszteletet, amellyel a nemkatolikus templomokban találkozunk.

Másodszor azonban: a katolikus Egyház azért ragaszkodik a latinhoz, mint egyházi nyelvhez, mert ezzel is kifejezésre akarja juttatni *minden nemzeti és nyelvi különbségben túlemelkedő egységét.* Könnyű az anyanyelvvel boldogulni ott, ahol egynyelvű a nép, de ahol két- vagy soknyelvű, egyszerre előállnak az áldatlan nemzetiségi vetélkedések s az Anyaszentegyház legalább a hivatalos istentiszteleti funkcióiba ezeket a versengéseket belevonni nem kívánja. A latin mindenkié, abban nem lehet versengés.

Kifejezésre jut továbbá a latin által az Egyház páratlan *ősisége és apostoli jogfolytonossága.* A latin nyelv az a híd, amely minket, a XX. század gyermekeit, megszakítatlan, élő folytonosságban egybekapcsol az őskeresztényekkel s azoknak istentiszteleti életével; a katakombák és amfiteátrumok vértanu püspökeinek és pápáinak, papjainak és világi híveinek imádságával s énekével; egybekapcsol minket egymással is, országhatárokon és óceánokon keresztül. Mily felemelő érzés tudni, hogy ezt a görög *Kyrie elison*-t, ezt a latin *Pax vobis*-t már a *vértanuegyház ugyanígy sírta és énekelte,* s ugyanúgy énekli azt ma is az Egyház Angliában és Franciaországban, Spanyol- és Olaszországban, Konstantinápolyban és Kínában, Madagaszkárban és a sanfranciscói templomokban! Az időn és téren túlemelkedő, örök krisztusi Egyháznak *gyönyörű szimbolizmusa* ez az egységes, ősi latin nyelv, amelyet igazán kár lenne feláldozni, mikor a hazai nyelvnek használatára is bőségesen jut alkalom s a latin szöveg lényegét is könnyű megérteni a széltében használt magyar misekönyvek segítségével.

Szent Pál szerint Krisztus egyszersmindenkorra megváltott minket. Minek van akkor még szentségekre szükség?

Azért, hogy Krisztus megváltó kegyelme valóban *el is jusson a lelkünk birtokába.* Krisztus maga rendelte ezeket a kegyelmi eszközöket, pl. a keresztséget, bűnbocsánatot és Oltáriszentséget, egyenesen azért, hogy így a megváltás kegyelmeiben egyénileg is részesüljünk. A keresztségről pl. azt mondja, hogy aki nem keresztelkedik meg, elkárhozik. Tehát nem elég, hogy ő megváltott minket, még a keresztség szentségére is szükségünk van, hogy üdvözülhessünk. S ugyanez áll a többi Krisztus rendelte szentségről. A megváltás maga egy hatalmas, istenemberi tény volt, de hogy abban egyenkint is részesüljünk, annak bizonyos *előfeltételei* vannak, amelyeket maga Krisztus szabott meg.

A szentségek a pogány mágiák (varázslatok) maradványai; nem a szakramentumok váltanak meg minket, hanem a hit.

Nehéz lenne bebizonyítani, hogy a kereszténység szentségei, a keresztség, Oltáriszentség stb., a pogány varázslatok maradványai volnának: ez is amolyan vakmerő állítás, amit nagy hangon ki lehet jelenteni, de amire *egyetlen bizonyítékot sem lehet találni.*

A szentségek tana *nem mágia,* mert nem a külső jel: víz, kenyér, kézfeltétel stb. maga az, ami voltakép s magában műveli a kegyelmet, hanem az Úr ígérete, aki azonban kegyelmeinek közlését maga is e jelek alkalmazásához kötötte. Aki az Egyház szentségeit mágiákhoz hasonlítja, az vagy *nem tudja, mit beszél,* vagy *tudatosan füllent.* A szentségeknek a mágiákhoz egyáltalán semmi köze.

A hit üdvözít? Igen, de csak az *élő, a parancsokat teljesítő* hit; ehhez azonban hozzátartozik azoknak a *szentségi jeleknek hittel való használata is,* amelyeket Krisztus Urunk rendelt,

A 7 szentségről nem lehet kimutatni, hogy Krisztustól való; legfeljebb a keresztség- és Oltáriszentségről. A legtöbb merőben egyházi, emberi kitalálás és mint ilyen elvetendő.

A katolicizmus azért ismer 7 szentséget, mert Krisztus *csakugyan 7 szentséget rendelt.* Ő rendelte nemcsak az említett két szentséget, hanem a bűnbocsánat szentségét is (Ján. 20, 22.), az utolsó kenetet (Jak. 5, 14.), az egyházi rendet (Lk. 22, 19; I Kor. 11, 24.) s a házasságot, amelyet Szent Pál különben nem nevezne „nagy szentségnek" (Ef. 5, 32.). Egyébként, ha egyik vagy másik szentség krisztusi rendeltetése nem is lenne kifejezetten említve a Szentírásban, ez még nem bizonyítana semmit, mert gyökerében téves az a felfogás, hogy Jézusnak csak azokat az intézkedéseit kellene elfogadni, amelyek véletlenül a Szentírásban is fel vannak jegyezve; Jézus ugyanis nem az írásra, hanem az Egyház igehirdetésére bízta a hívek tanítását. (Mt. 28, 19; Mk. 16, 15.)

Az Egyház tanítása pedig a 7 szentség krisztusi eredetéről *oly régi és általános,* hogy még a legrégibb keletű szakadár egyházak is, amelyek részben már a VI. században váltak le az Egyház testéről, *kivétel nélkül változatlanul vallják a 7 szentséget* s ezeknek krisztusi eredetét.

Ezzel szemben keveset számít, hogy a XVI. században Luther Márton és Kálvin János *önkényesen megnyirbálták* a szentségek számát. Az anglikán egyházban már meg is bánták ezt az önkényességet s ott a protestánsok is mindinkább visszatérnek a hét szentség tanához.

A gyermekek keresztelése érvénytelen, az apostolok csak felnőtt embereket keresztelték! Hiszen a gyermeknek még nincs is bűne.

Ezen a téveszmén alapul az egész baptista vallásszakadás. Először is: a gyermeknek nincs ugyan *személyes* bűne, de megvan a lelkén az ősbűn vagy *öröklődő bűn* foltja, vagyis hiánya annak a természet-

feletti kegyelemnek, melyet a keresztség által önt Isten a lelkekbe.

Másodszor: *honnan tudják a baptisták,* hogy az apostolok csak felnőtteket kereszteltek? A Szentírás erről nem mond semmit! Ha csak a Szentírás az irányadó, akkor máris csapdába estek!

Harmadszor: ha Krisztus Urunk a keresztséget minden ember számára az üdvösség feltételévé tette (Ján. 3, 5.), *kegyetlenség volna a gyermekeket kizárni az üdvösségnek ebből a fenséges eszközéből;* hiszen a gyermek fiatalon is meghalhat s akkor mi lesz vele? Nem kárhozik el ugyan a szó szorosabb értelmében, de keresztség nélkül semmiesetre sem juthat el az Isten boldogító színelátására. Ezenkívül Szent Pál a keresztségről azt mondja, hogy az a keresztények körülmetélése (Kol. 2, 11.); márpedig a körülmetélésben már a gyermekek is részesültek.

Krisztus is csak felnőtt korában keresztelkedett meg.

Ez aztán bizonyíték! Krisztus keresztelkedése egyáltalán *nem azonos a keresztény keresztelkedéssel,* hiszen ott csak Keresztelő János kereszteléséről, egyszerű bűnbánati jelképről volt szó. Egyébként Jézus gyermekkorában az újszövetség törvénye és az újszövetségi keresztség szentsége még egyáltalán nem volt elrendelve, természetes tehát, hogy Jézus sem vehette volna igénybe, semilyen formában. Jézusnak gyermekkorában még csak a *körülmetéltetés* volt elrendelve s Jézus azt csakugyan már gyermekkorában felvette.

De a gyermek még nem hihet; pedig Jézus azt mondja, hogy az üdvösséghez hit és megkeresztelkedés szükséges.

Úgy van, ezért a gyermeknek is hinnie kell, mihelyt eszének használatáig eljut; de a keresztségben részesülhet előbb is. Az ellenkezőre semmiféle érv nincs.

Ha a keresztség annyira szükséges az üdvösségre, mi lesz azzal a sok millió gyermekkel, aki kisded korában hal meg s nincs megkeresztelve?

Az ilyen gyermekek, Jézus világos szava szerint, nem juthatnak el Isten boldogító színelátására. (Ján. 3, 5.) Mivel azonban személyes vétkük nincs, azért a pokolba sem juthatnak. Feltehető tehát, hogy Isten valami természetes örök boldog létet ad majd nekik, amit a hittudósok *limbusnak* neveznek.

Melyik egyháznak lesz tagja az, akit megkeresztelnek?

Mivel igazi, Krisztustól rendelt Egyház csak egy van: a katolikus, azért minden érvényesen megkeresztelt ember voltaképpen a katolikus Egyház gyermeke lesz s csak akkor szűnik meg ahhoz tartozni, amikor vele *tudatosan szembehelyezkedik* s az Egyháztól elszakadt felekezetek valamelyikének tagjául vallja magát.

A bérmálás egyházi találmány és nem kegyelemszerző szentség.

A Szentírás elmondja, hogy amikor Szent Péter és János apostolok Szamariába mentek, az ott talált s már előzőleg megkeresztelt hívekért imádkoztak, *„rájuk tevék kezeiket és azok vevék a Szentlelket"*. (Ap. csel. 8, 14—17.) Szent Pál is említi a keresztség mellett a *„kézfeltevést"*, mint Krisztus tanításának egyik elemét. (Zsid. 6, 1.) Ez annyit jelent, hogy már az apostolok *igenis bérmáltak,* mégpedig nyilván krisztusi parancs alapján, mert ahhoz a „Szentlélek vétele" volt kötve. Az ellenvetésnek tehát nincs igaza.

Jézus jelen van az eucharisztikus kenyérben s borban, de a kenyér és bor nem változik át, nem „lényegül át" az ő testévé és vérévé. Hamis tehát a transszubstantio tana, amelyet csak a trienti zsinat hozott be.

Hogy az átlényegülés tanát csak a trienti zsinat hozta volna be, merő tévedés; ezt csak a hitújítók találták ki. Jézus maga nem azt mondta: ebben a kenyér*ben* van az én testem és ebben a bor*ban* van az én vérem, hanem azt mondta: *Ez* (amit a kezemben tartok) az én testem, *ez* az én vérem kelyhe. Tehát *„ez"*, ami előbb még kenyér és bor volt, most már az én testem és vérem. Tehát nem kenyér és bor többé. Ezt nevezzük ősidőktől fogva átváltozásnak, vagy a trienti zsinat óta még pontosabban átlényegülésnek s így fogta fel Jézus szavait az egész keresztény ókor. A trienti zsinattól csak a transszubstantio *szónak* hivatalos elfogadása származik, a fogalom s a dogma époly régi, mint a kereszténység.

A Szentírásban szó sincs átlényegülésről.

De igenis szó van, ha nem is ennek a teológiai szakkifejezésnek alakjában, hanem bennfoglaltan, tartalmilag. „Viharlecsillapításról" sincs szó a Bibliában, csak el van mondva, hogy Jézus csodálatosan lecsillapította a vihart. „Szentháromságról" sincs szó a Bibliában, csak arról, hogy az Isten „Atya, Fiú és Szentlélek". Magát a „kereszténység" szót az evangélium maga sohasem használja. Aki nem a *szavakon* nyargal, hanem a *dolgok értelmét* nézi, nem tagadhatja, hogy Jézus átlényegülést, átváltoztatást hirdetett, amikor arról, ami az imént még kenyér volt, kijelentette, hogy az most már az ő teste s ami az előbb még bor volt, kijelentette, hogy az az ő vére.

Jézus jelen van az Oltáriszentségben, de csak a vétel pillanatában.

Vajjon mire alapítják ezt a tételt azok, akik hirdetik? Hol mondta Jézus, hogy *„ez most* az én testem, de *csak abban a pillanatban,* amikor magadhoz veszed

s azután megint egyszerűen kenyér lesz"? Akik olyan nagyon hivatkoznak a bibliára és semmit sem akarnak elfogadni, ami kifejezetten nincs benne: mutassák ki a Szentírásból, hol rendelkezett az Úr Jézus így? Jézus szerint a kenyér s bor az átváltoztatás igéire egyszerűen s mindenestől az ő szent testévé s vérévé változik át s az is marad mindaddig, amíg egyáltalán fennmaradnak a kenyérnek és bornak színei, látszatai, érzékeink alá eső járulékai.

Ha az átváltozott kenyeret s bort fizikai vagy kémiai vizsgálatnak vetnők alá, kiderülne, hogy az nem emberi test és vér, hanem egyszerű kenyér és bor.

Óriási felfedezés! Mintha ezt nem tudná a katolikus Egyház is! Természetes, hogy a „színek", a „látszatok", a kenyér és bor színei és látszatai fennmaradnak tovább is, a maguk fizikai s kémiai tulajdonságaikkal együtt. Ezt senki sem tagadja. Csak az a kérdés, *van-e a mindenható Istennek hatalma arra,* hogy a látszatok meghagyása mellett ő maga lépjen a kenyér és bor helyébe? Nehéz lenne kimutatni, hogy erre Isten gyenge és képtelen lenne, hogy erre az isteni mindenhatóság már nem terjedne ki. Mert akkor az nem volna mindenhatóság többé.

Isten sem tehet mindent, pl. nem teheti, hogy a kétszer kettő öt legyen.

Ami *belső képtelenség,* vagyis ami lényegileg *semmi,* csak üres szó: azt persze Isten sem teheti. De amiben belső, fogalmi ellentmondás nincs, aminek bölcs és nagyszerű célja s értelme van: azt Isten mindenesetre megteheti.

A szentostya az áldozónak nem a „szívébe" száll, ahogy a papok prédikálják, hanem a gyomrába s ott feloldódik, mint bármely más étel.

Ha a papok azt prédikálják, hogy Jézus az áldozásban a „szívünkbe" száll, ezt ugyan nagyon helyesen prédikálják, mert *lélek és kegyelem szerint* az

áldozás csakugyan a lélek és a szív csodálatos vendégévé teszi az Urat. *Fizikailag* azonban a szent test természetesen nem a materiális szívbe, hanem igenis a gyomorba száll s ott az eredeti kenyér és bor színeinek feloldódásával természetszerűleg megszűnik Jézus szentségi jelenléte is. Hol itt az ellentmondás? Sőt: nincs-e ennek is mélységes értelme? A fizikai magunkhozvétel, mint a lelki táplálkozás és Krisztussal összeforrás jelképe: mily szép és kifejező szimbolum!

Ha egyszer Jézus a mi eledelünk akart lenni, mégpedig szent testének s vérének *„valóban étel és valóban ital"* alakjában való vétele által, akkor ez csakugyan annyit jelent, hogy úgy akar hozzánk szállni, mintha valódi étel volna. Vagyis, bizonyos fizikai életközösségbe akar lépni velünk, olyanfélébe, aminőben a szülő a gyermekével, a szőlőtő a szőlővesszővel fizikai életközösségben él. Ez csak az Úr hozzánk való nagy szeretetének újabb jele és bizonysága; ő nem retten vissza és nem undorodik tőlünk még ebben a vonatkozásban sem. Természetesen ennek a táplálásnak nem az a célja, ami az egyszerű, földi táplálóknak, hogy a testünket táplálja, hanem az, hogy a testi táplálkozás a lelki táplálkozásnak és velünk való természetfölötti összeforradásnak eszköze és jelképe legyen.

Jézus azt mondja, hogy az Úrvacsora vételénél necsak a kenyérből együnk, hanem a kehelyből is igyunk. Miért tartja távol az Egyház mégis a híveket a kehelytől?

Kezdetben nem tartotta távol és ma sem tartja távol tőle pl. a keleti szertartásúakat. A nyugati szertartásban két oka van a kehely megvonásának: egy dogmatikai és egy gyakorlati. A *dogmatikai* ok az, hogy a kenyér színe alatt nem egy vértelen, száraz, felbomlott test van jelen, hanem Jézusnak eleven teste, tehát a vére is, amint fordítva is: a vér színe alatt sem csak valami élettelen, kifolyt vér van jelen,

hanem az egész Jézus. Aki tehát akár az egyik, akár a másik szín alatt áldozik, az egész Jézust magához veszi; szoros szükségessége tehát nincsen annak, hogy mindenki mindkét szín alatt áldozzék. A két színnel való áldozást Nyugaton azok követelték, akik magát ezt a tant tagadták; ezért nem engedett az Egyház, míg Keleten az ősi gyakorlat ellen semmi kifogást sem emelt.

Gyakorlatilag pedig a két színnel való áldozás legalább ott, ahol tömegek áldoznak, elég kellemetlen következményekre vezethet. Gondoljunk csak a lecsöpögtetés, a fertőzés és a közös kehely használatával szükségkép adódó, undor veszélyére! Mivel tehát a két színnel való áldozás a dolog lényegéhez éppenséggel nem szükséges, másfelől pedig a tiszteletlenség számos veszélyével jár, azért az Egyház a maga Krisztustól nyert joghatósága alapján elrendelte, hogy csak a papok áldozzanak két színnel, ők is csak a szentmisében, a hívek pedig a nyugati Egyházban csak kenyér színe alatt vegyék magukhoz Krisztust.

De Jézus azt mondta a kehelyről: Igyatok belőle mindnyájan! Tehát nemcsak a papok.

Csakhogy Jézus ezt a mondatot az *apostolokhoz* intézte, nem a hívekhez. Ebből tehát a kehelyhasználat *egyetemes* parancsát levezetni nem lehet.

Nem nyilvánvaló megváltoztatása-e ez Jézus rendelésének?

Nem, legfeljebb bizonyos merőben *formai* megszorítása, amire az Egyháznak joga van. A két színnel való vétel gyakorlata azért fennmarad az Egyházban, éppenúgy, ahogy Krisztus azt behozta; mert hiszen, mikor Krisztus Urunk az Oltáriszentséget rendelte, akkor is valószínűleg Jézus maga is *csak a papokat áldoztatta meg mindkét színnel.* Hogy a világi hívek mikép áldozzanak, arra nézve Jézus külön *nem rendelt el semmit,* ezt az *Egyházra hagyta.*

Honnan van az Egyháznak joga arra, hogy Jézus rendeléseit ily önkényesen magyarázza?

Az Egyháznak Jézus rendelkezéseinek alkalmazására s gyakorlati végrehajtására *az Úr maga adott hatalmat,* amikor a hívek kormányzatát minden megszorítás nélkül az apostolokra bízta s főleg Péterre e szóval: „Legeltesd az én juhaimat, bárányaimat!" Vagyis: te légy a pásztor, te vezesd, irányítsd, igazítsd őket. Ha tehát az Egyház ennek a Krisztustól vett rendelkezésnek alapján szabályozza a Jézus által külön nem szabályozott részleteket, ez nem önkényűség, hanem a Krisztustól ráruházott hatalom *jogos és okos gyakorlása.*

Ez olyan, mintha valakit vendégségbe hívunk, aztán az első fogás után kitessékeljük, hogy a többiben már csak a papok részesülhetnek.

Teljesen téves magyarázat. Mert aki az Úr Jézust a kenyér színe alatt magához veszi, *pontosan ugyanannyit vesz magához,* mint aki a kehelyből is iszik. Csak formailag vannak a papok e tekintetben előnyben, ami a fentiek szerint teljesen megokolt dolog. A kép tehát *hamis* és a hasonlat *irányzatos.*

A kehely miatt rengeteg vita folyt. Okosabb lett volna azt inkább világiaknak is megengedni, mint annyi hívet elveszíteni.

Az Anyaszentegyház a „kelyhesek" vitája idején csakugyan nem akart elzárkózni a kehely megengedése elől sem, s ismételten úgy volt már, hogy hát ha annyira akarják, legyen meg a tetszésük s engedtessék meg a világi híveknek is a kehely használata. Azonban kitűnt, hogy a legtöbb esetben a kehely emlegetése *csak ürügy volt* az ellentétek s az egyházellenes forradalmi hangulat szítására. A husziták pl. a világért sem akartak újra katolikusok lenni, még ha a kehely használatát megengedték volna is nekik. Egyébként mások joggal figyelmeztették az engedékeny ka-

tolikus főpapokat, hogy ez az engedmény veszélyes lenne, mert annak a nemkatolikus felfogásnak szolgált volna táplálékul, mintha Krisztus volna egészen jelen akár a kenyér, akár a bor színe alatt.

Hát aki méltatlanul áldozik, azt is táplálja lelkileg Krisztus?

Aki méltatlanul, vagyis súlyos bűn állapotában, a kegyelmi állapot s a szeretet menyegzői köntöse nélkül veszi magához a szent testet, ahhoz is épúgy betér *fizikailag* az Úr, mint bárki máshoz, de lelkileg nem, mert a bűnös lelkében ott az akadály s így az áldozás a maga *kegyelmi hatásait nem hozza benne létre.* Ez az a méltatlan áldozás, amelyről már Szent Pál apostol mondja, hogy csak növeli a lélek kárhozatát: az ilyen ember *„ítéletet eszik és iszik magába,* nem különböztetvén meg az Úr testét". (1. Kor. 11, 29.)

Az Apostoli vagy Niceai Hitvallásban szó sincs az Oltáriszentségről.

Ez két okból is tökéletesen érthető. Először: mert az említett legrégibb hitvallásokban egyáltalán csak nagyon kevés keresztény hitigazság van benne, úgyszólván csak azok, amelyek a Szentháromság s a megtestesülés tanára vonatkoznak, *az akkori eretnekségek ellen.* Az Oltáriszentséget akkor még senki sem támadta s így mint ezer mást, ezt sem említi külön a Hitvallás. Másodszor: az Oltáriszentség tanát a régi keresztények a „titoktartás fegyelmébe" borították, vagyis kifelé, a gúnyolódó s mindent félremagyarázó pogányok felé egyáltalán *nem emlegették;* a hitvallások pedig éppen a *kifelé való hitismertetés* elemeit foglalták össze.

Van-e annak nyoma, hogy már az első keresztények miséztek s áldoztak?

De mennyire van! Már *Szent Pál* az 1. Korinthusi levélben (11, 20—34) kétségtelen bizonyítékát adja annak, hogy a keresztények istentiszteleti összejövete-

lének lényeges cselekménye az eucharisztikus cselekmény, vagyis a mise és áldozás volt, bár ekkor még nem így hívták, hanem Eucharisztiának.

Ugyanerről tanuskodik a *Didaché* című őskeresztény irat, amely az első század vége felé készült s amely már az Eucharisztiát mint „áldozati cselekményt" említi. A II. század közepén *Szent Justinus* vértanu számol be hitvédelmi iratában a keresztények istentiszteletéről s bár a pogányokra való tekintettel ő is csak burkoltan szól az Eucharisztiáról, mégis félreérthetetlenül utal arra, hogy a keresztények istentiszteletének középpontjában az Eucharisztia s az abban való részesülés áll. Az egész keresztény őskor *tele van a mise és áldozás világos nyomaival és bizonyítékaival.* Szent Ágoston arra kéri paptársait, imádkozzanak az *oltárnál* az ő meghalt anyjáért s a szentmise *áldozati jellegének* egész teológiáját kifejti.

Luther és Kálvin azért vetették el a misét, mert Jézus a keresztfán bemutatott áldozatával egyszersmindenkorra megváltotta az emberiséget s így nincs szükség mindig újabb és újabb áldozatra.

Csakugyan: *új* áldozatokra nincs szükség. De az *egy,* golgotai áldozat titokzatos megújítására, elénk állítására szükség van. A mise *nem új áldozat,* nem független a golgotai áldozattól, hanem *azonos vele,* az Úr éppen azért rendelte, hogy az ő áldozatának *örök, élő emléke legyen.* „Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre!"

Ha a mise nem új áldozat, akkor nincs is szükség rá.

Igenis van, mert Jézus maga rendelte, hogy amit ő tett, *azt cselekedjük az ő emlékezetére.* Azt akarta vele, hogy az ő áldozati cselekménye bizonyos értelemben állandóan Isten s a hivők szeme előtt álljon, általa ő maga állandóan újra könyörögjön értünk s közvetlenül hullassa ránk megváltó áldozatának gyümölcseit.

Hogyan bizonyítható, hogy Jézus csakugyan akarta a misézést?

Onnan, hogy először ő maga mutatott be az Oltáriszentség szerzése által áldozatot, amikor szent testét s vérét külön színekben és szavakban, tehát mintegy egymástól elválasztva, adta át tanítványainak s testéről azt mondta: „ez az, amely megtöretik", véréről: „amely értetek ontatik". A szentírásmagyarázók nyelvészeti alapon bizonyítják, hogy ezek a szavak *jelen* időben értendők, ahogy a görög szöveg is egyidejűségre utal, vagyis: nem az az értelmük, hogy „ez az a test, amely majd holnap a keresztfán meg fog töretni", hanem: itt, most, áldozat formában megtöretik. Jézus *ott,* az *utolsó vacsora termében megtöretett testét* s *ott a kehelyben kiontott* vérét adta tanítványai elé, ami nyilván az első áldozat, a halál kifejezője.

Erre vall a Lukács-féle szöveg is, amely így hangzik: „Ez a *kehely* az újszövetség az én vérem által, mely értetek kiontatik" (22, 20). Az eredeti görög szöveg szerint itt a „kiontatik" közvetlenül nem is a vérre, hanem a *kehelyre* vonatkozik, vagy szabatosabban: *a kehelyben lévő vérre.* A kehely azonban a keresztrefeszítésnél egyáltalán nem szerepelt, tehát a „kiontás" is itt, az utolsó vacsorán történik, ahol a kiontott szent Vér a *kehelyben* van. Vagyis: az utolsó vacsorai esemény *valóban áldozati cselekmény volt* s így a mise is az, mint annak krisztusi rendelésre való megújítása.

A mise nem más, mint Jézus rendelkezésének tökéletes engedelmességben való teljesítése: a kenyér és bor átváltoztatása Jézus valóságos, megtörött testévé s Jézus valóságos, kiontott vérévé, vagyis áldozati jellegű jelenlétévé.

Honnan tudom, hogy Jézus nemcsak az apostolokra értette, hanem a mai papokra is vonatkoztatta ezt a rendelkezést és felhatalmazást?

Onnan, hogy Jézus általában papságot rendelt (az apostoli hivatal egyszersmind papi hivatal) s ezt ruházta fel a léleküdvözítés és egyházvezetés minden

szükséges felhatalmazásával. Mivel pedig Jézus nemcsak a maga korabeli emberiséget jött megváltani s országába meghívni, hanem az egész utána következő emberiséget is, azért Egyházát s benne a jellegzetes és lényeges papi felhatalmazásokat is nyilvánvalóan *örökérvényűnek szánta.* Ő maga kifejezetten úgy beszél az ő országáról, vagyis Egyházáról, mint amely a *„világ végezetéig"* fennmarad. Természetesen abban a formában, abban az alkotmányban, azokkal a lényeges berendezkedésekkel s intézményekkel együtt, amelyeket ő annak alapjául rendelt.

A Biblában szó sincs ilyen örökkétartó áldozatról.

De bizony van szó rólal Mint már előbb kifejtettük, az evangéliumok és Szent Pál Korinthusi levele ily értelemben szólnak. De szó van erről az örök eucharisztikus áldozatról már a jövendölésekben is. *Malakiás prófétánál* azt olvassuk, hogy az Úristen keményen megrója az akkori zsidókat az ő sokszor csak külsőséges, szennyezett lélekkel történt áldozati cselekményeik miatt. Nem kell nekem az ilyen áldozat, folytatja az Úr, *majd én jobb áldozatról gondoskodom.* Erre ezekkel a csodálatos szavakkal folytatja: „Mert napkelettől napnyugatig nagy (lesz) az én nevem a nemzetek között, és minden helyen *áldozni fognak* és *tiszta (kenyér)áldozatot* bemutatni az én nevemnek". (1, 11.) Megjegyzendő: a zsidóban az „áldozat" szó helyén itt olyan kifejezés áll, amellyel a zsidók *csak kenyérszerű ételáldozatot jelöltek.* Vagyis: Isten maga kijelenti, hogy a zsidó áldozatok helyett egy tökéletes és tiszta *ételáldozatot fog elrendelni,* mégpedig az *egész világon.*

Bizonyos, hogy ezek a nagyjelentőségű s a zsidók előtt akkor még teljesen titokzatos szavak *csak az oltáriszentséges áldozatra* vonatkozhatnak s csak abban *teljesedtek be tökéletesen:* ez az az *egy* és *tiszta ételáldozat,* amelyet napkelettől napnyugatig mindenütt bemutatnak az Úrnak, hogy az ő neve ezáltal a nemzetek között dicsőíttessék.

A gyónást nem Jézus rendelte.

A *bűnbocsánat szentségét* igenis Jézus rendelte, egészen világosan. (Ján. 20, 23.) Ebből pedig világosan folyik az Anyaszentegyháznak az a joga, hogy pontos *bűnbevallást is követeljen,* mert másképp lehetetlen lenne Jézus rendelése szerint *okosan* és *igazságosan* eldönteni, vajjon ebben vagy abban az esetben a pap mint az Egyház képviselője *„megbocsássa"*-e a bűnöket, vagy *„megtartsa"*. Ha nincs gyónás, akkor honnan tudja a pap, mit kell megbocsátania s mit megtartania? Osztogassa a bűnbocsánatot ész nélkül? Adjon bocsánatot a javulni nem akaró méltatlannak s tartsa fenn a bűneit éppen a bánkódónak? S honnan szerezzen a pap másképpen biztosítékot arra nézve, hogy a bűnös komolyan meg is akar térni, bűnét igazán megbánta-e s meg akar javulni?

A gyónást a IV. lateráni zsinat hozta be 1215-ben.

A lateráni zsinat csak azt a törvényt állította fel, hogy minden katolikusnak legalább *évenkint egyszer kell gyónnia s áldoznia.* De a gyónást magát (és az áldozást) *nem a zsinat hozta be,* mert az megvolt a kereszténység legelejétől kezdve. A II. és III. század eretnekségei, pl. a montanizmus és novatianizmus, éppen azzal vádolták az Egyházat, hogy nagyon is könnyen megbocsátja a bűnöket. Aranyszájú Szent János beszél egy feltűnő esetről, amikor egy gyóntató pap a gyónás körül visszaélést követett el; ez pedig a IV. században történt. A gyakori gyónást már Szent Benedek († 547) szerzetesei gyakorolták. Valótlan beszéd tehát, hogy a gyónást csak a XIII. században hozták volna be.

Én csak az Istennek gyónok.

Te akarod meghatározni, bűnös ember, mi elég a bűnbocsánatra? Nem az Isten határozza-e azt meg, az, akit te megbántottál? Mióta szokás az, hogy a vét-

kes szabja meg, hogyan tesz eleget vétkéért? Aki vétkes és bocsánatot óhajt, ne maga akarja megszabni a kegyelem feltételeit, hanem azt keresse, milyen feltételekhez kötötte a megbántott Isten a bűnbocsánatot!

Ha Krisztus Urunk a papságra bízta a bűnbocsánat osztását, vagy pedig a bűnök megtartását a mennyben is (Ján. 20, 23), akkor bizony nem elég, ha csak „az Istennek" akarsz gyónni! Gyónhatsz, de Isten feloldozást nem ad, mert az *Egyházra bízta.*

A pap is bűnös ember, hogyan lehet ő a lelkiismeretek bírája?

A pap mint bűnös *ember* maga is köteles gyónni. Mint *lelkiatya* azonban nem a saját ártatlansága vagy életszentsége alapján ítélkezik, hanem mint *Krisztus felkentje s megbízottja.*

A gyónás erkölcstelen, mert benne szemérmetlen dolgokról is van szó.

Hát ha valaki hasonló ügyekkel az *orvos* vagy a *bíró* elé kerül, nem köteles-e ott is őszintén bevallani bizonyos, nem éppen napvilágra vágyó dolgokat? S nem éppen a VI. és IX. parancs körüli bűnök azok, amelyekben az emberek *leginkább esnek az önámítás és szépítgetés veszedelmébe,* hacsak őszintén s becsületesen meg nem vallják a gyónásban erre vonatkozó ballépéseiket is? Elvégre *visszaélni* a legszentebb és legkomolyabb dolgokkal is *lehet,* de vajjon ezért meg kell-e szüntetni a szükséges és *mindenkép hasznos intézményeket,* főleg ha azok nyilvánvalóan *Jézus rendelésén alapulnak?*

Ne a gyónástól féltsék az erkölcs nemes buzgalmú őrei a hívek lelki tisztaságát! Valóban ne! Van *más tényező* elég, *amitől jobban félthetnék azt.* Ők azonban csak ott látnak veszélyt, ahol éppen a leghatározottabb lélektisztogatás s legkomolyabb erkölcsvédelem folyik, a legsikeresebb harc a bűn és erkölcstelenség ellen. Mi ez? Magyarán: egyszerű képmutatás!

A papok azért sürgetik a gyónást, hogy ezáltal megtudják a családok titkait s uralkodjanak a lelkeken.

Gyermekes elképzelés! A gyóntatók nagyon kevés „családi titkot" tudnak meg a gyónásból, mert pl. a gyónásban nyoma sincs semmiféle családi „titok" felderítésének. Akkor már sokkal inkább az orvosi gyakorlatot kellene eltörölni ezen a címen!

Azonkívül a papnak úgysem *szabad semmit sem* bármily értelemben is *felhasználni,* amit a gyónásból megtud; ez a „titok"-vadászat tehát a gyakorlatban semmit sem használna neki. „Uralkodni" ezen az úton meg ugyancsak nem volna módja neki! Egyébként „uralkodni" a lelkeken: mit jelent ez? A pap igenis *vezetni akarja a lelket,* mert ez a Krisztustól rendelt kötelessége, de mire? Vezetni az *igazság és kötelesség útján,* visszatartani a rossztól, buzdítani s lelkesíteni az erényre, tisztaságra, szeretetre, lelkiismeretességre. Olyan nagy baj ez? Olyan veszedelmes „uralkodás" ez?

A gyónás könnyelmű továbbvétkezésre csábít. „Úgyis meggyónom", mondják sokan s utána épúgy vétkeznek, mint azelőtt.

Aki így tesz és érez, az érvénytelenül is gyónik. A bűnbocsánatnak ugyanis nem a gyónás egyedül a lényeges feltétele, hanem még inkább a *mély és őszinte bánat,* valamint a komoly és elhatározott erősfogadás. Ha egyesek komoly erősfogadás nélkül gyónnak, azok magukat csalják meg, de ezek szerint nem is lehet a gyónás intézményének értékét megítélni. Valóságban éppen az őszinte gyónás és bánat szokott a bűn elkerülésének s életünk megjobbításának bámulatos erejű eszköze lenni. Az emberek az igazi gyónás által nem könnyelműbbek, hanem ellenkezőleg, jobbak, erkölcsösebbek, hősiesebbek lesznek.

Az Egyház régen pénzért osztogatta a bűnbocsánatot.

Ez a mese is a legrosszabbfajta hitvitázó irodalom és vallásgyűlölet kitalálása. *Soha* az Egyház bűnbocsánatot pénzért se nem ígért, se nem adott. A búcsúk elnyerését néha bizonyos jócélú adakozáshoz kötötte mint feltételhez s ezt, megengedjük, Luther korában egyes túlbuzgó szerzetesek oly ügyetlenül és ferdítve hirdették, mintha maga a jótékonycélú adomány lenne a búcsú megszerzésének ára. Ezt azonban az Egyház *sohasem tanította* s a búcsúval való visszaélések ellen maga is azonnal közbelépett. A búcsú egyébként maga sem „bűnbocsátás", hanem csak bizonyos ideiglenes büntetések elengedése az Egyház oldozó és kötő hatalma alapján.

Az utolsó kenetről nincsen szó a Szentírásban.

Dehogy nincs! Nézzük csak meg Szent Jakab apostol levelét (5, 14—15), amely így szól: „Beteg valaki köztetek? Hivassa el az Egyház papjait és ezek imádkozzanak fölötte, *megkenvén őt olajjal az Úr nevében*" stb. Miért kellene az Apostol szerint a beteget olajjal megkenni, ha nem isteni rendelés alapján s mert az olaj ebben az esetben isteni hatások külső jele s eszköze? Az „Úr nevében" szó is a zsidó-arám nyelvhasználat szerint annyi, mint „az Úr parancsa, rendelete szerint". Ezért is tulajdonít ennek a kenésnek Jakab apostol isteni hatást („megkönnyíti őt az Úr s ha bűnökben van, megbocsáttatnak neki"). Vagyis: Szent Jakab szerint a szentkenet szentségét nem az Egyház, hanem maga Krisztus rendelte. Így tartotta ezt különben az Egyház hite is mindenkor.

Mikor rendelte Jézus az egyházi rendet?

Közvetlenül az utolsó vacsorán, amikor az Oltáriszentséget szerzette s rögtön el is rendelte, hogy ugyanezt: az eucharisztikus áldozat bemutatását, „ti is cselekedjétek az én emlékezetemre". Ezzel az apostolo-

kat *püspökökké, papokká szentelte.* Mivel pedig az Oltáriszentséget éppen a fenti mondat szerint is, Szent Pál szerint is, *a világ végezetéig rendelte* (1. Kor. 11, 26), azért nyilvánvaló, hogy a papi rendet is örökkévalónak rendelte.

Az Oltáriszentségen kívül ugyanezeknek a püspökökké avatott apostoloknak adta meg a bűnbocsátás és a hívek lelki igazgatása jogát, hasonlókép nyilván örökké fennmaradó intézményül. Az egyházi rend tehát *Krisztus rendelése;* ezért is olvassuk a Szentírásban, hogy már maguk az apostolok is *felszenteltek püspököket* s állítottak diákonusokat.

Papok nélkül is lehet vallás.

Először is: *keresztény* vallás nem lehet, mert a keresztény vallást Jézus Krisztus úgy alapította, hogy abban papok legyenek a vezetők, igehirdetők, szentségszolgáltatók. Jézus Krisztus minden kétség nélkül papokra bízta az ő lelki birodalmának terjesztését, a hívek oktatását, lelki kormányzását, a vallási és erkölcsi ügyek irányítását. Ezt senki sem tagadhatja. Elég egy pillantást vetni az evangéliumokba, hogy erről megbizonyosodjunk. Ezen nem lehet változtatni, mégha valaki rekedtre kiabálja is magát a maga megtévesztő szólamainak ismétlésében.

Másodszor: a mindennapi tapasztalás százszor meg ezerszer mutatja nap-nap mellett, hogy akik a papok ellenségei, azok *a vallás dolgában rendesen amúgy sem érnek* igen sokat. Nem igaz tehát, hogy nekik „a vallás kell, csak a papok nem kellenek". Éppen ellenkezőleg: nekik az *Isten* nem kell, *Jézus* nem kell, a vallás, a tiszta élet, az erkölcs, a tízparancsolat, a lelkiismeret nem kell; és *azért* nem kell nekik a pap sem, mert a pap ezt prédikálja.

Nézzünk csak körül: ki gyűlöli a papokat? Minden tolvaj és gonosztevő, minden panamista és házasságtörő, minden naplopó és más zsírján élősködő, minden népámító és iparlovag. *Becsületes embereknek soha sincs bajuk a papsággal,* legalább a buzgó, egyházias

szellemű, tisztaéletű papsággal, vagyis éppen azzal, amely az Egyház elveit és érdekeit leghatározottabban védi és képviseli.

Szent Péter azt mondja, hogy mindnyájan tagjai vagyunk a „királyi papságnak". (I Pét. 2, 5.) Nincs tehát értelme a külön egyházi rendnek.

Érdekes, hogyan lehet egyetlen homályos szentírási helyet tíz legvilágosabb más szentírási hellyel *szemben* egyoldalúan kijátszani.

A Szentírás tele van a hierarchiára vonatkozó elrendelésekkel s világosan különbséget tesz egyházi elöljárók és egyszerű hivők között, szentségosztó és lélekkormányzó egyházi föllebvalók, tanító és tanuló vagy hallgató Egyház között.

Ezzel nem lehet szembeállítani azt, hogy Szent Péter „királyi papságnak" nevezi az egész Egyházat. Bizonyos értelemben és *bizonyos fokig* csakugyan valamennyien részesei vagyunk Krisztus papságának, amennyiben valamennyien belekapcsolódunk az ő megváltói áldozatába; de nem vagyunk mindnyájan részesei a *szoros értelemben vett, hierarchikus papi rendnek,* amelyről Krisztus és az apostolok oly gyakran beszélnek.

A katolikusoknál csak a papok olvashatják a Biblát.

Teljes és tökéletes tévedés. Nemcsak, hogy mindenki olvashatja, hanem az Anyaszentegyház nagyon ajánlja is a Szentírás tanulmányozását és búcsúkkal buzdítja rá a híveket.

A katolikus Egyház csak a pápa által jóváhagyott bibliaszövegeket engedi olvasni.

Ez az állítás is összekever igaz és hamis dolgokat. A hittudománnyal foglalkozóknak s szakszerűleg felkészülteknek *mindenféle szentírásszöveg olvasására megadják az egyházi engedélyt,* még a nyilván meghamisított szövegekére is. A híveknek általában pedig *csak azt* írja elő az Egyház, hogy olyan szentírás-

kiadást olvassanak, amelyet *a törvényes egyházi hatóság jóváhagyott,* s amelyhez a szentatyákból s az egyháztudósokból vett *magyarázó jegyzetek* is hozzá vannak csatolva. Ezáltal a szent szöveg *semmiképp sem változik,* csak a félremagyarázásoknak és értelmetlenségeknek igyekszik vele elejét venni az Egyház. Hiszen maga Szent Péter írja Szent Pál leveleiről, hogy azok helyenkint „homályosak", nehezen érthetők, s a hozzá nem értők könnyen félremagyarázzák azokat. (2. Pét. 3, 16.)

Csakugyan képtelen elgondolás, hogy minden tanulatlan és illetéktelen ember a maga tájékozatlan elgondolásait olvassa bele a Szentírásba.

Hogy pedig csak egyházilag *jóváhagyott szentírási szövegeket* szabad olvasnunk, annak nagyon érthető magyarázata az, hogy az Egyház már tiszteletből is az Isten igéje iránt nem engedheti meg, hogy akárki fia-lánya, esetleg *tudatos szédelgők és szöveghamisítók* is, kényük-kedvük szerint hamisíthassák a Szentírást vagy olyan szabadon „fordítsák", ahogy nekik tetszik. Hiszen Luther Márton is önkényesen *belejavított a Szentírásba,* mikor a „hit üdvözít" helyett önhatalmúlag azt írta: *„egyedül* a hit üdvözít". Az ilyen tréfákkal a Krisztus rendelte egyházi tanítótekintélynek nemcsak joga, hanem *szent kötelessége is szembehelyezkedni.* Elvégre a magyar törvénykönyvet sem írhatja át akárki csak úgy a maga kedve szerint; hát még az Isten szavát, a Szentírást!

A faji világnézet nem bántja a vallást, csak a papságot akarja kissé félretolni az útból.

Ennek az állításnak sem az eleje, sem a vége nem igazolható. A mai újpogányság úgyszólva a maga teljességében átvette a zsidó szocializmustól a vallás- és egyházgyűlöletet. Ha hivatalosan nem vallja is be szívesen, de *minden intézkedésével támogatja a vallásellenes agitáció szélsőségeit.* Maga a paderborni érsek írta nemrég s panaszolta fel a helyi Gauleiternek, hogy mily vallásgyalázó körmeneteket rendeztek a vallás

ellenségei az érseki város utcáin: papnak öltözött alakokat vittek körül szekereken, akik kaftános zsidókkal kereskedtek, s közben illemhelyi seprűvel, mintha szenteltvízhintő lenne, vizet hintegettek jobbra-balra, míg mások erre gúnyosan keresztet vetettek magukra. Ez bizony nemcsak a papság félretolása, hanem vallásgúnyolás.

Azt a bölcseséget, hogy „nem bántjuk a vallást, csak a papokat", az újpogányság ugyancsak a vörös marxizmustól örökölte. Ott is az volt a jelszó, hogy „nem bántjuk a vallást", *„a vallás magánügy"*, s valóságban *ahol érték, ütötték,* nemcsak a papokat, hanem a *vallást is.* A kettő különben, mint minden épeszű ember tudja, a legszorosabb kapcsolatban van egymással. Ahogy nem lehet azt mondani: az orvostudományt becsüljük, de az orvosokat ki akarjuk irtani; sem azt: akarjuk a mérnöki haladást, de a mérnökökkel szóba sem állunk; sem azt: akarunk honvédelmet, de a katonákat és katonatiszteket útáljuk: épúgy nem lehet józanul azt sem mondani: a vallást akarjuk, de annak hivatott őreit, védelmezőit, terjesztőit lámpavasra szeretnők húzni.

Érdekes különben, hogy a vallás ellenségei nem a velük tartó, rossz papokat üldözik, hanem éppen azokat, akik a *legbuzgóbban teljesítik kötelességeiket.*

Akarjuk a kereszténységet, de nem a papi uralmat!

A kereszténység nem annyi, mint „papi uralom", de viszont lelkiekben a kereszténységnek csakugyan a papság az Isten-rendelte vezetője. Félrebeszélés vagy álnok cselvetés, ha valaki a kereszténységet azzal akarja erejétől s elevenségétől megfosztani, hogy azt mondja: kereszténység kell, de papság nem kell! Krisztus kell, de Egyház nem kell! Vannak, akik odáig mennek, hogy azt állítják: nem is az Egyház képviseli az igazi kereszténységet, hanem ők, az újpogányok; ők Krisztus igazi hívei és követői, nem pedig a papok s az egyházhű keresztények.

Erre egyszerű a felelet: *ahogy vallás nincs Isten*

nélkül s kereszténység nincs Krisztus nélkül, úgy *Krisztus sincsen Egyház nélkül,* mert az Egyházat Krisztus alapította.

Csak nem annyit jelent ez, hogy a papság egyenrangúsítja magát Krisztussal?

A törvényesen rendelkező állami tisztviselő, az ítéletet kimondó bírósági elnök, vagy a csapatot vezénylő katonatiszt szintén nem „azonosítja magát" a magyar állammal, nem „egyenrangúsítja magát vele" s mégis, aki vele szembehelyezkedik, az a magyar állammal helyezkedik szembe. Krisztus Urunk kifejezetten azt mondotta apostolainak, tehát az első papoknak: „Aki *titeket* hallgat, *engem hallgat,* s aki *titeket* megvet, *engem vet meg*".

A papolásból és imádkozásból azonban nem élünk meg.

Egyedül abból persze nem. De vajjon azt mondja-e az Egyház, hogy csak imádkozzunk és egész nap csak prédikációt hallgassunk? Nem azt az elvet hirdeti-e, hogy Ora et labora? „Imádkozzál *és dolgozzál!*" A Szentírás is azt mondja, hogy *aki nem dolgozik, ne egyék!*

Nem kell attól félni, hogy a kereszténység majd talán semmittevésre és naplopásra tanítja az embereket! De amint helytelen dolog lenne, ha valaki *csak* imádkoznék, époly helytelen, ha valaki *csak* dolgozni akarna, csak a földi javakat hajszolná s a mellett elhanyagolná Istent, az erkölcsi törvényt s a lelke üdvösségét.

Az ember testből és lélekből áll. Egészséges ember csak az lehet, aki sem a testét, sem a lelkét el nem hanyagolja. Ugyanígy a nemzet is csak akkor fejlődik egészségesen, ha egyfelől anyagi és állami életét, másfelől *szellemi és erkölcsi* növekedését arányosan műveli.

Az Egyháznál mindig az a veszély, hogy az államnak fölébe akar kerekedni. Ezért van az, hogy az Egyházat számos államban kiszorították a nemzeti élet irányításából.

Ahol ezt tették, *nagyon rosszul tették,* és sok esetben utóbb meg is bánták ezt a viselkedésüket s az Egyházat ismét visszahelyezték jogaiba. Napoleon is először Isten és vallás nélkül akart kormányozni s a pápát börtönbe cipeltette, de később belátta, hogy tévedett, kibékült a pápával s kijelentette, hogy „olyan népet nem lehet kormányozni, amely nem hisz Istenben".

Hogy az Egyház az állam feje fölé akarna kerekedni, *értelmetlen beszéd.* Az Egyház igenis *támogatni* akarja az államot s csakugyan *pótolhatatlan szolgálatot tesz neki* azzal, hogy olyan erkölcsi értékeket termel és ápol a polgárok szívében, amelyekre az államnak szüksége van s amelyeket az *a maga erejéből megteremteni nem tud.* Viszont az Egyház a maga területén, vagyis a hitéletet s keresztény erkölcsöt érintő kérdésekben igenis megköveteli azt *a szuverén szabadságot,* amely *őt isteni jogon megilleti.* Ezt persze az Egyház ellenségei úgy nevezik, hogy fölébe akar kerülni az államnak. Holott ez nem fölébe-kerülés, hanem *párhuzam és nemes barátság.*

Az Egyház fölébe akarna kerekedni az államnak? Talán inkább fordítva történt ez nem egyszer az újkori történelemben. Éppen az államhatalom akart számos esetben az *Egyház fölé kerekedni,* amikor még a lelkiek terén is, sőt egyenesen az egyházi élet irányításában *magához akarta ragadni a legfőbb szerepet.* Az újkori egyháztörténelem tele van ilyen állami túlkapásoknak s az Egyház nyers elnyomásának eseteivel.

Az állam mint végső jogforrás az Egyház fölött áll; hiszen az Egyháznak is csak annyi joga van, amennyit az államtól kap.

Ez teljességgel elavult, liberális jogelmélet, amely tökéletesen *téves alapokon áll.* Valamikor az állami mindenhatóság babonájának hirdetői s a jogpozitivis-

ták csakugyan azt állították, hogy az állam minden jognak kizárólagos forrása a földön. Ez azonban nem igaz. Vannak emberi jogok, amelyek *minden állami jognál mélyebbek, szentebbek s tőle függetlenek,* amelyek akkor is megilletnék az embert, ha államon kívül élne. Igy pl. minden embernek természetes, Istentől nyert, alapvető joga van a saját életére, emberi méltóságának őrzésére, lelkiismerete s az erkölcsi törvény követésére, s ez a joga minden állami hatalomtól teljesen független. Ugyancsak egyenesen a Teremtőtől, nem pedig az államtól ered az ember ama joga, hogy családot alapíthasson, gyermekeket hozhasson a világra s azokat saját lelkiismerete szerint nevelje. Nemcsak *állami jog* van, hanem van *isteni jog* is, mégpedig kétféle: *természetes és tételes.* Mindkettő tökéletesen független az állami jogtól.

Az Egyház épúgy szuverén testület és époly önálló jogforrás, mint az állam. Az állam szuverén a maga területén, a földi jólét s a földi jogbiztonság külső kiépítése terén; az Egyház pedig a maga területén, a vallási és lelkiismereti kérdésekben. Az Egyház *egyenesen Istentől nyerte jogait* s azoknak gyakorlásában *semmiféle földi hatalomnak nincs alárendelve.* Amint azonban az Egyház Isten parancsa szerint arra tanítja és kötelezi híveit, hogy az állami törvényeket tartsák tiszteletben, ha azok az isteni törvénynyel nem ellenkeznek, ugyanúgy az államnak is kötelessége, hogy *tartsa tiszteletben az Egyház jogait,* amelyeket az nem tőle, hanem egyenesen *Krisztustól* kapott.

Valamikor hasznos lehetett az Egyház közeli bevonása az akkor még kezdetleges állami életbe, de ma jobb lenne, ha az Egyház nem ártaná magát bele a világi és állami ügyekbe.

Megengedjük, hogy régente az egyháziak állami közreműködésére sokkal nagyobb mértékben volt szükség, mint manapság. Hiszen eleinte úgyszólva csak a papok képviselték a legtöbb országban a műve-

lődést és a tudományt, s előfordult, hogy nagy királyok s hadvezérek még a nevüket sem tudták leírni. Azonban ha ma szűkebbre szorítkozik is az egyháziak állami szereplésének szükségessége, az Egyház és az állam viszonya *lényegében sehogy sem változott meg.* A kereszténység ma époly szükséges alapja minden erkölcsi jellegű társulásnak — s így az államnak is —, mint valaha, sőt ma talán még különösebben. Ma, az erkölcsök lazulása, a családi élet felbomlása, minden jog és tekintély aláaknázása, az állambomlasztó marxista és anarchista eszmék terjedése idején az államnak kétszeresen *szüksége van a kereszténység erkölcsi támaszára* s nemzetépítő munkájára. Aki ilyen körülmények közt az Egyház közreműködését nem fokozni, hanem inkább csökkenteni akarja, az egyenesen vak s a *nemzet ellensége.*

Azért mégsem helyes, ha a papok politizálnak.

Mindenekelőtt: más dolog, hogy a *papok* politizáljanak-e és más kérdés, hogy a *kereszténységnek* és az Egyháznak a nemzet életében legyen-e irányító és döntő szava.

Ami a papok politizálását illeti, az Egyház maga is csak nagy megszorításokkal és inkább csak kivételesen engedi meg egyes papjainak a rendszeres politikai szereplést. Ahhoz pl., hogy egy pap képviselőnek lépjen fel, az egyházi törvények szerint az illető saját püspökének és azonkívül még ama terület püspökének engedélye is szükséges, amelyben a papi jelölt fellép. Ha pedig egy pap-politikus visszaél politikai befolyása eszközeivel, a püspöknek joga és kötelessége őt rendre inteni, esetleg a politikától el is tiltani. Ezt a főpásztorok szükség esetén meg is teszik. Anyi bizonyos, hogy általában jobb, ha a papok aktív napi politikával nem foglalkoznak, kivéve akkor, ha ezzel a népnek s az Egyháznak nagy szolgálatot tehetnek.

Viszont kétségtelen, hogy voltak papi politikusok, akik közéleti működésükkel *rendkívül hasznos szolgá-*

latokat tettek nemcsak az Egyháznak, hanem a hazának is. Hollandiában pl. az azelőtt teljesen elnyomott katolikusok egyenjogúsítását egy pap-politikus, Schaepman prelátus vívta ki, s a háború után is a forradalom veszélyét ugyancsak egy pap-politikus, Nolens prelátus hárította el Hollandiától, amivel a protestáns királynőnek s az egész nemzetnek háláját érdemelte ki. Seipel prelátus mint osztrák szövetségi kancellár ismételten megakadályozta, hogy Ausztria a bolsevizmus karjaiba süllyedjen. Nálunk Prohászka Ottokár és más egyháziak közéleti téren is nagy szolgálatokat tettek a nemzetnek.

Ebből persze nem következik, hogy ne akadtak volna esetek, amikor jobb lett volna, ha egyik-másik pap-politikus inkább megmaradt volna szűkebb hivatása mezején s nem bocsátkozott volna le a politika arénájára. Nagy hiba, ha egy pap olyan politikát folytat, amellyel megosztást okoz a hívek közt s meggyűlölteti a papi reverendát. Pártpolitikával a pap csak akkor foglalkozzék, ha erre éppen a keresztény és katolikus érdek szinte kötelezi, s amikor ez a politizálás nem sodorja veszélybe a pap első feladatát, a lelki élet gondozását.

Sokan azonban azért szónokolnak a papok állítólagos politizálása ellen, mert a pappal együtt a *kereszténységet magát is ki szeretnék rekeszteni a nemzeti élet irányításából,* vagy mert a papot rosszabbnak tartják, mint akit bármely polgári jog is megillethet. Kissé különös dolog, ha valaki éppen csak Krisztus papjától tagadná meg azt a jogot, amit a legszerényebb műveltségű állampolgárnak is megadunk.

Nagyon helyesen teszi az állam, ha a politikai katolicizmust kiszorítja a közéletből.

Ezt nem is csak egy európai állam teszi, hanem több is megtette már, kezdve az orosz szovjeten. A „politikai katolicizmus" az Egyház ellenségei ajkán csak *ravaszul kieszelt jelszó,* amellyel nemcsak a poli-

tikai katolicizmust, hanem minden katolikus szabadságot gúzsba akar kötni, gyűlöletet szít az Egyház ellen, hithagyásra szólítja fel a tömegeket, megöli a katolikus sajtót s egyesületi életet, elfojtja a lelkiismereti szabadságot, megszünteti a katolikus iskolákat és egyetemeket s béklyóba szorítja a katolikus nevelést. A „politikai katolicizmus" jelszava ezeknek az embereknek ajkán *közönséges hazugság.*

Akár a „politikai katolicizmus" címen azonban, akár bármiféle más címen: *senkinek sincs joga az Egyházat szinte új katakombákba zárni s a nyilvános életből kirekeszteni.* Nem igaz, amit már a marxisták is szerettek hangoztatni: a vallás csak magánügy. A vallás magánügy is, de *közügy is,* mégpedig *elsőrendű közügy.* S a keresztény életfelfogásnak megfelelő helyet és jogot kell biztosítani a nemzeti életben is, a családban, az ifjúság nevelésében, a sajtóban és egyesületi életben, a törvényhozásban s az államvezetésben. Isten nemcsak a templomokban s a gyermekszobákban úr, hanem a közéletben is s Krisztus elveit a társadalmi életben is érvényesíteni kell. Aki két világot szeretne felállítani: egyet a templomokban, ahol az Istent imádják, és egyet a közéletben, ahol az újpogányság elveit viszik diadalra, az nemcsak Istent akarja lefokozni, hanem a keresztény polgárokat *elviselhetetlen lelki kényszerhelyzetbe s lelkiismereti bonyodalmakba akarja szorítani.*

Vannak persze, akik arra hivatkoznak, hogy hiszen ők nem üldözik a vallást, náluk mindenkinek megmarad a szabadsága, hogy úgy imádkozzék, ahogyan akar. Ez azonban csak a gyenge ítéletűek megtévesztését célzó *mellébeszélés.* Az orosz szovjet is fennen hirdeti, hogy nála nincs vallásüldözés, sőt teljes a vallásszabadság. Hirdeti ezt ugyanakkor, amikor ezerszámra gyilkoltatja le vagy viszi rettentő északvidéki fegyenctelepekre az Egyház szolgáit és híveit s vérengző terrorral nyomja el már évek óta a vallási élet minden megnyilatkozását. Ettől a nyers erőszaktól

azonban csak fokozatilag különbözik, ha valahol nem mészárolják ugyan le a vallás papjait és híveit, de *úgy bánnak velük, mint gonosztevőkkel s a haza ellenségeivel* s ezer úton-módon gáncsolják el a vallásos élet minden komolyabb megmozdulását.

Hogy ezt az egyházüldözést cifra jelszavak mögé bujtatják s csak holmi „politikai katolicizmust" emlegetnek, csupán azt bizonyítja újból, ami egyébként régi igazság, hogy az Egyház üldözői és ellenségei, mint már a hitehagyó Julián tette, *nemcsak a nyers erőszak, hanem a félrevezetés fegyvereit is fegyvertárukba iktatták.*

Használ-e a népeknek az Egyház közéleti szereplése?

Ha egyes visszaéléseket mellőzünk, igenis jelentékenyen használ. Magyarország történetének *legszebb lapjait* tölti be a vallás és hazafiság testvéries ölelkezése s ezzel együtt az Egyház áldásos közéleti működése. Nálunk maga az Egyház volt Szent István óta a keresztény államiság s a magyar függetlenség *legfőbb őre.* II. Szilveszter pápa magával a koronaküldéssel azt az erős szándékát akarta kifejezésre juttatni, hogy Magyarországot *minden más hatalomtól független,* önálló keresztény királyságnak akarja látni. Ugyanez a szándék nyilvánult meg a magyar nemzet legválságosabb történeti korszakában, a *török veszedelmek* idején. Hunyadi János hálásan írja III. Kálixt pápának, hogy az egész világon egyedül Őszentsége az, aki Magyarország fennmaradását és függetlenségét igazán szívén viseli. S mindnyájan tudjuk, hogy mit tettek Magyarország érdekében a *pápák követei* és küldöttei, egy Kapisztrán Szent János, Burgio, Buonvisi és Avianói Márk, főleg pedig *XI. Ince pápa,* akinek legelsősorban köszönhetjük *Budavár felszabadulását s ezzel Magyarország megmentését és fennmaradását.* Furcsa magyar hazaszeretet volna az, amely ezeket a fönséges tényeket mint a „politikai katolicizmus" illetéktelen megnyilatkozásait meg nem történteknek szeretné látni!

Ugyancsak Szent István óta az Egyház volt a magyar nemzet *szellemi művelődésének és erkölcsi kifinomulásának* legfőbb munkálója. Az Egyház és állam ezirányú barátságos együttműködését csak nemrég is meleg és szinte irígykedő hangon ismerte el a budapesti Eucharisztikus Világkongresszus nem egy külföldi látogatója s ugyanezt a testvéri együttműködést fejezte ki nemesveretű szavakban Magyarország kormányzója a Pacelli bíboros-legátus tiszteletére adott fogadóestén. Csakugyan a kereszténység mérhetetlen szolgálatokat tesz az államnak a polgárok *lelkiismereti nevelésével.* Valóságos *öngyilkosság* lenne az állam részéről, ha e szolgálatok értékét fel nem ismerve, bizonyos jelszavak kedvéért ki akarná űzni az Egyházat a közélet teréről.

A modern *szociális feszültségek megoldására* is eddig a legértékesebb irányelveket az Egyház állította fel, nemcsak a Rerum novarum és a Quadragesimo anno körlevelekben, hanem számos más pápai megnyilatkozásban is, valamint olyan hatalmas szociális apostolok síkraállításával, minő pl. Ketteler püspök, Kolping Adolf, Windthorst és De Mun, Don Bosco, Manning bíboros vagy Prohászka Ottokár voltak.

Ne felejtsük, hogy *Krisztus Urunk maga* nemcsak a templomban prédikált, hanem úton, téren, városon és falun, a hegyen és a Generázeti-tavon s azt mondta, hogy az ő tanait *még a háztetőkön is hirdetni kell.* Szent Pál az athéni agorán, az athéni politikai élet középpontjában is hirdette a kereszténységet. Nemcsak a katakombák világa Krisztusé, hanem az egész emberi társadalom.

Ma szociális reformok kellenek, azt pedig a kereszténység nem adja meg.

Tegyünk különbséget! A szociális reformok törvényes *végrehajtására* elsősorban csakugyan az állam és nem az Egyház hivatott. De a reformok *erkölcsi alapjainak, megállapítása, azok sürgetése* s a polgároknak

a szükséges reformok megvalósítására való sarkallása és kötelezése igenis elsősorban az *Egyház feladata* s az Egyház ennek a feladatnak minden más tényezőnél erőteljesebben meg is felel.

Mit tett a szociális reformok terén a *liberális államhatalom?* Maga is a kapitalista téveszmék szolgaságába süllyedt s engedte proletárrá alacsonyodni a szegény dolgozók tömegeit, engedte magasra felburjánozni a kapitalista túlkapásokat s a gyengébbek könyörtelen kihasználását. Mit tett a liberális állam a *marxista téboly megelőzésére* és sokáig *csak megfékezésére is?* Az Egyháztól elszakadt liberális államvezetés lassankint a *kommunizmus pokla felé kergette a félvilágot.* Egyedül az Egyház hirdette a helyes megoldást, amikor már egy félszázaddal ezelőtt kiadta az első nagy szociális enciklikát a munkásság védelmében: XIII. Leó pápa Rerum novarum körlevelét. És egyedül a kereszténységnek volt meg mindenkor az a szellemi és erkölcsi ereje is, hogy bátran odalépjen a *hatalmasok s gazdagok elé* s épúgy hirdesse nekik a szociális igazságosság és szeretet törvényeit, mint ahogy a munkásságot és szegénységet óvta a céltalan és törvénytelen kilengésektől.

Szent István az egyházi vagyont az állam vagyonából alapította, az tehát ma is az államé.

Ennek a mondatnak mind a főtétele, mind a következtetése *bizonyíthatatlan és valótlan.*

Először is *nem áll,* hogy Szent István az egyházi vagyont *állami vagyonból alapította.* Hiszen állami vagyonról akkoriban *még beszélni sem lehetett.* Ő a *saját törzsi* vagy *családi* vagyonából hasított ki bizonyos részeket az Egyház számára. Olyan részeket, amelyekkel azt tehetett, amit akart.

De másodszor: még ha állami vagyonból alapította volna is az egyházi vagyont, ezzel ennek tulajdonjoga az alapítványra és annak kezelőjére, az *Egyházra szállt* át s így az semmiféle formában többé *nem az*

államé és nem is a királyé, hanem az Egyházé. Bizonyos felügyeletet gyakorolhat felette a király mint főkegyúr, de az egyházi vagyon époly sérthetetlen és még szentebb, mint bármely más vagyon.

Harmadszor: meg kell jegyezni, hogy mindenfajta vagyon között az államnak is és a népeknek is az *egyházi vagyon hajt legtöbb hasznot,* mert az *közcélú vagyon* s annak fenntartása *elsőrendű közérdek.* Hiszen mesebeszéd és félrevezető jelszó, ha bizonyos elemek az egyházi vagyon helyett állandóan *„papi* vagyont" mondanak, mintha annak célja pusztán a papok és főpapok mérhetetlen gazdagítása lenne. A valóságban ez az egyházi vagyon *rengeteg kulturális, iskolai, karitatív és egyházi intézményt táplál* s ezáltal *tömérdek kiadástól tehermentesíti a népet és az államot.*

Mi lenne, ha egy egyházüldöző kormány az egyházi vagyont elvenné? Az lenne, hogy ettől kezdve *hihetetlenül fel kellene emelni az egyházi adókat* s ugyanakkor az államra oly *új terhek* nehezednének, amelyek nagyságban és összegszerűségben *felülmúlnák az egész elrabolt egyházi vagyont.* Igy sem a nép, sem az állam nem nyerne vele, hanem éppenséggel *veszítene.*

Az fizesse a papot és az Egyházat, akinek szüksége van rá!

Úgy van, mondjuk mi is. De hozzátesszük: *vagyis mindenki,* mert az Egyház erkölcsi munkájára, nemzetépítő közreműködésére *az egész nemzetnek, mindenegyes polgárnak szüksége van.*

Épúgy mondhatná valaki azt is, hogy „az fizesse a bírót, a csendőrt, a katonaságot, a tanítót, akinek szüksége van rá". Persze, az oktalanok és erkölcstelen emberek nem ismerik el ezeknek a foglalkozásoknak szükségességét, ahogy az iskolakerülő nebulók sem fizetnék a tanítót, ha őket kérdeznék. Ugyanígy vagyunk a papsággal. A legnagyobb igazságtalanság lenne, ha ez alól a közteher alól csak éppen a lelki-

ismeretlen és vallástalan embereket vennék ki, tehát éppen azokat, akiknek *legnagyobb szükségük volna* az Egyház erkölcsnemesítő munkájára.

Szent István az egyházi vagyont azért létesítette, hogy abból a főpapok bandériumokat állítsanak ki.

Tévedés. Szent István a honvédelmi hozzájárulást megkívánta az Egyháztól, de nem ezt tette az egyházi vagyon céljává. Szent István nem bandériumokra adta az egyházi vagyont, hanem arra, hogy az Egyház anyagi gondoktól menten s a hívek újabb megterhelésétől *függetlenül láthassa el a vallási élet szükségleteit,* az Egyház kulturális s egyéb feladatait Egyébként az Egyház ma is hozzájárul a honvédelem terheihez, mint bármely más vagyon (hadikölcsön, felszerelési hozzájárulások, mindennemű nemzeti és népjóléti adakozás és terhek viselése).

Amikor olyan szegény az ország és annyi benne a nyomorgó ember, akkor nincs értelme annak, hogy ilyen óriási vagyon legyen egy-egy egyházi ember kezén.

Ha az a vagyon és az a birtok az egyházi ember *egyéni tulajdona lenne* s azt ő egyszerűen a maga céljaira vagy rokonai gazdagítására használhatná fel, akkor ez csakugyan tűrhetetlen helyzet volna. Azonban itt ismét szem előtt kell tartani, hogy az ellenséges részen és ellenséges szándékkal „papi vagyonnak" nevezett egyházi vagyon a valóságban *nem papi vagyon,* hanem *egyházi vagyon.* Vagyis *nem egyszerűen a papoké és főpapoké,* hanem az *Egyházé.* Az Egyházi Törvénykönyv pedig szigorúan előírja, hogy az egyházi javadalom hozadékából a javadalmasnak *csak annyit szabad önmagára fordítania,* amennyi az ő állásának megfelelő „tisztes" megélhetéshez *szükséges;* a többit a javadalmas súlyos bűn terhe alatt *köteles szegénygondozásra vagy egyházi célokra fordítani.*

Csakugyan a javadalmast nemcsak az egész egyházi adminisztráció költségei terhelik, hanem *templomok, plébániák, iskolák felett kell a kegyuraságot ellátnia,* rengeteg *zárda, karitatív és kulturális intézmény fenntartásához hozzájárulnia,* úgyhogy a legnagyobb takarékosság és önzetlenség mellett is sokszor *még múlhatatlan egyházi szükségletekre sem jut.* Hány fontos katolikus vállalkozás, templomépítés, sajtókiépítés stb. marad el csak azért, mert az egyházi vagyon hozamából *nem telik* annyi mindenfélére. Az egyházi vagyon tényleges hozama is a legtöbb esetben sokkal, de sokkal kisebb, mint azt a közvélemény hiszi, s viszont sokkal nagyobb terheket visel, mint azt a közönség tudja. Nálunk pl. illetékegyenértéki adó címén az állam úgyszólván újra meg újra megvéteti a tulajdonossal, vagy legalább is újra meg újra megváltatja ezt a vagyont.

Sajnos azonban, nem lehet tagadni, hogy az egyházi javadalmasok közt akad, *aki nem követi jövedelme felhasználásában szigorúan az Egyházi Törvénykönyv rendelkezéseit* s kelleténél többet költ egyéni célokra vagy rokontámogatásra. Előfordulhat az is, hogy egyik-másik javadalmas hozzá nem értő gazdálkodással juttatja súlyos helyzetbe az egyházi vagyont. Ezek azonban *mégis inkább szórványos esetek* s ilyenkor maga a felsőbb egyházi hatóság szokott kötelességszerűen közbelépni, hogy a hibák és visszaélések megszüntettessenek. Hiba mindenütt előfordulhat, de ha a hibák miatt mindjárt az intézményeket akarjuk megszüntetni, szüntessük meg akár magát az államot is mindjárt, vagy az adózási rendszert s az állami bevételeket. Még ha *minden* visszaélést ideszámítunk is, akkor is bizonyos, hogy a híveknek és magának az államnak *sokkal nagyobb terheket kellene viselniök, ha nem volna egyházi vagyon,* mert akkor az egyházi, kulturális, iskolai és jótékonysági feladatok ellátása, amelyet ma nagyrészben az egyházi vagyon visel, mind az *állam és a hívek nyakába zúdulna.*

Az egyházi vagyon nagyrészt földbirtok, amely úgysem hoz sokat; viszont a kisemberek földéhségét csak a nagybirtok gyökeres leépítésével lehet megszüntetni.

Ha ez csakugyan így van: az Egyház bizonnyal nem zárkózik el az egyházi vagyon állagának olyan rendezésétől, amelyet a nemzet létérdeke követel, főleg ha az ilyen átrendezéssel az egyházi vagyonnak *célvagyon-jellege* kifelé is még jobban kidomborodnék. Ez elsősorban formai kérdés. Lényeges azonban, hogy az ilyen átalakítások esetén az egyházi vagyonnak *sem állagát, sem biztonságát ne veszélyeztessék,* s az egyházi vagyonhoz mint közérdeket szolgáló vagyonhoz ne legelőször, hanem inkább *legutoljára* nyúljanak.

Mégis jobb különválasztani az Egyházat az államtól! Ez a modern haladás jelszava: szabad Egyház a szabad államban.

Az Egyház és az állam csakugyan különböző dolgok s így *fogalmilag* természetesen külön is kell választani a kettőt. De ez a fogalmi különválasztás nem jelentheti azt a *jogi és valóságos egymástól-elszakadást,* amelyet a szabadkőművesség és vallásellenesség ért ezen a jelszón.

Az Egyház és állam „szétválasztása" az újkori történelemben mindig *leplezett és kendőzött egyházüldözést jelentett.* A szétválasztás címén valósággal a *levegőt vonták meg az Egyháztól.* Nem is lehet teljes szétválasztásról szó ott, ahol mind a két szuverén alakulat, az Egyház és az állam, ugyanazon a földrajzi területen mozog, ugyanazon embereket vallja polgáraiul és sokszor ugyanazon cselekményekbe kell más és más szempontból befolynia. Az iskolák terén pl. más és más szempontból egyszerre van beleszólása a nevelés és oktatás menetébe az államnak és az Egyháznak. A házasság terén a lelkiismereti szempontok az Egyházat, a polgári következmények az államot illetik. Egyháznak és államnak tehát *békésen és szoro-*

san össze kell munkálnia, nem pedig egymásról tudomást sem véve, esetleg egymás ellen dolgoznia.

Itt sem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy ez az összeműködés nemcsak az Egyháznak, hanem legalább ugyanolyan mértékben az *államnak is haszna és érdeke.* Mert hiszen minél szabadabban és erőteljesebben hirdetheti az Egyház az evangéliumot az iskolákban, egyesületekben, gyűléseken, sajtóban stb., annál gyorsabban és biztosabban jut el a nemzet is a maga boldogulásához, vagyis ahhoz, hogy minden fontos közéleti és társadalmi kérdésben az *igazság, szeretet, rend és béke szempontjai legyenek irányadók,* hogy földbirtok, gyár, bankok, hivatalok, családvédelem, kisemberek védelme stb. terén ne az önzés, kapzsiság és igazságtalanság, ne a gőg és szeretetlenség legyen irányadó, hanem a kereszténység nemes tanítása. Ma is mindenütt úgy látjuk, hogy minél több valamely ország vagy akár község vezetésében az igazi keresztény szellem, annál boldogabb a nép és virágzóbb az ország vagy a község.

A katolikus papok vizet prédikálnak és bort isznak. A legtöbb pap maga sem tartja meg, amit prédikál.

Tegyük fel egy pillanatra, hogy ez így van. Akkor is mi következik ebből? Legfeljebb az, hogy tehát a papok is elkárhozhatnak. De sehogy sem következik, hogy most már az *Isten szava, amelyet a papok Krisztus parancsolata szerint hirdetnek, nem igaz* és nem kell azt komolyan venni. Tegyük fel, hogy az orvosok jókora része dohányzik s alkoholt fogyaszt, holott elméletben minden komoly orvos méregnek tartja az alkoholt is, a nikotint is. Mi következik ebből? Hogy most már ne törődjünk az egész orvostudománnyal és egészségüggyel?

Mindenki *a maga lelkéért felelős;* a pap is! Ha a pap nem tartja meg, amit prédikál, az az ő nagy baja lesz; ha én nem tartom meg, az *nekem* fog nagy bajt okozni. Okos ember nem aszerint igazodik, hogy *más*

okosan cselekszik-e, hanem aszerint, mi a helyes és mi *a kötelessége.*

Dehát *igaz-e,* hogy a papok maguk sem hiszik vagy gyakorolják, amit hirdetnek? A papok közt csakugyan vannak téveteg, vétkes emberek. De *csak nem lehet komolyan azt mondani, hogy a papok nagy része egyáltalán nem él a vallás parancsai szerint?* Talán hibáz ebben vagy abban a pontban, de olyan papot nem igen találni, aki nem meggyőződésből hirdetné Krisztus igazságait. Sőt a papság túlnyomó többsége *magasan az erkölcsi átlagszínvonal felett áll.* A legderekabb hazafiak, leghívebb polgárok, legjótékonyabb, legistenfélőbb emberek mégis csak a katolikus *papok köréből* kerülnek ki. Még a legnehezebb papi kötelesség, a nőtlenség és tisztaság terén is, ha akadnak hibák és helyenkint néha nagyobb bűnök is, a *túlnyomó többség* mégis *csodálatos hősiességgel tartja meg* az Egyház felséges, de szinte emberfölötti önfegyelmezést igénylő követelményét s élete végéig *híven megőrzi tisztasági fogadalmát.* Aki ellenkezőt állít, az vagy tudatosan rágalmaz s egyes sajnálatos eseteket általánosít, vagy nem tudja, mit beszél, s a legmagasabb erkölcsi színvonalon álló embercsoportot könnyelműen és *igaztalanul vádolja.*

Németországban a bíróság előtt is rábizonyult a papokra a sokféle erkölcstelenség.

Talán ellenkezőleg! Az bizonyult be, hogy a papellenes hajsza a legnagyobb erőfeszítéssel, ferdítéssel, rágalmazással és gyanúsítással sem tudott több igazi hibát rábizonyítani a papokra és szerzetesekre, mint a németországi papok és szerzetesek nagy számához képest *egészen elenyésző mennyiséget.* Az egész erkölcsi pöráradat (Sittlichkeitsprozesse) éppen ellenkezőleg csak azt bizonyította, hogy az egyházellenes propagandahadjárat a legnemtelenebb eszközöktől sem riadt vissza, csakhogy a papság jó nevét és tekintélyét a tudatlan nép előtt sárba tiporja. Örök szégyene marad az illető bíróságoknak, hogy eszközül

adták oda magukat egy irányított, egyházellenes, *politikai hajszának.* Utóbb azonban a német igazságszolgáltatás is magára talált s az ártatlanul bebörtönözött papokat és szerzeteseket *bűncselekmény híján szabadon bocsátotta.* Erről persze az újpogány lapok *mélységesen hallgattak.* A német papi erkölcspörök mindent bizonyítanak, csak a katolikus papság erkölcsi alsóbbrendűségét nem.

A papi nőtlenséget csak VII. Gergely pápa hozta be a XI. században.

VII. Gergely csak felújította az idevágó ősi rendelkezéseket s fegyelemre szorította a papi nőtlenség ellen vétő papokat. De a papi nőtlenség törvényét *nem ő hozta be,* mert az már *sokkal régebben megvolt.* Már a spanyolországi elvirai zsinat (Kr. u. 300 körül) *nőtlenségre kötelezi a papságot* s bár ez a zsinat közvetlenül csak részleges zsinat volt, a papi nőtlenség törvénye Nyugaton ebben az időben már szokásjogszerűen mindig általánosabb lett. Már a niceai első egyetemes zsinaton is (325) voltak egyesek, akik ezt a törvényt az *egész* Egyházra általánosan ki akarták terjeszteni, s csakugyan, mint ezt többi közt a trullai zsinat (629) előírja, Keleten már akkor sem lehetett püspök más, mint nőtlen. Az elvirai zsinat határozatát Nagy Szent Leó pápa és Nagy Szent Gergely pápa (amaz † 461, emez † 604) már az alszerpapokra is kiterjesztette. Aki tehát azt mondja, hogy a papi nőtlenség törvényét csak VII. Gergely hozta be, az nagyfokú történeti tudatlanságot árul el.

A papi nőtlenség törvénye ellenkezik a természettel.

Ellenkezik? Kissé túlzó kifejezés. Hogy ez a törvény *nehéz* és *erősen természetfölötti* irányú: annyi kétségtelen. Éppen ezért a megtartása valóban komoly elhatározást, állandó önfegyelmet s mély lelkiséget követel. De természetellenesnek csak az mondhatja, aki felejti, hogy *Jézus is, az apostolok is nőtlenségben éltek,* s Jézus az Isten országáért önként vállalt meg-

tartóztatást *dícséri* s magasabb tökéletességnek jelenti ki (Mt. 19, 12). Hasonlókép Szent Pál mint magasabb tökéletességet *ajánlja és tanácsolja a szűzességet* (1 Kor. 7). Tehát azt *természetellenesnek nevezni keresztény alapon nem lehet.*

Ha pedig az önkéntes nőtlenség és teljes tisztaság evangéliumi tanács, méltó és illő, hogy *elsősorban a papok* adjanak benne jópéldát, annál inkább, mert ezáltal méltóbbakká is válnak a szent titkok szolgálatára, amelyre rendeltettek. A nőtlen és tisztaéletű paphoz a hívek is nagy bizalommal és tisztelettel közelednek, főleg a gyóntatószékben. Az Egyház, legalább Nyugaton, azt akarja, hogy papjai oly magas lelki életet éljenek s annyira csak az apostolkodással törődjenek, hogy földi, érzékies és családi gondokba egyáltalán ne merüljenek el. Ez az Egyháznak örök *dísze,* amelyet sok jóindulatú protestáns is dícsér és helyesel, sőt Angliában újabban az anglikán lelkészek is utánozni kezdik.

Akkor miért engedi meg az Egyház a nősülést a keleti papoknak?

Mert a papi nőtlenség magasabb *tökéletesség,* de nem *lényeges feltétele* a papi méltóság felvételének. Egyébként bizonyos korlátozások e téren a keleti Egyházban is vannak.

A házasság krisztusi rendeléséről, szentségi voltáról sehol sem olvasunk a Szentírásban.

Itt megint az *alapfeltéves hamis:* mintha csak az lehetne igaz és lehetne krisztusi rendelés, ami kifejezetten benne van a Szentírásban. Ez a hitújítók és szekták vesszőparipája, örökké ismételt tétele, de amelyben semmi igazság nincsen. Krisztus nem az egyes emberekre bízta, hogy a Szentírással a kezükben ítélkezzenek a krisztusi rendelések és kijelentések fölött, hanem az *Egyházra bízta, hogy az tanítson és vezessen, kormányozzon és megszenteljen.* Ha az Egyház azt tanítja, hogy a házasság szentség, akkor

az szentség is! És akkor magával *Krisztussal ellenkezik,* aki az Anyaszentegyházat félrelöki. „Aki az Egyházra nem hallgat, legyen neked mint pogány és vámos" (Mt. 18, 17). Valami benne lehet az apostolok rendelkezéseiben, anélkül, hogy kifejezetten benne lenne a Szentírásban; ilyen pl. a vasárnap megszentelése is a szombat helyett, vagy a gyermekek keresztelése. Ilyen a szentségek hetes száma is.

Egyébként a házasságról *elég világosan szól maga a Szentírás is,* amikor Szent Pál nyiltan szent titoknak, nagy miszterion-nak, vagyis *nagy szentségnek* nevezi a keresztény házasságot. Mégpedig azon az alapon, hogy a házasság Krisztus és az Egyház misztikus egyesülésének megszentelt képe s mint ilyen, krisztusi kegyelmek közvetítője. (Ef. 5, 22—32). Ezért is tekintette a házasságot már az ősegyház valóságos szentségnek. Tertullianustól tudjuk pl. azt az érdekes tényt, hogy már az őskeresztények gyakran *miseáldozattal kötötték össze a házasságkötést* (Ad uxor. 2, 9).

A házasság egyszerű szerződés, aminé az adásvétel. Mi értelme van annak, hogy szentségnek tekintsük?

Ezt Luther Márton állította, de ebben nem volt igaza. Itt nem jószágról, házról vagy birtokról van szó, hanem két ember szeretetteljes frigyéről arra vonatkozólag, hogy életüket egymás oldalán hűséges szeretetben éljék le s közös erővel és igyekezettel neveljék fel az Isten által nekik ajándékozandó gyermekeket. Ez tehát egy mindenekelőtt *erkölcsi jellegű kötés,* amely a lelkiismeretbe vágó kötelességek egész sorát foglalja magában. Krisztus Urunk éppen azért emelte a házasságot szentségi méltóságra, hogy mint szentség, kimeríthetetlen *forrása legyen azoknak a kegyelmi erőknek,* amelyek nélkül vallásos, erkölcsös, keresztény szellemű, békés és összhangzatos családi élet sokáig el nem képzelhető.

A keresztény erkölcsi alapon álló szentségi és felbonthatatlan házasság csakugyan 1900 éven át a népek egészséges és erkölcsös családi életének legbiztosabb

támasza volt. Maguk a protestánsok, ha nem is szentségnek, mindenesetre szent és egyházi ügynek tekintették a házasságot s azt egyházi szertartások keretében kötötték meg s kötik meg a mai napig.

Közben azonban jött a *felvilágosodás kora,* a vallásellenes szabadgondolkozásé, amely mint minden téren, úgy itt is csak arra gondolt, *miként gyengíthetné* a vallás és az Egyház befolyását a társadalomra. Hogy a családi életet is elszakítsa a vallásos gondolattól, azért erőltette keresztül a legtöbb európai államban az ú. n. polgári házasságot és a válást.

Mikép mozdítja elő a polgári házasság a vallástalanságot?

A liberalizmus kora így okoskodott: az emberek hajlamosak a házasságkötésre és a törvénytelen szerelmi viszonyokra. Nosza, tegyünk nekik engedményt. Mondjuk nekik, hogy a házasság nem örök és felbonthatatlan dolog, hanem csak addig tart, amíg a felek meg nem únták egymást; akkor, ha tetszik, elválhatnak egymástól s új házasságokra léphetnek. Hogy ezt megtehessék, ki kell mondani, hogy az állam *nem ismeri el házasságnak az egyházi, vallásos házasságot,* hanem csak az ő hivatalnoka előtt kötött polgári házasságot. Ezt aztán, ahogy kötheti, úgy fel is bonthatja az állam.

Az emberek csakugyan lépremen tek ennek a ravasz okoskodásnak. A vallástalan ujságok és politikusok nagyban ütötték a dobot mellette, mondván, hogy ez a szabadság és a haladás követelménye s hogy maradi nemzet vagyunk, ha nem követjük mi is a szabadkőműves vezetés alatt álló országok példáját.

Igy hozták be nálunk is a kötelező polgári házasságot 1894-ben s hozzá ráadásul a válási törvényt 1907-ben. Akkoriban Magyarországon igen nagy urak voltak a zsidók, szabadkőművesek és szabadgondolkodók. A vallásos elemek s főleg a katolikusok megnyugtatására vagy inkább elaltatására azt hangoztat-

ták, hogy hiszen azért, aki éppen akar, köthet egyházi házasságot *is.*

A komoly katolikusok azonban átláttak a szitán s hevesen ellenezték az új törvényjavaslatot. Sőt nemcsak a katolikusok ellenezték a házasságnak ezt az elvilágiasítását, hanem a jobbérzésű protestánsok, sőt zsidók is. Pl. Pécsy Tamás, a protestáns egyházi főgondnok, a megszavazott polgári házasság ellen való tiltakozását azzal fejezte ki, hogy *lemondott képviselőházi elnökségéről.* Az egyik zsidó főrabbi szintén hevesen ellenezte a javaslatokat. Mégis keresztülmentek azok, a szabadkőművesek és a szabadgondolkodók keresztülvitték akaratukat.

Mik voltak a polgári házasság következményei?

Az új törvények behozatala után az első években nagyon kevés ember vette igénybe a válás lehetőségét s csaknem mindenki a polgári házasságon kívül egyházi házasságot is kötött. Azonban teltek-múltak az évek, az emberek mindinkább rákaptak az újfajta szabadságra s évről-évre növekedett a válások és újraházasodások száma. 1914-ben már *több mint 14.000 magyar családi tűzhelyet döntött romba a válás.* Vagyis évente 28.000 ember szegte meg állami segítséggel azt az *esküt,* amellyel élettársának holtomiglan-holtodiglan való hűséget fogadott. *Az állam maga segítette elő az esküszegést!*

Ennek az áldatlan helyzetnek romboló következményei mind aggasztóbb formában mutatkoztak. Ki számlálná meg azokat a szegény *gyermekeket,* akik ilyképpen elvesztették a biztos, családi fészek melegét, idegenbe vetődtek, még a szüleik életében mostohák, „második számú apukák és anyukák" kezére kerültek! S ki számlálná meg, hány gyermek *nem is születhetett meg,* azért, mert a laza erkölcsű szülők, a válás lehetőségével gondolva, nem akarták, hogy a gyermek megnehezítse a válásukat s újraházasodásukat! Ki számlálná meg végre azokat a szerencsétlen *asszonyokat,* akiket néhány évi házasság után a csapo-

dár férj szépen kiüldözött az utcára, hogy egy másik nő után nézzen, vagy elvegye azt, akivel tiltott szerelmi viszonyba keveredett! Hányszor fordul elő ma is, hogy lelkiismeretlen nőszemélyek egyszerűen *elhódítják az asszonytársuk férjét a törvényes feleségtől,* főleg, ha ennek pénze és jó állása van! Fordítva is hányszor fordul elő, hogy egy becsületes, derék férj egy szép napon arra ébred rá, hogy a feleségét *más ember hódította el* s a hűtlen feleség addig kellemetlenkedik neki, addig gorombáskodik, szemtelenkedik, míg végre a férj beleún a békétlenségbe s beleegyezik a válásba... Akkor aztán a hűtlen asszony a másik férfi karjaiba veti magát... Mégpedig nem a társadalom megvetésétől sujtva s szinte a tisztességes emberek köréből kitaszítva, hanem *nyiltan, emelt fővel, állami segítséggel,* mint az új szeretőnek most már „törvényes felesége"! A szabadkőműves családrombolás *elérte a célját!*

Mit jelent a válás a gyakorlatban?

Jelenti mindenekelőtt azt, hogy a házasság nem örök hűség és sírig tartó szerelem köteléke többé, hanem *bizonytalan határidőre kötött, bármikor eltéphető, bármikor felmondható szerelmi összeállás,* amelyet nem pecsétel meg az erkölcsi kötelesség szent bélyege, sem a hűség felbonthatatlansága, sem a gyermekekért való felelős, hűséges, melegszívű gondoskodás biztossága. Itt a házasság nem erkölcsi viszony többé, hanem merőben *önösségi, érzékiségen s érdekeken alapuló, átmeneti és ideiglenes életközösség.*

Hogyan tekintsen igazán tisztelettel, odaadással s nagyrabecsüléssel a férj a feleségére s a feleség a férjére, ha nem tudja róla, ha nincs biztosítéka arról, hogy az a férfi, az a nő örökre az övé lesz és csakis és egyedül az övé?

Hogyan tekintsen a gyermek bizalommal a szülőjére, ha nem tudja, hogy holnap nem szakad-e szét köztük a legbensőbb kötelékek szent kapcsolata, hogy holnap ez az otthon, ez a családi szentély nem hull-e

darabokra, amiben a legfőbb vesztes mindig ő lesz: a gyermek?

Hogyan nevelje a gyermekét az a szülő helyesen, aki maga sem tud uralkodni csapongó, romlott vágyain, aki a vállalt kötelességét vakmerően felrúgja s a gyermekeinek rossz példát mutat a gyűlölködésre, hűtlenségre, szeretetlenségre, esküszegésre?

De ha egyszer á házasfelek nem szeretik többé egymást? Ha pokol egymás mellett az életük!

Ha mint Ravasz László modta: a házasságból kihal a lélek?

Egyoldalú okoskodás! Hát gondoskodjanak róla a házasfelek, hogy ne legyen pokol az életük s ne haljon ki az esküvel megszentelt frigyből a lélek s a szeretet! *Szeressék egymást úgy, ahogy megígérték* és *esküvel ígérték egymásnak!* Micsoda kereszténység az, amely azt vallja, hogy a gyűlölködésnek *szabad teret kell engedni?* Vagy amely nem meri a szeretet kötelességét mindenáron megkövetelni? Amely nem vallja, hogy még ha egyik fél vét is a másik ellen, a békét mindenáron *helyre kell állítani?*

Ha belőlem „kihal a becsületesség lelke", vajjon akkor már szabadon lophatok és garázdálkodhatom?

Vajjon keresztény okoskodás-e ez: kérem, nekem a törvény megtartása nehéz, nekem az pokol, ha nem lophatok, rabolhatok, paráználkodhatom? Nem a gonosztevők beszélnek így? Micsoda mentség ez? *Végy erőt magadon,* gondolj az Istenre, légy szeretetteljes és türelmes, tudj engedni s megbocsátani s akkor a *legnagyobb ellentéteket is el lehet simítani!*

Azonban éppen az a helyzet, hogy a házas hűség megtartása sokszor azért nehéz és nagyon sok házasság azért lesz „pokollá", *mert* a válás meg van engedve! Mert a házastársak tudják, hogy csak *jól össze kell veszni* s akkor fel is út, alá is út! Hiszen ez maga is folytonos *csábítás a hűtlenségre és az összeveszésre!* Ahol nincs válás (ahogy apáinknál sem volt 1900 esztendőn át, vagy Olaszországban máig sincs!), ott az

emberek *nem veszekednek annyit,* vagy ha összevesznek, megbékélnek, mert tudják, hogy *úgysem lehet elválni* s mással állni össze! Ahol azonban a gonosznak utat nyitnak, mint nálunk, ott az emberek sokkal könnyebben lépnek rá a rossznak útjára, mint ahol ezt isteni és emberi törvények egyaránt tiltják s társadalmi megbélyegzés követi a törvény ellen vétőket!

Ha ez így van, miért nem viszi keresztül a hatalmas katolikus Egyház, hogy legalább a katolikusok számára töröltessék a polgári házasság és válás?

Éppen ezt célozta Serédi bíboros-hercegprímás ismert javaslata. Ám ne legyen az egyházi házasság államjogilag kötelező, de az egyházilag megkötött házasságok maradjanak annak az egyházi fórumnak alárendelve, amely előtt önként köttettek. Ezzel senkin erőszak nem esett volna. A Hercegprímás javaslata azonban a protestáns egyházfők ellenállása folytán máig sem került tárgyalásra, pedig a protestánsok jogait sehogy sem érintette volna.

Az állam önmaga ellen vétene, ha a polgári házasságot megszüntetné!

Ellenkezőleg! Az állam önmaga ellen vét, ha a polgári házasságot erőlteti. Mert ezzel hozzájárul ahhoz, hogy a nemzet *alapvető sejtje,* a család, a *belső gyengülés útjára kerül.* Egészséges családi élet: egészséges nemzeti élet. Ahol a házasság szentségét kikezdik, ott a közerkölcsiség tapasztalás szerint egyre alábbszáll s ennek többi közt éppen az állam issza meg a levét.

De azért is árt magának ezzel az állam, mert hiszen *aláássa vele a polgárok lelkiismeretét.* Rászoktatja az embereket arra, hogy az Isten törvényét, a lelkiismeret parancsát s az eskü ki lehet és ki kell játszani! Mégsem keresztény államhoz méltó szerep, hogy az embereket a vallásuk megvetésére, törvényeinek lábbal taposására csábítsa, esküjük megszegésében segédkezzék! Márpedig minden felbomlott házasság, főleg ka-

tolikusok között, s főleg minden új „házasságra"-lépés az evangéliumi erkölcstörvénybe ütköző cselekedet.

Felháborító, hogy Szent István országában *maga az állam csalogassa az embereket katolikus vallásuk törvényeinek megszegésére* s még ki is jelentse: az egyházi házasság semmis, a szentségi házasság semmis, annak nincs semmi államjogi hatálya! Ha én, az állam felbontom a házasságot, akkor mindenki bátran köthet új házasságot! Ha az állam ezt mondja, akkor hadat izen a keresztény erkölcstörvénynek s főleg mélyen sérti a katolikus vallási érzületet. Ezzel persze a századforduló szabadkőműves vitézei nem törődtek! Nekik éppen azért kellett a polgári házasság, hogy a vallást gyengítsék az emberek szívében. De a mai *keresztény* Magyarország vezetőinek ezt a szégyenfoltot egy napig sem volna szabad megtűrniök a magyar törvénykönyvben.

És még egyet! Az állam tiszteletben tartja az *esküt,* ő maga is számos esetben esküt követel, az esküszegést pedig súlyosan *bünteti.* Azonban, hát a házasságban *nem eskü alatt ígérünk-e hűséget az élettársunknak?* S most jön az állam s azt mondja: ezt az esküt *nem kell megtartani!* Hát ha egyik esetben nem szent dolog többé az eskü, miért legyen szent a másik esetben? Az államnak semmiesetre sincs joga az esküszegést helyeselni s arra a törvényesség pecsétjét ütni!

A házasság szentségét lábbal taposó szabadkőműves törvényt *sürgősen ki kell vetni a magyar törvénytárból!*

Jézus maga is megengedi az elválást „paráznaság esetén" (Mt. 19, 9.).

A különélést igen, azt megengedi Jézus is, a katolikus Egyház is ilyen esetekben. De nem *új házasság* kötését! Ez nem ugyanaz! A házastárs életében kötött új frigyet Jézus a leghatározottabban *paráználkodásnak nevezi, kivétel nélkül* (Mt. 19, 6 kk., Mk. 10, 11 k.). Hasonlókép Szent Pál ismételten kijelenti, hogy a férj

vagy feleség életében kötött második összeállás egyszerű házasságtörés és csak a törvényes hitvestárs *halála* esetén nem házasságtörés az új házasság (Róm. 7, 2; 1 Kor. 7, 10 k.).

De a katolikus Egyház jó pénzért maga is felbontja a házasságokat.

Ez soha, *egyetlenegy esetben sem történt;* erre nézve hiába keresnénk bizonyíték után! A pénz itt egyáltalán nem játszik szerepet. Csak az irodaköltségek megtérítését, más esetekben pedig a diszpenzációi díjat kell megfizetni s hogy ez a gazdagoknál magasabb, a szegényeknél alacsonyabb, csak magától értetődő és helyeselhető. De hogy az Egyház igazi, érvényesen megkötött és befejezett házasságot valaha is „felbontott volna", egyszerű *valótlanság.* Igenis, megokolt esetekben kimondja az *érvénytelenül* kötött házasság jogi és szentségi *semmisségét.* Amikor t. i. be lehet bizonyítani, hogy a házasságot valamely bontóok ellenére diszpenzáció nélkül kötötték, tehát a házasság elejétől fogva *semmis volt,* akkor az Egyház kimondja a semmisséget, az érvénytelenséget. De ez nem *felbontás,* hanem csak az amúgyis fennálló érvénytelenség hivatalos megállapítása és *kimondása.*

Ugyanolyan ez a különbség, mint ahogy más dolog, ha a hatóság valakitől elveszi azt, ami az övé, vagy pedig: csak kijelenti a jogtalanul birtokolt jószágról, hogy az soha nem volt az illetőé. Ezzel nem bont fel meglévő tulajdonjogot, hanem ellenkezőleg: a fennálló állapotot nem ismeri el s ezt jogi kifejezésre juttatja.

1918 előtt érvényesek voltak nálunk a reverzális nélkül kötött vegyesházasságok, most már nem érvényesek. Hát igazság ez?

Ugyanígy mondhatnók az állami törvények terén: 1939 előtt nem volt érvényben Magyarországon a zsidótörvény s most érvényben van: lehet-e erre azt mon-

dani, hogy igazságtalanság? A törvényes hatóság törvényes intézkedései csakugyan megváltoztatják az előbbi jogállapotot. Ez így van az egész világon.

1918 előtt a vegyesházasságoknak nemkatolikus pap előtt való megkötése *nem volt bontó akadály*, azután pedig bontó akadállyá tette az erre illetékes egyházi főhatóság. Tehát ma bontó akadály, ami azelőtt nem volt az. Erre az intézkedésre az Egyháznak megvoltak a maga nagyon súlyos okai s azokat, mint pl. az állami életben is minden törvényes rendelkezést, tisztelettel tudomásul kell vennünk. Az Egyháznak kétségtelenül joga van bontó akadályokat felállítani s azokat belátás szerint módosítani vagy megszüntetni.

Miért kellett a reverzálist megszigorítani?

A reverzális nélküli vegyesházasság 1918 előtt érvényes volt ugyan, de *tilos volt*, épúgy, mint ma. A lényegben tehát nem történt változás. Mivel azonban a puszta tilosságot sok hanyag katolikus egyáltalán nem respektálta, azért az Egyház visszatért az *eredeti* és *ősi* álláspontra, vagyis a tilosságot érvénytelenséggel is hangsúlyozta, mint ahogy ez az egész világegyházban így van. A *Lonovics-Lambruschini-féle kivételezés károsnak bizonyult*, mert hitközönyre s az egyházi törvények megvetésére vezetett s azért *vissza kellett vonni*. Ebből sérelmet faragni csak úgy lehet, ha valaki a maga protestáns vagy hitközönyös álláspontját az Egyházra is rá akarja erőltetni. Az Egyház annakidején elment az engedékenység végső határáig, de aztán látta, hogy a túlzott engedékenység bajt okoz s azért visszaállította nálunk is az általános egyházi törvényt.

Ha egyesek azt hiszik, hogy ezen majd némi türelmes kiabálással újabb változtatást lehet kicsikarni: *tévednek*. Az Egyház nem a kiabálások szerint szokta megválogatni elvi álláspontjait.

Azért lehetek vallásos, ha nem vagyok is egyházilag megesküdve.

Igen, lehetsz, de akkor *állandó ellentét van a vallásosságod és a cselekvésed között.* Vallásos vagy talán abban, hogy imádkozol és misére jársz, de nem vagy vallásos abban, ami még ezenkívül is kellene, hogy Istennek és az ő Egyházának súlyosan kötelező törvényeit megtartsad. Enélkül pedig vallásosságod keveset ér s nem őriz meg téged az örök kárhozat veszedelmétől. „Nem mindaz, aki mondja nekem: Uram, Uram! megyen be mennyek országába, hanem aki *Atyám akaratát cselekszi,* ki mennyekben vagyon, *az megyen be mennyek országába"* (Mt. 7, 21).

Sokan élnek ma csupán polgári házasságban s mégsem rossz keresztények.

Bizony, rossz keresztények, ha tudatosan szembehelyezkednek Isten parancsaival s az ő Egyházának törvényeivel! Az, hogy sokan járnak a kárhozat útján, nem új dolog; maga az Úr Jézus is hangoztatta ezt már. Azért mondta, hogy: „Törekedjetek a szűk kapun bemenni, mert mondom nektek, sokan akarnak majd bemenni, de nem tudnak" (Lk. 13, 24). Aki a tömeghez igazodik, a tömeggel vész el.

Nem mindig sikerül egyszerre megtalálni az igazán megfelelő élettársat.

Ezen az alapon hát akár hetenkint csereberélhetnők a férjet-feleséget! Ötvenet is végigpróbálhatnánk, mint ahogy a dinnyét keressük-válogatjuk a piacon! Mi volna ez más, mint pogány és durva *soknejűség?* Hová lenne ilyképpen a női tisztesség, a személyiség megbecsülése, a futó próbafrigyekből született gyermekek jövője, biztos, családi nevelése? Nem mindig sikerül a házasság? Ez igaz, de csak ott, ahol az emberek — talán éppen a válás lehetőségében bízva — hűbelebalázsmódra állnak össze. Tessék jól kinézni s meg-

nézni azt, akivel össze akarjuk kötni a sorsunkat; ne tessék csak a jó állásra, hozományra, jövedelemre, szépségre és külsőségekre nézni, akkor majd nem lesz oly könnyen később sem csalódás. Ha pedig mégis lenne: arra való a keresztény önfegyelmezés, az imádság, a szentségek, hogy *legyen erőnk a kevésbbé sikerült lépés következményeinek elviselésére.* Jólelkű ember ilyenkor inkább tűr és fegyelmezi magát, semhogy a hitvestársat, gyermeket, otthont, szentséget, esküt felrúgja s olyan új frigyet keressen, amely a Szentírás szerint *közönséges házasságtörés.*

Nem mindig sikerül a házasság? Gyakran nagyon is sikerül, de *később,* tán évek multán, valamelyik félt elvakít egy új szenvedély, érdek vagy más nemtelen körülmény. Ha ilyenkor a kísértés arra is hivatkozhatik: „nézd, elválhatsz, új házasságot köthetsz", a nemtelen szenvedély elhatalmasodik s a *jól indult házasságot is megmérgezi.* Már ezért sem szabad a romlásnak kaput nyitni a válás és új házasság megengedése által!

A fajfenntartás érdekében „becstelen minden asszony, aki nem szül gyermeket a világra", akár van férje, akár nincs. Nincs különbség „törvényes" és „törvénytelen" gyermek között.

A fajimádó újpogányoknak ez a rettentő és barbár elve minden női és családi erkölcsnek teljes felfordulását jelenti, olyant, aminőtől bizonyos kezdeti ingadozás után még az orosz szovjeterkölcs is visszaborzadt. Hiszen ez az elv egyenesen oltárra emeli a szabadszerelmet, melytől még a vad népek legtöbbje is irtózattal fordul el!

A törvényes és törvénytelen gyermek közt igenis nagy a különbség, nem ugyan a gyermek, hanem *eredete és szülei tekintetében.* Ahol ezt a különbséget nem tartják fenn, ott tapasztalás szerint a szabadszerelemnek nyitnak tág kaput.

De a gyermeket nem volna szabad azért büntetni, amiért a szülei vétkeztek.

Nem is. A törvénytelen gyermeknek is megmarad *minden emberi joga* és szabadsága; csak azokkal a *kiváltságokkal* nem rendelkezhetik, amelyek törvényes szülők gyermekeit, mint ilyeneket illetik. Ezért szemforgatás, ha valaki a törvényt és a társadalmat teszi felelőssé a törvénytelen gyermekek hátrányaiért, nem pedig azt a könnyelmű szülőt, aki törvényes házasságon kívül hozza világra a gyermekét. A társadalom igenis jól teszi, ha minden eszközzel iparkodik visszariasztani a könnyelmű embereket attól, hogy házasságon kívül s így minden komoly erkölcsi megkötöttségen kívül hozzanak gyermekeket a világra. Úgyis ijesztő a társadalmi erkölcstelenség terjedése; még csak az kellene, hogy *újabb és újabb könnyítést nyujtsunk a szabadszerelemnek!*

Ennek a szigornak eredménye, hogy sokan a születendő gyermeket egyszerűen „elcsinálják".

Lehet. Az már a bűnözők lélektana, hogy egyik bűnt a másikkal tetézik és iparkodnak eltüntetni, mint a tolvaj, aki azután hazudik is, vagy a rabló, aki a rablása érdekében még gyilkol is. De vajjon azért már engedjük-e szabadjára a rablást, nehogy a rabló esetleg még gyilkossággal is tetézze bűnét?

Mi köze az Egyháznak s az államnak ahhoz, hogy én kit szeretek s kivel élek együtt?

Az államnak igenis köze van hozzá, mert köteles a közerkölcsiséget védeni s mert az ilyen együttéléseknek polgári következményei is szoktak lenni. Még inkább van azonban az Egyháznak köze a házassághoz, mert ez lelkiismeretileg nem olyan közömbös kérdés, mintha kabátot húznék fel vagy tennék le, hanem természete szerint súlyos lelkiismereti szempontokkal s erkölcsi következményekkel van összekapcsolva; mihelyt pedig valamely dolog *lelkiismereti kérdés, az az Egyház elé tartozik.*

Elég, ha az állam szabályozza a házasságokat, mit avatkozik bele még az Egyház is?

Mintha bizony az államnak e téren több joga és illetékessége lenne, mint az Egyháznak! Az államhoz a házasság *csak a polgári jogviszonyok* s a közerkölcs védelmének szempontjából tartozik, míg az Egyházhoz *mindenestől hozzátartozik,* mint erkölcsi s mélyenjáró *lelkiismereti ügy.*

Persze, aki az Egyházat csak magántársaságnak vagy a papok érdekszövetségének képzeli, az ezen megütközik; azonban vegyék már egyszer tudomásul a tisztelt pap- és egyházgyűlölők, hogy a valóságban az Egyház Krisztus szerzése, olyan intézmény, amelyet Krisztus alapított s amelyre a hívek egész lelki és erkölcsi kormányzatát, teljhatalommal való irányítását rábízta mindabban, ami hittel s erkölccsel kapcsolatos. Hogyne tartoznék tehát az Egyház elé az, ami oly erős lelkiismereti kötelességekkel s erkölcsi szempontokkal jár, sőt nem ritkán lelki veszélyekkel is lehet összekötve, mint a házasság?

A parasztember sem fog egy igába olyan két lovat vagy ökröt, amelyik állandóan marja és rúgja egymást. Így nem szabad a házastársakat sem együtt tartani, ha egyszer nem szívelik egymást.

A különbség csak az, hogy az ember *nem ló és nem ökör,* hanem eszes lény, akinek az Isten épp azért adott észt és erkölcsi akaratot, hogy jól megválassza, kivel köti össze magát egy egész életre. Ha az emberek könnyelműen házasodnak, ám lássák és szenvedjék meg a könnyelműségük hatását! Ha a házasságban ellentétek támadnak, tessék azokat szeretettel, türelemmel és önfegyelmezéssel kisimítani. A lovak és ökrök átcserélésével nem jár tovább semmiféle baj, de a férjek és feleségek csereberélésével igenis *rettentő bajok járnának együtt,* mindenekelőtt a gyermekek biztos otthona s erkölcsi és családi nevelése szempontjából. *Emberi erkölcstant* nem lehet *állattani hasonlatokra alapítani!*

A szemérem csak belénk nevelt és ránk erőszakolt elfogultság. Isten az emberi testet meztelenül teremtette, mit akarunk tehát mi erkölcsösebbek lenni, mint az Isten?

Tehát járjunk meztelenül, úgy-e? Legalább nyáron, amikor nem kell meghűléstől és megfagyástól félni! Nagyszerű következtetés! Az Isten, igaz, ruha nélkül teremtette az embert, de *észt és erkölcsi érzést is adott nekünk,* hogy *magunk kitaláljuk,* mikép kell viselkednünk s mikép kell egyfelől az időjárás szeszélyei, másfelől az esztétika, és főleg az *erkölcs és illem* szempontjából védekeznünk. Mert akármit beszélnek: a ruházkodásra elsősorban igenis *erkölcsi szempontból van szükség,* mivel a meztelen emberi test látása, főleg ha állandóan és szükség nélkül történik, és főképpen fiatalok és különböző neműek között, *szükségkép a nemi érzés korlátlan csapongására vezetne.* Azért még a legvadabb népek is ruházkodnak, legalább a test legkényesebb részeit elfedik.

Az okoskodás, mely szerint ha Isten ruha nélkül teremtett minket, tehát járjunk meztelenül, époly bölcseség, mintha azt mondanók: az Úristen nem teremtett mellénk mindjárt a bölcsőnkbe se kenyeret, se kolbászt, se semmiféle ételt, az egy anyatejen kívül, tehát *ne együnk semmit* egész életünkön át! Ne legyünk okosabbak, mint maga a Teremtő! Micsoda kifordult logika ez?

Éppen a nyakig való felöltözés teszi az embereket kétszeresen kíváncsivá a meztelen emberi testtel szemben.

„Nyakig való felöltözködésről" ma kissé nehéz lenne beszélni, hiszen a szalonokban, mulatóhelyeken, fürdőkön az ember több meztelenséget lát, mint ruhát. Azonban legyünk őszinték: el lehet-e vajjon mondani, hogy ezzel a mai tömérdek meztelenkedéssel az embereknek a nemi ingerlékenysége és túlfűtöttsége *csökkent volna?* Talán egyes, nagyon ritka esetben. Általában azonban nem. Sőt épp a *fordítottja bizonyos:* a

mai meztelenség-kultusz, a nemi szabadosság, a mai öltözködési és érintkezési divat okozza az emberek rettenetes nemi gyengeségét, önuralomhiányát s főleg a nőkből valósággal kiöli a tisztesség legelemibb védőeszközét, a szemérmet.

A szovjet ugyancsak szabaddá tette a nemi érintkezést s minden nő számára a „proletári öntudat" kötelességévé tette, hogy bármely férfinak bármikor rendelkezésre álljon. Még az iskolásgyermekekkel is *aktokat rajzoltatnak* az orosz iskolákban, élő modellekről, és mindenkép hozzá akarják „szoktatni" őket a meztelenség „elfogulatlan" szemléléséhez. Németországban hasonló célból újra divatba tették s vakmerően, intézményesen gyakorolják az ú. n. Nacktkulturt, a férfiak s nők teljesen meztelen együttornázását, játszását, fürdését. Az eredmény mindkét helyen — *Szodoma és Gomorra.* Szó sincs ott „megszokásról" és „elfogulatlanságról", csak annál vadabb és féktelenebb nemi indulatokról s *természetellenes elfajultságról.*

A szemérem csak a szoktatás és vallási kényszerképzetek eredménye.

Őrület így beszélni! A nemi érzés vad és szenvedélyes csapongása az emberi természet *veleszületett gyengéje,* amely *minden népnél egyformán megvan* s amelynek a szemérem nem *felkeltője,* hanem éppen ellenkezőleg: *ellenszere és fékezője.* A vallás csak *tudomásul veszi ezt a helyzetet:* a maga eszközeivel is erősíti híveiben a szemérem őrzését, s ezzel az erkölcsi ellenállóképességet. Ez persze a szabados embereknek nem tetszik s azért kiáltanak kígyót-békát az Egyházra, mint a tolvaj a csendőrre s a gyilkos a törvényszékre.

Az Egyház tiltja a házasságonkívüli nemi életet, pedig a nőtlen élet egészséges embernél lehetetlen.

Ha az Egyház túlozna, maga Isten túlozna, mert az Egyház csak azt parancsolja e téren, amit maga az Isten parancsol a VI. és IX. parancsolatban. A tiszta élet *nehéz,* de nem *lehetetlen,* főleg annak nem, aki

imádkozik s a szentségekkel gyakran él. Persze, a maga erejére hagyatkozó, a világ minden kísértését örömmel felkereső, könnyelmű ember nem tudja megtartani a VI. és IX. parancsot, de ez az ő hibája. Ha használná az Úristen s az Egyház nyujtotta kegyelmi eszközöket, megtarthatná a parancsokat ő is, mint ahogy meg tudják tartani ezrek és tízezrek, akik élnek a kegyelem erősítő eszközeivel.

Az Egyház tiltja a születésszabályozást, pedig sok esetben ezt a körülmények egyenesen megkövetelik.

Nem is az Egyház, inkább az *isteni törvény maga* tiltja a házas jogokkal való visszaélést. Ezért is, és mert az Egyház jobban bele tudja nevelni híveibe a gyermek szeretetét, mutatkozik az egyke és semmike sokkal inkább a nemkatolikusok, mint a katolikusok, legalább a hitéletet élő katolikusok között. Viszont nem tiltja sem Isten, sem az Egyház a születésszabályozásnak az *állandó vagy időszaki megtartóztatáson alapuló* módját, amely utóbbi az újabb tudományos megállapítások szerint (Ogino-Knaus-elmélet), úgylátszik, a születésszabályozásnak természetes és így megengedett módja. Egyébként a vallás kegyelmi eszközei a teljes megtartóztatás nehéz áldozataira is felképesítik az embert.

A katolikusok Isten mellett még Máriát is imádják.

Ezt ugyan számos protestáns hittani tankönyv csökönyösen ismétli; mindazonáltal nem egyéb, mint teljes és tökéletes félreértés. *Imádni,* vagyis Istenként tisztelni a katolikusok is *csak az egy igaz Istent* tisztelik és imádják. Más a vallásos alapon álló egyszerű *tisztelet* és más az *imádás.* Ez a fogalmi különbség minden nyelvben megvan (adorare — venerari, anbeten — verehren, adorer — vénérer). Hogy bizonyos helyen négyszáz év óta nem *akarnak* tudomást venni erről a *szembeszökő különbségről,* annak megvannak a maga *lélektani okai.* Mi arról nem tehetünk.

De igenis, a katolikusok letérdelnek Szűz Mária képe előtt s imádkoznak hozzá.

Sem a letérdelés, sem az imádkozás *még nem imádás*. Imádás annyi, mint *Isten gyanánt elismerés* és Istenként való tisztelés. Ha mi katolikusok *letérdelünk* a Mária-kép előtt, ezt azért tesszük, mert Szűz Máriát igenis mély tisztelettel tiszteljük s ennek a tiszteletnek a térdreereszkedés egyik méltó és megengedett kifejezése. Ha a protestánsok azt mondják, hogy csak az az igaz, ami a Szentírásban van, hát *mutassák ki egyszer, hol tiltja a Szentírás a nemimádó tiszteletnek térdelés által való kifejezését?*

A Szűz Máriához való imádkozás egyszerű *könyörgés* és *segítségülhívás*. Hol van a Szentírásban kimondva, hogy tilos az Isten anyját segítségül hívni s hozzá fohászkodni? Egyébként maga az Üdvözlégy felerészben nem egyéb, mint annak az üdvözlésnek ismétlése, amelyet *maga az Isten intéztetett az angyal által Szűz Máriához* s amelyet Erzsébet intézett a Szent Szűzhöz. Ha vétek volna Szűz Máriát így szólítani, „Üdvözlégy, malaszttal teljes", akkor ezt a vétket *elsőnek maga az Úristen követte volna el!*

Az Üdvözlégy első fele *kifejezetten benne van a Szentírásban.*

A Szentírás szerint „egyedül az Istené a tisztelet és dicsőség"; a katolikusok pedig megosztják ezt a dicsőséget a szentekkel.

Abban a *korlátlan* értelemben, amelyben a dicsőség Istent illeti meg, mi katolikusok senki mást nem dicsőítünk az egy igaz Istenen kívül. Csak neki hódolunk így, csak őt ismerjük el a mindenség egyetlen legfőbb urának. De vajjon úgy kell-e érteni a fenti szentírási szót, hogy mármost senkinek az Istenen kívül semmiféle dicsőséget és tiszteletet nem szabad juttatnunk? Vajjon nem maga az Isten parancsolja-e az ellenkezőt? Nem ő követeli-e pl. a 4. parancsban, hogy szüleinket *tiszteljük?* A nagy embereket, királyo-

kat, kormányzókat, tudósokat, költőket, hazafiakat tisztelhetjük; nem érdemlik-e meg akkor a szentek is, főleg Krisztus szűzi anyja, hogy éppen azért részesítsük őket különleges, vallási tiszteletben, mert ők az Isten barátai, leghívebb szolgálói s kegyelmének kitüntetettjei? Főleg a Szent Szűz, akit Jézus maga a legnagyobb dicsőséggel és tisztelettel árasztott el már azzal, hogy anyjául választotta őt?

Mária egyáltalán nem „Isten anyja" volt, hanem csak az ember Jézus anyja.

Természetes, hogy az Istennek *mint ilyennek* anyja nem lehetett. De mert Jézus egy személyben Isten is, ember is volt, tehát tökéletesen helyes, ha Szűz Máriát „Isten anyjának" nevezzük. Mert bár nem az Istennek mint ilyennek volt anyja, de anyja volt annak a Jézusnak, aki Isten is volt. A pápa anyját is joggal nevezzük a pápa anyjának, bár a pápát nem *mint pápát,* hanem mint kicsi gyermeket hozta a világra.

A Szeplőtelen Fogantatás tana ellentmond a természeti törvényeknek, a biológiának.

Akik így beszélnek — és számuk légió —, csak azt árulják el, hogy *fogalmuk sincs a Szeplőtelen Fogantatás dogmájának tartalmáról.* Összekeverik a szeplőtelen fogantatást *Szűz Mária szűzességével.* A szeplőtelen fogantatásnak *semmi köze* Jézus születésének módjához, hanem csak annyit jelent, hogy Szűz Mária *lelke* fölött egy pillanatig sem uralkodott az *ősbűn átka;* vagyis, hogy Szűz Mária *lelkét* kezdettől fogva az *Isten kegyeme töltötte el.* Mi köze ehhez a biológiának?

Mária szűzességének tana nincs benne a Szentírásban.

De mennyire benne van! Nem szólva arról, hogy már Izaiás megjövendölte (7, 14) a Messiás természetfölötti és rendkívüli születésmódját, amikor így írt:

„Az Úr maga ad majd nektek jelt: Ime, a Szűz méhében fogan és fiat szül s neve Emmánuel lesz", Szent Lukács maga evangéliuma elején így beszél: „Elküldé az Isten Gábriel angyalt... egy *szűzhöz*... a *szűz* neve Mária vala" (1, 26 k.). Az angyal értesíti Máriát, hogy őt szemelte ki Isten a Messiás anyjául, mire Mária a roppant kitüntetés ellenére ijedten kérdezi: „Miképpen lesz ez, mikor *férfit nem ismerek?*" Mire az angyal megnyugtatja, hogy *nem is férfi közbejöttével,* hanem a Magasságbelinek ereje által megárnyékoztatva fogja fiát a világra hozni. Mária csak ekkor mondja ki a „legyen" szót.

Szűz és anya: ellentmondó fogalmak.

Tévedés. Az anyaság annyit jelent, hogy egy nő *gyermeket hoz a világra;* a szűzesség pedig: hogy *férfival nincs dolga.* A természet rendjében ez a kettő sohasem lép fel együttesen, de Isten nem lenne Isten, ha a természet erőit a maga mindenhatóságával adott esetekben nem pótolhatná.

Jézusnak az evangélium szerint testvérei is voltak, tehát Máriát mégsem lehet szűznek nevezni.

A „testvér" a keleti nyelvekben s a Szentírásban nagyon gyakran *unokatestvért,* vagy általában *rokont* is jelent. Máté ugyan (13, 55) Jakabot és Józsefet, Simont és Júdást mint „Jézus atyjafiait" említi, és „Jézus nővéreiről" is beszél (13, 55 k.), de ugyanő alább más Máriát említ a kereszt alatt, mint „Jakab és József anyját" (27, 56), aki Szent János evangélista szerint nem Szűz Mária volt, hanem Kleofás (görögösen Alfeus) felesége és Szűz Mária rokona. Az említettek tehát Jézus rokonai voltak, de *semmikép sem Jézus igazi testvérei;* maga a biblia tanusítja ezt. Egyébként, ha Jézusnak igazi testvérei lettek volna, érthetetlen lenne, hogy a kereszten haldokló Jézus nem valamelyik *testvérének,* hanem az *idegen Jánosnak* oltalmába ajánlotta volna édesanyját.

A Mária-tiszteletnek Jézus maga is ellentmond, hiszen a kánai menyegzőn azzal utasítja el Máriát: „Mi közöm neked és nekem, ó asszony" (Ján. 2, 4.).

Kevés ellenvetés mutatja bizonyos katolikusellenes vádaskodók elfogultságát oly meggyőzően, mint ez. Talán bizony azt akarják kihozni Jézusnak ezekből a szavaiból, hogy Jézus egyáltalán *megtagadta anyját* s mint valami rossz és engedetlen gyermek, *elutasította őt magától?* Pedig erről a valóságban szó sem lehet. Az idézett szavak értelme semmikép sem az, hogy „mi közöm neked hozzád?", hanem: *mit érint minket az a kérdés, elég bor áll-e a menyegzői vendégek rendelkezésére?* Egyébként éppen a kánai csoda bizonyítja, hogy Jézus csakugyan figyelembe vette a Szűzanya esdő közbelépését, mert az *ő kérésére csodát művelt s a vizet borrá változtatta.* A kánai menyegző tehát nemhogy a Mária-tisztelet jogosultsága ellen beszélne, ellenkezőleg, éppen érv mellette.

Szűz Mária testi felvétele a mennybe nincs a Szentírásban.

Épúgy nincs benn a Szentírásban az sem, hogy Szűz Mária teste a sírban maradt volna. Viszont a legrégibb egyházi hagyomány mindig azt vallotta, hogy Isten a Szent Szűzet halála után testben és lélekben felvette a mennybe. Az őskeresztények kezdettől fogva nagy tiszteletben tartották Szent Péter és Pál s a többi szentek sírjait, de soha egyetlen egyházközség sem vallotta, hogy a Szent Szűz teste itt vagy ott volna eltemetve. Egyébként mindenkép méltó feltevés is, hogy Isten nem hagyta az enyészet sorsára az Istenember szűzi anyjának testét, nemcsak ama szoros, anyai viszonynál fogva, amellyel az Istenemberrel kapcsolatban kitüntette, hanem azért is, mert hiszen a halál és az enyészet annak az ősbűnnek közvetlen folyománya, amelytől Szűz Máriát a szeplőtelen fogantatás kegyelme által kezdettől fogva megőrizte.

A Mária-kegyhelyek a babonaság ősfészkei; így Lourdes-ról régóta megállapították, hogy az ott történő állítólagos csodák merő szuggesztiók és hallucinációk eredményei.

Ennek éppen az *ellenkezőjét* állapította meg minden elfogulatlan kutató, többi közt az a több mint 10.000 orvos, aki eddig aláírásával bizonyította, hogy az általa megvizsgált lourdesi gyógyulások semmiféle orvosi alapon nem magyarázhatók. Csakugyan, Lourdesben százszámra gyógyultak meg olyanok, akiknek betegségében az *idegműködési ráhatás,* tehát főleg a hallucináció és szuggesztió, *egyáltalán nem játszhatik szerepet.* Rákot, előhaladott tüdővészt, hatalmas sebeket, zúzódásokat, csonttöréseket s hasonlókat szuggesztióval gyógyítani nem lehet.

Aki erről bővebbet akar tudni, olvassa el *Bertrin* francia egyetemi tanár *Lourdes* című könyvét. Maga a hitetlen és frivol regényíró, Zola Emil is, Lourdesban járván, tanuk előtt kijelentette, hogy az ottani orvosi felülvizsgáló iroda megállapításai a csodákat illetőleg kétségtelen valóságok; később azonban *letagadta ezt a vallomását* s Lourdes című regényében a tények nyilt meghamisításával próbálta elmagyarázni a csodás gyógyulásokat. Mikor erre a regényében szereplő gyógyultak levélben kérdőre vonták, azt mondta, hogy ő *regényt ír* és nem történetet s azért regényeinek alakjával *azt tesz, amit akar.* Ennek ellenére a német ateisták egykori vezére, Haeckel Ernő, Zola regényére mint *történeti forrásműre utal* s a hitetlen világ inkább hisz ennek a szélhámosnak, mint 10.000 komoly orvos írásos, ünnepélyes nyilatkozásának.

Az Egyház egyébként a lourdesi csodák kérdésében hivatalosan még *nem nyilatkozott,* de minden okunk megvan annak feltevésére, hogy ezekben a csodás eseményekben is Jézusnak az az ígérete teljesül (Mk. 16, 17 k.), hogy *Egyházában a csodák adománya sohasem fog megszűnni.*

Isten határozottan tiltja, hogy faragott képeket csináljunk; a katolikus Egyház pedig, épúgy, mint a görög, csupa feszületet, szent szobrot farag ki és képekkel akasztja tele templomait.

Az Isten törvénye nem azt mondja, hogy faragott képet ne csináljunk, hanem: faragott képet ne csináljunk *abból a célból, hogy azt imádjuk.* Jellemző példája ez a Szentírás önkényes és megcsonkított értelmezésének, ami különben állandó jelenség a katolikusellenes hitvitákban. Hajánál fogva kirántanak valahonnan egy szentírási idézetet, kiemelik az összefüggésből, elhallgatják a helyes értelmezéshez szükséges körülményeket, vagy a tételükkel ellentétben álló egyéb, világosabb szentírási helyeket — s ezzel kész az érvelésük. Igy csakugyan *mindent* be lehet „bizonyítani" a Szentírásból.

A különbség bálványozás és keresztény képtisztelet között ott van, hogy a bálványimádó *imádja* az istenszobrot vagy a fétist, vagyis: istennek tartja s isteni erőkkel ruházza fel; a keresztény katolikus ember viszont a szentképeket, szobrokat s a feszületet semmikép *sem imádja,* nem tekinti isteni lényeknek, hanem csak mint Istenre s az Ő szentjeire emlékeztető jelet, becsben tartja azokat. Ha letérdelünk a feszület előtt, nem a *fa* vagy a *kő* az, amit tisztelünk, hanem az, akit az a feszület *ábrázol:* Jézus Krisztus. Ezt nálunk minden gyermek tudja s tudják a protestánsok is, de azért egyes, túlbuzgó embereik váltig felmelegítik ezt a rosszhiszemű mesebeszédet.

Egyébként keresztet, szobrot, szentképet a luteránusok templomaiban is találunk: hogyan van akkor, hogy ez ellen a kálvinisták sohasem dörögnek, csak a katolikusoknál botránkoznak meg rajta szörnyen? Világos jele tehát ez annak, hogy itt nem a józan ész vagy a vallásos buzgóság beszél, hanem a szenvedély és gyűlölködés.

Vajjon, ha valaki szobájában a meghalt édesanyja képét, hivatalában az államfő képét tisztelete jeléül kifüggeszti, ezzel *bálványimádást követ el?*

A feszület kitűzése azonban politikum és bántja a reformátusokat; azért legalább is nyilvános helyiségekben kerülendő.

A feszület nem politikum, hacsak valaki *erőszakosan azzá nem teszi,* hanem a világ Megváltójának emlékeztető jele. Ha ki szabad függeszteni pl. az aradi vértanuk képét, miért ne volna szabad kifüggeszteni az értünk szenvedő s meghaló Úr Jézus képét?

De a kálvinistákat bántja a feszület.

Nagyon szomorú, hogy bántja, mert nincs rá semmi okuk, hogy bántónak érezzék az Úr Jézus képét. Ez csak a régi ellentétszítás egyik kákán is csomót kereső taktikája volt. Lám, ebben a luteránusok belátóbbak, mert nekik nincs kifogásuk a kereszt s a feszület ellen.

Elég a puszta keresztet kitenni, feszület nélkül.

Sok helyen így teszik, a béke kedvéért. De elég szomorú, hogy így kell tenni s hogy vannak keresztények, akik a kereszt jelét mégcsak elviselik, de már *Jézus képét nem tűrik.*

Nem mintha nem tudnák, hogy a feszület illő kitétele s tiszteletbentartása nem bálványimádás, mert ezt nagyon is jól tudják, hanem, mert egyes heveskedő vezetőik mindenáron fenn akarják tartani a vádat, hogy a katolikusok a feszület tiszteletével bálványimádást követnek el. Így tűnnek el lassan a közéletből a kereszténységre emlékeztető szent és felemelő jelképek. A legtöbb hősi emléken pl. ebből a *hamis békeszeretetből kifolyólag mellőztek minden vallási vonatkozást* s olyan hősi emlékeket állítottak, amelyeket bármely pogány nemzet állíthatott volna. Jó ez?

A katolikus nép olyan kultuszt űz a szentképekből, hogy az már babonaság.

Előfordulhat, hogy egy katolikus hívő túlságba megy a szentek tiszteletével s a szentképek és szobrok közt már alig veszi észre a legfőbbet s legfontosabbat: az Istent, az Úr Jézust az Oltáriszentségben. De ez

egyesek tévedése, amely miatt kár volna templomainkat s vallási életünket azoktól a kedves és áhítatra indító, sokszor művészileg is kiváló, szent jelektől megfosztani, amelyeknek célja éppen az, hogy a szentek lelkesítő példájának nyomában mi is minél többet gondoljunk Istenre s minél jobban szeressük és imádjuk őt.

Az Egyház szerint tehát a szentek tisztelete is Isten tisztelete?

Visszavezethetőleg természetesen az, éppen ez is a lényege. A szenteket elsősorban nem azért tiszteljük és szeretjük, mert erényes és kiváló emberek voltak — bár ezért is tiszteletet érdemelnek —, hanem főleg azért, mert *Istent csodálatos odaadással szerették és szolgálták* s azért Isten elé is nagyobb bizalommal léphetünk az ő társaságukban. A szentekben mi katolikusok végeredményben szintén az Istent tiszteljük és szeretjük.

Nekem nincs szükségem szentekre, hogy Isten elé léphessek.

Igaz, Isten elé léphetsz egyedül is. Sőt, ha a szentek pártfogását kéred, még akkor is fő az, hogy *te magad* borulj oda teljes lélekkel az Isten elé. De nem lehet kifogásod az ellen, ha valaki szívesebben lép a király elé úgy, hogy előzőleg már a király édesanyját s meghitt szolgáit is megkérte, hogy ők is szóljanak egy jó szót az érdekében.

Isten úgyis tudja, mit akarok kérni tőle; felesleges, hogy akkor előbb a szentek megmondják neki, hogy mit akarok.

Nem is azért kérem a mennyei pártfogók segítségét, hogy „megmondják" az Istennek, amit Ő úgyis tud, hanem hogy ők is imádkozzanak értem, mert így nagyobb a reményem, hogy Isten az ő könyörgésükre való tekintettel méginkább hajlandó lesz meghallgatni az imádságomat.

Szóval protekciózás van a mennyekben is?

Ha protekción sógorság-komaság vagy pajtásságon alapuló érdektámogatást értünk, ilyesmiről persze az Istennél szó sem lehet. De ha a protekció szót eredeti értelemben vesszük („protegere" = oltalmazni), igenis, jól tesszük, ha Isten barátainak oltalmát keressük.

Az olaszok azon veszekszenek, melyik falujuknak a Madonnája hatalmasabb, mint a másiké.

Ezt a mesét főleg nemkatolikus regényírók — Axel Munthe — szeretik terjeszteni; valóságban *igen kevés az alapja.* Senkinek sincs joga az olasz nép tízmillióit műveltségileg olyan alacsonyfokúnak tekinteni, hogy néhány meghibbant falusi anyókával vagy egyszerű emberrel volna szabad őket azonosítani. Lehet, hogy egyes falvak elmaradt s félrenevelt lakossága olyan összehasonlításokat tesz a különféle „madonnák" között, mintha azok csupa különféle személyiségek volnának, ez azonban épolyan babona, mint amilyen szórványosan minden népnél és minden felekezet hívei közt található. Hány ember gúnyolódik a katolikus „babonákon", aki világért nem laknék 13-as számú szobában s nem indul útnak pénteken. Vajjon nem ez az igazi babona?

Az ereklyetisztelet is babonaság.

Igen? Akkor miért rendezünk be Petőfi-szobákat, Arany János-szobákat, Goethe-szobákat? S miért őrizzük kegyelettel pl. Lehel kürtjét vagy más történeti ereklyéket? Vagy talán imádjuk mi katolikusok a szentek ereklyéit? Ez olyan közönséges és gyermeki ráfogás, hogy szégyene arra hull vissza, aki ilyen zagyvaságokkal még ma is elő mer hozakodni. Mi az ereklyéket *tiszteletben tartjuk,* de csak *amennyiben* azok a szent személyekkel *kapcsolatban álltak:* tehát az ereklyében is az embereket tiszteljük, akikre vonatkoznak.

Ha meghalt édesanyámnak egy hajfürtjét, édesapámnak egy kedvenc bútorát kegyelettel őrzöm: miért ne őrizhetném kegyelettel ennek vagy annak a vértanúnak vagy más szentnek egy ereklyéjét, vagy éppen a szent keresztfa egy töredékét, amelyen Krisztus a világot megváltotta s amelyet az ő szent vére öntözött?

Rengeteg hamis ereklye van forgalomban.

Ez sajnos, igaz, mert egy időben, főleg a keresztesháborúk korában sok élelmes és lelkiismeretlen ember hamis ereklyéket hozott forgalomba, hogy ezzel jövedelemre tegyen szert. Az ilyen visszaélések megakadályozására rendelte el az Egyház már jóideje, hogy ereklyéket csak kellő vizsgálat alapján s az illetékes megyéspüspök *okiratos bizonyságtétele* mellett szabad ilyenekül elfogadni. Egyébként, ha valaki még hamis ereklyét tartana is tiszteletben: az sem olyan nagy baj, mert hiszen a tisztelet igazi tárgya nem az az *anyagi tárgy,* amelyet ereklyének tekintünk, hanem az a *szent személy,* akit az ereklyén keresztül tisztelni kívánunk s végeredményben maga az *Isten,* akit a szentekben tisztelünk.

Az állítólagos krisztusi keresztnek annyi részecskéje van elterjedve a világon, hogy abból tíz kereszt is kitelnék.

Ez nem áll. Valaki egyszer nagyon komoly számításba vette az összes elérhető szentkereszt-ereklyéket s megállapította, hogy azok többnyire alig porszemnagyságúak; ha valamennyit összeraknók, még mindig *a keresztfának közel negyedrésze* jönne ki belőle. De elvégre, itt is áll: nem a fa a fontos, hanem az Úr Jézus, aki ezen a fán szenvedett s nem bűn, ha szeretettel, kegyelettel szorítom magamhoz azt a kis faereklyét, amely valószínűleg az ő kínhalálának az eszköze volt, még ha esetleg anyagszerűleg nem is ugyanabból a fából származnék.

A katolikus Egyház bűbájosságot, mágiát űz, amikor a szentségeknek kegyelemszerző erőt tulajdonít.

Az Egyház nem a külső jeleknek maguknak tulajdonít kegyelmi hatást, pl. a keresztségben a víznek, hanem a külső jelnek s Krisztus rendelésének *együtt. Mégpedig azért,* mert maga Krisztus Urunk rendelte e jeleket a kegyelem eszközéül, pl. a keresztelésben a vizet. (Jn. 3, 5; Mt. 28, 19; Mk. 16, 16.) Vagyis, a víznek vagy más külső jelnek *magában véve* semmiféle természetfölötti hatása nincs ugyan, de igenis, a kegyelem külső eszközévé lehet, mihelyt Isten szava és akarata járul hozzá. Krisztusnak sem volt szüksége nyállal csinált sárra, hogy a beteg ember fülét meggyógyítsa, mégis ezt az egészen primitív eszközt használta; mert tudta, hogy az ember *a lelki hatásokat is jobban megérti, ha testi és anyagi jelekhez fűződnek.*

Vajjon miben különbözi a szenteltvíz a közönséges víztől?

Fizikailag és vegytanilag természetesen semmiben. De különbözik abban, hogy az egyikhez az *Anyaszentegyház imádsága fűződik,* a másikhoz nem. Amikor szenteltvizet használok (ami különben nem szentség, hanem csak szentelmény), akkor voltaképpen az imádkozó *Egyház áldását kérem* magamra, mert az Egyház a víz megszentelése alkalmával azért imádkozik, hogy aki ezt a vizet hivő lélekkel használja, azt a jó Isten külön is áldja meg.

Lehetetlen, hogy egy pár csepp víz legyen az Isten áldásának feltétele.

Nem is a víz, mint ilyen az, hanem az Egyház imája, amely mint látható jelhez, kapcsolódik hozzá. Miért ne? Épp olyan ez, mint a bankjegy vagy a színházban a *belépőjegy.* Itt is azt mondhatná valami bölcs: lehetetlen, hogy egy darabka értéktelen, holt papiros adjon nekem jogot valaminek a megvásárlására, egy nagyszerű színházi előadás vagy egy hang-

verseny végighallgatására! A *papiros mint ilyen persze nem ad jogot,* de mint *jegy,* igenis *eszköze és feltétele* lehet a hozzáfűződő jognak.

Az Egyház végeredményben az örök életet tekinti legfontosabbnak. Pedig nem az a fontos, mi van a síron túl, hanem hogy mi van itt a földön!

Elképesztően szűklátókörű és egyoldalú beszéd! Persze, hogy az is fontos, mi van itt a földön; ezt senki sem vonja kétségbe. De ha a kettőt összehasonlítjuk: mi a nagyobb, mi a fontosabb, mi az életbevágóbb, nem lehet vitás, hogy a végtelen sokkalta több, mint a véges, az örökkévaló milliószor több és fontosabb, mint a percekig vagy évekig tartó mulandóság. Aki ezt felejti, olyan, mint az esztelen gyermek, aki egy *csillogó rézfillért többre becsül egy gyűrött, de milliós vagyont jelentő okiratnál.*

Örökkévalóság! Tudod, te ember, mi ez? Tudod, mit jelent: örökké élni, túlcsorduló boldogságban vagy mondhatatlan boldogtalanságban? Tudod, mennyivel több az örökkévalóság, mint nemcsak egy élet, nemcsak ezer vagy millió vagy tízmilliárd év, hanem *minden elgondolható és elképzelhető időmennyiség?* Lenni úgy, hogy soha meg ne szűnjünk, soha létünknek vége ne szakadjon, soha ne fejeződjék be, soha át ne forduljon a nemlétbe? Az Isten országának boldog kincseit élvezni, szeretetét és fényét, szépségek és édesség özönét, tudást és megbecsülést, minden vágyunk beteljesülését örökös-örökön-örökké? Vagy pedig kínokban fetrengeni, kétségbeesetten, nyöszörögve, sikoltva a fájdalomtól, fogat csikorgatva örökké a lángbörtönben? Évről-évre, évezredről évezredre, évmilliárdról évmilliárdra és még ezen is túl... Mindenkorra, minden következendő időkre... Amíg csak Isten Isten marad s amíg a létrend törvényei meg nem szűnnek.

Tudod te, ember, mi ez? Le mered tagadni? Tagadhatod éppen, csak akkor szembekerülsz Azzal, aki százszor jobban tudja a dolgot, mint te: az Istennel

magával. Jézus Krisztussal. Nem vonhatod kétségbe, hogy Jézus, az Isten Igéje, az örök élet és örök büntetés tanát hirdette, legünnepélyesebben s félreérthetetlenül. Egy ilyen lehetőséggel, egy ilyen bizonyossággal szemben egyszerűen a tompaelméjűt adni, elfordítani tőle a tekintetedet, behúnyni a szemedet: ó, igen, ezt is lehet, mert az ember *minden őrületre képes;* de józanul, észszerűen, *magad irtózatos kára nélkül nem teheted!*

S éppen azért nem mondhatsz olyan esztelenséget, hogy a földi élet fontosabb, mint az *örökkévalóság!*

Befejezés.

Milyen kincs a katolikus vallás?

A katolikus vallás a legnagyobb kincs a világon. Ez az egyetlen bölcseletileg és hittanilag tökéletesen igazolható, minden támadást és bírálatot győzelmesen tűrő, szilárd egységű világnézet, amely az élet nagy kérdéseire nagyszerű, megnyugtató s eligazító választ tud adni; az egyetlen igazán természetfölötti, a lelket tökéletesen kielégítő és megnyugtató, Isten közelébe emelő vallás.

A katolikus vallást *Jézus Krisztus alapította és senki más.* Egyetlen más vallás sem mondhatja ezt el magáról. Egyedül a katolikus vallás mutat töretlen, szakadás nélkül való vonalat a világ Üdvözítőjétől napjainkig. A katolikus vallás nem egyéni véleményekre és magyarázatokra, hanem Krisztus szavára épült, amelyet a Krisztus által kőtalapzatra épített egyetlen Anyaszentegyház őriz és magyaráz. Itt nem válogatnak az egyes emberek a dogmákban a kor ízlése és divatja szerint. Itt közel 2000 év óta mindig ugyanaz a tanítás, és valamennyi ország valamennyi katolikus templomában ugyanazt a krisztusi igazságot prédikálják.

A katolikus vallásnak ez az *egység* adja meg nagyszerű egyetemességét az egész világon. Elmehetek Európa vagy Amerika bármely országába, városába,

falujába, átbarangolhatom a többi világrészek katolikus templomait és missziós állomásait, mindenütt testvérekre találok, akik ugyanazt a hitet vallják, ugyanazon szentségekkel élnek s ugyanazon legfőbb egyházi tekintély döntő szavára hallgatnak. Ugyanaz az imádság köt össze valamennyiünket, ugyanaz a szentmise a mi közös, Golgotát elevenítő áldozatunk s ugyanaz az Oltáriszentség sugározza valamennyiünkbe a Jézus közelségét s a testvéri szeretet eleven hatóerejét.

A katolikus vallásnak ez az egysége, szilárdsága és állandósága okozza aztán azt, hogy a katolikus gondolkodás *minden nagy korkérdésre biztos és határozott választ ad.* Mi nem ingadozunk és forgunk a divatok szerint, nálunk mindig ugyanaz volt a felfogás az Egyház és az állam viszonyáról, a házasságról és családról, a magántulajdonról s a szociális kötelességekről, életről és halálról, feltámadásról és örök életről. Oly szoros ez az egység, hogy aki letér annak az útjáról, az kiközösíti magát közülünk. Nálunk nem lehetnek hivők vagy éppen lelkipásztorok olyanok, akik talán már Jézus istenségében, sőt a személyes Istenben sem hisznek.

Ez az erős és ingathatatlan hit az, ami a katolikus embert az *erkölcsi élet terén megizmosítja* s minden áldozatra képessé teszi. Nekünk vértanuink vannak (nemcsak politikai értelemben!), mégpedig milliónyi számban. Nekünk szentjeink vannak, akik az erkölcsi nagyság napsugaras szépségében ragyognak. A felebaráti szeretet és irgalmasság, a hithűség és áhítat, a halált megvető bátorság és a lemondás hősei: milliónyi számban! A világnak egyetlenegy testülete sem mutathat fel ilyen csillaghullást, ilyen hősök-csarnokát, az erkölcsi nagyságok ilyen tömegét.

A katolikus vallás nyujtja a legszebb és legmélyebb *vigasztalást a szenvedőnek,* amikor az örök életre mutat fel, amelyet a kereszthordozó Krisztus követése által kell megérdemelnünk. Kedveseink sírja felett ez tölt el a boldog feltámadás és örök viszont-

látás felséges reményével. Szegénységben és betegségben odanyúl a hónunk alá s iparkodik a keresztény szeretet ezer leleményességével segíteni rajtunk.

A katolikus vallás terjesztette el a *felebaráti szeretet* gondolatát a világban. Ő létesítette az emberszeretet intézményeit: a kórházakat, menedékházakat, árva- és szegényházakat; ő tette kötelességévé a gazdagoknak és nagyoknak, hogy enyhítsék a bajba jutottak nyomorát. Ő tette meg a családot a szentségi szeretet tűzhelyévé. Ő állította be a karitász angyalait, az apácákat a szenvedő emberiség szolgálatába.

De ő terjesztette el a *szociális gondoskodás* elvét is már az első keresztény századoktól kezdve. Ő tartja ébren ma is a komoly és önzetlen szociális érzést; a pápák, főleg XIII. Leó és XI. Pius sürgették legjobban a társadalmi rend visszásságainak megszüntetését s a munkás és a szegény ember erőteljes, intézményes védelmét.

A katolikus Egyház feje adta ki csak újabban is a Quadragesimo anno-ban a jelszót: oda kell törekedni, hogy senki se legyen proletár; egyszerű munkásembernek is adassék meg az a lehetőség, hogy necsak magát és családját tarthassa el becsületesen, hanem magasabb szellemi életet is élhessen, sőt némi kis vagyont is gyüjthessen. Ha a katolikus vallás elvei uralkodnának a társadalomban és gazdasági életben, egyszerre megszűnne a szegények kizsarolása, a tőke mindenhatósága s az elégedetlen tömegek között a forradalmi hajlam.

E mellett a katolikus vallás a *tudományoknak és a művészeteknek* is mindig legfőbb melengetője volt. Minden iskolafajta, az egyetemtől a kisdedóvóig, a katolikus Egyház gondolataként látott napvilágot; a népoktatás egésze egyházi kezdeményezésre fejlődött. Minden tudománynak első művelője az Egyház volt s ma is minden tudomány-szakban kimagasló a hivő katolikusok szerepe. A művészetek terén meg egyenesen alig van valami, amit nem a katolikus vallás sugalmazott: a legnagyobb költők (Dante, Shakes-

peare), a legnagyobb szobrászok és festők (Raffael, Michelangelo), a legnagyobb zeneszerzők (Beethoven, Schubert, Liszt, Mozart), a legnagyobb dómépítők az Egyház kebeléből nőttek ki.

A katolikus vallás a *legjobb nevelő*. Neki vannak a legszebb nevelési célpontjai, leghatásosabb példaképei, legbeváltabb eszközei, legjobb módszerei. A katolikus nevelésnél nincs jobb nevelés.

A katolikus vallás a legjobb *békítő intézmény* a népek viszálykodásai között. Így háború veszélyének leküzdésében is a legkomolyabb tényező. A világháborúban s azóta is a pápa volt az, aki kezdettől végig erős szavakkal ostorozta és helytelenítette a háborút. Hogy nem hallgattak rá, nem a pápa bűne volt. A papok megáldották a fegyvereket? Gyermekes mese! Nem a fegyvereket áldották meg, hanem a szegény katonákat, akiknek a harctér ezer veszélye és szenvedése közt ugyancsak szükségük volt áldásra és imádságra. Az édesanyák is megáldották hadba induló katonafiaikat. Ez még nem volt gyűlöletszítás és öldöklésre buzdítás! Ha XV. Benedek pápa békeprogrammját idejében elfogadtuk volna, nem lett volna Trianon, sem szétszaggatott és nyomorban sínylődő Magyarország!

De *nemzeti szempontból* is egészen egyedülálló a katolikus vallás értéke. Minden állam legfőbb talpköve a jog, az igazság, a társadalmi egyensúly, a tekintélytisztelet, az erkölcs s a közösségérzet. Amely nemzetben ezek a tényezők elmosódnak, ott előbbutóbb beáll a romlás. Márpedig ezeket a tényezőket egyetlen irány sem védi s ismosítja olyan fokban, mint a katolikus vallás. Hiszen az hirdeti és őrzi a leghatásosabban a jog s az igazságosság uralmát, a tekintélytiszteletet, az erkölcsöt, a közösségérzést; az adja meg a társadalmi rend legbiztosabb alapjait. A katolikus vallás védi legerősebben a családot, a gyermeket s a nőt, amikor a családi életet a szentségi és felbonthatatlan házasság intézményére építi. Ahol ezeket a szent törvényeket lábbal tapodják, ott csakhamar meg-

lazul a család s vele együtt a nemzet összetartó ereje.

A statisztika is azt mutatja, hogy a katolikus országrészeken legkevesebb az egyke, a házassági elválás, az öngyilkosság. Ahol a katolikus erkölcs virágzásban áll, ott vannak a legjobb apák és anyák, a leglelkiismeretesebb köztisztviselők, a legmegbízhatóbb polgárok.

Általában: szinte szavakba sem lehet foglalni, képzelettel sem lehet utólérni, mennyivel rendesebb boldogabb és jobb lenne az élet a családban, a gazdasági világban, a nemzeti és nemzetközi viszonylatokban, ha a katolikus vallás elvei irányítanák a világot.

Ezzel szemben lássuk csak, milyen a valóságos helyzet?

A valóságos helyzet.

A valóságos helyzet az, hogy a katolikusok csak csekély mértékben érvényesítik ma azt az áldásos erőt, amelyet Isten a katolikus vallásba fektetett.

Csak két évtizede a történelem egyik legborzasztóbb háborúja alatt nyögtünk. Tízmillió halott s megszámlálhatatlan millió megnyomorodott emberélet jelzi e pusztításnak útját. A gyűlölet a nemzetek közt azóta csak fokozódott. Az emberek a hazafiságot összetévesztik a gyűlölködéssel. A gazdasági feszültség, a munkanélküliség és pénztelenség szinte már elviselhetetlenné lett. A kapitalizmus csőd előtt áll, a szocializmus és kommunizmus pedig csak újabb gaztettekkel és vérfürdőkkel tud pillanatnyi megoldásokat találni. (Szovjet-oroszországban közel 200 millió a bolsevizmus által elpusztított emberek száma!)

A katolikusok némán tűrik, hogy apró kisebbségek még a túlnyomóan vagy egészben katolikus országokban is lábbal tapodják a katolikusok jogait. Majd ebben, majd abban a katolikus országban van nyilt egyházüldözés; újabban a színkatolikus Mexikóban és nemrég zárult Spanyolországban is. Utóbbi országban sok száz papot és apácát végeztek ki a forradalmárok hallatlan kegyetlenkedések között; Oviedóban a

mészárszékekben papok húsát árulták ezzel a gúnyolódó felírással: „Disznóhús"! Franciaországban sokáig a szabadkőművesek kormányoztak s minden katolikus megmozdulást iparkodtak lehetetlenné tenni.

Másutt nincs ugyan nyilt katolikusüldözés, de a katolikusokat feltűnő módon háttérbe szorítják s a fontosabb állásokból, ahol csak lehet, kisemmizik. Vagy pedig olyan törvényeket hoznak, melyek a katolikusokra nézve sérelmesek. Ilyen törvények nálunk a házassági törvények, amelyek az egyházi házasságot magában véve semmisnek tekintik, a válást és újraházasodást megengedik s ezzel valósággal csalétket nyujtanak a könnyűvérű férfiaknak és nőknek a házashűség megszegésére. Olyan viszonyokra, melyeket a katolikus erkölcs intézményes házasságtörésnek nevez, ezek a katolikusellenes törvények a törvényesség és erkölcsösség bélyegét ütik rá. S a katolikusok ezt a kisemmizést, vallásos öntudatuknak ezt a megsértését szó nélkül tűrik és sokáig még csak komoly mozgalmat sem indítottak ezeknek a törvényeknek a megváltoztatásáért.

Egy francia katolikus, aki a Szent Imre-évben itt járt nálunk s az ország belső életét is igyekezett megismerni, így foglalta össze tapasztalatait: „Ebben az országban a hagyományok katolikusok, a szellem protestáns s az erkölcsök zsidók". Ez bizony lesujtó és gondolatra ébresztő ítélet; reméljük, hogy egészében túlzott is.

Segíthetünk-e magunkon?

Tehetünk-e valamit, hogy ezek az állapotok megváltozzanak? Hogy a katolikus vallás ismét elfoglalja hazánkban azt a teret és jelentőséget, amely mindenképpen megilleti s amelyet csak a mi tétlen álmosságunk folytán vesztett el? Igenis, tehetünk valamit és — sokat tehetünk! Csak akarnunk kell s a módozatokat kell ismernünk, amelyek erőssé tesznek minket.

A legelső követelmény itt az, hogy minden katolikus, akiben még van katolikus szellem és érzés,

ébredjen rá annak tudatára, hogy itt történni kell valaminek, s hogy ő is, minden egyes magyar katolikus, *hivatva van ezt a nagy feladatot elősegíteni.* Ne várjon mindenki másra: minden egyes embertől függ itt valami! Hiszen az egyesekből áll össze a tömeg, a milliók, a nemzet elhatározó, döntő ereje!

Másodszor: minden egyes katolikus lépjen a *cselekvés* mezejére. Mindenekelőtt azzal, hogy *ismerje meg jól hitét,* a benne rejlő társadalomfenntartó erőket s legyen lelkes, büszke, öntudatos katolikus!

Harmadszor: tömörüljünk a közös nagy cél, az *egyesítő eszme* körül! Legyünk apostolai, védői, terjesztői a krisztusi igazságnak, katonái az ő országának. Képezzük magunkat, olvassunk, tanuljunk, hogy a támadások tüzében helyt tudjunk állni.

Negyedszer: legyünk az *Actio Catholicának* tevékeny és lelkes tagjai! Ne elnökök és tanácsosok akarjunk lenni mind, hanem: *katonák!* Nem a cím a fontos, hanem a cselekvés. Nem a hiúság, hanem a szent cél! Legyen másoké a dicsőség, de a mienk a munka és az érdem! A Katolikus Akció tanácskozásain, gyűlésein, munkáin legyünk ott, vegyük ki részünket belőle, akkor is, ha nem minden történik a mi egyéni tetszésünk szerint.

Ötödször: neveljük *gyermekeinket* is lelkes, érdeklődő, komoly katolikusokká! Az Actio Catholicát mindenkinek otthon kell elkezdenie!

Hatodszor: nyilvános szereplésünkben *bátran és kertelés nélkül lobogtassuk a katolikus zászlót!* Ne tűrjük, hogy bárki is terrorizáljon minket! Tűrhetetlen állapot, hogy amikor minden felekezet fennen hirdeti a maga igényeit, addig a katolikusok lehetőleg véka alá rejtik katolikus eszméiket és követeléseiket s a teret átengedik másoknak! Ne engedjük a katolikus gondolatot kinevetni, megbélyegzésként tekinteni s akadályként az előmenetelben, álljunk össze valamennyien a katolikus elvek s emberek védelmében s akkor feltétlenül miénk a túlsúly!

Megdöbbentő és megszégyenítő az az álmos tehetetlenség, amelyben a nagy katolikus tábor minden számbeli és erkölcsi fölénye mellett sokfelé elmerülni látszik.

Mi vagyunk a világ legnagyobb egységes vallási testülete: közel 400 millió katolikus él ma a földön. Legalább 40 európai és amerikai államban mi vagyunk a túlnyomó többség. De azért alig van néhány állam, amelyben a vezetés katolikus kézben lenne.

Magyarországon is mi vagyunk a túlnyomó többség: több mint a lakosság kétharmada. A magyar királyságot katolikus és szent király alapította, a középkorban katolikus királyok fejlesztették naggyá a nemzetet, az újkorban európai színvonalra az ország a katolikus királyok, nádorok, egyháznagyok és szerzetesek közreműködésével emelkedett. A világháborúban nemcsak szám szerint, hanem arány szerint is a katolikusok mutattak fel legtöbb vérveszteséget. Az ország legszaporább népe a katolikus. Ennek ellenére *katolikusellenes törvényeink s intézményeink vannak,* a katolikusok szervezetileg éppen nem állanak előtérben, az ország szellemi és közéleti irányításában s a vezető állások betöltésében a katolikus tábor az utóbbi 20—30 év folyamán gyakran feltűnően háttérbe szorult.

Ez nem éppen csak a másvallásúak bűne. Ha mi katolikusok akarnánk, ha volna bennünk igazi akarat és erős szándék, máról-holnapra elfoglalhatnánk azt a helyet, amely az országban erkölcsi, számbeli és történelmi súlyunk szerint minket joggal megillet.

De mi katolikusok ezt nem akarjuk. Úgy látszik, nem tudunk akarni, vagy legalább is nem *akarunk* akarni. Engedjük, hogy mások foglalják el előlünk a helyet. Engedjük, hogy ügyesen választott jelszavak megosszanak minket, levegyenek a lábunkról, tétlenségre kárhoztassanak minket. Engedjük, hogy liberális elvek irányítsák a közgondolkozást.

Gyengeségünk főoka az, hogy nincs elég katolikus

öntudatunk, nem érezzük s nem tudjuk igazában, milyen nagy dolog a katolikusság, milyen értékeink vannak, milyen páratlanok és pótolhatatlanok a katolicizmus erői a nemzet életében s fenntartásában. Ahol pedig ezt tudjuk is, nem találjuk meg a módot, hogy ennek az öntudatnak megfelelően egységesen és céltudatosan cselekedjünk.

Katolikusok előre! Legyen vége ennek az öntudatlanságnak s tétlen tespedésnek!

A szabadkutatás értéke.

Ó igen, csak ne legyen egyoldalú kutatás, mely az egyszeregy kedvéért a kétszer kettőt tagadja, és a természettudomány nevében az époly igaz bölcselet vagy hittudomány ellen hadakozik. És ha a kétféle tudomány összeütközését véli, kutasson mindkét felől az igazság után.

Végre is az igazság a cél, nem a kutatás. A tudomány csak eszköz. S éppen ezért valódi jótétemény a tudományra nézve, ha megbízható felsőbb tekintély kíséri lépteit és óvja a megtévelyedéstől. „Éppen akkor van nagy szükség a tekintély erejére — mondja a spanyol bölcselő: *Balmes* —, ha hangzatos nevek és tudományos nagyzás túlságos önbecsülésre és önbizalomra csábítják az emberi szellemet." S a nagynevű *Gutberlet* megfoghatatlannak tartja, hogyan kiabálhatnak némelyek tücsköt-bogarat a keresztény bölcselet dogma-járma ellen, midőn a maga erejére támaszkodó bölcselkedés úgyszólva hivatalosan csődöt mondott? Épp olyan dolog ez, mintha valaki eldorbézolja a vagyonát, családját koldusbotra juttatja, s míg szorgalmas családok ajtaján kenyérért koldul, leszólja őket, mint a rend és észszerűség rabszolgáit.

Azért csak szerényebben az olyan szólamokkal, hogy a tudomány oly szuverénitás, mely maga mellett vagy fölött nem tűrhet tekintélyt. Nem bizonyult a tudomány idáig sem tévedésmentesnek, ha szájhős-tudósok így híresztelik is. „Az tehén nem oly tejes, amint tőgyes —, mondja egy régi író (Balásffi Tamás) —, sem az tik nem oly tojékony, amely szaporán kodácsol."

Gyalázni azt, amit nem ismerünk, jellemtelenség.

Ezt a jellemtelenséget veti szemére sok hitsorsosának és kartársának a berlini *Schulze* F. V., protestáns lelkész, midőn békéltető hangon így ír: „Ugyan melyikünk tanulmányozza a trienti zsinat döntéseit, a római katekizmust, a katolikus dogma valamely alapos fejtegetését: csak egyet-kettőt a katolikus hittudomány valóban jelentékeny újkori művei közül?" Jó volna, ha azok, kik oly rövidesen ítélkeznek, „maradi, középkori, dogmatikus" keresztény bölcselet, hittudomány és hitvédelem felől, szintén meggondolnák, hogy jellemtelenség olyasmit gyalázni, amit nem ismernek. Pedig tényleg alig van ismeretlenebb és félreismertebb dolog, mint a keresztény bölcselet.

Ha hitetlen „tudósaink" és „műveltjeink" ismernék, — hogy csak újabbakat idézzek —, *Urráburu, Gutberlet, Pesch, Cathrein, Hammerstein, Willmann* stb., stb. műveit, nagyon valószínű, hogy igen alább hagynának a magabízott hanggal. Mindenesetre legalább is rendkívül *csodálkoznának;* és csodálkozásuk hasonlítana a tiroli gyerek bámulatához, mikor először jut ki szülőfalujából, s kénytelen látni, hogy az ő falujuk hegyein túl is van világ.

Néhány év előtt egy igen hírneves egyetemi tanár *„fuser"*-nak gúnyolta a Teremtőt, aki „minduntalan lerontja, amit épített, hogy az egészet újra kezdje".

Eszerint „fuserolás" és meggondolatlanság volt volna a kőszénkorszak rég elpusztult erdeit, és a júra- és krétakor óriás gyíkjait megalkotni? Fuserolás azért, mert ezek a Teremtőnél is okosabb urak hamarosan nem tudják, mirevaló is volt ez meg amaz?

Ez a túlbölcseség élénken emlékeztet arra az ismert mesebeli emberre, aki Istent gúnyolta, amiért a nehéz tököket gyenge indákra, az apró makkokat pedig izmos tölgyfák ágaira teremtette. Utóbb azonban egyszer lefeküdt egy tölgyfa alá aludni, s csak arra ébredt fel, hogy egy makk esett az orrára. E perctől fogva megértette, hogy miért jobb, ha nem tök, hanem makk lóg az izmos tölgyágakon.

A vallástalan lélektana.

Miért érzik magukat jól minálunk az ártatlan, tiszta, önzetlen, eszményi lelkek, a nagy szívek, a vértanujellemek, az erény- és szívnemesség hősei?

És miért sietnek át a hitetlenek táborába a szegények és árvák nyomorgatói, a zsarolók, sikkasztók, a kéj és szenvedély emberei, a dőzsölők, az önzők, a jellemtelenek?

Miért húzódik a jellem a vallásossághoz, az aljasság a hitetlenséghez?

Ha valakiről hallom, hogy nemeslelkű, önzetlen, magasratörő, józan és tiszta, — csaknem magától értetődőnek veszem, hogy: tehát vallásos is. És ha igazságtalanul vagyonosodó, szívtelen, kéjbe fult bonvivantokról hallok, époly biztosra veszem, hogy az illető a hittel is szakított. — Tényleg úgy is van.

Kérdezd meg azt az ifjút vagy leányt, akinek arcáról-szeméről le lehet olvasni a szépséget és bájt, mely csak ártatlan szívből ragyoghat elő, — kérdezd meg: szereti-e a jó Istent s ezt kapod feleletül: Hogyne! Magától értődik. Aki milyen, olyan társat szeret.

És viszont kérdezd meg azt, aki bűnben él, sőt talán a bűnből él, — azt, akinek volna mit gyónnia; kérdezd meg: szereti-e a templomot, a szentséget, a prédikációt? Dehogy is szereti. Minden pap, minden templom, minden úti keresztfa szúró szemrehányás neki, hogy ő nem azok közé való, akiknek a vallás örök boldogságot ígér. Azért gyűlöli is mindazt, ami a vallásra csak emlékeztet is, és megmarad a bűn és szenvedély szennyes, ködös légkörében.

Ha más nem védené a vallásosságot, mint azon különös tény, hogy az erényes, igazságszerető, tiszta lelkek mind mellette, a bűnös, hazug, nemtelen lelkek pedig mind ellene foglalnak állást: már ez is igen sokat bizonyítana a vallás észszerűsége mellett.

Mert azt már bizonyosan nehéz tagadásba venni, hogy a tiszta szem valószínűleg *tisztábban* is lát, mint a hályogos, piszkos, ködbeborult!

Gondolkozás-e a szabadgondolkozás?

Rég megállapított igazság, hogy a vallás ellenségei nem szeretnek az ateizmus alapkérdésein vitatkozni. Nem is igen nyilatkoznak róluk. Vesztüket érzik bennük. Ehelyett a hivő álláspont kifigurázásával, az egyháziak hibáinak firtatásával, progressziós jelszavak stílusos körmönfonásával helyettesítik saját álláspontjuk érveinek felsorolását. Az ügynöki életszemlélet hívei a logikai alépítmények pilléreire époly kevéssé kíváncsiak, mint azok a jólélők, akiknek a mai nap kulináris vagy erotikai élvezetein kívül semmi sem tudja lekötni érdeklődésüket.

Annál érdekesebb, ha egyszer aztán radikálisék mégis megkísérlik logikai okát adni a radikalizmushoz való ragaszkodásuknak.

Van újabban Budapesten egy folyóirat, amely a közútálat folytán kimúlt Jászi-Jakabovics Oszkár „Huszadik Század"-ját igyekszik halottaiból feltámasztani. A kommunistaperekből ismert zsidó fiskális, Vámbéri Rusztem szerkeszti egy Purjesszel s két más ismeretlennel egyetemben. Nem sok jövőt jósolunk a radikális folyóiratnak, mert bár mindenféle ügyeskedéssel: zsidómagasztalással, kereszténygyalázással, lexikon-erudícióval s irodalmi au-fait-séggel igyekszik a kultúrára éhes, progresszív világszemléletű kereskedősegédeket, régi páholyvitézeket, galileista entellektüeleket s egyéb hitközségbelieket megnyergelni, mégis néhai való Jászi Oszkár színvonalát sehogysem tudja elérni. Mert lehetett Jászi és tábora gonosz és hazaáruló, ravasz és hazudozó, egyet nem lehetett eltagadni tőle: koponyákkal dolgozott. A Vámbéri Rusztem konyhájának főzte viszont oly sovány, oly rit-

kán úszkál a sok fiskálisi lé közepében egy-egy húsnak beillő gondolatcafat, hogy étvágy kell hozzá, aki be akarja venni. A Lipótvárosnak pedig sok fogyatkozása lehet, de étvágyára nézve — meg kell adni — el van kényeztetve. Érezhette ezt az élelmes szerkesztő úr is, mert egyik újabb számában már, igaz, hogy óvatosságból egyelőre csak „J. O." jelzéssel, egyenesen a Scotus Viator barátjától, a „Keleti Svájc" propagátorától, Magyarország egyik fő sírásójától, Jászi Oszkártól közölt cikket. Meg lehet ismerni a gonosz és pökhendi stílusáról, de meg lehet ismerni a lap színvonalától rikítóan elütő gondolatbőségéből is.

Nos, Vámbéri úr folyóiratában végre egy radikális úriember, egy volt luteránus lelkész: Szimonidesz Lajos végre megteszi nekünk azt a szívességet, hogy bemutatja a szabadgondolkodás hiszekegyét. Mohón kapunk a cikken: no, most végre megtudjuk, mik is a hitetlenségnek tudományos érvei? Hogyan igazolja magát?

Hát borzalmasan! Már ennél szegényebb krédót, ennél ügyefogyottabb világnézeti önigazolást nem is lehet elképzelni. A vásári radikalizmus gyengébb kikiáltót aligha szerződtethetett volna a mutatványos bódéja elé.

Szól pedig a radikalizmus világnézeti megalapozása az elbocsájtott luteránus lelkész úr s most hivatásos szabadgondolkozó szerint következőképpen:

„A hit és a tudomány között örvények és szakadékok tátonganak", jelenti ki a cikke elején. Ez a tétele. Ezt bizonyítja azután a következő érveléssel:

„Az a hit, amelyet az egyházak ápolnak s amely a vallásokban kristályosodott ki, — elmúlt évezredek hite. Eredete is régmúlt időkre utal s az iránya is a multba néző. Évezredes kinyilatkoztatások igaznak tartása, azokhoz való alkalmazkodás, a belőlük levont következtetések továbbfűzése és hozzájuk való hűség képezik a vallásosság lényegét és irányát. A vallás mult idők maradványa, a vallás a multba néző világnézet.

„Ezzel szemben a tudomány az igazság szüntelen és korlátlan keresését tekinti egyetlen komoly céljának. Mindent megvizsgál, mindent kipróbál, mindent összegyüjt... hogy egy-egy lépéssel előbbre juttassa az emberiséget, hogy mindig több világosságot derítsen ma még homályban levő dolgokra. A tudomány ismeri a multat, a tudomány is a multon alapszik, de tekintete a jövőre irányul, szeme mindig előre néz.

„A vallás alapelve az, hogy a régi, évezredes, isteni kijelentéseknek mondott dolgok isteni igazságok, melyekhez ragaszkodni élet és üdvösség... A tudomány alapelve pedig az, hogy az igazságot az emberiség néhány ezer esztendővel ezelőtt csak tökéletlenül ismerte, a haladás és az emberi tudás eredményeit respektálni kell és nem a régihez való ragaszkodás, hanem az igazság keresése és közlése, a növekvő világosság befogadása és terjesztése a legfőbb emberi erény. Legyen világosság! és: Legyen igazság!

„A két irány nyilvánvalóan ellentétes. Ennek következtében megállapításaik és állításaik is ellentétben állanak egymással. Amit a vallás állít, azt a tudomány kétségbevonja; amit a tudomány kikutat, azt a vallás nem akarja elismerni" stb., stb., stb.

„Olyan ember rendkívül kevés van, aki kizárólag és következetesen a vallással tartana. Mert ez annyit jelentene számára, hogy az új tudományos szellem által alkotott világgal is szembehelyezkedjék. Aki Buddha, Mózes vagy Mohammed[1] világában él, az nem ismerheti el a vasutat, a villanyt, a védőoltásokat és a rádiót, szóval a modern tudománynak vívmányait" stb., stb.

Ez hát az egész? Nincs tovább? Drága kis Galileikör, dicső entellektüelek, forradalmi marxisták és egyéb tisztult életszemléletű radikálisok: ennél többet tehát ti sem tudtok kigondolni a szabadgondolkozástok elméleti körülbástyázására?

[1] Itt nyilván ideértendő: „vagy Jézus".

Hiszen ez véghetetlenül kevés, még a semminél is kevesebb!

Ha jól értjük, Szimonidesz úr okoskodásában egyetlen alapgondolat van s ez, a cikornyát levetve, a következő: a vallás a multba néz, a tudomány pedig a jövőbe; tehát a vallás és a tudomány ellentmondanak egymásnak. Ez az egész fenti szóhabarcsnak egyetlen fogható veleje.

Radikáliseknál fanatikusabb hivők a világon valóban nincsenek. Mert ha nem volnának fanatikusok, ha gondolkoznának is, pillanat alatt látnák, hogy a fenti okoskodásnak mind a két fele merő valótlanság, a konklúziója pedig szabálytalan, a logikának egyenest a fejtetőre-állítása.

A vallás „a multba néz?" A tudomány pedig a jövőbe? Micsoda önkényes, szűklátókörű, gyermekes megállapítás ez! Époly joggal mondhatnók a fordítottját is: a tudomány a multba néz, a vallás pedig a jövőbe. A tudomány a multak tapasztalatait gyüjti össze, a vallás pedig az örök jövő kérdését bolygatja. Ez is époly igaz volna, mint az idézett állítás.

A valóság az, hogy a vallás is, a tudomány is mindent felölel: multat, jelent és jövőt. A különbség köztük csak az, hogy tárgyuk és szempontjuk más és más. A tudomány a közvetetlen emberi megismeréseket foglalja rendszerbe, a vallás pedig a dolgok végső eredetét s végcélját kutatja s a kinyilatkoztatás ténybeliségét és tartalmát vizsgálja. A jövőbe a vallás annyira „néz", hogy éppen a radikálisék vagdalják örökké fejünkhöz, hogy elhanyagoljuk a földi dolgokat s mindig csak a jövendő élet reménységével hozakodunk elé. Ezzel a váddal majd ezentúl szembehelyezhetjük a Szimonidesz úrék megállapításait, hogy dehogy: mi egyáltalán nem nézünk a jövőbe. Parancsolatokat sem sürgetünk, mert azok is a jelenre és jövőre vonatkoznának, márpedig mi csak a multba nézünk.

De hagyjuk ezt a bölcs disztinkciót: akkor is logikai képtelenség, a mult és jövő nézését egymással

ellentétbe állítani. Vajjon aki a multba néz, szükségkép ellentmondásba kerül azzal, aki a jövőbe néz? Hát nem lehet a multat is, jövőt is egyszerre vizsgálni? Radikális uraimék: hol tanulták önök ezt a bölcseséget? Tehát akkor a történelem vagy a geológia, amely ugyancsak erősen a multba néz, szükségkép ellentmondásban áll az elektrofizikával vagy az etikával? Úgyhogy aki a történelemben hisz, nem ülhet a villamosvasútra, a paleontológus nem hallgathatja meg a rádiót s az archeológus nem foglalkozik pl. szociális kérdésekkel? Nem veszi észre a szabadgondolkodók tudós szakszervezete, hogy ez az egész szabadgondolkozás egyetlen ordító paralogizmus, valóságos gondolkozási szörnyszülött? S ez a semmi, ez a nyilvánvaló gondolati csődvallás az egész alap, amelyre ők akkora jogokat szeretnének ráépíteni, mint aminő a harc joga a kereszténységgel, keresztény kultúrával, keresztény tudománnyal szemben?

De ám segítsünk a járni nem tudó gyermektudósokon. Mást akar Szimonidesz exprédikátor mondani, csak nem tudja kifejezni a gondolatát. Szerinte ott a baj, hogy a vallás *tekintélyen,* kinyilatkoztatáson, változhatatlan dogmán alapul, a tudomány pedig folyton változik s lényegesen megköveteli a vizsgálódás szabadságát. Ez megint nem igaz, mert a tudománynak is vannak dogmái, aminő pl. az egyszeregy s ezeken nem lehet változtatni. Szimonideszéknek azonban más fáj. „A hit csodákról beszél, mondja ő tovább, amiket a tudomány tapasztalatai alapján kétségbe von (?). A vallás másvilági hatalmakat, isteneket (?) lát ott, ahol a természettudomány csak erők megnyilvánulását tudja konstatálni, s a vallás másvilágot képzel, amelyekről a tudomány kimutatja, hogy nincs hely számukra a világmindenségben . . ."

Drága jó szabadgondolkozó úr, hogy mindjárt szaván fogjuk: nem mondaná meg nekünk: hol és mikor mutatta ki a tudomány, hogy a „másvilágok" számára *„nincs hely a világmindenségben"*? Ha Kisbürgözdön mond valaki ilyeneket, ott ámuló tisztelettel

hallgatják, de nem fél-e Szimonidesz, hogy saját elvbarátai közt is akad, aki fizikát tanult s aki a fenti okfejtésre azt találja felelni, hogy — pardon a természettudomány nincs még ennyire, mert még a térbeli világmindenségnek is csak igen kicsiny részét sikerült átvizsgálnia! Tehát a saját szempontjából sincs igaza, tisztelt szabadgondolkozó úr!

De azt is tudnia kellene egy jól nevelt radikálisnak, hogy a vallás hirdette „másvilág" nem a távcsövek világában, nem valahol a Sirius és az Orion közt keresendő, egyáltalában nem a materiális dolgok között. Azt kellene bebizonyítania a radikális világszemlélet bajnokainak, hogy szellemi világ nincs és nem is lehet, hogy Isten nincs és nem is lehet, hogy Krisztus kinyilatkoztatása nem igaz és nem is lehet igaz. Ehhez pedig a világürnek semmi köze.

Hogy a csodák valóságát a természettudomány kétségbevonja? Ne tréfáljon, buzgó úr! A természettudománynak egyáltalán nem dolga, nem is tartozik a tárgy körébe, hogy a csodákról nyilatkozzék, mert a természettudománynak csak az a feladata, hogy a természeti folyamatok rendes törvényeit felállítsa. Hogy azután a természet Ura és Alkotója egyes, rendkívüli esetekben áttörheti-e a sajátmaga alkotta törvényeket, ez már nem a természettudomány kérdése, hanem az istenbölcseleté, s hogy ez konkrét esetekben, pl. Jézus életében vagy akár a lurdi (nem szuggesztiós!) gyógyulásokban, megtörtént-e, megint nem a természettudomány dolga eldönteni, hanem a történelemé. A természettudománynak a csodákhoz semmi köze. Ha olvasnák radikális világbölcseink éppen a legünnepeltebb modern természettudósoknak erre vonatkozó, megszorító és e téren saját illetőségüket leszállító nyilatkozatait, kissé szerényebben beszélnének e komoly és nagy kérdésekről, feltéve, hogy nem csupán a kisbürgözdi vagy telekitéri elvtársaknak akarnak beszélni s nem pusztán a ponyvának írnak.

A szabadgondolkozó folyóirat munkatársainak általában ajánljuk figyelmébe, hogy necsak szabad-

gondolkozó szószaporításokat olvassanak, hanem olvassák a *gondolkozók* írásait is, éppen a természettudósok díszes galériájából. Lépjenek ki merev dogmatizmusuk kalodájából s próbáljanak egyszer a saját dogmáiktól mentesen gondolkozni. Egyszerre észre fogják venni, mily szörnyűségesen egyedül állanak radikális világszemléletükkel. Hiszen akárhogy igyekeznek szabadgondolkozó nihilizmusukra a tudományosság köpenyegét ráteríteni, a tény és való helyzet az, hogy az emberiség nagy lángelméi s éppen a természettudományok modern úttörői tökéletesen rácáfolnak minden kiskorú galileista bölcseségükre.

1926-ban a francia *Académie des Sciences* tagjai leszavaztak ebben a kérdésben s azok a legelső matematikai, biológiai, csillagászati, vegyészeti s fizikai kapacitások, akik Robert de Flers körkérdésére válaszolva ez ügyben nyilatkoztak, *egyetlenegyet sem véve ki, határozottan kijelentették, hogy a vallás és a természettudomány közt semmiféle ellentmondást nem látnak.*[1] Hetvennél több elismert, világnevű természettudós adta meg a Szimonideszeknek és egyéb köldöknézőknek örök időkre csattanóan azt a választ, mely az ő vásári portékáikra végleg rásütötte a maradiság és tudománytalanság bélyegét. Hát akkor mit okvetetlenkednek éppen a tudomány nevével? Mi köze a radikalizmusnak a természettudományhoz?

Hogy a vallás világában élő embernek, ha következetes akar maradni, nem volna szabad elismerni a „vasutat, a villanyt, a védőoltásokat és rádiót"? Különös felsorolás! A vallásos *Stephenson* nemcsak elismerte, hanem *feltalálta* a vasútat, a Mária-kongreganista *Volta* egyenesen *felfedezte* a villamosáramot, a védőoltást a „klerikális" *Pasteur*nek köszönhetjük, a rádiót pedig a katolikus *Marconinak*, a pápa barátjának. Nem sül le az arca a radikális nagymondóknak, amikor a vallás legerősebb védőinek, akikre ők mint

[1] Lásd alább *„Modern természettudósok a vallásról"* c. fejezetet e kötet 378—389. lapjain.

a modern természettudomány korifeusaira, a vallással állítólag ellentmondásban álló haladás legfőbb tényezőire utalnak? S hány hasonló nagy névre hivatkozhatnánk még, mint a természettudománynak s a vallásnak egyként díszeire? A vallásos irány ma is bőven adja az elsőrendű természettudósokat, a radikalizmus ellenben ritkán emelkedik az ügyvédi, ujságírói és szakszervezeti-titkári színvonal fölé.

Ha a szellem óriásai nem láttak ellentétet vallás és tudomány között, kinek imponáljanak akkor a törpék, a névtelen sarlatánok, a szűklátókörű kis szabadgondolkozók? Ha éppen a természettudomány legilletékesebb képviselői teljes harmóniát láttak a hit és a tudás között s lángoló szóval tiltakoztak a visszaélés ellen, hogy valaki a tudomány nevében beszéljen a vallás ellen, akkor a Szimonidesz Lajosoknak a fent ismertetett Népszava-bölcseségeknél kissé nehezebb vértezetű érveket kellene kitalálniok, hogy a szabadgondolkozó vallásellenességet a tudományosság mezébe öltöztessék.

Nem, uraim, nyugodjanak meg abban, hogy *gondolkozás* és hit nélkül nincs igazi szabadgondolkozás sem. Nyugodjanak meg abban, hogy az önök radikális „szabadgondolkozása" jó lehet az erkölcsök lazítására, jó lehet ezeresztendős országok lerombolására, jó lehet az ifjúság lezüllesztésére, jó a lipótvárosi plutokrácia vagy a marxista forradalom zsidó fiskálisainak nyeregbeültetésére, de arra semmiesetre sem lehet jó, hogy a tudomány bármi vonatkozásban is közösséget vállaljon vele.

Az ész tanúsága az Isten mellett.

Isten!

Amióta ember van a földön, semmi annyira nem érdekelte, annyira nem foglalkoztatta a gondolkozó elméket, mint az a titokzatos, ember- és világfeletti lény, ama Legfőbb Valóság, akit soha, senki földi szemével nem látott s akiben mégis milliók és százmilliók hittek; aki előtt minden idő, minden nép, minden faj, minden kultúra, el lehet mondani: néhány ezer szabadgondolkozón kívül minden ember meghajtja a térdét. Mert a kérdésre: van-e Isten? száz és százmillió ember felel *igennel* s nemet reá csak egy elenyésző kisebbség: a tudákos képzelgők s a tudni nem *akarók* hada mond.

Isten! A vallásos lelkek — s az emberiség túlnyomó része mélyen vallásos — legfőbb szeretetének tárgya, a vallástalanok türelmetlen gyűlölködésének célpontja, kultúrák alapja, bölcselők és bölcseleti rendszerek próbaköve, erkölcselméleteink központja, tiszta, becsületes lelkek legfőbb bizodalma, gonoszok, paráznák, tolvajok és uzsorások örök réme, anyagelvű jólélők kényelmetlen tilalomfája: egy ősbizonyosság a kételyek hullámzása közt, heves ellentmondás és rajongó ragaszkodás tárgya, pompázó, bájos istentiszteletek és elkeseredett istenkáromlás egész áradata felett csodálatos némaságban trónoló Úr, akiről emezek azt hirdetik, hogy fantóm csak és kísértet, gyermekek és gyermeknépek képzelménye, papok és kuruzslók jól jövedelmező találmánya, akinek trónját rég megingatta a tudomány... amazok pedig azt vallják, hogy bizony nem, hanem ő ma és mindig él és csak a rosszakarat nem akar tudni róla; hogy ő az az Egy

Halhatatlan, aki Volt, aki Van és aki Lesz, az élet és halál Ura, a menny és föld teremtője, a legigazibb s legnagyszerűbb valóság, aki, bár malmai lassan őrölnek, mégis csak egyszer ítélni fog eleveneket és holtakat...

Kinek van igaza a két tábor közül? A sokaknak-e vagy a keveseknek? A fejüket meghajtóknak vagy a fejüket fennen hordozóknak? A komolyan, becsületesen, higgadtan eszmélődőknek? avagy a szabadgondolkozást hánytorgató kis moderneknek, akiknek szabad morálja az isteneszme végtelen tisztaságával és magasztosságával meg nem fér?

Csakugyan csak a gondolkozásnélküli tudatlanság-e az, ami milliókat és százmilliókat az Isten-hitben megtart? avagy vannak biztos, ellentmondást nem tűrő, cáfolhatatlan érvek, melyek a becsületes, igazságkutató, fátyolozatlan szem előtt kétségtelen valóságként igazolják az Ő létét? Van-e bizonyosság, tudományos és megingathatatlan biztosság az Isten létének kérdésében?

Bebizonyítható-e az Isten léte?

Be lehet-e *bizonyítani* az Isten létét Szentírás és csoda és teológia nélkül is, meg lehet-e *győződni* pusztán a természetes észből kiindulva az Isten létéről? Ez itt a kérdés.

Akik *nemmel* felelnek e kérdésre, azok szerint az Istenről biztos *tudomásunk* nincs és nem is lehet. Az Isten, ez a Végtelen Valaki, szerintük merőben a *hitnek* tárgya és szülöttje; a *tudásnak* semmi köze hozzá. Az Isten legfeljebb a szív, a képzelem és a „hit" országában létezik; a tudás fóruma előtt azonban merő fantómmá foszlik. Talán van, talán nincs; de *biztosat* semmiesetre sem tudhatunk róla.

Mások szerint fordítva: minden vallási bizonyosságnak s így a hitnek is legelső alapfeltétele, legfontosabb középponti alkatrésze: az Isten létéről való meggyőződés. Az Isten léte mindenekelőtt a tudásnak,

nem a hitnek tárgya; mert előbb természetes józan ésszel *tudnom* kell, hogy Isten létezik, csak azután *hihetek* neki. Viszont ha egyszer meg vagyok győződve Isten létéről, akkor többek közt azt is *hihetem* neki, hogy létezik, mert hisz ő ezt is kinyilatkoztathatja s voltakép minden kinyilatkoztatással együtt bennfoglaltan ezt is kinyilatkoztatja. Ezért mondhatom nemcsak azt, hogy *tudom* az Isten létét, hanem hogy *hiszem is:* „Hiszek egy Istenben".

Kinek van igaza a két csoport közül?

Akik az előbbi felfogást vallják, részben csak azért beszélnek így, mert a természetes emberi ész logikai következtető képességét kétségbevonják, vagy mert az isten-érvek logikai bizonyító erejét nem ismerik; részben pedig ama teljesen bebizonyítatlan s indokolatlan feltevésből indulnak ki, hogy csak arról lehet biztos *tudomásunk,* amit érzékeinkkel közvetlenül tapasztalhatunk. Nem veszik észre, hogy az ember nemcsak érzéki tapasztalokat gyüjthet, hanem azokat csoportosítva, belőlük következtetés útján *ítéleteket és elvont igazságokat* is levezethet, melyek az erkölcsi tudományok, a jogbölcselet stb. csaknem csupa oly tételeket állítanak fel, melyeket nem a közvetlen észlelés, hanem csakis az észnek ítélő és következtető képessége igazol.

Mármost természetes ugyan, hogy Isten létéről közvetlen érzéki észlelés útján meg nem bizonyosodhatunk; de ez olyan abszurd követelés is, mihelyt egy lényegileg anyagtalan és érzékfeletti Lény léte vagy nemlétéről van szó, mintha valaki grammal és literrel akarná mérni egy-egy remekmű artisztikus értékét. Sőt ellenkezőleg elmondhatjuk: ha az Istent valaki érzékileg közvetlenül észlelné, akkor biztosak lehetnénk róla, hogy téved: az ilyen „Isten" megszűnne Isten lenni, épúgy mint az a vas, amelyet fából farag valaki, nem lehet igazi vas többé. *Szellemi* lényt érzékeinkkel megfogni: ellentmondás.

Csak az a kérdés tehát: a természetes józan ész a szigorúan logikus és tudományos gondolkozás és

következtetés útján felismerheti-e biztossággal az Isten létezését vagy sem? Azon Istenét, akit mint legfőbb, örök, végtelen tökéletességű s azért szükségkép személyes Lényt nevezünk e néven; aki nem maga a világ, nem maga az ember, hanem a világtól különböző, a világ s az ember felett álló legfőbb valóság, mindenek teremtője, mennynek és földnek ura. Ezen a kérdésen fordul meg minden.

Nem a természet-e az Isten?

Hogy önmagától létező, senkitől nem teremtett Lény létezik, ez az egy *minden* feltevés szerint világos. Mert ha egyáltalán valami van, akkor annak vagy önmagától vagy mástól valónak kell lennie; ha önmagától való: akkor már megvan az önmaga erejéből létező Lény; ha pedig mástól való, akkor ennek a másnak ismét vagy önmagától valónak kell lennie, vagy mástól kell erednie; és így tovább. De nem ám a végtelenségig, mert akkor az egész okozatsorozatnak, az egész láncolatnak nem volna kiindulópontja, alapja, megindítója, hanem valamely első okhoz feltétlenül el kell jutnunk, amely nem ered mástól, hanem önmagában bírja létezésének végső alapját s a többi dolognak is végső oka.

Ily értelemben nem is tagadja senki a végső, önmagától való, abszolút lénynek létezését; idáig még az istentagadók is egyet vallanak a hivőkkel s épp ezért beszélnek egy abszolút őslényről, „istenről" még a panteisták (világistenítők) is. Csakhogy szerintük maga a világ, az anyag, a természet az „isten", az önmagától való lény. Mi azonban itt ennél többet kérdezünk; azt t. i., hogy az az önmagától való lény valóban a szó rendes értelmében vett Isten-e, azaz egy a *világtól különböző* s a világ *felett álló értelmes, személyes Lény-e;* avagy fordítva: maga a világ-e az önmagától való lény, az „isten", az „abszolútum?"

Az istenérvek.

A bizonyítékokat, melyekkel a világfeletti, személyes Isten létét tudományos tételként bebizonyítjuk, rövidesen isten-érveknek nevezzük. S minthogy háromféle úton juthatunk el a természetes ész következtetései által a személyes, világfeletti Isten létének biztos felismeréséhez, az isten-érvek is három csoportra oszthatók. Az Isten létét bebizonyíthatjuk ugyanis: 1. a tisztán logikai gondolkozás, az istenfogalomnak elemzése és a világgal való észelvi összehasonlítása útján; 2. a fizikai világ bizonyos sajátságainak megfigyelése s 3. az ember lelki világának szemmeltartása alapján. Az első csoportba tartozó érveket *„metafizikai"*, a második- s harmadikba tartozókat *„fizikai"* és *„morális"* istenérveknek szokás nevezni.[1]

Itt mindenekelőtt a legteljesebb tudományos biztosságot nyujtó metafizikai, *észelvi* istenérveket akarjuk ismertetni. Ezeket főleg két abszolút bizonyító erővel rendelkező istenérvre lehet visszavezetni: a *kozmológikus* és *henológikus* isten-érvre. Az egyik a világnak függő, mástól eredő voltából, a másik az önmagától való Lény szükségképpeni egységéből indul ki. (Az ú. n. ideológikus és a mozgásból kiinduló érvet, mivel túlságos sok filozófiai előfogalmat igényel, ehelyütt mellőzzük, illetve a kozmológikus isten-érvbe olvasztjuk bele.)

Előre megjegyezzük, hogy e levezetések meglehetősen elvont gondolatfűzést igényelnek s az olvasó csak úgy fogja teljes súlyukat felérteni, ha maga is *komoly gondolatmunkát* végez. Csak úgy vagyunk vele, mint a *matematikai levezetésekkel*, melyeknél szintén nem az egyszeri elolvasás, hanem a mély behatolás szüli a belátást és megbizonyosodást. Épp ezért itt nem is a stiláris könnyedség, hanem az ellentmondást nem *tűrő logikai szabatosság* elve legyen az irányadó.

[1] L. erről bőven: Bangha: *Istenhit és istentagadás* (Összegyüjtött Munkái I. kt.).

A kozmológikus istenérv.

A minden mély gondolkodóra legtöbb hatást gyakorló, többi közt pl. Kanttól is tisztelettel emlegetett kozmológikus istenérv gerince a következő:

1. Az egész tapasztalati világ, beleértve az embert is, csupa olyan lényekből áll, melyek úgy tulajdonságaikban, mint belső mivoltukban *tökéletlen, véges lények;*

2. Lényegükben tökéletlen, véges lények azonban nem lehetnek szükségszerűen, önmaguktól, benső mivoltuknál fogva létezők, hanem lényegileg esetlegesek, azaz *mástól erednek;*

3. Ez a „más" azonban végeredményben nem lehet egyéb, mint egy oly *végtelen tökéletességű lény,* amely éppen tökéletességénél fogva benső szükségszerűséggel létezik s minden egyébnek teremtő, alkotó végoka;

4. Ez a végtelen tökéletességű lény pedig szükségkép értelmes, személyes Lény: az, akit rendes nyelvhasználat szerint *„Istennek"* nevezünk.

Ennek a gondolatsorozatnak egyes részleteit külön-külön bizonyítjuk.

Az I. ponthoz:

Hogy az az egész világ, mely bennünket körülvesz, beleértve magát az embert is, csupa lényegében és járulékaiban *véges és tökéletlen* dolgok összessége, csakugyan alig szorul bizonyításra.

„Tökéletesnek" a szó teljes értelmében csak azt nevezhetjük, ami magában annyira teljes, befejezett egész, hogy nem szorul semmikép sem másra, másnak a közreműködésére vagy segítségére: sem abban, hogy létezzék, sem abban, hogy természetének megfelelőleg működjék. Sőt az igazán és teljesen tökéletes lény nem is lehet arra alkalmas, hogy mástól valamit kapjon, más részről valamiben tökéletesedjék. Mert *ami még tökéletesedhetik, az még nem tökéletes:* azon

ugyanis valami még nincs meg vagy nem volt meg, mert hiszen mástól még felvehette azt.

Mármost nézzük csak, mennyi mindenféle értelemben *tökéletesíthető,* vagyis más szóval: mennyi mindenben tökéletlen és véges ez a világ s annak mindenegyes porcikája.

Hogy a legtökéletesebbel: az emberrel kezdjük, minden ember nem is egy, de százezerfélekép tökéletesíthető és így magábanvéve mindenkép tökéletlen. Mint tehetetlen csecsemő jön a világra, aki az édesanyjának gondoskodása, ezerféle óvása, táplálása, gyógykezelése nélkül egyáltalán nem tudna megélni s később is, egész életén át ezerféle más, rajta kívülső dologra: táplálékra, levegőre, eszközökre, ruházatra, lakásra, embertársakra szorul rá.

S nemcsak a teste, hanem a *lelke* is magában tekintve teljességgel gyámoltalan és tehetetlen: a csecsemőnek értelme fejletlen, eszméi, fogalmai, ítéletei, beszélőképessége, nyelvkészlete nincsen: mindezt csak lassan s többnyire embertársainak segítségével éri el s felnőtt korában is egyre akad még mit tanulnia. És ha mégannyit tanul is, mindig marad bőven tudni való, amit nem fog tudni soha, amiben tehát a tökéletesedés ránézve eléretlen, sőt sokszor elérhetetlen, puszta lehetőség marad.

Hasonlókép az állat, a növény, a szervetlen világ. Mind *véges* lény, mind *változandó,* mind *függő* viszonylatokban álló, mind *összetett,* mind *térben és időben megkötött* dolog. S ezek mind külön-külön is csupa olyan tulajdonságok, amelyek magukbanvéve is kizárják, hogy az illető dolgok a szó szoros értelmében tökéletesek legyenek.

Ami *véges,* az tökéletlen, mert vége van ott, ahol még folytatása lehetne. Ami *változandó* — pl. akár csak a helyét is tekintve: mozgásnak vethető alá —, az tökéletlen, mert a változás által vagy elveszít valami tökéletességet (pl. ezt vagy azt a helyet), vagy nyer: az első esetben a változás *után,* a másodikban a változás *előtt* hiányos volt s minden esetben lényegi-

leg tökéletlen, mert nem szükségkép és megbonthatatlanul hiánytalan. Ami *függő viszonylatokban* áll más lényekkel — pl. levegőre, vízre, más atómok vagy molekulák vonzó s taszító erejére szorul, hogy egyensúlyban maradhasson vagy mozoghasson stb., az tökéletlen, mert a teljes önállóságnak, független önelégségességnek híjával van.

Ami *összetett,* az tökéletlen, mert mint összetett, teljes lény alkatrészeitől s azok egyesülésétől, valamint az egyesülés külső feltételeitől függ. Ami *térben és időben megkötött dolog,* azaz, ami nem létezik szükségkép mindenütt és minden időben, ami nem végtelen a tér és idő méretei szerint, ami nem örök és mindenütt jelenlevő, az tökéletlen, mert hisz tökéletesebb volna, ha nagyobb és továbbtartó volna s még tökéletesebb lenne, ha egyáltalán nemcsak térben s időben létezhetnék.

S azt sem mondhatja senki, hogy a világ bár egyes részei végesek, változandók, tökéletlenek, *összevéve* mégis végtelen és tökéletes. Nem; ez nem áll. Először is maga az anyagi világ semmiféle értelemben nem tökéletes. A 70 és egynéhány elemen kívül lehetne éppenséggel több más is; és a 70 elem közül valamennyiből lehetne több, akár százszor annyi molekula is a világban, mint amennyi van. Nincs az a virág, madár, rovar, négylábú, vagy akármi, amiből nem lehetne több is a világon. Még ha valaki azt vallja is, hogy a természeti törvények vaskövetkezetes érvényesülése folytán *fizikailag* csak annyi élőlény, állócsillag stb. lehetséges, mint amennyi valósággal van: mi ezt nem tagadjuk, de nem is erről van szó; hanem arról, hogy *abszolute lehetne,* mindenesetre magában véve nem volna képtelenség, ha még több volna belőlük. A 16.000 millió ember helyén lehetne éppenséggel 26 millió is. Ime, tehát a világ nem végtelen.

A csillagok száma sem végtelen. Eddig mindenesetre csak bizonyos távolságokig vizsgálhattuk meg a világürt, illetve annak egyik — ki tudja, milyen

kicsiny — részét; de már azon a részen is, amelyet eddig átvizsgáltunk s ahol modern műszereink segítségével a 19-edrendű csillagok feltüntetésével is összesen közel 40 millió csillagról készítünk fényképezett égtérképeket, megállapíthatjuk, hogy lehetne végtére még egy-két csillaggal, esetleg egy-két ezer naprendszerrel több is s hogy minden egyes csillag lehetne valamivel nagyobb vagy fényesebb is. Szóval ez a világ is tele van csupa határoltsággal, megkötöttséggel s végességgel, azaz: tökéletlenségekkel. A „végtelen" nagy világ létezése haeckeli mese: semmiféle csillagvizsgálónak nem sikerült még s nem is fog soha sikerülni a végtelen ürt teljesen végigvizsgálni, hogy bebizonyosodjék róla, vannak-e a világnak határai?

De kár is ily messze menni az említett ellenvetés megcáfolásában; elég arra hivatkozni, hogy hiszen a sok véges és tökéletlen lényből összetett világ voltakép összevéve még inkább magán viseli a tökéletlenség jellegét, mint a legkisebb amőba vagy a teljesen elszigetelten gondolt molekula. Mert hiszen ez az összevéve gondolt „világ" magában foglalja nemcsak az összes lényeket, hanem azoknak *összes tökéletlenségeit is;* tehát csakugyan *tele van* csupa végességgel, változandósággal, függő viszonylatokkal, összetettségekkel (sőt őmaga a legnagyobb összetétel) s térben és időben való megkötöttségekkel. Az „egész világ" époly tökéletlen és még tökéletlenebb valami, mint az összes lények tökéletlenségei összevéve. S ami fő: az „egész világ" nyilvánvalólag nem is *egy* egységes lény, hanem csak logikai, fogalmi egységben *összegondolva* nevezhető *egy* valaminek; a valóságban csupa részleges, *egyes* lények léteznek csak.

Époly semmitmondó ellenvetés az is, hogy a világ bár még nem tökéletes, de a tökéletesség felé halad s folytonosan fejlődik. Ez az ellenvetés csak megerősíti tételünket. Mert először is a fejlődés mindig csak a *már meglevő életerők külső kibontakozása* s csirájában épúgy megvan kezdetben, mint ahogy a fejlődés legfőbb fokán kibontakozik. De aztán a „folytonos fej-

lődés" maga is folytonos tökéletlenséget jelent, mert ha a fejlődés folytonos, akkor a tökéletesség *soha* teljesen el nem érhető ideál (mert különben annak elérésével megszűnnék a fejlődés). S végül főleg: mi is éppen azt mondjuk, hogy a világ s annak egyes lényei *fejlődésképesek, tökéletesedők,* de éppen ebből következtetjük, hogy tehát fejlődésüknek bármely pontját tekintve, *tökéletlenek.*

Azt mondhatná azonban minderre valaki: jól van, a világ csupa *tulajdonságaiban* tökéletlen lény, de vajjon *lényegükben, mivoltukban* is tökéletlenek-e ezek a lények?

A felelet nem lehet nehéz. Mert ami *tulajdonságaiban* tökéletlen, az eo ipso *lényegileg* is tökéletlen. Hiszen éppen az volna a lényegileg tökéletes dolog, ami kizárná, hogy akár csak a tulajdonságaiban is tökéletlen legyen. Ezenkívül azonban a világnak valamennyi élő- és élettelen lénye, le egészen az utolsó atómig vagy elektrónig, csakugyan csupa olyan dolog, amely a *lényegében* tökéletlen, mert lényegileg *rászorul* a saját (tökéletlen) tulajdonságaira; nem tudna azok nélkül sem létezni, sem működni, sem mozogni, sem erőt kifejteni.

Már pedig igazán a tetőpontja ez a tökéletlenségnek: ha valami nem tud más, tökéletlen dolgok nélkül még csak ellenni és mozogni sem.

Áll tehát bizonyításunk első pontja: az egész anyagi és emberi világ részeiben s egészében, csupa véges és tökéletlen dolgokból áll.

A II. ponthoz.

A mondottakból azonban azonnal az következik, hogy ez az egész bennünket körülvevő tapasztalati világ sem a maga összességében, sem egyes alkatrészeiben tekintve, *nem lehet önmagától való.*

Hogyan következik ez? Honnan tudom, hogy a lényegében s tulajdonságaiban *véges* és *tökéletlen*

lény nem bírhatja létezésének végső alapját önmagában?

Onnan, hogy az önmagától való szükségképpeni létezés csak *végtelen tökéletességű lényt* illethet, vagyis: a tökéletlenség szükségkép = esetlegesség s így teljességgel *kizárja* a *szükségképpeni* létezést. Világos ez a következőkből:

1. Mert ha szemügyre vesszük e szót: „önmagától való", azonnal be kell látnunk, hogy e szónak értelme csak ez lehet: annyira a lét teljével bíró, annyira univerzális és abszolút értelemben tökéletes dolog, hogy a teljes tökéletességhez maga a *létezés* is hozzátartozik, azaz: az *ilyen* lénynél *bensőleg lehetetlennek* kell lenni annak, hogy ez az ilyen tökéletességű lény ne *létezzék*. Önmagától valónak lenni annyit jelent, mint híjával lenni minden hiánynak: a létezés hiányának is; nem szorulni rá senkire és semmire másra, hogy létezhessék. Önmagától valónak lenni annyi, mint oly tökéletesnek lenni, hogy belőle semmi, abszolúte semmi, még maga a létezés sem vehető el, sőt még csak gondolatban sem vonható el.

Vagy fordítva is: végtelenül tökéletesnek lenni annyi, mint annyira bírni mindazzal, ami plusz, ami pozitívum, ami előny, ami tökéletesség, ami valóság és igazi lehetőség, hogy ebből az egészen tökéletes, abszolút, létmaximumból maga a szükségképpeni létezés, az aktuális és örök exisztencia sem hiányozhatik soha. A szó szoros értelmében vett tökéletesség és az önmagától való létezés teljesen azonos, felcserélhető fogalmak. A tökéletes lény szükségképpen létezik, a tökéletlen lény pedig szükségképpen esetleges; és fordítva is: ami abszolúte és szükségképpen létezik, az bizonnyal végtelenül tökéletes lény, s ami esetleges, az szükségkép tökéletlen is.

Ha tehát a világ s annak egyes alkatrészei: az ember, az állat, az atóm, az anyag *tökéletlenek*, akkor ezzel együtt lehetetlen az is, hogy ezzel a dolgok a fizikai létezést magában foglaló abszolút tökéletességgel bírjanak, azaz, hogy önmaguktól fogva létezzenek.

Megjegyzendő, hogy itt, ennél az érvelésnél még csak az sem szükséges, hogy a látható világnak *időben* való keletkezését vitassuk. Ha *öröktől* való volna is az anyag, a fenti érvelésen még ez sem változtatna sokat, mert akkor is csak öröktől fogva *tökéletlen* s így öröktől fogva *esetleges* és *másra szoruló* volna a világ. Nem kisebb ember, mint Aquinói Szent Tamás hitte, legalább egy ideig maga is, hogy tisztán bölcseletileg a világnak *öröktől fogva való teremtése* is elfogadható volna. A lényeg itt nem az *időbeli* keletkezés, hanem a világnak lényegi esetlegessége, mástól való függése és másrautaltsága.

2. Azonban még más módon is bebizonyítható az a tételünk, hogy a természetben mindenütt elénk ötlő tökéletlenségek és esetlegességek teljesen kizárják azt, hogy ez a világ önmagától való legyen.

A világ ugyanis a maga egészében épúgy, mint minden egyes részében *más állapotban is lehetne,* mint aminőben van; aminthogy csakugyan folytonos változásoknak van alávetve. Nemcsak hogy szebb, nagyobb, változatosabb lehetne, de azokkal a tulajdonságokkal is, amelyekkel bír, lehetne más és másfajta *helyzetekben* is. A csillagok forgása lehetne pontosan *ellenkező irányú* is, mint aminő. Az anyagba befektetett *erők intenzitása* lehetne más is, mint aminő. A világnak, sőt benne a legtöbb tárgynak külön-külön, más is lehetne a *helye* — vagy ha mozgásban levőnek tekintjük: az *eredeti* helye, a mult bármely pillanatában tekintve —, mint aminő. Az egész világot pl. egészen jól elgondolhatjuk egy mérfölddel tovább is, mint ahogy van. Igaz, hogy minden természeti tünemény határozott természeti okokból ered; e természeti okok ismét más okoktól függnek stb.; de az *egész* természeti láncolat végeredményben mégis bizonyos kezdetlegi stádiumoktól vagy kiindulópontoktól függött, melyek teljesen esetlegesek voltak: épúgy lehettek volna másmilyenek is, mint amilyenek tényleg voltak. Hiszen ha a kezdetleges helyzetük nem lett volna

esedékes, hanem lényegükből fakadó, akkor azt soha meg nem változtathatták volna.

S még ha valaki a végtelenségbe, az örökkévaló multba vezetné is vissza az egymásból folyó, egymástól függő események láncolatát: még akkor is az egész végtelennek képzelt sorozatban sehol sincs rá ok, hogy pl. ez az eseménysorozat más eseménysorozatokhoz viszonyítva, miért nem indult meg valamivel korábban, valamivel távolabbi helyen, valamivel módosítottabb alakban? Pl. a ma született csirke miért bújt ki éppen ma a tojásból? Miért nem egy héttel előbb? Mert a tyúk ekkor és ekkor rakta a tojást. De miért rakta a tyúk éppen ezen a napon a tojást? Miért nem egy héttel előbb? Ez megint az illető tyúknak — az egykori csirkének — saját fejlődésétől függött. Ha ez a tyúk maga egy héttel korábban jön a világra, talán a kiscsibe tojását is egy héttel előbb rakja. Hát miért nem jött az anyatyúk egy héttel előbb a világra? Itt visszatér a kérdés megint s ott vagyunk a 2-ik, a 3-ik, a 4-ik tyúknál... akár a végtelenediknél... még mindig nem látni be, hogy miért nem indult meg az egész processzus véges-végig egy héttel korábban vagy később? És miért nem más helyen? És miért nem más kezdetlegi tulajdonságokkal? (Pl. miért nem volt a végtelenedik tyúk valamivel nagyobb, egészségesebb, formásabb, ilyen vagy olyan színű?)

Az az ősköd, amelyből a világ Kant—Laplace-féle elmélet szerint fejlődött, miért nem volt x évezreddel ezelőtt, vagy ha tetszik, végtelen idővel ezelőtt, néhány Celzius-fokkal melegebb, néhány ezer kalória-egységgel gazdagabb? Miért volt benne a tangenciális erő x időpontban éppen ekkora? miért nem több, miért nem kevesebb? miért nem volt ennyi 10 évvel előbb? vagy 10 évvel később? miért volt éppen ilyen és ekkora?

Itt van ez a fűszál. Miért létezik éppen ez? miért nem helyette másik, esetleg tökéletesen azonos formájú? Itt van a világmindenségben ez a mennyiség,

mondjuk *x* trilliárd hidrogén-molekula. Miért létezik éppen *ez* az *x* trilliárd, miért nem helyette más, vele tulajdonságaiban teljesen egyező, de egyedileg más? Az *a* és *b* és *c* egyed-molekula helyett miért nem létezik inkább az époly lehetséges *d* és *f*-molekula? Ime, csupa esetlegesség az egész természetben. A mai jelenségek helyett lehettek volna mások, közvetlen előidéző okaik helyén lehettek volna más okok, ezeknek okai helyén más régebbi okok, más eredeti körülmények, más kezdetindulások. De valahol s valami határozott kezdethelyzettel meg kellett indulnia a világtörténéseknek, éppen úgy, mint ahogy az a gőzmozdony, mely most a bécs—budapesti vonalon száguld, csakis valamely határozott ponton s határozott körülmények között kezdhette meg pályafutását.

S még ha örök mozgásban képzeljük is el a világot s az egyes molekulákat, mindig visszatér a kérdés: miért volt ez az állítólag öröktől fogva mozgó világ, vagy ez a molekula olyan mozgásban, hogy bármely határozott időpontban éppen *itt* van, éppen *így* mozog és *ilyen* erővel működik, éppen *ezekkel* s nem más együttműködő tényezőkkel kombinálódva működik? Szóval: még ha öröktől fogva mozog is, a helyzete, a mozgásának jelen fázisa, ereje, más mozgásokkal való együtthatása és találkozása stb. *teljességgel esetlegesek.*

Már most ez az esetlegesség feltétlenül szabadon intézkedő Rendezőt, első Megindítót tételez fel. Valamikor valakinek úgy kellett intézkednie, hogy a sokféle lehetséges indulás közül — időben vagy akár öröktől fogva — éppen *ez* a világrend induljon meg és nem más. Mert a véletlen a természet rendjében lehetetlen: mindennek megvan a maga oka: annak is tehát, hogy éppen *ez* a világindulás választatott a sok közül.

Ami valahová oda van téve, ahová *nem önmaga* tette magát oda s ahová *nem szükségképpen* van téve: azt feltétlenül más tette oda. Ez az okság elve a legegyszerűbb fogalmazásban. Vagy másképp: ami sem

létében, sem létezésének kezdetlegi körülményeiben nem önálló, nem magától való, nem lényegéből eredőleg, nem függetlenül exisztáló: az nem bírja saját létének végső alapját önmagában, hanem szükségkép másban. Az okság elve, e kétségbevonhatatlan gondolkozási törvény követeli, hogy mindennek meglegyen a maga létalapja s ami létalapját önmagában nem bírja, annak feltétlenül *másban kell létalapját, azaz: alkotóját bírnia.*

Ezzel azonban szükségkép, teljes logikai következetességgel elértünk a *teremtés* eszméjéhez.

Jól tudjuk, hogy sokan — pl. a szabadgondolkodók — minden ilyen tisztára logikai eszmeláncolatra egyszerűen azt mondják: metafizikai spekuláció, skolasztikai szofizmák. Ez azonban értelmetlen beszéd: a gondolkozni is rest, pőre tudatlanságnak kényelmes kibuvója. Ugyanilyen joggal persze a matematika, a lélektan, jogbölcselet stb. levezetéseire is rá lehet fogni, hogy csupa „szofisztikából" állnak. Némely embernek mindaz szofizma, ami logikus és észszerű. Ez azonban nem komoly eljárás. Tessék az érvelést meggyöngíteni, tessék abban a logikaellenes vagy tényállás-ellenes hibákat megjelölni és megcáfolni; de valamire rámondani, hogy értéktelen szőrszálhasogatás, azért, mert nem értjük, vagy mert nem vagyunk képesek megcáfolni a bizonyítékokat, ez bizony nem egyéb önámításnál és elmebeli fogyatékosságnál.

Foglaljuk össze a mondottakat.

A világ, bármily tökéletes bizonyos határig és bizonyos értelemben a lényegében rejlő befejezetlenség és tökéletlenség miatt a gondolkozó ész előtt mint olyan mutatkozik be, ami a létezés vagy nemlétezés kérdésében magábanvéve közömbös: önmaga nem adhatta meg magának a létet, mellyel puszta mivoltánál fogva nem bír s azért feltétlenül mástól, egy az egész látható s tökéletlen világon *kívül* álló tényezőtől kellett kapnia létét.

De ki volt ez a világon kívüli tényező?

A III. ponthoz.

Ha a bennünket környező világ épp azért nem lehet saját létezésének végső oka, mert tökéletlen és esetleges, akkor hát kell lenni valami más, egészen tökéletes és semmikép sem esetleges legfőbb Lénynek, amely éppen abszolút tökéletességénél fogva, minden egyébtől függetlenül létezik. Mert az egész létező világ nem lóghat a levegőben, mint Münchhausen báró a saját cofján, s ha nincs első Létező, aki önerejéből a öröktől fogva létezik, akkor semmi sem létezhetik; hiszen a többi valamennyi arra az egyre s elsőre szorul rá. Mivel pedig igenis van valami és létezik a világ, azért létezik egy a világon kívül, vagy a világ felett álló önmagától való s végtelenül tökéletes Lény is, aki nélkül mindaz nem léteznék, ami csak mástól létezhetik.

De milyennek kell ezt a legfőbb Lényt elgondolnunk? Van-e, lehet-e róla bővebb tudomásunk?

Igenis lehet; a logikai következtetés és az okság elve alapján.

A IV. ponthoz.

1. Az önmagától való Lényről kimutattuk, hogy szükségképpen *végtelenül tökéletes.* Ebben a fogalomban azonban benne van szükségképpen az is, hogy ez a Lény értelemmel, akarattal, szabadsággal, mindenhatósággal stb. bír, hogy végtelenül bölcs, szent, jó és igazságos; mert hiszen mindezek a felsorolt tulajdonságok szintén csupa tökéletességek. Az, önmagától való Lény, az Isten, tehát személyes értelmes, szabadakaratból működő valóság.

2. A világot létesítő végső ok azonkívül semmikép sem lehet *tökéletlenebb* azon véges tökéletességek összeségénél, amelynek létet adott. Mert semmiféle okozat nem lehet tökéletesebb az oknál, amelyből származik: kétlóerős géppel nem lehet tízlóerőt igénylő munkát végezni; egy hegedűvel nem lehet

százhangú zenekart játszani; akinek valamije nincs, abból nem adhat; amivel valaki nem bír, azt nem ajándékozhatja oda — másnak.

Ha a világban véges tökéletességek vannak, azokkal — nem amennyiben *végesek*, de igenis: amennyiben pozitív (bár véges) *tökéletességek* — bírnia kell ama végső oknak, az Első Létezőnek is, amely a világ véges tökéletességeit okozta s nekik létet adott. S mivel ennek a végső oknak és Első Létezőnek *abszolút tökéletességű* lénynek kell lennie (mert hiszen máskép érthetetlen volna, hogy miért létezik), azért ama tökéletes, tehát végtelen mértékben, minden tökéletlenségtől és salaktól megtisztítottan kell bírnia.

Már most ugyebár, ezen a világon van szépség, van gazdagság, van személyiség: tehát, a végtelen tökéletességű Első Lénynek szintén kell szépséggel, hatalommal, értelemmel, szabad akarattal, személyiséggel bírnia. Ez nem antropomorfizmus; nem a kicsinyes emberi felfogásoknak a végtelen Lényre való kivetése: ez csak az okság elvének nyugodt, matematikailag biztos alkalmazása. Ha van tökéletlen világ, van tökéletes Első Lény is; ez az Első Lény, mint minden földi tökéletességnek okozója, feltétlenül maga is bír — talán magasabb, talán emberfelettibb értelemben, de mégis *valóban* — mindazzal a tökéletességgel eminens fokban, amelyből egy-egy parányt nekünk is juttatott. Tehát bír azzal is, ami az embert személyiséggé teszi: értelemmel, akarattal, szabad elhatározással, önállósággal, mert hisz mindez magábanvéve pozitívum, tökéletesség, mely az Ősokban, a végtelenül tökéletes Lényben sem hiányozhatik. Azaz: a világ felett álló legfőbb Lény csakugyan személyes lény, mindenható, végtelenül bölcs, igazságos és jó: az, akit mindnyájan Istennek nevezünk.

Igy vezet el a tökéletlen s lényegében esetleges világ megfigyelése szükségképpen a személyes Isten ismeretére a legvilágosabb, kényszerítő erejű logikai levezetések útján.

A hétköznapi élet embere természetesen nem szövegezi meg gondolatmenetét bölcseleti szabatossággal; de mennél jobban megfigyeljük természetes, józan észjárását, annál inkább észrevesszük, hogy gondolatai a fentiekkel lényegükben azonosak s mindenesetre a kifejtett elvek, elsősorban pedig az elégséges alap és az okság elvének öntudatlan, folytonos alkalmazása vezette rá az emberiséget a legprimitívebb ősnépektől kezdve fel a művelt nemzetekig s tanulatlanoktól a legmélyebben gondolkozó lángelmékig arra, hogy a teremtett világból csalhatatlan biztossággal s a legtermészetesebb meggyőződés ingathatatlanságával következtessenek a személyes teremtő Isten létére.

A henologikus (egységelvi) istenérv.

A második, szintén abszolút bizonyosságú, bárha erősen absztrakt jellegű s bizonyos logikai fegyelmezettséget követelő metafizikai istenérv gerincét, melyet itt bemutatni óhajtunk, a következő okoskodás alkotja.

1. Ami önmagától, azaz teremtő nélkül létezik, az szükségképpen nemcsak bensőleg *egységes* dolog, de a maga nemében *egyetlen* is, azaz más szóval: csakis *egyetlenegy olyan lény létezhetik, amely létének végső alapját önmagában bírja.*

2. A bennünket környező világ azonban, beleszámítva az embert is, sem belsőleg nem egységes, hanem egyedekből álló, összetett dolog, sem nem áll még részeiben sem olyan elemekből, melyek csak egyetlenegy egyedben létezhetnének. Ez a világ *sokszerű.*

3. Tehát ez a világ nem bírja önmagában létének alapját s következésképp az az Egy legfőbb lény, amely nélkül semmi sem létezhetnék, szükségkép a *világtól különböző, a világ és az ember felett álló valaki: az Isten.*

Az I. ponthoz.

Az önmagától létező dolog csak úgy létezhetik, ha éppen *belső tökéletességénél fogva szükségkép* létezik. Ez azonban annyit jelent, hogy csak *egy*, de végtelenül tökéletes lény létezhetik magától.

Mert ha végigmegyünk az elgondolható összes jótulajdonságok és tökéletességek skáláján, azt kell mondanunk: semmikép fel nem tehető, hogy *egyes véges tökéletességek szükségkép* létezzenek, *mások meg nem;* mert erre az elégséges alap elve szerint semmi ok nem volna. Ha pl. ez a 10 vagy 20 centillió molekula hidrogén *belső szükségességgel* létezik, miért nem létezik époly benső szükségességgel az a további 30 vagy 40 centillió is, amely bensőkép épúgy létezhetnék, mert fogalmilag époly tökéletes, mint az első 20 centillió?

Tehát vagy *semmi sem* létezik szükségkép (s ez esetben semmi sem léteznék a világon), vagy az összes lehetséges tökéletességek szükségkép együtt és egyszerre léteznek. S itt ismét két eset tehető fel. Az elgondolható összes részlegtökéletességek vagy *különféle egyedekben eloszolva* léteznek szükségkép — s ez lehetetlen, mert akkor az elégséges alap elve szerint indokolatlan volna, hogy miért birja *A* egyed éppen ezt, *B* azt, *C* amazt a tökéletességet —, vagy pedig: az összes tökéletességek szükségképpen *egyazon egyedben,* tehát egy végtelenül tökéletes lényben egyesülve léteznek s más egyedekben csak annyiban, amennyiben az a legfőbb Lény a magáéból (pl. teremtés által) juttatott nekik. Tehát belső szükségességgel csak *egyazon egyetlen egyedben* létezhetik az elgondolható tökéletességek egész sorozata egyesítve s ez az *egyetlen legtökéletesebb egyed* a legbiztosabb, legigazabb valóság s csakis ez az egyetlen lény bírja önmagában létezésének végső alapját. Minden más eset ki van zárva.

Azt mondhatná erre valaki: helyes; csak végtelen tökéletességű Lény lehet önmagától való; de *miért ne*

létezhetnék több, egészen egyenlő, végtelenül tökéletes Lény? Feleletünk: azért nem, mert ha *A, B, C* s talán még több végtelenül tökéletes lényt képzelek el, amelyek között mégis legalább egyedi különbséget el kell ismernem, akkor *A* mindenesetre nélkülözi azt a konkrét végtelen tökéletességet, amellyel *B* bír és viszont *C* nélkülözi az *A*-ét és *B*-ét stb. Tehát mindegyik „végtelen lény" híjával van egy-egy, sőt talán több meglévő, végtelenül nagy tökéletesség-kvantumnak. S erre nem lehet azt mondani, hogy esetleg valamennyi ugyanazon tökéletességet bírja: mert bár *logikailag* ugyanazon tökéletességgel, azaz teljesen hasonló tökéletességgel bírhat mindkettő, vagy valamennyi, de azt a konkrét tökéletességet, amelyikkel az egyik bír, a másik szükségképpen nélkülözi, mert különben egy volna amazzal. Úgy, ahogyan például Péter, Pál, János logikailag „ugyanazon" emberi tökéletességekkel bírnak, amennyiben mindegyiknek két keze, két lába stb. van: de azért *valójában* Péter konkréttulajdonságai mások, mint Páléi; Péternek is van két keze, két lába: de Pál keze és Pál lába sehogy sem Péteré. Hasonlókép: ha *több* végtelenül tökéletes lényt képzelünk el, ezek egyike sem lehetne igazán *végtelenül tökéletes,* mert hiszen mindegyik nélkülözné mindazt, ami a másiké.[1]

Áll tehát érvelésünk első tétele: csak egyetlen egy önmagától való, szükségszerűleg létező Lény van, amely éppen azért van magától, mert oly tökéletes, hogy a lét és lényiség *minden* tökéletességét, az elképzelhető tökéletességek egész teljét, tehát a létet is. szükségkép legbensőbb lényegénél fogva bírja; azaz, mert ő az egyetlen, a legtökéletesebb, a Legfőbb, aki egyedül *Van* a szó teljes értelmében s aki *által* lehetett csak mindaz, ami rajta kívül van.

[1] Lásd alább *„A monizmus mint világnézet"* c. fejezetet e kötet 318—346. lapjain.

A II. ponthoz.

Hogy már most nem az anyagi világ, nem a természet, nem is az ember az a végtelen tökéletességű, egységes és egyetlen egyed, amelyről a fentiek szerint feltehetnők, hogy önmagától létezik, alig szorul külön bizonyításra. A „világ" nem *egy* dolog, hanem sok-sok milliárd egyednek konglomerátuma s fizikailag sehogy sem mondható szoros értelemben egységes egyednek. A világ sokszerű tárgyai pedig s mi emberek mindannyian éppen sokaságunknál fogva sem lehetünk az az Egy Lény, amely végtelen tökéletességénél fogva s így önmaga erejéből létezik.

A III. ponthoz.

Marad a végkövetkeztetés: tehát ezen a világon *kívül* kell lennie annak az Egynek és Tökéletesnek, akiben nem logikai képtelenség a *belső szükségszerűséggel való* létezés s akitől mi többiek, emberek és tárgyak, csak alárendelt teremtményi viszonylatban kaptunk nem szükségképpeni, hanem esetleges létezést.

Ezt az Egy-Valakit, ezt a Legtökéletesebbet — s épp azért személyi, értelmes Lényt — nevezzük köznyelven Istennek. Isten tehát *van* s mivel éppen mint *végtelenül tökéletes* lény bizonyul be, szükségkép bír mindazzal, ami tökéletesség; tehát végtelenül bölcs, jó, igazságos, az embernek feltétlen ura és parancsolója, bírája és örök végcélja.

Az Isten léte tehát — a világtól s mitőlünk különböző, személyes Istené — logikai biztossággal levezethető biztos valóság. A lét legáltalánosabb elveinek, az elégséges alap s az okság elvének alkalmazása elegendő arra, hogy létét *abszolút bizonysággal* felismerhessük.

S ezeket a levezetéseket mai napig soha senki meg nem cáfolta; még Kant is csak úgy tudta bizonyító erejüket kijátszani, hogy magának az *észnek,* az em-

beri *megismerőképességnek* s a gondolkozási törvényeknek tárgyi értékét vonta kétségbe.

De jellemző dolog is: a hitetlenkedés *csak ész s a gondolkozási törvények felfüggesztése árán tud kibújni az Isten létének bizonysága alól!*

Ismételjük azonban: ezek csak az istenérvek egyik, ú. n. *metafizikai csoportjának* egyes, könnyebben érthető érvei. A bölcseleti elmélyedést keresők bővebben megtalálják ez érvek kifejtését „Istenhit és istentagadás" című műben.[1] A közhasználatra alkalmasabb, mert kevesebb elvontsággal dolgozó *fizikai* istenérveket a következő fejezetek nyujtják.

[1] Bangha Béla Összegyüjtött Munkái I. kötete.

Világrend és Isten.

A világrendi istenérv jelentősége.

Valamennyi istenérv között a legszembeszökőbb, a legkényszerítőbb, a legellenállhatatlanabb az, amely a világ rendjéből és célszerűségéből merít bizonyságot a legfőbb rendező s célhoz irányító Értelmiség, az Isten mellett.

Olyan világos, olyan cáfolhatatlan érv ez, hogy az ókor pogány bölcsei maguk is sorban rájöttek s világosabban, érthetőbben, meggyőzőbben, mint azt pl. Ciceró teszi, a rend- és célszerűségi istenérvet alig is lehetne kifejteni.

A Bölcseség könyve is erre céloz, amikor „dőrének" és „menthetetlennek" nevezi azt az embert, aki az Istent a természet bámulatos rendjéből fel nem ismeri s bár észreveszi a világban uralkodó csodás összhangot, erőt, szépséget és célszerűséget, a műremekből mégsem akar a művészre következtetni (11. fejezet).

Még Kant is, akiről — bár nagyon helytelenül — azt szokták mondani, hogy megcáfolta az Isten létének érveit s aki névleg a célszerűségi istenérv alól kibúvókat keres, kénytelen így nyilatkozni erről az argumentumról: „A célszerűségi érv megérdemli, hogy minden időben tisztelettel tétessék róla említés. Ez a legősibb, legvilágosabb, a természetes emberi észt legjobban megragadó istenérv. Amint a természet kutatásából ered s abból nyer mindig új és friss erőt, úgy viszont a természet megértését is nagyban előbbre viszi... A természettudományi ismeretek az okok keresésére utalják az embert s annyira kikényszerítik a legfőbb Alkotóba vetett hitünket, hogy azt ellenállhatatlan meggyőződéssé avatják".

Voltaképpen nem is annyira *kifejteni* kell ezt az istenérvet, mint megvédeni a hihetetlenül merész és ezerfélekép mesterkedő kibúvók és támadásokkal szemben, melyeken az Istenben hinni nem akarók, a mindenáron atheusok ezt a legkristálytisztább, legnapfényszerűbb, legkézzelfoghatóbb érvet is elhomályosítani törekedtek.

A világrendi istenérv gerince.

Maga az érv roppant egyszerű: Ha egy zsebóráról, ha egy könyvről, ha egy automobilról nem tehetem fel józan ésszel, hogy merő véletlenségből verődött össze, ha minden maradandó, általános és egységes rend mögött feltétlen biztossággal keresem az értelmes rendezőt: akkor e világnak, melynek ezermilliárdszor ezermilliárd különálló részecskéje a legbámulatosabb és legsokszerűbb, amellett mégis egységes és állandó rendbe van összeszőve, szintén értelmes Rendezőjének kell lennie. S mivel ez a rend jórészt az egyes tárgyaknak *lényegéhez* tartozik és így a rendezés csak céltudatos *teremtés* által történhetett, ez az értelmes Rendező egyúttal teremtő is, azaz a szó szoros értelmében Isten. Ime a világrendi istenérv gerince.

Úgy is ki lehet fejezni ugyanezt, hogy tervszerűen komplikált, nagykiterjedésű és maradandó rendszerességet véletlennel magyarázni nem lehet. Ahol az okozat rendezett, ott (az elegendő alap s az okság elve értelmében) magában az okban — legalább is a végső okban — kell meglennie a rendezés szükségképpeni előfeltételeinek: a rend eszméjének s a rendteremtésre való törekvésnek. A véletlen megmagyarázhat egyes legszűkebb körű s legfellebb egyszer-kétszer ismétlődő rendszerességeket; így pl. meglehet, hogy ha a játékkockát 10-szer egymásután feldobom, esetleg 5-ször, 6-szor, esetleg 7-szer egymásután is mindig a hatpontos oldala fog legfelül kerülni. De már szinte a csodával határos volna, ha 10 dobás közül mind a 10-ben puszta véletlenségből a 6-os lappal felfelé esnék

le a kocka. Azt pedig abszolút lehetetlennek tartja minden józan ember, hogy ha 300-szor feldobom a kockát, sőt talán nem is egy, hanem mindannyiszor 2 vagy 20 kockát, hogy akkor is mind a 300 esetben mind a 2 vagy 20 kocka pontosan ugyanazon oldalra essék — „véletlenül".

Ha egy szedőszekrény ólombetűit lapáttal szórnám az asztalra, lehet, hogy a felvetődő betűk közül 2—3, talán 4 is (5 már bajosan, 6 semmiesetre) pontosan egyazon sorban feküdnének egymás mellé; de már az csaknem elképzelhetetlen, hogy 3—4 betű, mely talán tiszta véletlenségből szabályos, egyenes sorba került egymás mellé, egyúttal valamely 3—4 betűs magyar szót tegyen ki; feltétlen abszurdum volna azonban azt várni, hogy pl. valamennyi lapáttal odaszórt betű csupa egyenes és egyenletes hosszúságú sorokba verődjék és nemcsak valamennyi csupa értelmes magyar szóvá tömörüljön, de még hozzá az egész így előállott szöveg valami mélyértelmű filozófiai gondolatmenetet vagy valamely jól sikerült hősköltményt alkosson. S épp így fordítva az is teljes abszurdum, ha valaki filozófiai gondolatmenetű vagy hősköltményt tartalmazó könyvről, vagy pl. egy zsebóráról, egy gőzmozdonyról, egy szerveslény organizmusáról azt mondja, hogy az bármiképpen a *véletlen* fejlődménye volna. S ha már valahogy valami nyakatekert s elképzelhetetlen gondolati szaltó mortáléval valaki el is tudná képzelni, hogy mindez magától, a „véletlen" folytán lehetséges volna, igazán az őrület maximumáig vinné a feltevési merészséget az, aki feltenné, hogy pl. az a szekér ólombetű, melyből csupa véletlen útján, mondjuk, a Zalán futását nyertük, egy újabb vagy akár százszor megismétlődő kilapátoláskor is mindig pontosan ugyanazon hősköltményt adja. Ez okozat volna ok nélkül: rend rendező nélkül.

Már most bizonyos, hogy a világban, a természetben fennálló rend kimondhatatlanul nagyobb, komplikáltabb, több elemre kiterjedő s maradandóbb, mint a felhozott példákban. A világ megszámlálhatatlan égi-

testből, mindegyik égitest megszámlálhatatlanul sok részecskéből, molekulából és atómból áll. Pusztán a mi földünk is úgy tele van az állat-, növény- és ásványvilág legkülönfélébb képződményeivel, hogy azoknak csak kifürkészése, leírása, rendszerbefoglalása évezredes kutató munkának talán soha ki nem merülő aranybányája. Csak az emberi test maga mekkora csodája a száz és ezerféle sejtnek, szervnek, izomnak, csontnak, idegnek, hártyának, képződménynek! S mennyi szimmetria az egészben, mennyi százszoros, csodálatos összefüggés! Ugyanaz az egy dolog mennyi mindenre használ s mily csodálatosan kiegészíti egymást! S milyen megingathatatlan pontossággal érvényesülnek minden egyes sejtben, minden egyes cellácskában a beléjük írt természeti törvények! Minden egyes emberben!

Az orvos, az operatőr biztos kézzel írja elő az orvosságot, bátran vág bele az élő testbe, tudva jól, hogy itt meg itt ez a főütőér, itt ez az idegszál, ott ez a fontos alkatrész foglal helyet valamennyi emberi testszervezetben, mert valamennyiben ugyanaz a belső rend és elhelyeződés. A mozdonyvezető bátran eresztí neki a gőzgépet, mert tudja jól, hogy a vassínek és kerekek természeti törvényei ma ugyanúgy fognak érvényesülni, mint tegnap és tegnapelőtt: a vassín nem fog pépként szétolvadni a gőzgép kereke alatt, az acélhíd nem fog meggyulladni a kerekek érintése alatt, sem üvegként összetörve a mélységbe zuhanni; a kazán, a biztosító szelep, a gőz ereje a „rendes", az ismert szabályok szerint fognak működni ma is. A gazda nem sajnálja a földbe vetni maradék gabonáját; tudja, hogy *rend* van a természetben s az elvetett mag jövő tavaszra is ugyanazon törvényszerűséggel kel ki, mint ahogy az idén kikelt. A világ tele van renddel s törvényszerűséggel s ha ez a rend és törvényszerűség nem volna oly csodálatosan állandó, komplikált, változatos és szilárd, akkor nem volna természettudomány sem a földön.

Hiszen sokan éppen a természeti törvények vasszilárdságát akarták kijátszani az Isten léte ellen. Különös rövidlátás! Éppen a természeti törvények, más szóval: a sokoldalú, sok részből álló, mindent átható s egymáshoz fűző *világrend* követeli legvilágocsabban az értelmes Rendezőt. Hacsak a „véletlenre" nem akarunk tolni mindent s ezt a természetben seholsem létező mumust nem akarjuk kijátszani a logikai gondolkodás ellen. A természetben „véletlen" nincsen; a véletlenben való hit épp oly naiv babona, mint akár a boszorkányhit és tabu-imádás.

A „véletlen" fejlődés.

Ebbe a babonába azonban sokan beleestek. Azt hitték, hogyha a véletlennek *más nevet* adnak, akkor már a véletlennel is magyarázhatják a világrendet. S így elnevezték a véletlent a „természetes fejlődés törvényének".

Hogy semmiből, puszta véletlenből legyen nagyszerű világrend, az — így szólnak — szerintünk is lehetetlen. De igenis lehetséges az, hogy az egyszerűbb világrendből tökéletesebb *fejlődött.*

Ó csodaige, ó varázsszó, ó bűvös-bájos formula, mellyel a fából azonnal vaskarikát lehet csinálni! Tehát csak új nevet kell adni az abszurdumnak s azonnal tudományos lehetőséggé, hipotézissé, sőt elmélettévá válik!

Ne értessünk félre! A fejlődéselméletet a mellette szóló tudományos bizonyítékok mértéke szerint mi is akceptáljuk, sőt a fejlődést éppen azon természeti világrend egyik legszebb s legfontosabb tényezőjének tartjuk, amelyből a legfőbb Rendező szükségessége még világosabban folyik, mint ha a természet fejlődésnélküli egyhangúsággal élné le életét. De a fejlődéselmélet nimbuszát a legképtelenebb feltevésekre és képzelgésekre ráhúzni s ott ahol a fejlődés *magyarázatát* keressük, a fejlődés alapjául megint csak a véletlen „fejlődést" nevezni meg, vagy pedig a fejlődés

tényét összetéveszteni a fejlődéses világrend *alapokával:* oly tudománytalan és naiv okoskodás, melyre csak az istenhit ellen tajtékzó dühhel dolgozó monistademagógok s pamfletek természettudományos tárcaírói gondolhatnak.

A fejlődés *tény,* de épp azért mert tény, ki kell *magyarázni.* Hanem az még nem magyarázat, ha azt mondjuk, hogy a fejlődés oka a — fejlődés; a vakparádé olyan parádé, amelyik vakparádé. Az éppen a kérdés, hogy *miért* van a földön, miért van az egész teremtett világban oly bámulatos, oly összefüggő, oly rend- és tervszerűen folyó *fejlődés?* A fejlődés miatt? A természet miatt? Hát ez meg mi miatt van? A természet miért fejlődő? A véletlen miatt-e vagy megfelelő pozitív fejlődést létesítő ok miatt?

S nem szabad felednünk, hogy ez a világrend végső magyarázatául felvett „fejlődés" voltaképpen semmivel sem magyaráz meg többet, mint ha egyszerűen a véletlent, a vakszerencsét, a vak semmit teszszük meg fő világrendezőnek. Mert a fejlődéssel voltakép csak szétnyujtjuk, darabokra szedjük, időbelileg elosztjuk az elrendezésnek munkáját, de semmivel sem kisebbítjük, semmivel sem könnyítjük meg azt. A rendnek *részenkinti* és *lassankinti* kialakulása rendező nélkül époly valószínűtlen, sőt tán még valószínűtlenebb, mint a rendnek *rögtöni* véletlen kialakulása; mert hiszen legalább ugyanannyi elemet kell elrendezni a lassankinti fejlődő rendezésben is, mint a hirtelen rendberakódásnál; sőt a lassankinti fejlődésnél a visszaesések. az újabb rendetlenségek folytonos előállása miatt még több rendező erőre volna szükség, mint az egyszeri, pillanatnyi rendbehozatalnál. S mennél hosszabb ideig tartana ez a fejlődés, annál gyakoribb, annál sűrűbb lenne természetszerűleg a visszaesés is: 100 kocka egyszeri feldobásánál is bajos azt remélnem, hogy valamennyi a hatoslapjával felfelé essék le; hát még ha nem is egyszer, hanem 100-szor dobom fel a 100 kockát, még kevésbbé remélhetem, hogy a kockák lassankint beletanulnak, belefejlődnek a 6-os lapjukra való

esésbe. Inkább fordítva: ha először 50 kocka jól esett volna is, biztos lehetek benne, hogy a második dobásnál már ez az ötven is összegabalyodik.

A természeti törvények és a „véletlen".

Mások azzal akarnak kibújni a világ rendjéből folyó istenérv alól, hogy a *természeti törvényekkel* hozakodnak elő. A természeti törvények: a nehézkedés, az organizmusokban a variabilitás, az alkalmazkodó és átöröklőképesség, ezek magyaráznak meg mindent. A természet egy gépezet, melyben minden vasszükségességgel folyik az előző állapotokból. Gyönyörű magyarázat! Éppen olyan, mintha valaki a gőzgép kitalálását és keletkezését Stephenson és Watt nélkül egyszerűen a kerekek, a dugattyúk s a gőz mechanikai törvényeiből magyarázná, vagy pedig azon mechanikai és hőtani képletekkel azonosítaná azt, melyek a gép hajtóerejének törvényeit kifejezik, vagy hogyha valaki Napoleon csatáit és Hindenburg győzelmeit a „hadászati szabályokból" eredeztetné, de Napoleon és Hindenburg lángelméje s parancsoló akarata nélkül. A természeti törvények csak kifejező, összefoglaló *nevei* a törvényszerűségnek, melyekről szó van s a természeti törvényekre való hivatkozással még egyetlenegyet sem magyaráztunk meg a természeti tünemények közül. Mert hisz éppen az a kérdés: miért vannak s honnan erednek a természetben rendet létesítő s a rendet fenntartó természeti törvények? Mi az a természeti törvény? Miben bírja létalapját? Miért van annak minden élő és élettelen lény alávetve? S miért van még az egyes természeti törvények közt is oly bámulatos rend és összefüggés? Miért nincs véletlenül disszonáncia a természeti törvények között? Miért olyanok pl. egyes rovarok természeti törvényei, hogy azok nélkül megfelelő növények virágainak megtermékenyítése lehetetlen volna s viszont ugyanezen virágtermékenyítés nélkül maguk az illető rovarok is hamarosan kivesznének?

A „természeti törvények" voltakép nem egyebek, mint maga a természet, a benne lévő erőkkel együtt. De épp ez a kérdés: miért van a természetben és annak erőiben rend és összhang? Miért nincs inkább káosz és zűrzavar? Vagy pedig abszolút csend, nyugalom és halál? Mi indította meg ezt a milliókarú gépezetet úgy, hogy a milliónyi kar pontosan egymásba illjen s vágjon? A természet rendjét közvetlenül a természeti törvények rendje okozza, ez világos; de ezzel a kérdés csak eltolódik: mi hát a természeti törvényekben rejlő bámulatos rendnek okozója? S még ha valaki a természet ősalapjául valami őslényt venne is fel, amelyből minden, ami van, természeti szükséggel fejlődött, még mindig megmaradna a kérdés: hogyan, miért volt az az őslény úgy berendezve, hogy belőle mint csirából ilyen végtelenül gazdag, változatos s ugyanakkor szigorúan egységes és gyönyörűen, sőt állandóan rendezett világ fejlődhetett?

Ezekkel a feltevésekkel tehát csak elodázzuk, homályosabb területre toljuk, de meg nem szüntetjük s meg nem fejtjük a kérdést. A logikai szükségesség tehát tovább is fennmarad: egy óriási világkomplexum tele renddel s törvényszerűséggel, mikor magábanvéve épúgy lehetne rendetlenség és káosz is a helyén, nem lehet egyéb, mint rendező Értelem műve. S mivel ez a rend sokban másfelé is lehetett volna, mint aminő (főleg az egyes tárgyak kezdetlegi elhelyezkedése, hő- és energiamennyisége dolgában), ez a rendező Értelem csak *szabad akarattal bíró személyes Lény* lehetett, akit — mondjuk csak ki egyszerűen — Istennek hívunk.

A világrend keletkezése a darwinisták szerint.

A legmerészebb és legügyesebb, egyben legelterjedtebb ellenvetés a mondottak ellen az, amelyet voltakép a *darwinisták* főgondolatának tekinthetünk s ez a következő:

Fordítva kell a dolgot felfogni. Nem a világban

uralkodó rendből kell értelmes rendezőre s teremtőre következtetni, hanem el kell fogadnunk, hogy a világban eredetileg sem rend, sem rendező nem volt, hanem a világkáosz spontán alakulásában *az maradt fenn mindig, ami véletlenül rendeződött;* az meg, ami rendetlen maradt, elpusztult. A jobb, a hasznavehetőbb formák túlélték a hasznavehetetleneket s a létért való önkéntelen küzdelemből így jutottak ki győztesen a rendet fenntartó, életképes elemek.

Ez az a nagy, „mentő" gondolat, melyet, bármily ellentétben áll úgy a tényekkel, mint a logikai gondolkodással, sokan mégis diadallal üdvözölnek, mint „döntő kísérlet"-et a teremtési eszme megkerülésére. (Pl. Ostwald.)

Soha felületesebb, hamisabb elméletet ki nem gondoltak, mint ezt a Darwintól is csak félve hangoztatott gondolatot. Előre is bocsáthatjuk, hogy a tudós világ ma már minden egyes részletében mint tarthatatlant, egyértelműleg visszautasítja azt; de azért az alapeszméhez sokan ragaszkodnak, mint a mechanisztikus (gépelvi) világmagyarázat alappilléréhez.

Meg kell jegyeznünk mindenekelőtt: 1. hogy ez az elmélet voltakép, körülírva ugyan, de teljességgel visszalopja azt a merőben *véletlenségi* világmagyarázatot, melyet, mint abszolúte tudománytalant, mindenki elvet. Mert szerinte végeredményben mégis csak a véletlen döntött hát; a véletlen, melyhez hozzálopjuk azt a még lehetetlenebb véletlent, hogy véletlenül csakugyan mindig csak a hasznavehetetlen kombinációk pusztultak el s így a vak véletlen folytán az összes elemek lassankint beletanultak abba, hogy rendet kell tartaniok . . . hozzá mily bámulatosan komplikált s változtathatatlan rendet!

Meg kell jegyeznünk továbbá: 2. hogy voltakép ez az elmélet nem magyaráz meg semmit. Nem magyarázza meg, hogy miért *vannak* egyáltalán dolgok a világon? S miért vannak éppen olyan elemek nagy mennyiségben, amelyek — mint a hidrogén és oxigén — a legtöbb vegyületre alkalmasak? Nem magya-

rázza meg, miért jutottak ezek mind mozgásba? Honnan kapták a kezdetlegi hőt? A kezdetlegi helyzetüket? Mozgásuk irányát s intenzitását? A bennük rejlő elektromosságot? Nem magyarázza meg, miért kezdett egyáltalán mozogni, fejlődni, „spontán" *alakulni* ez a kezdetben kaotikus világ? Mi az a „spontán" alakulás? *Véletlen?*

3. Abszolúte nem magyarázza meg, miért lett *lényegévé* a legtöbb dolognak ez meg az a természeti törvény? Holott a véletlen előállt törvényszerűség kezdetben nem is volt törvény s csak „véletlenül" maradt fenn, a létért való folytonos küzdelemben? S miért nem maradt fenn sehol, megkövülten s elnyomorodva bár a *rendetlen,* a „tönkrement" képződmények ezer meg ezernyi sorozata, amelyeknek pedig az elmélet szerint sok milliárdszorosan felül kellene múlniok számban és nagyságban a véletlenül rendeződött, „fennmaradt" képződményeket? Hogy *alulmaradtak* a küzdelemben, azt még csak megértjük valahogy, de hogy *nyomtalanul eltűntek,* ez oly mesébe illően hihetetlen véletlenség, melyet senki sem vehet komolyan.

A fejlődéstan és extrém-darwinizmus e vakmerő tételeivel más füzetben foglalkozunk behatóbban; itt csak a direkt feleletet adjuk meg azzal, hogy rámutatunk a *természetben kétségtelenül fennálló ezer- és milliószoros nagy célszerűségre és célirányosságra.*

A célirányosság a természetben.

A darwinisták fentismertetett véletlenség- vagy túlélés-tanára ugyanis legegyenesebben az a tény cáfol rá, hogy a természetben nemcsak bámulatos *rend,* de félreismerhetetlen *célirányosság és célratörekvés is* van, mely minden „spontán" jobbra-balra-fejlődést, harcot a létért s egyéb legendát kizár s minden egyes lényt a legkövetkezetesebb törvényszerűséggel *határozott s a dolgok természetével összefüggő célok felé vezérel.* A természet nem véletlenül alakult szerencsés helyzetnek szövevénye csupán, mely egyes lé-

nyek fennmaradását mintegy esetlegesen lehetővé teszi, hanem minden egyes dolog s minden egyes természeti törvény úgy van alakítva, hogy *egyszerre egész sor fontos célt szolgál.* Azaz: a dolgok nemcsak *rendezve* vannak a világon, de úgy is vannak komplikált törvényszerűségekkel *berendezve,* hogy ők *maguk* benső, lényegi, *természeti tendenciákkal* nem az univerzális létharcra, hanem a *rendezett állapotok fenntartására s tökéletesítésére törekesznek.*

Lássuk e célirányosságnak néhány feltűnőbb példáját.[1]

A célszerűség már a szervezetlen világban is nyilvánvaló. Amióta a csillagászok az *égitestek* szabályos keringéséből megrajzolják azoknak szövevényes pályáit s ellesik a mozgás törvényeit, azóta tudjuk, hogy ezek a kozmikus mozgások oly célszerűek, hogy legkiválóbb fizikusaink mennyiségtanilag sem állapíthatnának meg megfelelőbbeket. A csillagokat kijelölt pályáikon megtartó vonzóerő, egyik nagyszerű példája a világrend célszerűségének: nélküle az égitestek kaotikusan rohannának egymásra. A világtérben minden mozgás egymásra való tekintettel történik, az égitestek egymást valósággal szabályozzák a keringésükben. Látszik, hogy valami közös cél vezeti őket öntudatlan, nagyszerű munkájukban.

A hideg világtérben keringő Földünket a *Nap* melegíti. Rideg sorsra jutna Földünk, ha a Nap nem vonzaná és sugaraival nem melengetné. Ez esetben csak a nehézségi erő működnék a földkérgen; a laza és lágy anyagok a magasból lecsúsznának a mélybe, a völgyeket betöltené a hegyek törmeléke; általános egyensúlyi állapot állna be, csend honolna a kihalt, romokban heverő felszínen. Nyilvánvaló, hogy a Napnak az az egyik célja, hogy a Földet lakhatóvá s azon a milliószoros életet lehetővé tegye.

A Nap hősugarainak szerepe a Föld háztartásában

[1] A felsorolt példákat lásd bővebben Hajós József: *A természetben Isten nyomain* c. művében.

egyenesen nélkülözhetetlennek mondható. A fizikai elmállást, a víz körforgását, a szelek, tengerhullámok, áramlások járását, az esőt, havat: mind a Nap hősugara létesíti. A napsugár hajtja közvetve folyamokba a vizet, gleccsereket alkot, pocsolyákat és lefolyásnélküli medencéket szárít ki, az éghajlatot határozza meg stb. Földünket a Nap oly bőkezűen látja el hővel és fénnyel, hogy a napsugár közvetítésével másodpercenkint 3800 milliárd lóerő értékű hőt bocsát le a földre, sőt a meleggel együtt roppant mennyiségű fénysugárral is gazdagítja, melynek nélkülözhetetlen hatását az élőszervezetek háztartásában szemlélhetjük.

Az állatvilág főenergiaforrása a növényvilág, a növényeké pedig a Nap. A növény alkalmas készülékeivel átváltoztatja a napfénytől nyert sugárzó energiát vegyi energiává. A növény zöldje a napsugár szülötte. S a növény maga is célszerű berendezkedéssel alkalmazkodik a napsugárhoz.

A természetben az élet fenntartásához szükséges elemek mennyiségének viszonylagos állandósága szintén célszerűen van biztositva a folytonos *körforgás* által. Igy pl. az elhasznált oxigént a zöld növények és a Nap együttműködve pótolják. A növények zöld részei a napsugár hatására a levegő szénsav- és vízgőztartalmából keményítőt készítenek, e munkájuk közben a felszabaduló oxigént a levegőbe lehelik s azt a légáramlatok egyenletesen elosztják. A *levegő* szénsavtartalma célszerű körforgás révén szintén állandó marad. Az anyagcsere égési termékeül az állatok és a nemzöld növényrészek állandóan szénsavat lehelnek ki s hogy ez a szénsavmennyiség a levegőben el ne vesszék, arról a növényvilág gondoskodik a keményítőtermelés folyamata révén. Lehetetlen itt fel nem ismerni nemcsak a céliránvosságot, de a határozott célok felé való törekvést a természetben. A növény és az állat egymást segítve választja ki magának a szükséges elemeket. Nélkülözhetetlenül célszerű a *víznek* az elpárolgás révén keletkező s folyamatban lévő körforgása. Ha a víz nem párologna el s nem volna képes

vízgőzállapotban úszni a légben, akkor nem csapódnék le éjjelenként harmat a földekre; ha nem sűrűsödnék a pára ismét vízzé a levegőben, akkor nem hullana a fekhőkből termékenyítő eső, nem fakadna növényzet a szárazföldön, nem volna üdítő forrás, sivatagokká válnának a világrészek és kihalna rajta az élet. A levegő s a víz törvényei a legnyilvánvalóbban úgy vannak megalkotva, hogy a növény- s állatvilág életét fenntartsák. S ez az életfenntartó szerepük nem lehet esetleges, szerencsés véletlennek az eredménye, mert túlságosan sokszoros, komplikált s összhangzatos ahhoz, hogy a véletlen művének legyen tekinthető.

A *tenger* is a természet célszerűségeinek a tárháza, hol az egysejtűektől fel egészen az óriási tengeri szörnyetegekig mindenütt nemcsak a legteljesebb rendezettséget, hanem a leghatározottabb célratörekvést észlelhetjük.

A legegyszerűbb állat, az *egysejtű amoeba* szerkezete is remeke a célszerűségnek. Bár egyetlen sejtből álló nyálkaszerű testében nyoma sincs az izomféle képződésnek, mégis úgy mozog, mintha teste, a lágy protoplazma, képzeletet meghaladó finom izomrostok bonyolult fonadékából való volna. Az amoeba képes helyét változtatni úgy, hogy lágy testéből bárhol nyúlványt bocsát ki; ugyanilyen gyökérlábakkal fogja meg és fogyasztja el a parányi algákat. Látszik, hogy úgy van megalkotva, hogy egyszerűsége pótolhassa a szerveket is s a kis állatka így is megélhessen. Az egysejtű *ázalékállatkáknak* már nemcsak mozgató- és védőszerveik vannak, hanem legtöbbnek van sajátságos műszerekkel ellátott szája is. A műszerek a szájnyílást szegélyező ú. n. csillangók, melyek a táplálék felvételére szolgálnak. Kiválóan érdekes a harangalakú, spirálisan összehúzható kocsányon ülő Vorticella, melynek fedővel elzárható száját folytonosan pergő csillangók körítik s így örvényt támasztanak, mely a moszatokat besodorja az állat nyelőcsövébe. A spirálisan összehúzható, meg rúgószerűen kiegyenesedő kocsány hirtelen mozgásai viszont megvédik az állatot az ellen-

ség támadásaival szemben. Mind csupa célirányosan berendezett, az élet fenntartását s védelmét célzó tényezők.

A természet háztartásában nélkülözhetetlen szerepük van a *baktériumoknak*. A magasabbrendű élő szervezetek táplálkozását csak a baktériumok munkája teszi lehetővé. Az élőlények anyagcseréjének körforgása lehetetlen volna baktériumok közreműködése nélkül. Minden szerves anyagot a baktériumok alakítanak át a növények által felhasználható alakba; a növények által alakított anyagból viszont táplálkoznak az állatok. Másrészt a baktériumok maguk az állati s növényi szervezetek termékein élősködnek. A baktériumok szükségesek a növények és állatok fennmaradására, a növények s állatok viszont a baktériumok fennmaradására. Ezek tehát egymás nélkül egy napig sem létezhettek; ezek kezdettől fogva egymásért és egymás segítségével léteztek. Egyik a másiknak szolgálatára irányul; ez a lényege, a természete.

Az *állatok* maguk olyan célszerű műszerekkel vannak felszerelve, minőket legkiválóbb mérnökeink sem tudnának szerkeszteni. Célszerűbb ásóműszert pl. mint aminővel a vakond első lábai vannak felszerelve, elgondolni is nehéz. A *halnak* farkával való evezése tökéletesebb, mint bármely vízi gépezet mozgása. A halnak egyenes irányban való előrehaladása pl. a farknak egymásra ferdén és előreható részletmozgásából ered. A hal úszásakor a fark legyezője célszerűen redőződik a farkizomzat remek szerkezete által lehetővé tett szabályozás révén. Ha a farkon az úszókat rendező izmok megrövidülnek, akkor egymáshoz közelítik a legyező bordáihoz hasonlító úszósugarakat s így az úszó redőkbe szedődik, evező felülete pedig megkisebbül.

A célszerűségnek valódi remeke a *madártest* szerkezete is. Érthető, hogy a repülőgépek tervezői a madár szerkezetét igyekeztek utánozni. Legtöbb madár nemcsak tüdővel, hanem levegőzsákokkal bír, melyek összeköttetésben vannak a tüdőkkel és a bőr alatt, az

izmok között s a csontok belsejében levő üregekkel. A légzsákok repülés közben hűtik a madarat, hideg légrétegekben pedig melegítik. A levegővel átjárt madárcsontok ellenállók, nagyobb súlyt bírnak el, mégis könnyűek.

A természetben a célszerűség különösen feltűnő az állatok *ösztönös* cselekvéseiben. Így pl. mihelyt az állat ellenséget lát, vagy szimatol — még ha önmaga sohasem találkozott is ellenséggel —, azonnal menekül: menekülési ösztöne öntudatlanul is célszerű működésre serkenti. A gyenge állatok nagyobb élőlény közeledtére rendszerint megfutamodnak, némelyek halált színlelnek (sok rovar), a környezet utánzása (mimikri) révén szintén sok veszélytől menekülnek meg.

Némely rovarok, lepkék, sáskák, bogarak, hernyók úgy védekeznek, hogy növényi részeket, levelet, szárat, ágakat utánoznak s így éles szem is alig képes azokat a növényrésztől megkülönböztetni. Némely állatok, ha veszedelembe kerülnek, életük megmentése végett öncsonkítást végeznek. A gyík és kígyó farka hirtelenül letörik, az állat pedig megszökik. Az elvethető testrész pedig sok állaton újból ki is nő. Ki ne csodálná ezt a nemcsak remek, de kiválóan célszerű és célratörekvő berendezést?

Az ellenséggel szembeszálló állat célszerűen védekezik is: felhasználja természetadta fegyvereit, pl. a kígyó méregfogát, a virágállatok csalánszerveiket, a sün tüskéit, az elektromos halak villamoskészülékeiket, a madár csőrét és karmait, a ragadozó emlősök fogaikkal támadnak s védekeznek: mind úgy van berendezve, hogy életét fenn tudja tartani s e célból nemcsak megfelelő védőszerszámmal, hanem spontán működő védőeszközzel is rendelkezik születésétől fogva.

Az állatok a természetben nemcsak eleségüket találják meg (s kitűnően kiválasztják azt, pl. a mérges füvet a legelésző tehén sohasem eszi meg), hanem még betegségükben is megtalálják benne a legjobb orvosságot.

Csodálatraméltó továbbá az állatok *szülői gondos-*

kodásában nyilvánuló célszerűség. A madár kiválasztja a legalkalmasabb helyet fészke számára s azt sokszor meglepő művészieséggel építi fel (pl. a függő cinke). Az emlős állat jól védett, rejtett odút, vackot keres, hol kicsinyeit felnevelni szándékozik. Fáradhatatlanul hordják a madarak ivadékuknak az eleséget s legalkalmasabban gondoskodnak utódaikról. A rovar oly helyre rakja petéit, hol védve vannak s mihelyt kikelnek az álcák, azonnal élelmet találnak. A szúnyog és a szitakötő, bár maga fél a szárnyait benedvesítő víztől, a petéit mégis a vízbe hullatja, mert azok csak a vízben fejlődhetnek ki. Nem csodálatos célratörekvés ez az értelmetlen állatkák ösztönvilágában?

Az ivadék gondozásában csodálandó példáit szolgáltatják a *tölcsérsodró bogarak*, különösen az ú. n. *szőlő-eszelény* (Rhynchites betuale), mely az ormányosok családjába tartozó bogárnemnek egyik faja. Ez az alig 6 milliméternyi, fémfényű, a szőlőgazdák által sem szívesen látott bogárka, a szőlő-, körte-, éger-, nyír-, hárs- és a nyárfa fiatal leveleiből nagyszerű szivaralakú bölcsőt sodor az ivadékai számára. A bogár álcái száraz levéllel táplálkoznak; így az anyaállat által összesodort levél a kikelt pondróknak bölcsője és tápláléka is. A kis bogár a tölcsér sodrásakor öntudatlanul, ösztönétől vezetve, kettős nehéz mennyiségtani feladatot old meg. A levélbe egy fekvő és egy álló S betű alakú metszést tesz, de úgy, hogy a levél begöngyölésekor az evolvendához megalkotja az evolutát, ami a legnehezebb felsőszámtani műveletek egyike; a sodrást pedig a begöngyölhető kúpfelületek elmélete szerint végzi. A kész tölcsérbe azután 2—4 tojást rak. Ez a levélgöngyölési mód a képzelhető legcélszerűbb, mert ama növénylevelekből éppen az evolvenda elmélete szerint lehet a legkisebb erővel a lehető legnagyobb ürtartalmú védődobozt készíteni. A legnagyobb tudós sem gondolhatott volna ki zseniálisabb bölcsőt a kis rovarfiókok számára. Veszedelem idején e bogarak úgy védekeznek, hogy földre

vetik magukat s mozdulatlanul, halált színlelve várják a veszély elmúltát.

Kiválóan érdekes a *vízipók* (Argyroneta aquatica) lakásépítő ösztöne, mely egyszerre két célt szolgál: a lakás- és ivadék-fészek célszerű felépítését, de egyúttal azt is, hogy az ivadék lélekzésére szükséges tartalék-levegő biztosíttassék. A vízipók a vízben úgy fénylik, mint az ezüst, ezért kapta görög nevét: Argyroneta, ami „ezüstből szőtt"-et jelent. A zsombékos árkokat, a rétek mocsarainak álló vizét kedveli, hol rovarlárvákkal, vízi ászkákkal s egyéb apró állatokkal táplálkozik. A vízipók a vízben is lélekzik, de levegőszükségletét magával viszi a víz alá, ha valóságos légvárat, amolyan búvárharangot épít magának s mindezt oly ügyesen, oly szövevényesen, hogy Huyghens, a nagynevű természetbúvár külön felső matematikai tanulmányt írt a vízipók hálóműveiről. A levegőt a pók úgy újítja meg, hogy időnkint a víz felszínén kidugja teste hátsó részét, szétfeszíti szövőszemölcseit s így megnagyobbítja a potrohát körülvevő légbuborékokat. A szövőmirigyek váladékából pedig a vízben a légbuborék felületén vékony lakkszerű hártyát képez, mely a légbuborékot egyúttal valamely vízi növényhez, vagy egyéb alaphoz tapasztja. A pók mindaddig hordja a víz felszínéről a légbuborékokat, míg tágas búvárharangját elkészíti, mely neki lakásul s ivadéka fészkeül szolgál; aztán a légharang felső részében finom szálakat sző s ott helyezi el petéit. Nagyszerű célszerűség nyilvánul meg abban is, hogy a hím mindig a nőstény szomszédságában építi meg levegőlakását, sőt azt fedett folyosóval összeköti a nőstény házával. Látnivaló, hogy az ösztön mindenről gondoskodott, amire az egyed- és fajfenntartás szempontjából szükség van.

A *szúbogarak* a szükséges táplálékukhoz úgy jutnak hozzá, hogy a száraz fába fúrt járataikban gombát tenyésztenek s azzal táplálkoznak. A púpos szú járatai fehér gombafonalakból való szövedékkel vannak kipárnázva. A hangyák begyszerű gyomrukban az édes

nedveket, mézet stb. konzervált állapotban hosszabb időre is beraktározhatják, alkalomadtán pedig ki is köphetik, hogy vele lárváikat élelmezzék. A mi mézelő méhünk szintén gyomrában hordja haza a virágmézet.

A mézelő *méh* ösztöne, társas életének célszerű berendezettsége, építő ügyessége, szorgalma közmondásos. A célszerű testi szerkezet és ösztön egyik legérdekesebb nyilvánulását a *mézelő méhen* figyelhetjük meg. A méh szájrészei úgy vannak megalkotva, hogy kiválóan alkalmasak legyenek a virágméz felszívására és a virágpor megrágására. Felső állkapcsaival a méh nemcsak rág, hanem egyéb sokféle munkát is végez. A lenyelt virágmézet a méh a mézgyomorba gyüjti s otthon a viaszból készült sejtekbe köpi; a virágport pedig a hátsó lábain levő kosárkában hordja haza; a kosárba a virágport a lábfej első, széles izületén levő szőröcskékkel keféli bele. A mézzel és virágporral megtöltött sejtet azután viaszfedővel zárja el téli eleségül.

A méh társas életének berendezése is célszerű. Többezer dolgozó, néhány száz here és egy királyné alkotnak egy társadalmat s máskép, mint így meg sem élhetnének. Meglepően tökéletes a méh *építő ügyessége* is. A dolgozó méhek sejtépítéskor megoldják ama felső mennyiségtani problémát: *hogy lehet lehetőleg kicsiny területen minden hely felhasználásával a lehető legkevesebb anyagból legkényelmesebb mézkamrát készíteni.* A méhek által épített viaszkamrák szögleteinek viszonya pl. pontosan megfelel a fenti probléma mennyiségtani követelményeinek, amennyiben a hatoldalú sejt fenekének rombusz-lapjain két-két szomszédos szög mindig úgy viszonylik, mint 109° 28' a 70° 32'-hez.

Kiváló matematikusok kiszámították, hogy pontosan ilyen szögletekkel kell bírnia egy hatszögű edény fenekét alkotó három egyenlő rombuszlapnak, hogy azok felett, lehetőleg kevés anyagból, lehetőleg nagy ürtartalmú edény készülhessen. Sőt kezdetben a tudó-

sok tévedtek e problémánál két másodpercnyi szögkülönbséggel s csak egy hajótörés folytán vették észre ama logaritmuskönyvi hibát, mely tévedésüket okozta s melynek kiigazítása a méhek által használt szögviszonynak adott igazat. A méhek sejtépítésénél nyilvánuló eme pontosság annálinkább csodálandó, mert hiszen a méhek *teljesen sötétben* dolgoznak s mégis: csápjaik finom tapintása, rágóik és lábaik finom műszerei, olyan pontosan építik a szabályos sejteket, hogy semmiféle emberi műszer nem vehetné fel velük a versenyt; az előforduló szabálytalanságok mindig csak a helyi körülményekhez való alkalmazkodás eredményei. A rovarok is sorra csaknem mind valóságos mesterei a gubószövésnek.

Az élettannak egyik legszebb fejezete az, mely a szervezetnek az *idegen behatás ellen* való célszerű *védekezését* ismerteti. Legtöbb betegségnél a vérbe idegen fehérje jut, mely ellen a testben azonnal fajlagos bontó fermentumok termelődnek, de segít némely vegyi folyamatok (oxidáció) hatása is. A fermentumok felaprítják az ártalmas anyagot s szétosztják a sejtek közt további feldolgozás céljából. A célszerűség méginkább megnyilvánul abban, hogy mindig csak azok a fermentumok jelennek meg a beteg testben, amelyekre éppen szükség van. A szervezet ugyanakkor alkalmas immunizáló anyagokat is termel, melyekkel a mérgező hatású anyagokat közömbösítheti.

Az élőszervezet állandóan igyekszik saját normális hőfokát megőrizni. A szervezetben a vegyi és fizikai hőszabályozást a hőszabályozó központ igazgatja. Ha a szervezetben a hő felszaporodik, akkor a bőr nyílásain át a felesleg azonnal el is távozik.

A célszerűségnek valóságos remeke az *emberi test*, melynek minden egyes része önmagában s az egészhez viszonyítva is nyilvánvaló célok felé törekszik. Egy ismert hasonlat szerint az emberi testet jól berendezett intézethez hasonlíthatjuk. A központi intéző hivatal az agy, melynek parancsait az idegrendszer telefonhálózata közvetíti. A kívülről érkező hang-

hullámokat a fülkagyló fogja fel. A látóideg a szem által mintegy lefényképezett felvételeket közvetíti. A test teherközlekedését a csontváznak és izomrendszernek nagyszerű emelő és transzmissziós gépezete végzi. A középponti fűtéshez szükséges hőt a gyomorrendszer kazánja állítja elő, a meleg a véredényrendszer csövein ágazik szét a szív szívó-nyomó gépezetének szabályos működése szerint. A szellőztetést a tüdő ventilátora végzi. A fűtéshez szükséges anyagot a fogak aprítják össze; az erre való anyag használhatóságát az ízlés és szaglás ösztönei állapítják meg. A telefon és egyben grammofón szerepét a nyelv, a gégefő látják el.

Mily bámulatos a cél szerinti berendezkedés az emberi *szemben* is. A szem rendkívül finom szerv lévén, azt számos tényező védelmezi a káros behatások ellen: úgymint a szemüreg csontjai, a pillák, a szemöldök, a szemhéjak és a könnyvíz. Az érzékeny agy- és gerincvelőt is erős csontburkolat oltalmazza. Nagyszerűen vannak megalkotva a mozgás szervei, az *izmok*. Ezek rugalmas, nagy ellenállóképességű rostokból vannak mesterileg összeszőve. Az izomrostok szövedéke s elhelyezkedése, az inakhoz és a csontokhoz való tapadása olyan, hogy rendeltetésüknek legtökéletesebben megfelelhetnek.

Az izmoknál tökéletesebb mozgókészüléket alig képzelhetünk. Csak az izmoknak van meg ama tulajdonságuk, hogy bizonyos feltételeknél összehúzódnak, megrövidülnek, majd nyugalmi helyzetbe térnek, majd pedig megnyúlnak: ezáltal jön létre a mozgás. Az izmok munkabíró ereje óriási: megítélhető abból, hogy pl. az embernek csak a lábikra izma legnagyobb összehúzódásakor 5600 kilogrammot volna képes felemelni, ha összes erejét erre forditaná. Az izmok az akarattól s az idegektől kapott parancs szerint önmagukat kormányozhatják és szabályozzák is.

Bámulatosan célszerű a gerinc berendezése. Ennek csigolyáit szalagok, izületek, porcogók és izmok illesztik egységes gerincoszloppá. A porcogók arra

valók, hogy rugalmassá tegyék a gerincoszlopot, mérsékeljék a lökések hatását és védjék a gerincvelőt s a koponyába zárt agyvelőt az erősebb rázkódtatásoktól.

Az emberi *kéz* a legtökéletesebb műszer a világon. A kézfő nyolc csontja a legbonyolultabb izület, melynek egyes csontdarabjait izomszalagok és inak úgy fűzik össze, hogy a kéz és az ujjak egyrészt nagyon sokféleképp hajlíthatók legyenek, másrészt mégis a kellő ellenállást is mindenféle irányban kifejthessék. A kéznek és az ujjaknak sokféle mozgását a célszerűen rendezett izmok végzik; az ujjakat mozgató főizmok a karon vannak s ismét inak alakjában mennek át a kézbe, hol az ujjakkal húzózsinór módjára fűződnek össze.

Legfinomabb szerkezet az emberi testen az *agy*, ezért is hármas burkolatba beágyazva, folyadékpárnákkal gondosan körülvéve foglal helyet az agyvelő a kemény csontkoponya üregében. A hártyák és folyadékrétegek puha s mégis rugalmas párnaként védik a lágyvelőt; pl. ugrásnál, esésnél, zökkenésnél az agynak a csontos koponyatokkal és a kemény gerincoszloppal való összeütközését ezek hárítják el. Az agyvelő alsó felszínén ered az agyvelőből kiinduló 12 pár agyvelőideg, melyeknek mindegyike képzeletet meghaladó finom szerkezettel bír. A látóideg pl. csak 5 mm átmérőjű és mégis *félmillió tengelyfonala* van; a távolító idegnek 3000 tengelyfonala, a szemet mozgató idegnek 15.000 tengelyfonala van. Egy-egy szemgolyó mozgatására hat külön izom szolgál, amelyeket viszont nem kevesebb, mint 19.200 tengelyfonál közvetítésével igazgat az idegrendszer. A szem egymaga sokkal több csodát rejt magában, mint a világ leggazdagabb ipari vállalata vagy múzeuma.

Hát még az idegrendszer az agyban s az egész testben!

Mott angol ideggyógyász mikroszkópi vizsgálatok alapján kiszámította, hogy a kifejlett emberi agyvelő szürke kéregállományában körülbelül *hétezermillió*

idegsejt van. Soltier szerint az agykéreg sejtjeinek száma *egy milliárdnál* több, mások 9 milliárdnál többnek számítják.

De bármennyire sikerült is feltárni az emberi agy- és idegrendszer szerkezetét, azért a tulajdonképpeni lelki működést semmiféle sejttel s ideggel megmagyarázni nem lehet. Titokzatos marad a lélek tényeinek a testi tényezőkkel való összefüggése s ez összefüggésnek mikéntje is. Titokzatos, miként képes az ember a külvilágból szerzett benyomásokat képzetekben megőrizni s azokat később emlékezetébe visszaidézni. O. Hertwig szerint teljesen elképzelhetetlen előttünk az a mechanizmus, melynek révén a benyomások sorozata idők múltával ismét szabályszerűen összeköthető, miként az pl. a zongoraművésznél történik, kinek gondolatában egyik akkord a másikhoz villámgyorsan kapcsolódik és mi több: az emlékezetet hogyan követi a kéz mozgása is és miként alkalmaztatnak a kéz izomnyalábjai a bonyolódott mozgásokhoz, melyek az illető zeneművet a hangszeren mintegy önkénytelenül visszaadják.[1]

Szóval, amerre csak nézünk, ahová csak lépünk, mind csupa csodája nemcsak a rendnek és célszerű elhelyezkedésnek és beosztásnak, hanem csupa csodája a határozott célokra törekvő, összefüggően és célirányosan megválasztott, felszerelt, körülbástyázott, biztosított berendezéseknek. Nemcsak *rend* és *értelmi összefüggés* van a természetben, mint aminő van pl. egy nyomtatott könyvben, Vergilius Aeneis-ében vagy Vörösmarty Zalán futásában, hanem *célirányos működés* és erre irányuló *berendezkedés* is, aminő pl. a legkomplikáltabb gépek, gyárak, ipari vállalatoknál tapasztalható, ahol mindenegyes részlet, mindenegyes kazán, kerék, rúd és emelő valamely közös cél érdekében létesült. S azért abszolút helyes az a következtetés, hogy amint pl. a Magyar Államvasutak egész intézménye — vezetőségével, személyzetével, vasút-

[1] O. Hertwig: *Allgemeine Biologie*. 1912. 588.

jaival, állomásaival, menetrendjével, pályaőreivel, gőzgépeivel, személy- és teherszállító kocsijaival, forgalmával, összeköttetéseivel stb., stb. — nem lehet vak véletlennek (vagy ami ugyanegy: véletlenszerű fejlődésnek) folyománya, hanem, feltétlenül bizonyos célokat szem előtt tartó értelmi működésnek eredménye, úgy ez a világ is — és méginkább, mint pl. a MÁV egész kis universuma — okos tervező, rendező és céliránnyosan elhelyező Értelmiség nélkül el sem képzelhető.

A Rendező a világrendben.

Olyan világos igazság ez, hogy az emberi gőg és felületesség egész elfogultságára, a törvénytosztó s erkölcsiséget parancsoló Istentől borzadó ember egész elvakultságára van szükség, hogy azt valaki kétségbevonhassa.

Különös dolog! Egy *zsebóráról, házról, könyvről* senki sem mondaná, hogy fejlődés vagy véletlen eredménye: a világról meg vonakodunk elhinni, hogy sem nem létesülhetett, sem nem fejlődhetett észszerű és tervszerű értelmiség indítása nélkül?

Egy virág, egy fa, egy ló puszta *rajza, képe* — mindenkinek megegyező meggyőződése szerint — lehet véletlen vagy vakfejlődés műve; a virág, a fa, a ló s az egész grandiózus világ *maga* azonban sokak szerint önkénytelen véletlenekből fakadt volna?...

A világegyetem összes törvényeit még fel sem fedeztük; mindenesetre azonban roppant nagyeszű embernek tartanók, aki csak az eddig megismert természeti törvényeket is mind fejből tudná s biztosan fel tudná sorolni. Viszont, aminek puszta felfedezése és észbentartása nagy zsenialitásra vallana, annak első megállapítását, gyönyörűen összhangzatos és céliránnyos berendezését szívesen rábízzuk a legsötétebb véletlenre?

A *beszéd* az értelem jele s az értelmes beszédből értelmes elmére következtetünk. A világegyetem is beszél: néma hangján végtelen sok szabályszerű-

ségre és célszerűségre oktat. „Az egek hirdetik az Isten dicsőségét s az égboltozat beszéli az ő kezeinek alkotását." És akkor ennek a milliószoros szférákzenéjének a hangját nem tulajdonítanók értelemnek? A világ értelme szerintünk az értelmetlenség és rendezője az abszolút rendhiány legyen.

A világrendi istenérv Cicerónál.

Pedig már a pogány *Cicero* is rájött erre az okoskodásra: „Ki tarthatná méltónak az *ember* nevére azt, aki mikor ezeket a szabályozott mozgásokat az égen, ezt a bámulatos rendet a csillagok között s ezt az általános összefüggést és szervezettséget látja, nem vallja meg, hogy mindebben egy felsőbb Ész működik? Ki tarthatná embernek azt, aki a puszta véletlenségből magyarázná mindazt, aminek csodásan észszerű forgását a legnagyobb értelmiséggel is alig tudjuk felfogni?" (De natura deorum, 2, 28.) Ugyanezt megérezte már Arisztotelesz, a legmélyebb görög bölcselők egyike is, aki Anaxagoraszról azt mondja, hogy amidőn a világ rendjének okául egy felsőbb Értelmiséget jelölt meg, voltakép úgy beszélt, mint józan a részegek között. (Metaph. 1, 2.)

Érdemes különben Cicero egész okoskodását ideiktatni, gyönyörű tanujeléül annak, hogy a józan emberi ész már a kereszténységtől és kinyilatkoztatástól függetlenül is mily világosan felismerte a rend- és célszerűségi istenérv bizonyítható értékét.

A világ összes részei — írja *Cicero* (De nat. deor. 34.) — úgy vannak megalkotva, hogy mind gyakorlati hasznuk, mind szép megjelenésük minden fogalmat meghalad. Nézzük csak épp ezért vajjon a véletlennek művei-e, avagy isteni ész és gondviselés rendezte-e őket úgy, ahogyan maguktól semmikép sem rendezkedhettek volna el. Ha tehát, amit a természet elrendezett, tökéletesebb a művészet műveinél s viszont a művészetben semmi sem történik ész nélkül,

a természetet sokkal kevésbbé képzelhetjük el rendező értelmiség nélkül.

„Aki tehát megengedi, hogyha szobrot vagy festményt lát, azt művésznek kellett előállítania; vagy aki midőn hajót lát messziről közeledni, nem kételkedik rajta, hogy azt ész és művészet vezeti; vagy aki napvagy vízórát szemlélve, azonnal meg van róla győződve, hogy az az órajelző nem véletlenség, hanem művészi munka folytán működik: ugyanaz a világot látva, mely ugyanezeket a műveket, sőt magukat a művészeket is és sok minden mást magában foglal, csak nem hiheti el, hogy mindez tervező és rendező ész nélkül alakult? Posidonius barátunk nemrég éggömböt állított össze, melynek minden fordulása ügyes belsőszerkezete folytán feltünteti mindazt, ami az égen a nappal, holddal s az öt bolygóval az éjjel és nappal folyamán történik; ha már most azt az éggömböt valaki elvinné a szittyák közé vagy Britanniába: akadna-e akár ott a barbárok között is olyan, aki kételkednék benne; hogy ez az éggömb eszes lény műve? És íme, itt pedig akadnak, akik kételkednek benne, hogy ez a nagyvilág, melyben minden ered és elmúlik, szintén nem lehet a véletlennek vagy valamely vak szükségnek, hanem csakis isteni észnek és gondolatnak alkotása. Ezek az emberek képesek elhinni, hogy Archimedes nagyobbat művelt, midőn az égitestek forgásait utánozta, mint a természet, midőn azokat létrehozta, főleg mikor a természet sok tekintetben sokkal ügyesebben hozza azt létre, mint ahogy azt az ember utánozhatja."

Majd kevéssel alább így ír a pogány bölcselő (C. 37.); „Hogyne csodálkoznám, ha valaki azt hiszi, hogy a testeket bizonyos állandó nehézségi erő hajtja s az egész nagyszerűen szép világrend azoknak véletlen összeverődése folytán jött létre! Aki ilyesmit lehetségesnek tart, arról nem látom be, miért nem engedhetné meg azt is, hogy ha a 21 betűt, akár számtalan mennyiségben is — akár aranyból, akár más anyagból — valahol halomba öntenék, az a sok betű úgy

esnék a földre, hogy éppen Ennius évkönyveit adná, úgyhogy végig el lehetne olvasni; én bizony nem bírom elhinni, hogy a véletlen erre csak egyetlenegy esetben is képes volna. S íme, ezek az emberek azt állítják, hogy a világrendet azok a testecskék hozták létre, véletlen-vakul összeverődve, melyeknek sem színük, sem értelmük, de semmiféle tulajdonságuk, vagy jobban mondva, amelyek nem is léteznek állandóan, hanem minden pillanatban ezrével teremnek és szűnnek meg. Úgy? Hát akkor, ha az atómok összecsapódása egy világot hozhat létre, miért nem hozhat létre egy vásárcsarnokot, egy-egy templomot, palotát avagy egész várost? Hiszen ez mind sokkal könnyebb, sokkal kevesebb munkába kerülne. Valósággal oly vakul beszélnek össze-vissza ilyesmit a világról, hogy csaknem azt hiszem, soha életükben nem tekintettek fel az égre s arra a bámulatos nagyszerűségre, mely abban megnyilatkozik; pedig ez már csak eléggé közelfekvő volna!"

Idáig a pogány Cicero. Amit azonban a *pogány* belátott, azt a keresztény civilizáció magaslatán álló nemzedék szeretné észre nem venni. Hiú erőlködés, mely túlságosan magán viseli az igazságtól való félelem jellegét, hogysem komolyan vehető legyen. Akiknek a természet bámulatos rendje s célszerűsége — ez a *nyilt levél,* melyet az Alkotó írt kicsiny teremtményeinek — nem hozza meg a belátást és istenismeretet, arról már csak az Apostol szomorú szavát mondhatjuk el: „Az igazságtól elfordítják fülüket, az esztelenségekre azonban rátérnek". (2 Tim. 4, 4.)

A monizmus mint világnézet.

I.

A filozófia a „végső okok tudománya" s aszerint, amint a világjelenségek nagy mozgószínházát erre vagy arra a végokra vezetjük vissza, alakul ki ilyen vagy amolyan filozófiai világnézetünk.

Az a nagy érdeme a monizmusnak kétségkívül megvan, hogy újra elismerte a filozófiának világnézetet alkotó hivatását. Hallgatagon bevallotta, hogy az empíria maga nem világnézet, hogy oda több kell: az eszmélődés, a végső okok keresése; ami lényegében ősrégi, a modern gondolkodástól sokszor megtagadott és kigúnyolt s azért mégis újra elismert skolasztikus gondolat.

De míg a filozófia rendesen kothurnusokban jár, addig a monizmus világbölcseletét a reklám mezítlábas rikkancsai hordják szét a világban. Filozófiai rendszereknél mindenesetre szokatlan lármával történik itt az argumentálás és folyik a propaganda; a radikálizmus minden rendje és rangja zárt sorokban tömörül a monizmus zászlaja köré. A világmagyarázati disztinkciók százai mintegy varázsütésre megszűnnek s a rendszerek disszonáns sokfélesége csodás békességgel olvad fel a monizmus nagy metafizikai krédójában.

Kant és Spencer eszméi írott könyvek és folyóiratok által terjedtek el — a monizmus nem éri be az eszmék lassú, spontán terjedésével. Németországban egy hírneves zoológus egy negyed évszázada üti mellette a dobot. *Haeckel Welträtsel*-jei csaknem félmillió példányban hintik a monizmus vetőmagvát országba-világba; külön egyesület, a Monistenbund gondoskodik

róla, hogy az új világnézet a vallásellenes demagógia minden eszközével hódítson tért; vándorapostolok hirdetik tele tüdővel az egyedül üdvözítő természettudományos monisztikus világmagyarázatot. A német monista irodalom többé-kevésbbé szabad átfordításával a mi hazai „progresszívjeink" is jó üzletet csinálnak; a Társadalomtudományi Társaság zöld-, s a Galilei-Kör sárgafedelű írásai hallgatagul mindannyian a Haeckel-féle monizmusban látják világnézetük alapelvét s a vallásellenes agitáció ütőkártyáját. Ha csak egy tizede is komoly dolog annak, amit ez a reklámfilozófia hirdet, akkor holtbizonyos, hogy az emberiség egészen *Kalthoff, Ostwald* és *Haeckel* fellépéséig teljes sötétségben tapogatott s ma nem mehet művelt ember számba, aki nem tudja, hogy a monizmus és modern természettudományos világnézet egy dolog.

Azonban ne tekintsük az ellenfélnek csak a gyenge oldalát. Tagadhatatlan tény, hogy a monizmust ma nemcsak tudományos szélhámosok és egyházellenes agitátorok vallják, hanem komoly, nagynevű, objektív tudósok is. A monista filozófia nemcsak ügyes sláger a tudatlanok izgatására, hanem megtévesztett komoly gondolkodókat is. *Klimke Frigyes*, a monizmus legjobb ismerője s klasszikus kritikusa, egész sor megdöbbentően hangzatos hitvallást említ fel természettudós ajkakról a monizmus mellett.[1]

Így *Plate*, Wasmann ismert nagykészültségű ellenfele állította fel az egyenletet „monizmus" és „természettudományos világnézet" között. „A monizmus szó — úgymond — rövid kifejezése a minden természetfeletti és természeten kívüli fogalmat visszautasító világnézetnek." (Ultramontane Weltanschauung und moderne Lebenskunde Orthodoxie und Monismus. 1907. 67.) Még oly nagyjelentőségű és nagytekintélyű férfiak is, mint *Wundt* vagy *Paulsen*, önérzettel vallják magukat a monizmus híveinek. Utóbbi szerint „az

[1] Der Monismus und seine philosophischen Grundlagen. 1911. 3. o.

emberi gondolkodás fejlődése az idealisztikus monizmus irányában halad előre."[1] *Wundl* szerint pedig az általános törvényszerűség, mely a fellépő világnézetek egymásutánjában megnyilatkozik, valószínűvé teszi, hogy a dualisztikus realizmus minden alakjában divatját multa s hogy a jövő a monista gondolaté". (Einleitung in die Philosophie, 1901. 421.) A monizmus, úgymond *Joël Károly*, a XIX. század bölcseletének első szava volt s ahogy azt a materialista Haeckel, helyesebben és tisztábban pedig az idealista Paulsen beállították, a század utolsó szava is lesz." A monizmus egyik zászlósa, *Drews Artúr* diadalmasan hirdeti, hogy „a monisztikus gondolat győzedelmes jelvénye hovahamar ott fog lengeni a vallásos és tudományos világnézetek magaslatain akkor is, ha a mai monizmus valamennyi formája már csak történelmi jelentőséggel fog bírni" (Der Monismus I. Előszó). Sőt nem ritkán olyan fejtegetésekkel is találkozunk, amelyek a monizmust egyenesen azonosítják a logikával, az észnek a maga gondolkodási jogában való hitével, sőt egyszerűen a kultúrával is. *Ratzenhofer* szerint a bölcselet lényegében monisztikus tendenciájú, mert minden gondolkodásnak s azért legfőkép a bölcselkedésnek lényege, hogy az okok sokszerűségét redukálja. A filozófia — úgymond *Dressler* — szükségkép monizmus, mert az emberi gondolkodást csak az nyugtatja meg, ha a sokszerűséget közös egységre vezetheti vissza. (Der Monismus des Gesetzes und die Freiheit. Der Monismus I. 240.)

Azonban e súlyos nyilatkozatok hatóerejét tetemesen csökkenti már maga a tény is, hogy viszont époly neves férfiak, mint az említettek, époly vehemenciával foglalnak állást a monizmus ellen, mint amazok mellette. Itt tehát tekintélyekkel érvelni nem lehet. Igy *Jerusalem* a monizmust az ismeretvágy egészségtelen hüpertrofiájának tudja be. A hírneves botanikus *Reinke János* a monizmust „elhibázott kísérletnek"

[1] Einleitung in die Philosophie, 12. kiad., 291.

tartja a világmagyarázat terén. (Die Welt als Tat. 1908. 471.) „Ha korunkban, úgymond, sokan arra vállalkoznak, hogy népünk vallásos meggyőződéseit a természettudomány nevében hangoztatott ámításokkal megingassák, ebben oly összeütközések kiinduló pontját látom, melyeknél végzetesebbet és súlyosabbat alig képzelhetek." (Naturwissenschaft und Religion 4.) Különösen a Haeckel Welträtseljében terjesztett monizmusról mondja Reinke, hogy „a tudományosság elfajulásának szimptómája" s „felületességek és könnyelműségek valóságos mintagyüjteménye". (Haeckels Monismus und seine Freunde 20.) *Volkmann* szerint a monizmus eredete és terjedése „fogalomfelcserélésen" alapul. Egy igen modern író, *Houston Stewart Chamberlain* végül elviselhetetlen tannak, nyomorúságos logikai zsákutcának („einer elenden logischen Zwickmühle") nevezi a monizmust már kiindulópontjában, amely sajnálatosképpen megtéveszti a „gyenge elméket". (I. Kant 371.) A filozófia nevében elég súlyos verdiktet hangoztat végül *Klimke,* aki a monizmusról folytatott vizsgálódásainak eredményeképpen a monizmus lényegét „egy nagy absztrakcióban" állapítja meg, amely magát mégis az egész valóságnak mondja. A monizmus — szerinte — „intellektuális rövidlátás", mely egy szempont miatt a többit nem veszi észre. „Filozófiai betegség", amelyben csak egy felfogás ízlik; viszont minden más, még oly egészséges, még oly tápláló eledel útálat és visszautasítás tárgya. (590.)

Tehát „auctoritas contra auctoritatem": a monizmus értékét nevek felsorolása el nem dönti. Az égig magasztalás az egyik félen, a teljes elítélés a másik oldalon eleve arra a föltevésre indít, hogy itt nem csupán természettudományi szemléletek képezik az ellentétes elbírálás rúgóját, hanem a világnézeti kérdés, melyet itt a védők és támadók természetes szükségszerűséggel kapcsolnak egybe a monizmus kérdésével. Azért tárgyilagos kritika is csak az lehet, amely a monizmust eleve mint világnézetet veszi boncoló-

asztalára s mint világmegoldási kísérlettel foglalkozik vele. Beszéljünk nyiltan: a monizmus és „dualizmus" harcában helyesen látja *Ste de* a sokkal mélyebben szántó *vallási okot,* midőn megállapítja, hogy a monizmus voltakép az egész modern gondolkodás teljes szellemi fegyverzetével megindított *harc a kereszténység, mint világnézet ellen.*

Ugyane felfogást megerősíti az a mindkét táborban fel-felhangzó tétel, hogy a monizmus a legveszedelmesebb ellenség, amellyel a kereszténységnek valaha meg kellett küzdenie. E tétel igazságát nincs okunk kétségbevonni, bár el kell ismernünk, hogy nálunk a küzdelem s a veszély komolyságát szerencsére már jó előre tompították azok, akik a monizmust magyar földre átültetni siettek s a sietség hevében az egész mozgalmat eleve diszkvalifikálták, sőt nevetségessé tették.

A monizmus különben az a közös talaj, melyen a kereszténységnek egyébként még oly különböző táborokban küzdő ellenfelei találkoznak s közös fegyverkezésben indulnak ki a keresztény világmagyarázat megdöntésére. A monizmus kompromisszum a modern ateisztikus irányok százai között, bizonyos véd- és dacszövetség, tudományos blokk a monoteizmus s a kereszténység letörésére. Harcos szervezkedés, melynek szemében a dualisztikus teizmus nemcsak csendes, ártalmatlan tévedés, hanem tűzzel-vassal irtandó ellenség, az a méreg, mely „életünk velőjén rágódik s büszkén pezsegő életük ütőerét metszi fel"; előtte ez az a „szemitiko-román rabiga, mely a modern ember szabad szellemét leigázni törekszik", az a „halálos ellenség, melynek mindenekelőtt kell hadat üzenni" stb. (Der Monismus. I. 199.)

II.

A monizmus kritikáját bizonyos értelemben megnehezíti, más értelemben viszont megkönnyíthetné a legelől felötlő tény: a monizmus fogalmi határozatlan-

sága. Feltűnő jelenség, de úgy van, hogy a monisták a legritkább esetben definiálják, mit értenek monizmus alatt. Talán éppen azért oly sokféle a monizmus, mert közösen megállapított és tisztázott fogalom nem rejlik a közösen használt szó alatt. Ha magunk vállalkozunk rá, hogy az általánosan feltételezett fogalmak szerint közelfogadható meghatározást adjunk, a szómeghatározás alapján talán így szólhatnánk: a monizmus annyi, mint *egyelvűség:* vagyis azon törekvés, hogy az egész világot és benne mindent egyetlenegy elvből és egységesen magyarázzunk meg. A monizmus szót Wolff Keresztély óta hozták forgalomba, de az alatta rejlő fogalom a görög filozófiában is ismeretes volt. A monizmussal szemben a „dualizmus" áll, mely (a monisták szerint) mindenütt kettősséget lát és ezt a kettősséget eggyé olvasztani nem tudja. A monizmus szerint pl. Isten és világ egy dolog — a „dualizmus" szerint kettő; a külső tapasztalás tényei s az öntudat ott egy dolog, itt két külön világ; ismeret és fenomenon, megismerő alany és megismert vagy megismerendő tárgy: ott egy elvnek két megjelenése, itt két önálló, egymással szembenálló jelenség.

Az ismeretelméleti monizmus főleg a szubjektív és objektív világ azonosságát hangoztatja, míg a világrendi, metafizikai monizmus főképpen a világ s az első ok egybeesését tolja előtérbe. A sokság azonban mind a kettőnél csak látszólagos és másodlagos valami; voltakép nincs sok dolog, hanem csak egy s amint minden egy, úgy mindegy is, hogy ezt az egyet, az abszolútumot világnak, Istennek, énnek nevezzük-e? *Drews* szerint: „Amit a tudomány nem tűrhet meg s aminek tagadása a monizmusban lényeges, az a szubsztanciák sokasága". (Der Monismus I. 44.) Az aztán már részletkérdés, hogy az az egy elv, melyben minden egyesül, anyagi-e vagy szellemi (materialisztikus vagy spiritualisztikus monizmus). Hasolókép részletkérdések azok, melyeknek különböző eldöntése szerint van szó idealisztikus vagy realisztikus, dinamisztikus, antimetafizikus, piknotikus, empiriokriticisz-

tikus stb. monizmusról, monisztikus pszicho-fizikai parallelizmusról stb., melyekkel mint ilyenekkel külön nem foglalkozunk.

Vannak filozófiai szisztémák, melyeknél a legnehezebb megérteni a kiindulási gondolatot; ilyen a monizmus is. Ha nem vesszük segítségül a világnézeti kérdéseket nyomon követő érzelmi momentumokat és rúgókat, sohasem fogjuk megérteni, miként juthatott bárkinek is eszébe a közmeggyőződéssel és köztapasztalattal ennyire ellenkező filozófémák felállítása, aminő pl. a minden-egy felfogása. A monizmus létét és virágzását is csak azon körülményekből érthetjük meg, melyek a monizmust egyenesen predesztinálták arra, hogy korunknak divatos filozófiája legyen.

Egyik ilyen körülmény pl. az, hogy a monizmus inkább negáció, mint pozitivum. Isten és a világ, test és lélek, anyag és szellem, gondolat és valóság között reális különbséget nem ismervén el, tág keretet nyujt, melybe mindennemű újkori bölcseleti rendszer eklektikus kényelemmel beilleszthető. A monizmus úgyszólván eredője a materializmusnak, pantheizmusnak s a Kant- és Hegel-féle szubjektivizmusnak; a fenomenalista, a hülozoista, a panlogista, a panteista, az energetista egyenlőkép otthonosan érezheti magát a monizmus, mint nagy közös negáció terén.

Emellett a monizmus, mint egységesítő tendencia felé utal bizonyos értelemben az újkori természettudomány egész haladásának iránya. 1789-ben Lavoisier felfedezi az anyag megmaradásának törvényét, 1842-ben Mayer Róbert az energia megmaradásának elvét; az asztrofizika előhaladásával mindjobban megismertük, hogy az egész mérhetetlen csillagvilágban mindenütt ugyanaz az anyag, ugyanazok a törvények és szükségszerűségek uralkodnak. A Kant—Laplace-féle világeredeti elmélet egy közös forrásra vezette vissza a mérhetetlen nagyszámú égitesteket. Az újkori biológia s az empirikus élettan bámulatos kölcsönös összefüggőségeket állapított meg a test és lélek, a testi és pszichikai életfunkciók között. Hogyne volna tehát

közelfekvő a konkluzió: hogy talán nem is csak az eddig elért téreken uralkodik oly bámulatos egyöntetűséggel az egység elve, hanem kiterjeszthető az egész élet és az egész gondolkozás birodalmára, szóval, hogy valóban minden csak egy. A monizmus divatjának tehát igen természetes a genezise.

III.

Még egy módszertani megjegyzést kell előrebocsátanunk, mielőtt a monizmus kritikájához fogunk s az olvasó meg fogja bocsátani a hosszas előmunkálatokat, miután tény, hogy a monizmus legjobb kritikája: a fogalmak és módszerek tisztázása. Ha a félreértésre alkalmat nyujtó kétértelműségeket eltávolítottuk, a monizmus épülete magától összedől.

Divatos módszertani tévedés — de elemi tévedés —, hogy sokan a monizmust eleve természettudományos problémának, nem pedig bölcseleti, logikai kérdésnek tekintik. Haeckel iskolája állandóan úgy beszél, mintha a monizmus más, mint természettudományi kérdés nem is lehetne. Pedig ez az eljárás valóságos iskolai példája annak, amit a dialektikai tankönyvek a logikai aberrációk fejezetében *petitio principii,* a bebizonyítatlannak feltételezése néven szerepeltetnek. Persze, aki benne áll a materialisztikus monizmus bűvkörében és előre meg van győződve róla, hogy minden, ami létezik, csak anyag lehet s a világ = természet, az természetesen bölcselet alatt is csak természettudományt fog érteni, a monizmusban pedig csak az anyagi természet magyarázatát fogja keresni. Csakhogy éppen azt kellene még bebizonyítani, hogy valóban egy dolog a világ és a természet, test és a lélek, anyag és Isten. A vita elején mindenesetre közömbös talajra kell helyezkednünk.

Bizonyos mértékben érthető, de nem menthető, hogy a természettudósok a tárgyilagosság-diktálta ezen alapfeltevést szeretik elfelejteni. Érthető, mert

ki mivel foglalkozik, abban szeret egyoldalú lenni. Aki a világtörténések és folyamatok megfigyelésénél hivatásszerűleg mindig csak azok fizikai oldalával és fizikai létfeltételeivel foglalkozik, könnyen odajut, hogy utóbb minden más szempont iránt elveszti figyelmét és érdeklődését. Azokról a természettudósokról, akik természettudósi mivoltuk jogcímén mindjárt bölcselőknek is képzelik magukat, nem kisebb ember, mint Schopenhauer mondott lesujtó ítéletet: „Ezek a tégelyes és retortás urak, úgymond, meggyőződhetnének már egyszer, hogy a jéghegyi bolhák életjelenségei és hasonló természettudományi részletességek terén lehetnek még oly tudósok, de azért a természetnek természetbölcseleti felfogásában valóságos ignoránsok maradhatnak". Amit a híres Wasmann-féle vita alkalmából a racionalista Wobbermin Wasmann monista ellenfeleiről írt, hogy „a 11 támadó részéről legmeglepőbb a logikai iskolázottságnak feltűnő hiánya volt", e téren is igaznak bizonyul. (Theolog. Rundschau I. 149.)

Lehet valaki igen nagy természettudós, főleg kitűnő specialista a természettudomány egy-egy nagy kiterjedésű területén, ez azonban még nem menlevél a filozófia kissé magasabb, mindenesetre önálló területeire. Ezért, bár a falusi borbély mindig szívesen próbálkozik meg a sebészettel, a zenekari dobverő is szeret a virtuóz zeneművészek közé számíttatni s a fogtechnikust is nehéz eltiltani a fogorvosi prakszistól, mégis állandóan tiltakoznunk kell az ellen, hogy a határok a természettudomány és bölcselet közt elmosódjanak. Végtére olyan kérdésekben, mint ezek: indokolt-e az okok redukálása, azonos-e öntudat és külvilág, Isten és világ? — valóban sem a lombik és retorta, sem a matematikai mérések vagy dedukciók nem illetékesek; ezeket laboratóriumokban eldönteni nem lehet. Nem is tartoznak oda. A természettudomány és a bölcselet illetékességi jogának ez az elemi felcserélése meg nem engedhető határsértés.

IV.

Már most igaza van-e a monizmusnak, midőn a színpompás világmindenség sokszerűségét monotonizálva egynek jelent ki mindent: Istent, világot; anyagot, szellemet; gondolatot, tárgyat; tudatot és tudattartalmat? Avagy úgy kell-e az egyelvűséget értelmezni, hogy mellette és benne a tapasztalat-adta sokelvűség is érvényesüljön?

Kritikai megjegyzéseinket ez irányban 3 pontban foglalhatjuk össze. A monizmusban *sok az igazság*, sőt *igaz az alapelve* is (1); de ami benne igaz, ugyanazt a „dualizmusnak" megtett teizmus *époly teljességgel vallja* s vallotta sokszáz évvel minden monisztikus világboldogítás előtt (2); viszont ezt az igazságot a monizmus elfogadhatatlan módon túlozza, eltorzítja s az igaz magvat oly hüvelybe burkolja, mely logikai szempontból számos okból *elfogadhatatlan* (3). Igaz a monizmusban mindenekfelett az az alapgondolat, hogy a világszemléletnek egységesítésre kell törekednie. Helyes törekvés, a világ sokszerűsége mögött megkeresni azt az egységes elvet, melynek látszögéből az egész világtörténeti folyamatot egységesen magyarázhatni meg s melyben a változatos össze-visszaságok harmonikus egységben olvadnak fel.

Ez az egységesítő törekvés egész szellemi életünk alaptörekvése.

Egységre törekszik mindenekelőtt egész *pszichológiánk*. A pszichikai tényeket úgy a megismerés, mint a vágyódás terén mindnyáját a magunkbaolvasztás, a szeretet, a felölelés, felszívás, szóval egyesülés tendenciái jellemzik. Egységesít a *metafizika*, mely a lét végtelen kiterjedésű területén a lét azonos törvényeinek egységesítő vaspántjait húzza át. Egységesít a *logika*, mert az egész megismerési rendszert ugyanazon központra, az első gondolkozási törvények sarkalatjára igyekszik visszavezetni. Egységesít a *tudomány*, midőn rendszerbe foglal s a sokfélét közös okokból magyarázza. Egységesít névleg a *bölcselet*, amidőn a

dolgok mindenségét „ex ultimis causis", a végső s azért legegységesebb elvekből igyekszik megmagyarázni. Egységesítés maga az emberi *gondolkozás* a maga appercepciós, egyenlőségi és hasonlósági törvényeivel, melyeknél fogva csak azt tudjuk szellemi birtokunkká avatni s mint ilyent megőrizni, amit össze tudunk fűzni egységes alapon tudatunknak már meglevő elemeivel. Ha sok dolog áll előttünk, melyek között az összefüggést még nem ismerjük, természetszerűleg bizonyos tájékozatlanság és ennek folytán nyugtalanság áll elő.

És ezt a tájékozatlanság-okozta nyugtalanságot kétszeresen érezzük ott, ahol az egész világ egyetemével állunk szemben. Abban a dualizmusban, amelyet a monisták a monoteizmus híveinek imputálnak, valóban van valami rideg, visszautasító, ki nem elégítő vonás. Benső egységek megismerése helyett megállni a kételvűségnél, megoldatlanul hagyni a díszharmóniákat, az ellentéteket, a szembeállításokat, — magában véve is hátrány: a rend, a tökéletesség, az egység egy magasabb lehetséges fokának megtagadása.

Ez a dualizmus magának az istenségnek fogalmához is méltatlan. Az a deisztikus istenfogalom ez, mely Istent, mint a világtól teljesen különszakadt valóságot magyarázza, aki legföllebb kivételesen s akkor is bizonyos erőszakos, érthetetlen módon avatkozik bele a világ folyásába, mint a gyermek, aki játszik az előtte fekvő kődarabbal, vagy mint afféle nyugalombahelyezett világépítő mester, aki nem törődik a világ folyásával. Első tekintetre érezzük, hogy az ilyen igazán dualisztikus istenfogalom szakadékot jelent fogalmaink egységében s a normális képzetek sorában el nem raktározható képzelmény.

De az egység nagy elvét a világmindenség magyarázásában a legszigorúbb logikai levezetéssel is be lehet bizonyítani. E bizonyítást senkisem kicsinyelheti le azzal, hogy meddő metafizikai spekuláció, mert hiszen nem szabad felednünk, hogy mihelyt a monizmus alapelvét fejtegetjük, szükségkép a metafizikai

spekuláció alapján állunk. Ha a monizmus maga is a metafizika területén szereti felépíteni védvárát, nem illő-e, hogy mi is oda kövessük s a saját területén cáfoljuk meg?

A logika okoskodása e téren a következő.

1. *Ha van önmagától való lény* — mint ahogy van és ezt senki sem tagadja, akár Istennek nevezzük az önmagától való lényt, akár atomnak, akár természetnek —, ha van önmagától való lény, *ez szükségképpen végtelenül tökéletes s azért csak egy lehet.* Mert: ha önmagától való lény, akkor a lét fogalmát lényegében rejti s már most csak az lehet a kérdés, hogy a lét fogalmán kívül más meghatározó és körülhatároló jegy is foglaltathatik-e benne. A kérdésre a felelet csak tagadólagos lehet. Mert hogyha az önmagától való lény nem foglalná magában a lét egész teljességét és tökéletességét, akkor a lehető tökéletességek egész végtelenül hosszú sorozatában csak egy bizonyos kvantum tartoznék e lényhez és egy más, talán épp olyan nagy, vagy még nagyobb kvantum tökéletesség hiányoznék belőle. Ez azonban lehetetlenségre vezet. Mert ha az önmagától való lény nem éppen azért önmagától való s nem éppen azért létezik belső metafizikai szükségszerűséggel, mert magát a korlátlan létet a maga egész tökéletességében magába zárja, akkor örökre megmagyarázhatatlan, sőt belsőleg érthetetlen talány marad, hogy miért bírja a lehető tökéletességeknek éppen ezt a kvantumát és nem amazt, amelyet a feltevés szerint nélkülöz s amely magában véve époly jogon létezhetnék öröktől fogva, mint emez? És ez nemcsak reánk nézve talány, hanem objektív lehetetlenséget: az elegendő ok elvének tagadását foglalja magában. Ha az a másik, a nem létező kvantum époly joggal létezhetnék, mint ahogyan létezik emez a kvantum, akkor hát miért nem létezik inkább az a másik kvantum, mint emez? Vagy, ha erre azt mondaná valaki, hogy hiszen a lehető tökéletességek egész sorozatának úgy ezen, mint talán minden más részén van megfelelő, szükségkép létező alanya,

mely épúgy magába zárja a lét fogalmát, mint a tökéletesség ezen vagy azon kvantumát, kérdem ismét: de hát a tökéletességek egyik kvantumát aktualizáló ezen lény miért bírja éppen *ezt* a kvantumot és nem amazt vagy pedig valamennyit együttvéve? Ha *A, B, C,* stb. mind csupa önmagától való lény, miért nem bírja *A* éppen a *B* tökéletességeit, *B* a *C*-ét, *C* az *A*-ét és így tovább? Itt egy természetes önkényesség állna elő, ami ugyanakkor belső fogalmi szükségesség, ami contradictio in adiecto. Az önmagától való lénynek csak akkor lehet értelme, ha azért *van* önmagától, mert a lényiség egész tökéletességét s így magát a tényleges létezést is szükségkép magában foglalja: azaz ha végtelenül tökéletes, abszolút lény.

Ha azonban az abszolút, önmagától létező lény szükségképpen végtelenül tökéletes, akkor csak egyetlenegy lehet; mert több minden tekintetben végtelenül tökéletes lény egymás mellett ismét ellentmondást tartalmaz. Mert hogyha *A, B, C* s talán még több végtelenül tökéletes lényt képzelek, amelyek között mégis legalább egyedi különbséget el kell ismernem, akkor *A* mindenesetre nélkülözi azt a konkrét végtelen tökéletességet, amellyel *B* bír és viszont. *C* nélkülözi az *A*-ét és *B*-ét stb. Tehát mindegyik „végtelen lény" híjával van egy-egy, sőt tán több meglévő végtelenül nagy tökéletesség-kvantumnak. S erre nem lehet azt mondani, hogy esetleg valamennyi ugyanazon egy végtelen tökéletességet bírja: mert bár *logikailag* ugyanazon tökéletességgel, azaz teljesen *hasonló* tökéletességgel bírhat mindkettő vagy valamennyi, de azt a konkrét tökéletességet, amelyikkel az egyik bír, a másik szükségképpen nélkülözi, különben egy volna amazzal. Úgy, mint Péternek, Pálnak, Jánosnak, „ugyanazon" emberi tökéletességei vannak, amennyiben mindegyiknek 2 keze, 2 lába stb. van; de azért valójában Péter tulajdonságai örökre mások, mint Páléi; Péternek *is* van 2 keze, 2 lába, de a Pál keze és Pál lába sehogysem Péteré. Hasonlókép ha több végtelenül tökéletes lényt képzelünk is, ezek egyike sem

lehetne igazán végtelenül tökéletes lény, mert hiszen mindegyik nélkülözné mindazt, ami a valóságban a másiké.

Ha tehát mégis van önmagától való lény, amint-hogy *minden* feltevés mellett van, akkor ez az önmagától való lény végtelenül tökéletes s épp azért csak *egy* lehet.

2. Egészen más úton is eljuthatunk ugyanezen következtetésre. Az önmagától való lény annyit mond, mint: a létezést saját fogalmába záró lény. Azonban a gondolkozási törvények értelmében létezőnek el nem gondolhatom, ami még nem egyedi, ami nem ez vagy az vagy amaz a dolog vagy tárgy. A „pacsirta", a „madár", az „állat" in abstracto nem létezhetik, a valóságban csak ez meg az a pacsirta, ez meg az a madár, ez meg az az állat létezik. A lét fogalmilag feltételezi az egyediséget. Viszont azonban az egyediség csak olyan fogalmakhoz járulhat hozzá, amelyek fajilag, tartalmilag, lényegileg már befejezettek, azaz nem lehet egy határozott egyedi alanyt még csak elgondolni sem, amely vagy szellem, vagy anyag, vagy ember, vagy állat, vagy növény, vagy ásvány stb., de valami egészen határozott dolog ne volna. Minthogy azonban az önmagától való lénynek lényegéhez, bizonyos értelemben faji fogalmához tartozik maga a létezés, azért benne az egyediesítő jegynek fogalmilag is össze kell esnie magával a létfogalommal, mert hiszen a lét jegyét sem meg nem előzheti, sem nem követheti. Más szóval: mielőtt valamely dolog létezhetnék, (már gondolatilag előbb) ennek vagy annak az *egyednek* kell lennie. Az önmagától való lény azonban nem lehet fogalmilag sem már a létezés *előtt* ez vagy az az egyed, mert hiszen a létezés benne magához a lényegiséghez tartozik, melyet az egyediség minden esetben feltételez. Az önmagától való lény fogalmában benne van tehát nemcsak a létezés, hanem miután a létezés az egyediséget feltételezi, maga az egyediség is. Azaz: az önmagától való lény, ha létezik, csak mint ez az önálló lény létezhetik. Ha tehát van önmagától való

lény, mint ahogy van, akkor az az önmagától való lény csak ez az egyetlenegy önmagától való lény lehet s így az abszolút lény lényegileg egyetlen lény.

Ime az abszolút szubsztancia egyetlen voltának logikai bizonyítása, amelyet Spinoza s utána a monizmus csak annyiban hajtott túlságba, hogy összecserélte az abszolút: azaz önmagá*tól* való lény fogalmát az abszolút: azaz önmagá*ban* való (nem másnak járuléka-, tulajdonsága-, módosuláskép szereplő) lény fogalmával.

V.

A monizmusnak tehát igaza van, midőn azt állítja, hogy a szó legteljesebb értelmében vett valódiság, önerejéből létező abszolút lény csak egy lehet. De midőn ezt a tételt hangoztatja, nem volna szabad felednie, hogy ugyanezt a tételt a monoteizmus is vallja s évszázadokkal a monisztikus mesterkedések előtt végtelen sok elmeéllel és szorgalommal kidolgozta már a skolasztika. Hiszen ezek a vázolt logikai dedukciók a teodiceában mint az egyik legfőbb metafizikai istenérvnek variációi szerepelnek. A vázolt gondolatfűzéshez még csak azt kell hozzátenni, hogy tehát az egyetlen és végtelenül tökéletes, önálló lény éppen végtelen tökéletességénél fogva szellemi és személyes lény is, miután pedig a valóságban számos tökéletlen lény is létezik, ezek mind csak őáltala lehetnek valóságok, azaz teremtmények — ez pedig a monoteizmus Istenfogalma és teremtéstana.

Ha a monizmus hirdetői nem volnának oly igen önérzetesek s nem szólnák le látatlanul, amit nem ismernek, elég volna néhány pillantást vetniök bármely skolasztikai kézikönyve, hogy azonnal felfedezzék a legszebb monizmust, melyet a skolasztikai bölcselet az ontológia első fejezeteként tárgyal az *analogia entis,* a lényiség analóg voltáról szóló fejezetében. A skolasztika azt tanítja, hogy maga a *lény*fogalom sem voltaképpeni közös generikus jegy, melyet csak a hozzájáruló faji különbségek differen-

ciálnak pl. „magától való" és „mástól való" lénnyé; hanem — miután ezek a faji különbségek sem egyebek, mint a lényfogalomnak egyes határozottabban felfogott, specializált módosulásai — maga a lényfogalom más az egyik s más a másik fajta lényben. A fülemile is, a pacsirta is egyképpen ‚madár", de már az állag és a járulék, a mástól való és az önmagától létező lény egészen más és más értelemben „lény". Névleg a „mástól való lény" csak az „önmagától létező lénytől" való függésben képzelhető el, csak a tőle való függésben „lény". Azaz: azon értelemben, amelyben az önmagától létező Lény lény, semmiféle más lény nem is képzelhető. A szó teljesebb értelmében csak az abszolút Lény lény, azaz: mellérendelt értelemben többféle lényről itt szó sem lehet.

Abban az értelemben, így okoskodott a skola, amelyben az Isten „valami", a teremtett dolog inkább „semmi", mint valami s csak analóg értelemben valóság. Mdőn a philosophia perennis azt tanította, hogy minden, ami nem Isten, csak Isten által jöhetett létre, csak őáltala s őbenne maradhat fenn, csak általa bírhatja képességeit s csak a folytonos közvetlen isteni közreműködés, a concursus divinus immediatus segítségével működik, mozog, gondolkozik, él, gyakorolja szabadságát stb. s így bizonyos értelemben mindenben, ami van, voltakép csak az egy nagy Levő nyilatkozik meg: mindezekben a skolasztika a legszebb és legmélyebb értelmű egyelvűséget vallotta. És ezt az egyelvűséget: az Istentől való eredést, az Istenben való maradást és az Istenhez való visszatérést vallja a kinyilatkoztatás rendszere is, mely, midőn arra tanít, hogy Istenben élünk, mozgunk és vagyunk, hogy az ember azért testvére embertársának, mert valamenynyien közös atyától eredünk s közös végcélban kell egykor egyesülnünk, szintén csak emelkedett színtájú monizmust hirdet. A monoteizmuson alapuló keresztény kinyilatkoztatás-tan voltakép az egyelvűség gondolatának legszebb diadala, abban is, hogy az embernek az isteni természettel való valóságos egyesülését

nevezi az élet természetfeletti végcéljának; abban is, hogy magában az istenségben a háromszemélyiség, a három viszonyalanyiság dacára, sőt éppen ebben érvényesíti fensőségesen a lényegegység fogalmát.

Ime a monoteizmus és főleg a keresztény monoteizmus mint a legszigorúbb egyelviség koronája.

Amiben a monoteizmus a közkeletű monizmustól eltér, az pusztán a ragaszkodás a tapasztalat-nyujtotta tényekhez. Ahol a tapasztalat dualizmusról beszél, ahol alanyt és tárgyat, okot és okozatot, Istent és világot megkülönböztetni tanít, ahol nem konstitutív, hanem csak kauzatív egységet tanít, ott mi semminemű metafizikai előítélet kedvéért nem hagyjuk el az empíria elvét. Nem a tényleges sokszerűségek monotonizálásában, a nivellálásban és ellaposításában, hanem a valóban sokszerűnek benső összefűzésében és a fensőbb egység megállapításában látjuk mi az egyedül való és egyedül konzekvens egyelvűséget.

Máskor éppen a teizmus ellenfelei hangoztatják az elvet, hogy nem érdemes metafizikai spekulációkba bocsátkozni, hanem be kell érni az empíria, a tapasztalatelviség konkrét adatainak elkönyvelésével. Nos, hát a monizmus elvének a tapasztalatelviséggel való harmóniábahozatala egyértelmű a monoteizmussal, míg az ateisztikus monizmus s ezt kell még kimutatnunk, nemcsak a metafizikának és logikának, de mindenekelőtt a tapasztalatelviségnek kerek megtagadására vezet.

Valóban nem szükséges túlmesszire mennünk, hogy kimutassuk, mennyire elfogadhatatlan a monizmusban éppen az, amit a monoteizmus egyelvűségéhez hozzátesz. Hogy kritikánkat rövidre fogjuk, beérhetjük a következő szempontokkal.

1. Maga a monizmus *számos bebizonyítatlan alapfeltevésből indul ki.*

Hogy csak néhányat említsünk, minden alap és minden bizonyítás nélkül feltételezi, hogy ott is *egységet* kell felvennünk, ahol bölcseleti szempontból elég volna a sokszerűségen alapuló *egységességet*

megállapítani. Bebizonyítatlanul feltételezi továbbá, hogy az az egység, melyre világnézetünket alapítanunk kell, csak konstitutív, *alkotó* egység lehet, nem pedig kauzatív, azaz egy közös *okból* eredő egység. Bebizonyítatlanul feltételezi, hogy csak az lehet egységes világnézet, ami mindent monotonizál, mindent vagy anyagnak vagy megismerésnek jelent ki. S főleg midőn az úgynevezett zárt okelviség követelményét hangoztatja, bebizonyítatlanul feltételezi, hogy nemcsak a közvetlen és alárendelt természeti okok, hanem a végső ok s a kezdő mozgatóerő is csak egyneműek lehetnek.

2. A monizmus *ellentmond a tényeknek s nem tudja megmagyarázni a tapasztalat-nyujtotta adatokat.*

Így nem tudja megmagyarázni *a milliószoros sokféleséget* az élő és élettelen világban. Külső és belső tapasztalatunk a legvilágosabban hirdeti, hogy nem minden egy, hanem hogy sok önmagában álló lény létezik. Soha semmiféle filozófia kedvéért nem fogjuk elhihetni, hogy jobb karunk és bal karunk egy, hogy az adós és a hitelező, a szülő és a gyermek, a bíró és az elítélt, a török és a szerb mind csupa egy szubsztancia. Hogy Erzsébet királyné és gyilkosa egy személy s hogy a Balkán-hatalmak királyai voltaképpen önmaguknak izenték meg a háborút. „Kissé szomorú is volna a gondolat, mondja Hartmann Ede, hogy rokonaink, barátaink mint tőlünk különböző lények egyáltalában nem léteznek. Ki tudná önmagáról elhinni, hogy ő lényegileg egy mindazokkal az emberekkel, akik ma születnek, élnek, meghalnak, vagy akik valaha a világtörténelem folyamán Európában, Ázsiában, Amerikában vagy talán a világür bármely más lakható pontján éltek?" Kit nem szállítanának elmegyógyintézetbe, ha komolyan azt állítaná önmagáról, hogy ő az a Julius Caesar, aki a római légiókat Britanniáig vezette, hogy ő az a Pilátus, aki Krisztust halálra ítélte, hogy ő az a Heródes, aki az ártatlan gyermekeket meggyilkoltatta, ő a nemrég elhúnyt japán császár s hogy ő mindezekre a gonosztettekre mentségül csak azt az

egyet hozhatja fel, hogy ő egyúttal az a Krisztus is, akit mint Pilátus elítélt, valamint azok az aprószentek is, akiket mint Heródes legyilkoltatott. Melyik monista nem tartja puszta filozófiai álomnak azt a feltevést, hogy minden a világon a szó szoros értelmében egy? Pedig a monizmusnak ezt az abszolút állagi egységet állítania kell és tényleg állítja is .

A monizmus ellentmond a tényeknek, midőn tagadja vagy ignorálja *a fizikai és pszichikai világ teljes különbözőségét.* Soha ember nem tudja a gondolatot, a szeretetet, az önelhatározást, az erényt, az elmét, a barátságot, a művészeteket centiméterrel mérni, piros, sárga vagy kék valóságnak elképzelni, amint viszont soha senki a kiterjedt atommozgásról nem tudja elgondolni, hogy az érzés, gondolat, ítélet vagy következtetés is lehet.

A monizmus ellentmond a tényeknek, midőn nyiltan vagy bennfoglaltan tagadja az *okság elvét.* Pedig, ha csak az egy szubsztancia létezik öröktől fogva s az is önmagától van öröktől fogva, akkor soha semmi új dolog nem jött létre s ezért az okság és okozatiság, melyet a tapasztalat nap-nap után százmilliószor felfedezhetni vél, csak fikció. Vagy azt mondják, hogy pusztán a változások, átalakulások s az ezekből eredő újabb tulajdonságok az új okozatok? De kérdjük: ezek az új tulajdonságok valamik-e vagy semmik? Ha valamik, tehát nemcsak egy dolog van a világon; ha semmik, akkor tényleg semmi új nem jött létre s az okozat megint csak tárgytalan fantóm, képzelmünk szüleménye.

A monizmus ellentmond a tényeknek, amidőn megtagadja az okság elvének azon pontját, hogy *semmi sem hozhat létre önmagánál nagyobb, tökéletesebb dolgot* (ex nihilo nihil fit; nemo dat, quod non habet). Már pedig a monizmus szerint az ősállag, a világ, kezdetben mélyen alatta állt tökéletessége mai fokának s a folytonos évmilliárdos fejlődés folytán emelkedett csak fel a mai magaslatra. Önmagát tökéletesítette, fejlesztette. Eszerint a tökéletlen állapot okozta a tö-

kéletesebbet. A tökéletlen, az élet, szellem, gondolat nélkül való ősanyag vagy őslény kiemelte önmagát a tökéletlenség örvényéből s felállította önmagában a mai élettel, szellemmel, célszerűséggel felruházott világrendet. Amolyan báró Münchhausen-féle szerepet teljesített, aki tudvalevőleg saját kontyán emelte fel magát a levegőbe.

A monizmus ellentmond a tényeknek, amidőn *lehetetlenné teszi a világban uralkodó milliószoros célszerűség és céliránvosság* mindennemű egységes magyarázatát. A tudomány évezredes megfeszített munka dacára is csak lassan fedezi fel azokat a nagyszerű gondolatokat, melyeknek konkrét kifejezői és hordozói a természeti lények; s most a monizmus azt akarja elhitetni velünk, hogy aminek csak felfedezésére is annyi szellem és értelmiség kívántatik, az a gondolatnélküli őslényből vagy ősakarat-, vagy ősanyagból gondolat, szellem, terv nélkül repült elő?

A monizmus ellentmond a tényeknek, amidőn *megmagyarázhatatlanná teszi vallási és erkölcsi öntudatunkat.* Vallási öntudatunk a józan, természetes ész hangján állandóan azt súgja nekünk, hogy felsőbb lénytől függünk, annak törvényeit megtartani tartozunk. A monizmus szerint azonban nálamnál felsőbb lény nem létezik, mert egyáltalában csak egy lény létezik, aki magam vagyok. Eszerint legfeljebb önmagammal szemben tartoznám vallási tisztelettel és erkölcsi önalárendeléssel; ami a belső tapasztalat-nyujtotta tényálladéknak egyszerű, kerek ellentéte.

3. De a monizmus *önellentmondásokba is keveredik.*

Ellentmond önmagának, midőn egyrészt a világról azt tanítja, hogy csak *egy* lényből áll s ugyanakkor azt hangoztatja, sőt abból indul ki, mint érvből, hogy az egész világmindenségben, tehát a lények egész megszámlálhatatlan *sokaságában* mindenütt ugyanazon természeti törvények uralkodnak. Főleg, ha a modern természettudomány számos művelőjével egyértelműleg az atomteóriát fogadjuk el, áll elő e nehézség két-

szeresen; mert hisz a monizmus a milliárdnyi apró atom között semminemű *belső* összefüggést megállapítani nem tud. Mert azzal, hogy az atomok vagy molekulák egymást taszítják vagy vonzzák, hogy ugyanazon körülmények között hasonló- vagy egyenlőkép működnek és reagálnak, ezzel még belső egységre nem vezettük vissza őket. S itt nem használ az a kibúvó sem, hogy az atomok vagy molekulák végeredményben csak látszólagos lények, csak fenomenonok, mert hiszen jól van: akkor is a fenomenonokat kellene a monizmusnak egy közös szubsztanciára visszavezetnie. Ezt pedig éppen a modern atomelméletes természettudomány nem engedheti meg. A moniznus, akár realisztikus akár idealisztikus alapon áll, mindennemű ontológiai egységet szükségkép megszüntet s legföllebb logikai egységről, azaz *hasonlóságról* beszélhet. A hasonlóság azonban még nem egység, sőt a sokaságot egyenesen feltételezi. A monizmus tehát ellentmond önmagának, midőn folytonosan világrendi egységről beszél s ugyanakkor csupa reális, semminemű fizikai egységre vissza nem vihető sokaságokkal operál.

A monizmus továbbá ellentmond önmagának, amidőn *abszolút lényről* beszél, amely mégsem abszolút, mert *fejlődésképes*. Az abszolút, önmagától való lény, mint fentebb láttuk, valóban csak végtelenül tökéletes lehet. Azonban végtelenül tökéletes lény semminemű értelemben nem *fejlődhetik*, mert hiszen minden elgondolható fejlődési fokozatnak tökéletességét már magában bírja, máskülönben még nem volna végtelenül tökéletes; fejlődésképes csak a tökéletlen lehet. A monizmus tehát képtelenséget vall, midőn azt mondja, hogy az abszolút lény tökéletlenből fejlődött tökéletessé s fog vég nélkül még tökéletesebbé alakulni. Ha pedig csak *fejlődésképessége* végtelen, akkor egyáltalán nem áll meg mint valósággal végtelen lény s akkor örök létezése is elveszti egyetlen elégséges alapját.

A monizmus még tovább is ellentmond önmagának, amidőn hangsúlyozottan emlegeti, hogy az egész világban mindenütt egységes *törvények* uralkodnak s

ugyanakkor következetesen tagadja a *törvényhozót.* Mit jelent ez a sokszor hangoztatott szó: természeti törvény? Vajjon csak annyiban „törvény", amennyiben „szabályszerűség"? Eszerint a véletlen szabályszerűség is törvényszerűség volna? Ezt ugyan senkinek sem jut eszébe állítani. A törvényszerűség: előre megállapított elv szerint és annak hatása alatt bekövetkező szabályszerűség. Ez értelemben azonban a törvény törvényhozó nélkül contradictio in adiecto.

A monizmus hiába menekül ahhoz a kibúvóhoz, hogy hiszen elismerhetjük a törvényhozó elvet, csakhogy azt magával a természettel azonosítjuk. Mert ez a kibúvó nem más, mint felületesség. Hiszen nézzünk csak utána, mit jelent az, hogy „a törvényhozó azonos a természettel"? Csak annyit jelenthetne, hogy a természet maga hozta meg a maga törvényeit. Ezt ismét kétféleképpen érthetjük. Vagy úgy, hogy a természet egyes alkatrészei, az atomok vagy molekulák maguk döntöttek afölött, hogy ilyen, vagy amolyan attrakciós vagy repulziós hatásoknak legyenek alávetve s ez esetben nem értem meg, hogy miért szánta el magát mindenegyes molekula véletlenül éppen ugyanazon törvények meghozatalára és állandó elismerésére? Vagy pedig annyit jelent, hogy a természet maga, azaz az anyag összessége, a molekulák számtalan nagy sokasága mint egység hozott törvényt. Azonban éppen a természettudományos felfogás szerint a molekulák egymást csak taszítják és vonzzák, de egyéb fizikai egységet semminemű értelemben nem alkotnak. Az egységes törvénynek és törvényhozásnak tehát maga a természet nem lehet voltaképpeni indító-oka és elve. Kettősen érthetetlen tehát a természeti „törvények" egységessége közös felsőbb törvényhozó nélkül. Azonkívül az ú. n. természeti törvények között nemcsak olyanokat ismerünk, melyek az egyes molekulák fizikai vagy kémiai sajátságaival adva vannak, hanem olyanokat is, melyek a molekulákra nézve teljesen közömbösek. Ilyenek pl.: a hely, amelyet a világürben elfoglalnak, az eredeti vagy kezdetleges mozgás iránya

és sebessége, amelybe akár az egyes testek, akár a világegyetem egyes nagy részei mindenesetre benső szükségszerűség nélkül helyeztettek (mert hiszen lehetetlen feltételeznünk, hogy ez vagy az a molekula, ez vagy az az égitest stb., vagy akár az egész ismert anyagi világ nem lehetne most és kezdettől fogva másutt, mint ahol van stb.).

A törvény tehát vagy azonos a molekulákkal — s akkor a sok molekula törvényeinek egységessége nincs megmagyarázva, vagy pedig a molekulák fölött áll — s akkor föltétlenül egy közös, a molekuláktól különböző törvényhozóra utal. A közös természeti törvények hangoztatása közös törvényhozó nélkül nem egyéb tehát, mint contradicio in adjecto.

Végül ellentmond a monizmus önmagának, midőn általában egységről beszél s ugyanakkor *lemond az egyetlen reális és lehetséges egységesítő elvről.* Mert amilyen bizonyos az, hogy jobbkarom nem balkarom és *én* nem vagyok *te* vagy *ő,* époly bizonyos, hogy a tényleges sokszerűséget egységbe kell olvasztanunk. Ez nemcsak a monizmusnak, de minden egységes világnézetet kereső bölcseleti törekvésnek főfeladata. Mihelyt azonban arra az alapra helyezkedünk, hogy a tapasztalati világjelenségek monisztikusan, azaz felettük álló felsőbb lényiségek realitása nélkül magyarázandók, voltakép nem teszünk egyebet, mint lemondunk minden reális s azért szükségkép felsőbb egységességről. A monizmus ily értelemben valóságos dilemmába kerül. Vagy elfogadja a sokszerű világtények felett álló egy nagy Valóságot és akkor „dualizmusba" esik, vagy nem fogadja el és akkor kénytelen az egységet puszta logikai feltevésnek, fikciónak deklarálni s ezzel a monizmus és dualizmus helyett egyenesen a pluralizmus és infinitizmus áldozatává lesz. Az ellentmondás csak úgy kerülhető el, ha meg nem ijedünk a dualizmusnak csúfolt igaz monizmus elvétől, mely szerint Isten s a világ nem két különálló, összefüggés nélküli valóság, hanem voltaképpen egyetlen nagy valóságrendszer: csak Isten *van* s ami rajtakívül „van",

az csak Őáltala, Őbenne, Őérte, Óvégette, Őtőle, Őmiatta s Őszerinte van. A sokszerűség az egységgel így és csakis így hozható kielégítő harmóniába.

VI.

Még egy szót a monizmus *lehetetlen konzekvenciáiról.* A dedukció ad abszurdum ritkán végez oly szembetűnően sikeres munkát, mint a monizmuson, mihelyt következményeit tekintjük.

Hogy mindenekelőtt ezzel végezzünk: a monizmusnak a vallási téren a *tiszta ateizmus* az egyetlen lehetséges konzekvenciája. Igaz, hogy erről a monisták tudni nem akarnak, sőt erről külön könyvet írt Haeckel e címmel: Monismus als Band zwischen Religion und Wissenschaft, a monizmus mint a vallás és tudomány kapcsolata, Ostwald pedig monisztikus „prédikációkat" tett közzé, melyek a vallási bigottság egész fanatizmusával telvék. Azonban mindez nem egyéb, mint megtévesztő szójáték, mellyel szemben Schopenhauer joggal figyelmeztet arra, hogy a monista isten-elnevezés nem egyéb, mint udvariassági formula, mellyel az Istent kidobjuk a házunkból. Az egyetlen látszólagos jogcím, melyen a monizmus Istenről és vallásról beszél, a feltevés, hogy a világ maga az abszolút végtelen lény. A vallás e felfogás szerint nem egyéb, mint magunknak a végtelennel, azaz a világgal való egynektudása vagy egynek-érzése. Azonban fentebb láttuk, mennyire lehetetlen a monizmus istenét mint valósággal végtelen, abszolút lényt elképzelni. Mindenesetre kizár minden természetes értelemben vett vallást és istentiszteletet az is, hogy a monizmus istene nem személyi, öntudatos lény, hanem a vak világegyetem, melynek én is apró részecskéje vagyok. Olyan istennel szemben, amely velem szemben tökéletesen érzéktelen s amellyel csak annyiban léphetek érintkezésbe, amennyiben vele részben magam is azonos vagyok, a vallás lélektani és logikai lehetetlenség.

S ha már a világ százezernyi molekulájának ösz-

szességét, sőt önmagamat is istennek tekintem, miért törjem magam ennek az „istennek" külön tisztelete, szolgálata, keresése után?

A vallás e feltevés szerint csak érzelmi vallás lehet, azaz valamely olyan meghatározhatatlan érzelmek kultusza, amelyeknek voltaképpen sem határozott tárgyuk, sem céljuk, sem hasznuk nincsen. Ha nincs felettem vagy velem szemben senki, akit a vallásban tisztelhetnék, vallásom más mint naiv, önámító érzelgés nem lehet.

Talán ennél is komolyabb következménye a monizmusnak, hogy *erkölcsi világrendszere* teljesen csődöt vall. Ha nincs felettem álló törvényhozó és törvény, ha nincs erkölcsi cél, támasz, szankció, akkor erkölcsiségről a szónak komoly és valódi értelmében beszélni nem lehet. Akkor erkölcs alatt legfeljebb konvenciós formákat és szabályokat érthetünk, amelyeknek elfogadása vagy el nem fogadása teljességgel és kizárólagosan az én önkényemtől függ; akkor erkölcs az, amit én annak deklarálok és semmi sem lehet erkölcstelen, mihelyt magamat a magamalkotta erkölcstörvény alól felmentem. Ez az elv azonban a legteljesebb erkölcsi anarchiára vezet s ha a monisták e következtetések gyakorlati megvalósításától ma még sok esetben irtóznak is, ennek nem a monizmus az oka, hanem az, hogy valósággal még mélyen benne élnek akár a keresztény, akár legalább az utilitarisztikus etika légkörében.

Kétszeresen aláássa az erkölcsiséget a monista elv, ha (elég következetesen) a determinizmust is dogmájává avatja. A determinizmus csak gépiességet ismer, melyet erkölcsiségnek nevezni a fogalmak meghamisítása nélkül nem lehet.

Époly radikálisan végez a monizmus a *gondolkozás tudományával* és a tudománnyal általában, mihelyt alapelvét a tényekkel s a legegyszerűbb gondolkozási törvényekkel teljes ellentétben keresztülhajszolja. A monizmus csak úgy állhat meg, ha a tapasztalat-adta tényeken, sőt a logika legelemibb szabá-

lyain, aminők az okság elve, az ellentmondás elve stb., metafizikai alapfeltevések kedvéért egyszerűen túlteszi magát. Akkor azonban nehéz belátni, milyen jogosultsága van a logikának s a tudományos gondolkozásnak általában, mely végtére is állandóan a tapasztalat adataira s a logika gondolkozási törvényeire szorul. Ha elmém a legegyszerűbb és legtermészetesebb elmeműveletek terén állandóan megcsal, minek bizzam benne, hogy nem vezet félre mindannyiszor, valahányszor vezetésére bízom magam? A monisztikus elv tehát következetesen alkalmazva a tudományos gondolkozás teljes derutját jelenti.

VII.

Ha ezek után azt kérdezzük, mi tehette a monizmust mégis oly kedvenc filozófiai alapelvvé, mi feledtette a monistákkal ezeket a vaskos önellentmondásokat, a lélektani okokon kívül főleg a fogalomfelcserélés könnyű lehetőségében találjuk meg a kérdés rövid magyarázatát. A monizmus nem egyéb, mint egymáshoz hasonló fogalmak könnyű és felületes felcserélése. Amint Baruch Spinoza panteizmusának voltaképpeni kiindulópontja és sarkelve az „ens *a* se" és „ens *per* se" következetes felcserélése, úgy a monizmusé is az. Csak *egy* önmagá*tól* való lény létezhetik, mondja a monizmus (s ebben igaza van), tehát — s ez a helytelen következtetés — önálló lény, szubsztancia is csak egy van. Pedig rég tisztázta azt már a skolasztika, hogy a non-inhaerentia és non-independentia, az állagiság és teljes függetlenség nem egy dolog.

Épp ilyen fogalomfelcserélés az is, ha a monizmus az egységességet és egységes világmagyarázatot felcseréli a *monoton egységesítéssel,* a mindent azonosító és mégis mindent szétválasztó hüpermonizmussal. Ahelyett, hogy beérné az egyedül bebizonyítható kauzális, oksági egységgel, mely az Istent mint okot s a világot mint okozatot egy közös oksági viszonyban egységesíti, minden indokolás nélkül a *konstitutív-*

egységet állítja fel, mellyel Istent és a világot mint egyetlen alkotó tényezőt ismeri el, holott ezt az egységet sem bebizonyítani, sem megmagyarázni nem tudja. Hangoztatja a világnézet egységességének fontosságát s nem veszi észre, hogy ez az egységesség mindenekelőtt metodologikus követelmény, nem pedig metafizikai világelv. Hangoztatja, hogy az egész világegyetemnek minden részecskéje csak a lény egységes fogalmának variációja, de feledi, hogy az absztrakt „lény"-fogalom, mint ilyen csak a logikai rendben van meg s variációról is közvetlenül csak a logikai rendben lehet beszélni, míg a metafizikai rendben csakis teljesen konkrét s azért teljesen különböző lények vannak. Hangoztatja a zárt természetmagyarázat elvét (Prinzip der geschlossenen Naturkausalität), de feledi, hogy a természettudomány csak a közvetlen okokra alkalmazhatja induktív módszereit s ha a közvetlen okok százmilliárd esetben homogén, természetes tényezőknek bizonyulnak is, ebből még mindig nem következik, hogy az egész világfolyamat végső, közvetett, legfőbb oka ismét csak természeti tényező lehet. Épúgy, mint hogyha a levegőben hosszú lánc függne, melynek én csak alsó láncszemeit látom: megállapíthatom ugyan, hogy minden egyes láncszem egy előző láncszemtől függ, de hogy az egész lánc végeredményben megint csak egy láncszemen függjön, nem pedig egy végső tartóerőn: ezt az indukció nem bizonyítja, a gondolkozás pedig, mint lehetetlent egyenesen visszautasítja.

Hangsúlyozzuk, hogy a felsorolt ellentmondások, felcserélések s lehetetlen konzekvenciák a sokfajta monizmusnak voltaképpen közös alapelvéből magából folynak. Még egy szót sem szóltunk azokról a lehetetlenségekről, melyek a monizmusból, mint akár a materializmussal, akár a panpszichizmussal, akár az idealizmussal összekapcsolt rendszerből erednek. Hogy pl. a materialisztikus monizmus, mint ilyen az entrópia elvével, az élet keletkezésének s az ember szellemi életműködésének megmagyarázásával jut kollízióba, hogy

a panpszichizmus épúgy, mint a panlogizmus a legfantasztikusabb ábránd s a pszichofizikai parallelizmus sem egyéb, mint megoldás helyett a meg nem oldhatás elvének hangoztatása. Mindezekre azonban külön tanulmány keretében kellene kitérnünk.

Azt hisszük azonban, hogy a mondottak is elégségesképpen igazolják, hogy az úgynevezett monizmus nem szolgál rá a nevére. Nem igazi egyelvűség, hanem visszaélés ezzel a szép szóval. Nem nyujt egységes világnézetet és világmagyarázatot, hanem a világproblémát megoldatlanul hagyja, illetve a megoldatlanságot nevezi ki megoldásnak. Ha a monizmus a monoteizmus híveit dualistáknak nevezi, ezzel a tudománytalan csúfondároskodás útjára lép, mert az ú. n. „dualizmus" sokkal teljesebb egységes világnézetet nyujt, mint a monizmus. Ez az elnevezés tehát igaztalan és jogtalan s inkább a propaganda, mint a tudomány szempontjait tartja szem előtt, aminthogy minden modern propagandának sarkalatos elve, hogy saját portékájának már az elnevezésével olyan fogalmakat sajátítson ki, melyek nem pusztán reá illenek. Ilyen elnevezés pl. a liberalizmus szó, melyben szintén jó adag jogtalan túlkapás rejtőzik, mintha bizony csak az volna igazán liberális és szabadságszerető, aki a szabadelvűség párthíve. Ugyanilyen túlkapás volna — hogy talán triviális hasonlattal éljünk —, ha én ma Magyarországon megalapítanám a Magyarországi Becsületes Emberek Társaságát s ezzel együtt hallgatagon azt akarnám elhitetni a világgal, hogy aki az én társaságomba be nem lép, nem számíthatja magát a magyarországi becsületes emberek közé. Ami ebben az esetben köznevetség tárgya volna, az a monizmus fegyvertárában legfőbb fegyver s a monizmus sikereinek négyötödrészben okozója.

A monizmusban egy szép van: a neve. A név van itt is hivatva pótolni az argumentumokat. De ilyen labilis, ellentmondásos, ingadozó rendszer kedvéért elfogulatlan gondolkodó nem mondhat le a jobbról, még ha az régebbi is. Legkevésbbé tarthatja azonban iga-

zoltnak azt a semmikép sem tudományos harcot, melyet a monizmus örve alatt Haeckel Ernő s nála is sokkal kisebb magyar hívei izennek a vallásnak. Háborút folytatni mások legszentebb javai ellen s tűzzel-vassal irtani azt az egy-Istenhitet, mely nemcsak filozófiai elmefuttatásokban próbálta ki erejét, hanem amely évezredes eredményes kultúrmunkának lett megindítója s melyen egész civilizációnk épülete áll s tenni ezt oly tartalmatlan, beigazolatlan, ingadozó filozófia alapján, aminő a monizmusé, ez több, mint radikális újításvágy, ez könnyelmű romboló-mánia, mely a lerombolt régi helyébe újat építeni nemcsak nem tud, de komolyan nem is akar.

Méginkább súlyosbítja a vádat a monizmus ellen a körülmény, hogy a monizmus újsága sem igazi. A monizmus nem új dolog. Olyan régi, mint a panteizmus, mely megvolt a régi görögöknél is, sőt olyan régi, mint maga az emberiség, melynek őstörténetében is kísértett már az „eritis sicut dii" (olyanok lesztek, mint az istenek) dőre jelszava. A monizmus régi. Olyan régi, mint az önmagát minden jogos vagy jogtalan föllebbvalótól függetleníteni akaró, az alantabb állást el nem ismerő, az Isten ellen forradalmat hirdető ember vak küzdelme és önmeghasonlása.

Ennél a harcnál sokkal nemesebb és nemcsak ez, de sokkal okosabb és tudományosabb eljárás is az, mely nem az érzelmi momentumok, sőt elsőben nem is a kinyilatkoztatás alapján, hanem a természettudományos és bölcseleti gondolkozás módszereivel állapítja meg a legteljesebb egyelvűség egységes világnézetét és annak alaptételét ismét csak a bölcseleti gondolkodás alapján ebben a mondatban találja meg: Hiszek az *egy* Istenben... a mennynek és földnek, az összes látható és láthatatlan dolgoknak teremtőjében.

Nem a *monizmus* az igazi egyelvűség, hanem a *monoteizmus.*

Hogyan tudjuk, hogy evangéliumaink azonosak az apostolok által írt evangéliumokkal?

Valaki azt kérdezi tőlünk, hogyan tudjuk, hogy amit ma Szentírásnak és nevezetesen Újszövetségnek nevezünk, főleg az evangéliumok, csakugyan ugyanazon szöveget képviselik-e, amit állítólag az apostolok leírtak? Hiszen csaknem 2000 év telt el azóta, hogy Krisztus és apostolai éltek s az eredeti szövegek kéziratai csak nem maradtak ránk? Ki tudja, mi volt a sorsuk s ki tudja megállapítani, hogy az eredeti evangéliumok nem voltak-e egészen más tartalmúak, mint amit ma az Egyház az ő hivatalos Vulgátájában a hívekkel olvastat?

Mit felelünk e kérdésre?

Mindenelőtt nagyon örülünk, hogy feltették ezt a kérdést, amely a maga szövegezésében is meglepő bizonysága annak, milyen nagy a tájékozatlanság még a műveltebb világi közönség körében is a kereszténység történeti forrásainak eredetére s érintetlen fennmaradására vonatkozólag. A kérdező — úgylátszik — nem is sejti, hogy az evangéliumok eredetével és sértetlen fennmaradásával külön teológiai szaktudomány, az úgynevezett introductio foglalkozik, a „Bevezetés a szentírástudományba"; egy tudomány, amelynek éppen az a speciális tárgya és feladata, hogy a szentírási könyvek eredetét és fennmaradását tudományosan vizsgálja. Ez a tájékozatlanság sajnálatosan igazolja azt a gyakran hangoztatott észrevételünket, hogy a mai világ mindenhez ért, mindent tanul, mindenben iparkodik jártasságot szerezni, de a vallásra vonatkozó kérdések tudományos ismeretében teljesen

alul marad. Pedig ha más okból nem, az általános műveltség szempontjából is érthetetlen és menthetetlen ez a teljes járatlanság a teológia azon elemi kérdéseiben, melyek nemcsak a teológust és a papot, de minden keresztényt, sőt minden művelt embert okvetlenül kell, hogy érdekeljenek.

Az introductio egész anyagát itt természetesen nem ismertethetjük, legfeljebb utalunk a legnevezetesebb idetartozó irodalomra.[1] De a felvetett kérdést mégis kellemes alkalomnak tekintjük arra, hogy az olvasót legalább némileg is bevezessük egy olyan tudományág ismeretébe, amellyel valamelyest mindenkinek ismerősnek kellene lennie.

Megfelelünk tehát lehető rövidséggel a kérdésre: honnan tudjuk, hogy a mi közhasználatban levő evangéliumaink csakugyan ugyanazon szövegűek, mint amelyeket az apostolok (Máté és János) és első tanítványaik (Márk és Lukács) „állítólag" leírtak.

I.

Mindenekelőtt nemcsak „állítólag" írtak az apostolok és tanítványaik evangéliumokat. Erre nézve az őskeresztény irodalom sokkal több és cáfolhatatlanabb bizonyságot nyujt, hogysem kételkedni lehessen benne. Hogy ezzel kezdjük, olyan elfogulatlan tudósok is, mint a protestáns Tischendorf és Harnack, pusztán szövegkritikai szempontból kétségbevonhatatlannak tartják, hogy az újszövetségi iratok s névleg az evangéliumok az *első* századból erednek. Mégpedig az első három szerintük 70-ből Krisztus után, a János-evangélium 80 utánból. Nem is szólva az újszövetségi köny-

[1] Lásd például *dr. Radó Polikárp:* A kereszténység szent könyvei (Szent István-könyvek, Budapest, 1927, 1928); *dr. Székely István:* A Szentírás apológiája (Nagyvárad, 1891); *Fr. Kaulen:* Einleitung I. (1898); *Hetzenauer:* Wesen und Prinzipien der Bibelkritik (1900); *F. S. Gutjahr:* Einleitung zu den Hl. Schriften des Neuen Testamentes (1903); *Schuster-Holzammer:* Handbuch der Biblischen Geschichte (1910) stb.

vekben előforduló számos nyelvészeti, régészeti és történeti adatról, melyek mind csupa első századbeli szerzőkre vallanak.

Az egész őskeresztény irodalom, amely pedig már az első század végétől kezdve elég nagy kiterjedésű, tele van arra való utalásokkal, hogy az evangéliumokat azok írták, akiknek őket ma is tulajdonítjuk.

Hogy csak a Máté-evangéliumra vonatkozólag néhány példát említsünk: *Papias* hierapoliszi püspök, János apostol tanítványa azt írja, hogy Máté héber nyelven írta le Krisztus igéit a zsidóknak, 200 táján. Indiában megtalálták Máté evangéliumát, melyet oda Bertalan apostol vitt magával. *Irenaeus* püspök († 202) Polikárpnak, János apostol tanítványának tanítványa, szintén azt írja, hogy Máté a zsidók számára az ő nyelvükön írt evangéliumot.[1] *Origenes*, a szentírástudomány első nagy művelője († 254), mint közismert tényt említi, hogy Máté apostol volt az első, aki evangéliumot írt, mégpedig honfitársai számára zsidó nyelven. *Eusebius*, ki a fentiek tanuságait közli,[2] maga is azt mondja: „Máté először hirdetvén a zsidóknak az igét, mielőtt más népekhez ment, hazája nyelvén írta meg a róla nevezett evangéliumot". Hasonlókép nyilatkozik korának e téren legnagyobb szaktekintélye, ki egy hosszú életet töltött az evangéliumok s a Szentírás eredetének és szövegkritikájának kutatásával, *Szent Jeromos* († 420).[3]

Az úgynevezett apostoli atyák (az apostolok után következő legelső korszak egyházi írói) ismerik és bőven idézik a Máté-evangéliumot. Igy az első század végén élt római Kelemen pápa, a valószínűleg 130-ból eredő (alexandriai), úgynevezett Barnabás-levél, Polikárp püspök vértanu egyik levele, az „Apostolok tanításai" című mű, mely Szíriából vagy Palesztinából ered s némelyek szerint az első, mások szerint a máso-

[1] Adv. haer. III. 1, 1.
[2] Hist. Eccl. III. 39, 16; 24, 6; V. 10, 3; VI. 25, 4.
[3] De viris illust. 3 és 6; Praefatio in Matth.

dik századból való, antióchiai Ignác püspök vértanu († 107—117) stb.[1] Hasonlókép idézik a második században *Jusztin* vértanu († kb. 161) és antióchiai *Theophilus* († kb. 182) mint „evangéliumot", „evangéliumi szózatot" és „Szentírást". Sőt nemcsak az egyházi írók, hanem az Egyház ellenségei is, a legelső korok eretnekei is, Cerynthus, Basilides, Valentin s mások idézik és használják a Máté-evangéliumot s mint apostoli iratra hivatkoznak rá; hasonlókép a legelső századok úgynevezett apokrifjei (hivatalosan el nem fogadott, gyakran egyházellenes irányzatú könyvek).

Ugyanígy mehetünk végig a többi evangéliumon s az Újszövetség egyéb könyvein: mindenütt egész sor olyan őskeresztény irodalmi emlék áll rendelkezésünkre, melyből az illető iratok apostoli eredetét megállapíthatjuk.

II.

De ne időzzünk ennél a pusztán mellesleg s előzetesen felvetett kérdésnél; nézzük magát az evangéliumi szöveget s keressük annak történeti gyökereit: meddig nyúlnak vissza?

Az evangéliumok eredeti példányai természetesen nincsenek kezünkben. Az apostolok korában az emberek többnyire a papyrus-növény rostjából készült törékeny és gyorsan elporló sávokra írtak s minthogy az apostolok iratait nemcsak ott olvasták, ahova először eljutottak, hanem szétküldték a különböző hitközségekbe is (mint ezt pl. maga Szent Pál elrendeli, Kol 4, 16) s az istentiszteleti összejöveteleken gyakran felolvasták, az amúgy is gyenge anyagra írott első példányok nagyon hamar elrongyolódtak s eltöredeztek. Szerencsére a hitközségek azonnal le is másolták az apostolok iratait s egész légiója a tanuságoknak bizonyítja, hogy már az első század végén mindenfelé a keresztény világban nemcsak számos másolat forgott közkézen, de csakhamar fordításokat

[1] V. ö. Gutjahr, i. m. 140—141.

is készítettek. A második század végétől kezdve aztán többnyire a drágább, de tartósabb pergamenre kezdték másolni a szent iratokat. Ezek is elkoptak, elvesztek részben, de már a negyedik századból (talán a III-ikból) maradtak ránk eredeti, pergamentre írt görög Szentírás-kéziratok, köztük az evangéliumok is.

A két legrégibb ilyen pergamenre írt kézirat a *Codex Vaticanus,* a vatikáni könyvtár egyik legnagyobb kincse és a *Codex Sinaiticus,* amelyet Tischendorf fedezett fel a Szinai-hegyen Szent Katalin kolostorában 1844-ben, és 1859-ben onnan vitte Szentpétervárra. Mindkettő a negyedik (utóbbi talán a III-ik) századból ered s az egész Újszövetséget magában foglalja, csak a Vaticanus-ból hiányzik néhány kisebb rész az apostolok leveleiből s a Jelenések könyvéből. Nagyon értékes továbbá a *Codex Alexandrinus* is az ötödik századból, melyet Athosz-hegyén találtak s amelyet egy arab nyelven hozzáfűzött jegyzet szerint 1098 óta az alexandriai patriárka könyvtárában őriztek. 1753 óta a British Múzeum tulajdona; állítólag Lukarisz Cyril patriárka ajándékozta I. Károly angol királynak 1628-ban.

Ugyancsak az ötödik századból való a párisi nemzeti könyvtárban őrzött *Codex Ephraemi rescriptus,* melyet azért hívnak így, mert úgynevezett palimpszeszt, azaz: az eredetileg Szentírással teleírt pergamenről a XII. században az írást eltávolították s a szír Efrém néhány értekezését írták rá görög nyelven; az eredeti szentírási szöveget azonban vegyi úton ismét láthatóvá lehetett tenni. Ez a két utóbbi kódex némi hiányokkal tartalmazza az evangéliumokat is.

Fontos még a Codex Bezae Cantabrigiensis (VI-ik század, ma a cambridge-i egyetem tulajdona), a Codex Claromontanus (VI-ik század, előbb Clermont-ban, ma Párisban), a Codex Laudianus (VI-ik század, ma Oxfordban). E két utóbbiban a görög szöveg mellett latin fordítás is található. És a Codex Purpureus, a „bíbor könyv", melyet bíborszerű pergamenre arany- és ezüstbetűkkel írtak az V-ik, vagy VI. században. Még nem-

rég csak 45 lap volt meg belőle (több különböző helyen, többi közt Bécsben is őrizték egyes részeit), újabban azonban Kappadókiában még 184 lapot találtak. Ezeken kívül még számos, részben igen régi görög kéziratunk van (összesen 3830, amelyek közül kettő a IV-ik, tizenöt az V-ik, 24 a VI-ik századból való. Nem mindenik tartalmazza az evangéliumokat, de legtöbbje.

Meg kell jegyeznünk, hogy a Szentírás e kéziratai *a világ legrégibb kéziratai* közé tartoznak. A latin és görög klasszikusok kéziratos másolatai alig vezetnek vissza tovább, mint a VIII-ik, IX-ik, X-ik századig. E kéziratok közt részben félreértésből, részben a leírók és másolók önkénye vagy figyelmetlensége folytán meglehetős nagyszámú szövegi eltérés is van; az összes variánsok száma csak az újszövetségi másolatokból meghaladja a 30 ezret. Ximenes bíboros óta († 1517) óriási erőfeszítéseket tesz a tudomány, hogy az eltérő szövegek közül a helyeset és eredetit kihámozza; e célból nemcsak a legrégibb görög-, latin- és másnyelvű szövegeket tartják szem előtt, hanem a legrégibb egyházatyák s egyháztudósok szentírási idézeteit is (főleg Origenes, Irenaeus, Cyprián és Hilarius műveiből), valamint főleg Szent Jeromos fordításait, aki már a maga korában Damazus pápa utasítására (382) a legrégibb latin fordításnak, az úgynevezett Italá-nak helyreállításán dolgozott.

A görög szöveg eredeti szövegének helyreállításán főleg Lachmann, Tischendorf, Westcott és Hort dolgoztak eredményesen, kiknek munkáját a jelenben Soden Bertalan tanár vezetése mellett a tudósoknak egész táborkara folytatja. Tischendorf lipcsei tanár († 1874) maga egész életét a II-ik századbeli újszövetségi szöveg helyreállítására szentelte; e célból Európa összes könyvtárait végigböngészte, háromszor utazott külön e célra Egyiptomba, Arábiába, Szíriába és Görögországba. Egyik ilyen útján fedezte fel a Codex Sinaiticust is és egész sor más fontos ősrégi kéziratot. Munkájának eredményét több kiadásban tette közzé, melyek közül az úgynevezett Editio VIII. critica maior

a legnevezetesebb. Westcott és Hort folytatták e munkát s 30 évi fáradozásuk eredményét 1881-ben tették közzé. Az eredeti szöveg teljes tisztaságának helyreállítására nincs ugyan remény, de annak megközelítése mégis megtörténtnek mondható.

Az eddigi kutatások eredményeként leszögezhetjük, hogy a roppant nagyszámú szövegvariánsok közül az Újszövetség *értelmi* tartalmára vonatkozó *alig van egynéhány s azok is egészen alárendelt jelentőségűek.* Többnyire szinonimákról, különböző nyelvtani és ortográfiai formákról, itt-ott egy-egy lényegtelen kötőszó vagy más partikula beszúrásáról stb. van szó. Az evangéliumok valamennyi ősrégi kéziratban ugyanúgy feküsznek előttünk, mint a Vulgátában vagy az evangéilumok mai kiadásában. Hogy egyes részek, például a Márk-evangélium legvége (16, 9—20), Jánosnál a házasságtörő nő története (7, 53—8, 11) néhány nevezetes kéziratban hiányzik, megfelelő okokban leli magyarázatát s nem dönti meg a többi kézirat, a különböző ősrégi fordítások, szentírásidézetek egybehangzó bizonyságát.

A görög kéziratok tehát teljes biztossággal vezetnek vissza bennünket egészen a IV-ik századba Kr. u. Az a görög szöveg, mely ma kezünk között van, teljesen ugyanaz, mint amelyet a IV-ik század keresztényei az egész világon használtak, ahol görögül beszéltek az emberek. Márpedig a görög nyelv akkoriban valóságos világnyelv volt, melyet még Rómában is legalább annyian beszéltek, mint a latint.

III.

Azonban hogyan jutunk el a IV-ik századból vissza egészen az első századig? Ez most a kérdés.

A felelet nem túlságosan nehéz. Már az körülmény, hogy a IV-ik században a világ minden táján ugyanazon szövegű görög újszövetség volt elterjedve, melyet mindenütt igen nagy tiszteletben tartottak s amelynek tisztaságát és változhatatlanságát a másolók

hibái ellenére is nagy gonddal őrizték,[1] bizonyítja, hogy az akkori újszövetségi szövegek egy sokkal régibb, egységes, eredeti szövegre nyúlnak vissza.

Ugyanezt bizonyítja az első három század *irodalma* is. Már az első és második században *Papias* gyakran idézi az Újszövetség könyveit, hasonlókép *Hermasnak* „Pastor" című könyve (a II-ik századból, mégpedig valószínűleg annak első feléből), a már említett „Barnabás-levél" (130 körül), az „Apostolok tanítása" (az első század vége felé?), s főleg Kelemen, Polikárp és antióchiai Ignác fennmaradt s kétségtelenül valódi levelei a következő újszövetségi könyveket említik, mint egyházi használatban levő könyveket: a négy evangéliumot, az Apostolok Cselekedeteit, Szent Pál 13 levelét (a Filemonhoz írott rövid levelet nem említik), Péter első levelét, Jakab apostol levelét, Szent János apostol első levelét és Titkos Jelenéseit. Meg kell jegyezni, hogy az Újszövetség könyveit csak lassankint foglalták össze egyetlen gyüjteménybe (a „kánonba"), eleinte egyenkint rendezték, másolták s terjesztették az egyes evangéliumokat és leveleket. A fenti írók az Újszövetség könyveit nem mint merő történeti emlékeket, vagy épületességi könyveket idézik és használják, hanem mint „szentírást", mint „Istentől sugalmazott könyveket" és ugyanolyan vallásos tisztelettel szólnak róluk, ugyanazon állandó idézési formulákkal idézik azokat, mint az ószövetségi Szentírást idézni szokásban volt (pl. így: „írva vagyon", „azt mondja az Irás" stb.). Sőt ugyancsak a legrégibb időkből tanuskodik az evangéliumok mellett az eretnek Basilides is, Polikárp kortársa, ki azzal dicsekedett, hogy ő Mátyás apostol személyes tanítványa volt. Ez iratainak ránk maradt töredékeiben a Máté, Lukács és János evangéliumát, valamint

[1] Lásd Szent Pál levelét a galatákhoz 1, 8. 9; a Jelenések könyvét 22, 18. 19. Polikárp Marcion eretneket, ki a szent iratokat a maga célja érdekében meghamisította, „a sátán elsőszülöttének" nevezte (Iren., III. 3, 4). Lásd Polikárp leveleit: Phil. 7, 1.

Szent Pál leveleit, mint szent iratokat idézi ezzel a bevezető formulával: „scriptum est, scriptura dicit" stb.

Ezek a részben legelső századbeli idézetek mind azt mutatják, hogy a ránk maradt s a IV. század kéziratait*ból ismert újszövetségi szöveg azonos az első* *században ismert szöveggel,* mert idézeteik mindig pontosan megegyeznek a ránk maradt szöveggel.

IV.

De ugyanezt bizonyítják az első három század többi fennmaradt írásos emlékei is.

1. Minden előtt a *római Egyházból.* Itt főleg az úgynevezett Itala-fordítás és Jusztin vértanu tanusága becses.

Az Itala a római és itáliai hitközségek hivatalos szentírásszövege volt s legkésőbb a II-ik század első felében vagy közepén készült. Minden valószínűség szerint az egész mai Újszövetségnek mind a 27 könyvét magában foglalja. *Szent Ágoston* szerint, kinek korában Rómában, Itáliában és Afrikában már „megszámlálhatatlan" latin fordítás forgott közkézen, az Itala a leghívebb és legrégibb, az, amely szerinte „primis fidei temporibus", az Egyház legelső idejében készült. (Ezt az Italát iparkodott Szent Jeromos az azóta felmerült apróbb hibáktól megtisztítani s ez a mai „Vulgata" eredete.)

Szent Jusztin vértanu, a bölcsész, 150 és 160 közt írt „Dialogus cum Tryphone" című művében sűrűn használja mind a négy evangéliumot, s azonkívül főleg a Jelenések könyvét. Ő is állandóan „apostolok iratai"-nak nevezi e könyveket. Az ő tanusága annál súlyosabban esik latba, mert tudjuk, hogy ő rendkívül sokat utazott s korának legtöbb egyházközségében megfordult. Ő tehát nemcsak Rómának vagy Palesztinának, ahonnan eredt, hanem úgyszólva az egész világnak hitét és meggyőződését tanusítja.

2. Roppantul fontos és tanulságos továbbá az *afrikai egyház* bizonyságtétele ebben az ügyben. Itt min-

denekelőtt a Muratori-féle töredék magaslik ki. Muratori, a hírneves milánói Szent Ambrus-könyvtár tudós igazgatója († 1750), ebben a könyvtárban egy ősrégi latin töredéket fedezett fel, melyet 1740-ben ki is adott. A töredék a VII-ik, VIII-ik vagy IX-ik századból ered s egy II-ik századbeli iratnak másolata vagy fordítása, ami a szöveg azon részéből világosodik ki, amely szerint „most", az irat eredetekor, Pius a pápa, Hermasnak, a „Pastor" szerzőjének testvére. Ez csak I. Pius lehet, mert II. Pius a XV-ik században élt; I. Pius pedig 142-től körülbelül 157-ig uralkodott.

Az irat eredetileg legnagyobb valószínűség szerint Észak-Afrikából eredt; eleje és vége hiányzik. Az irat előadja, mik azok a Szentiratok, melyeknek használata az istentiszteletek alkalmával meg van engedve. Elmondja, hogy vannak könyvek, melyeket az istentiszteleteken mindenütt használnak és olvasnak, és itt felsorolja többi közt a négy Evangéliumot, az Apostolok cselekedeteit, Szent Pál leveleit s a Jelenések könyvét; vannak továbbá könyvek, melyeket csak magánhasználatban szabad olvasni, mint merőben épületességi, de nem apostoli eredetű könyveket, s vannak végül könyvek, melyek eretnekektől származnak s melyeket sem az istentiszteleteken, sem magánhasználatban olvasni nem szabad. Ez a nagyjelentőségű töredék talán a legrégibb összefoglalása az Újszövetség előttünk is ismert, akkor és ma is használatban levő könyveinek s mint ilyen, roppant fontosságú a mi kérdésünkben.

Hasonlókép koronatanuja a II-ik és III-ik század mesgyéjének *Tertullianus*, a kemény, szellemes, nagy önállóságú, később az Egyháztól elpártolt s montanista eretnekségre tért római pap. Ő is néhány rövidebb apostollevél kivételével valamennyi újszövetségi könyvet használja s idézi; érdekes, hogy a zsidókhoz írott levelet Barnabásnak tulajdonítja. Hasonlókép tanuja tételünknek *Cyprián* karthágói püspök. (III-ik század közepe.)

3. A *kisázsiai* s egyéb *galliai* egyházak, de to-

vábbá az *egész* akkori Egyháznak meggyőződését erre nézve Irenaeus, a Kis-Ázsiában nevelkedett s utóbb Lyon püspöki székére rendelt vértanu apologéta, *Polikárp* és Papais tanítványa, mutatta be. A II-ik század vége felé írt nagyszerű műve: Adversus haereses, egyenesen az egész világ keresztény hitközségeiben végzett kutatásairól számol be. Összehasonlította az őshitközségek hitét, hogy meggyőződjék róla, miben egyezik meg valamennyi. Ő is valamennyi újszövetségi könyvet bőven idézi s használja (néhány rövid levél kivételével) s névleg az evangéliumokról egyenkint bőséges tanuságot tesz.

4. Az *egyiptomi* egyház tanui mindenekelőtt a kopt szentírásfordítások. Ezek a fordítások mindkét kopt tájszólásban (a bohairi és szahidi nyelvben) megvoltak Felső- és Alsó-Egyiptomban már a II-ik században. Valamennyi újszövetségi könyvet magukban foglalták. Nagyfontosságú azután az alexandriai szentírásmagyarázó iskola, melynek alexandriai Kelemen, Origenes és alexandriai Dénes a főmesterei. Műveikben az újszövetségi könyveket nemcsak felsorolják (Origenes), mint az apostoloknak s első tanítványaiknak Istentől sugalmazott iratait, hanem bő kommentárokat, szentírásmagyarázatokat dolgoznak ki.

5. *Antiochiában* antiochiai Teophilos a koronatanu. Iratainak egy része elveszett; a megmaradtakban Máté, Lukács és János evangéliumát használja, valamint az Újszövetség számos egyéb részét.

6. *Ó-Szíriában* már a II-ik században megvolt az egész mai kánon ószír fordítása, mely azonban valószínűleg nem azonos a hihetőleg csak a IV-ik századból származó úgynevezett Pesitta-fordítással, hanem annak alapjául szolgált. *Szent Efrém* ezt az ószír fordítást használhatta, mert ő, aki nem tudott görögül, bőven idézi az Újszövetség kisebb iratait is, melyeket a nesztoriánusok Pesittája mellőzött. Három ősrégi szír kézirat mutat vissza meglehetős biztossággal az ószír fordításra; ezek: a palimpszeszt Syrus Sinaiticus, melyet két angol nőtestvér fedezett fel s mely minden

valószínűség szerint az ószír fordításnak a IV-ik században készült másolata, továbbá a Syrus Curetonianus és a IV-ik századból eredő Pesitta (= elterjedt, Vulgata).

7. Az egyházi írókon kívül ugyancsak a mi újszövetségünk mellett tanuskodnak e kornak *eretnekei* is. Igy Marcion, aki Lukács evangéliumát zsidóellenes tendenciával átdolgozta, de a többi evangéliumot is ismeri; Valentin, ki Tertullianus szerint az egyházi bibliát nem merte bántani, s főleg Tatianus, aki Diatesszáron-ját (a négy evangélium harmoniáját) egyenesen a mi négy evangéliumunk felhasználásából állítja össze. Az e korban gombamódra burjánzó apokrif-iratok is nagyrészt feltételezik s utalásokkal, vagy célzásokkal megerősítik az evangéliumok eredeti, ma is ismert szövegét.

Ezek a legrégibb tanuságai a mi evangéliumainknak. Az Újszövetség egyes könyvei körül nem ritkán némi ingadozást mutatnak. Igy a kisebb levelek, a Jelenések könyve stb. tekintetében itt-ott van némi eltérés, melyet azonban az egész többi egyház meggyőződése mindannyiszor teljesen kipótol. *Az evangéliumokra nézve azonban nincs sehol semmi ingadozás,* ezek mellett az egész őskeresztény irodalom a legteljesebb egyetértésben tesz tanuságot. *Ameddig a multba visszatekinthetünk, a négy evangélium mindig mint legszentebb örökség, mint az apostolok és tanítványaik Istentől sugalmazott írásai szálltak nemzedékről nemzedékre.*

Magától értetődik, hogy az ősrégi fordítások a görög (és latin) szöveg eredeti tisztaságának helyreállításánál is a legjobb szolgálatokat teszik. Viszont ugyanezek az ősrégi fordítások szolgáltatják a legfényesebb bizonyságait annak is, hogy mai szentírási szövegünk semmi lényeges pontban, sőt értelmi és tartalmi szempontban lényegtelen dolgokban is csak alig térhet el az eredeti, apostoli szövegtől, mert mindazon fordításokkal tökéletesen megegyezik, amelyek-

nek már a legelső korokból való származása tudományosan kétségtelen bizonyság.

A jelenlegi evangéliumi szöveg tehát az ősrégi fordításokkal, valamint másrészről az őskeresztény íróknál előforduló idézetekkel[1] egybevetve, mint *ugyanaz az evangéliumi szöveg áll előttünk,* amelyet az ősegyház az apostoloktól átvett s mint isteni sugalmazásra írt iratokat tartott tiszteletben.

V.

A szent iratok s főleg az evangéliumok *változatlanságát s épségét* az Egyház mindig nagy gonddal őrizte. Hiszen, hogy erre nézve milyen volt a legelső íróktól kezdve az uralkodó felfogás, annak eléggé világos tanujele a Jelenések könyvének s ezzel együtt az egész újszövetségi Szentírásnak befejező néhány versszaka (22, 18, 19), ahol Szent János a legborzasztóbb átokkal fenyegeti azt, aki bármit el mer venni e könyvből vagy bármit hozzá mer tenni.

A hamisítást vagy megváltoztatást pedig az első pillanattól fogva lehetetlenné tette volna mindenekelőtt az egyházi elöljárók őrködése (gondoljunk Polikárp püspök fent említett nyilatkozatára Marcion eretnekkel szemben) s főleg az a gyors elterjedés, sokszoros lemásolás és a legkülönbözőbb nyelvekre való lefordítás, mely az eredeti szöveg megváltoztatását teljesen kizárta. Teljes lehetetlenség lett volna *ugyanazt* a hamisítást az összes másolatokban, fordításokban keresztülvinni; a másolatok és fordítások pedig néhány lényegtelen eltéréstől s nyilván elírásból vagy felületességből származó helyesírási s hasonló variánsoktól eltekintve, tökéletesen egybevágók.

De még ezekkel a lényegtelen eltérésekkel szem-

[1] Hogy ezek az idézetek a szentírási szövegnek mily számos helyére vetnek megerősítő világítást, erre vonatkozólag érdekes megjegyezni, hogy pl. Szent Ágoston irataiban *Ledagarde* 13.276 ószövetségi és 29.540 újszövetségi idézetet számolt meg. (Gutjahr, i. m. 19.)

ben is az Egyház mindig mindent elkövetett, hogy a szent szöveg s a legrégibb fordítások eredeti kifejezése és tartalma visszaállíttassék. Említettük erre nézve Damazus pápa s Szent Jeromos törekvéseit az eredeti Itala helyreállítására vonatkozólag. Jeromos e célra nemcsak az Itala különböző szövegeit, hanem az akkor elérhető s ma már elveszett legrégibb görög kéziratokat is páratlan szorgalommal s a mai kritika által is megbámult pontossággal hasonlította össze s valóságos szent szenvedélyességgel dolgozott azon, hogy ne annyira a saját véleményét, mint inkább a legjobban bizonyított ősrégi szöveget juttassa diadalra. Az így helyreállított Itala mint Vulgata (= általánosan elismert) nyert mind általánosabb elterjedést s az Egyháznak szinte hivatalos szövegévé vált.

A Vulgatának szövege nem kevesebb mint 8000 kéziratban maradt reánk. (Legtekintélyesebb a Codex Fuldensis a VI. s a Codex Amiatinus a VII. vagy VIII. századból.) A másolók azonban ezt a szöveget is megrontották, mire azonnal újból megindult a javító, helyreállító munka. Cassiodorus apát († 570 körül), majd Alcuin († 804), Damiani Péter a „második Jeromos" († 1072) s mások szereztek e téren nagy érdemeket.

A XIII. századtól kezdve tudományos testületek (pl. egyetemek) külön „correctoriumokat" állítottak fel ugyane célra. Nagy zavart okozott a humanista éra, mely nem annyira a szent szöveg épségére, mint a kifejezések klasszikus stíljára tekintett s önkényes „javításait" az időközben feltalált könyvnyomda segítségével veszedelmes mértékben hozta forgalomba. A protestánsok még azt is megtették, hogy Luther Márton német szentírásfordítását fordították latinra s ezt terjesztették a Vulgata helyett, melyet dogmatikus okokból elvetettek.

A trienti zsinat erélyesen védelmére kelt a Vulgatának s felkérésére III. Pál pápa külön bizottságot küldött ki a Vulgata helyes szövegének revideálására. Igy jött létre hosszú évek munkájának eredményekép az editio Sixtina V. Sixtus alatt 1590-ben; mivel azon-

ban még ez ellen is volt kifogás, Bellarmin tanácsára XIV. Gergely, majd VIII. Kelemen újabb bizottságot küldött ki s ennek munkája eredményezte végül 1592-ben az editio Clementiná-t. A Clementina tudományos értékéről joggal mondta *Kaulen:* „A szövegmegállapításnál minden emberi eszközt a legnagyobb tökéletességben alkalmaztak, amennyire csak emberileg lehetséges volt. A feldolgozás az összes, bármily jelentőséggel bíró kéziratanyag bevonásával történt. Az anyag feldolgozását nemcsak a kor, de talán minden kor legnagyobb szakemberei vállvetve végezték. A munka 46 évig folyt s a legkomolyabb kutatások s minden számbavehető szempont legteljesebb mérlegelése irányította."[1]

A protestáns polémia szerette lekicsinyelni a Vulgata értékét s ezért két protestáns szaktudós vállalkozott a Vulgata megvizsgálására: Wordsworth és White. Éveken át páratlan szorgalommal folytatott munkájuk eredménye a Clementina fényes igazolásával végződött. A legújabb kritikai eszközök felhasználása mellett is csak kevés esetben találtak okot arra, hogy a Clementinától eltérjenek s ez a kevés eset is csupa jelentéktelen variánsra vonatkozik. Újabban a Szentszék külön bizottságot küldött ki a Vulgata végleges revíziójára s ez már ki is adta munkálatai eredményének első részletét.

*

Ismételjük: nem volt szándékunk egyebet nyujtani, mint némi irányítót annak, aki e kérdések iránt érdeklődik. Célunk csak az volt, hogy egyszer egy konkrét példán mutassunk rá arra a szomorú felületességre, mely a mai társadalmat a vallástudományi kérdésekre vonatkozólag jellemzi, amidőn nem is sejtve, mily komoly és messzeágazó tudományágak foglalkoznak a Szentírás eredetének s változatlanságának bizonyításával, gyakran bámulatos könnyelműséggel ítélkeznek a kereszténység szent könyvei s legrégibb

[1] Geschichte der Vulgata, 472.

történeti kútforrása felett. Másfél évtizede egy szabadgondolkodó járt városról-városra s „tudományos" előadásokban hirdette, hogy az evangéliumok a papok találmánya s úgy 6—700 évvel Krisztus után eredtek. Bizony ez époly beszéd, mintha valaki a villamosságról azt hirdetné, hogy merő babona és hókusz-pókusz. De mily szomorúan jellemző egy kor igazi műveltségére, hogy ilyen kijelentések egyáltalában lehetségesek s hogy számtalan „keresztény" és „katolikus" emberünk tart jogot a műveltség jelzőjére, mikor ezekben a mégis csak óriási jelentőségű kérdésekben, egyáltalán még fogalma sincs arról, mi az igazság.

Az igazság az, hogy *nincs a világnak oly tudományosan igazolt eredetű könyve, mint az evangéliumok,* a kereszténység és katolikus történetnek *legelső* kútforrásai. Az evangélium csakugyan Krisztusra s az apostolokra megy vissza. Nem jámbor hit ez csupán, hanem *tudományosan is igazolt történeti igazság.*

*

Ez az egész bizonyítási eljárás még egyet igazol: a katolicizmus igazát. A hitújítás csak a Szentírást tekinti a hit kútforrásának. Itt azonban valósággal kézzel fogható, hogy a *hagyomány,* vagyis az ősegyház hite nélkül még arról sem győződhetünk meg, mi és mely könyvekből áll a Szentírás és mi biztosít minket, hogy amit mi Szentírásnak tartunk, valóban az apostolok korából ered.

A fajelmélet értéke.

Érdekes és magas színvonalú vita folyik újabban a német katolikus tudósok közt, amely arra a rendkívül fontos kérdésre ad választ, hogy a német katolicizmus miért is áll oly külön a hitlerizmus és kommunizmus mai harcában, mi az oka, hogy a nemzeti szocializmus a legmerevebb fajimádat elveire épül. A hozzászóló neves tudósok közt szerepelt már Muckermann és Koch, legújabban pedig a világhírű bécsi tudós, a nagy katolikus etnológus, Wilhelm Schmidt S. V. D. szólalt meg e kérdésben.

Muckermann volt az, aki éles szemmel mutatott rá a német hitlerizmus s a fasizmus közti alapvető különbségre. E különbség a faji kérdésben foglalt álláspontjukban leledzik: míg a fasizmus úgyszólván semmit sem ad a faji kérdésekre, addig a hitlerizmus mindenét erre a kártyára tette föl. Épp ez magyarázza azután a hitlerizmusnak oly botrányosan silány tudományos alapvetését s a katolicizmussal szemben való merev állásfoglalását. A hitlerizmus a maga faji programmját vakmerő dilettantizmussal állította össze, sutbadobva minden tudományosan beigazolt fajelméletet. Vészesen lelkiismeretlennek mutatkozik a hitlerizmus ezzel együtt akkor, midőn e maga kiagyalta fajelméletére az emberek százezreit esketi föl. Fajprogrammja ugyanis egyképpen szemben áll a zsidókkal és a katolikusokkal.

Merő tudománytalan s így helytelen fajprogrammja már abban is megnyilatkozik, hogy midőn a zsidókkal szemben a legmerevebb antiszemitizmus álláspontján áll, akkor tulajdonképpen nem veszi észre, hogy — mint azt Schmidt kimutatta — az igazi

szemita faj egyáltalában nem áll oly messze az árja fajtól, mint például az összes finn-ugor népek. Sőt a zsidóság sokkal szorosabb rokonságban áll az árjákkal s így a germánokkal és szerfölött szorosan együtt alkotják a földközi fajtájú népcsaládot. A zsidóság s a germánság közt megnyilvánuló különbség nem a fajbiológiai tényezőkben leledzik, hanem a zsidóság lelki alkatában mutatkozik. A zsidóság ugyanis mereven szakított történelmi elhivatottságával, mely a népek közt a messiáskészítő nép szerepét jelölte meg neki, mely egyébként a néplélek legmélyebb redőiben gyökerező nemzeti sajátsága is lett a zsidóságnak.

A hitlerizmus másik arca a német katolikusok ellen irányul. Mintha Chamberlain s a Los von Rom-mozgalom gőgös germán fajimádata újult volna meg a hitlerizmus amaz alapelvében, hogy a németség déli s keleti felén élő és színkatolikus vagy jobbára katolikus németséget, az ú. n. keleti fajt a németség legsilányabb rétegének tüntesse föl, míg ezzel szemben a protestáns északi fajt a dicsőség glóriájával emelje az égig. E hamis fajfogalom prófétája H. F. K. Günther, aki ellen Schmidt már több művével síkraszállt s alaposan kimutatta e hitleri elveknek nevetséges tudománytalanságát.

Tulajdonképpen senki sem tudja még csak megközelitőleg sem megállapítani, hogy az osztrák s a déli németek protestánsaiban mennyi „keleti" és mennyi „északi" van s már ezzel mutatkozik is a hitlerizmus csődje. A nemzeti szocializmus alapelveit azonban másoldalról is megrendítették épp a tudományosság jegyében. Faudler prágai egyetemi tanár ugyanis kimutatta, hogy épp az északi fajtarész is kétféle fajú alkatrészből tevődik össze: a kurtaarcú, szögletes, rőthajú és szürkeszemű dáli fajtából. Faudler viszont kimutatta, hogy épp a dáli fajta a túlnyomólag katolikus Westfáliában él. Másfelől ugyanekkor Saller göttingai egyetemi tanár pontos mérések alapján rámutatott arra, hogy nemcsak Kelet-Thüringiában, hanem még Schleswig-Holstein némely részén is

(mindkét vidék erősen protestáns s egyben a hitlerizmus rajongója) a kurtafejűség és barnahajúság oly nagy százalékú, mint amilyen még a déli s az alpesi németség „keleti" területén is alig található (80%-a rövidfejű, 45%-a barnahajú).

Külön ki kell emelni ezzel azt a tényt is, ami egyébként a németség örök végzete lett a hitújítás óta, hogy borzalmas vétket követ el a hitlerizmus a németség egysége ellen s míg az egyikkel szemben a megvetést hirdeti, addig a másikat oktalan gőggel teliti. Súlyos bűnt követ el a hitlerizmus egyúttal azzal is, hogy míg a századforduló lomha materializmusa a tudomány haladása folytán mind tudománytalanabbá fakult s már csak a szocializmus és a bolsevizmus határterületén éldegél, addig a hitlerizmus új anyagelvűségnek nyit ajtót fajelméletével, mely az emberiség leggyönyörűbb, legigézőbb képzetkincseit a véralkatból akarja levezetni. Ezzel egyúttal a lélek szellemiségét s az akarat erkölcsi szabadságát köti gúzsba, illetve egyszerűen tagadja. Itt is — mint oly sok tekintetben — a hitlerizmus karöltve jár a szociáldemokráciával. A szocialisták történelmi materializmusa mellett biológiai materializmust hirdet. Ez teszi érthetővé a hitlerizmusnak szocialista átértékelését Krisztus személyét, a sajátos istenfogalmat s a vallást illetőleg. Ez magyarázza meg, hogy a katolicizmus miért vonult ki a hitlerizmus táborából, miért tiltja meg a vele való közreműködést, amit viszont nem tesz meg az olasz fasizmussal. A nemzeti szocializmus ugyanis már nem elégszik meg a politikai párt szerepével, hanem könyörtelenül tör egy világnézeti mozgalom jellege felé.

Jézus Krisztus nemzetiszocialista megvilágításban.

A vallásszakadás egyik szomorú öröksége: a tagadás divatja. Először csak a pápaság tekintélyének s az Egyház tanítójogának tagadása szerepelt az új világnézet követelései közt, de hovahamar a tagadás jogát kiterjesztették a kereszténység egész területére, az evangéliumokra s Jézus istenségére is. A modern racionalista szentíráskritika ötven év óta alig tesz egyebet, mint új meg új címeken megtépdesi a kereszténység alapvető tanait. Ebbe a szomorú sorba áll bele egy ma nagyon felkapott német író is, *Rudolf Thiel,* akinek könyvét, mint hírlik, Németországban hatósági támogatás mellett terjesztik.[1]

Rudolf Thielről egyet meg kell engedni: *jó csevegő.* Fel tudja kelteni az érdeklődést. Mindjárt a munkája bevezetésében igazi német alapossággal önti az — ígéreteket. Hogy ami eddig volt, az mind semmi, most majd jön ő, Rudolf Thiel. Ami hallatlan erőfeszítéseket a teológiai tudomány eddig tett, hogy Jézus kilétét s a róla szóló történeti forrásokat tökéletesen tisztázza, az mind nagyon szép, de végeredményben merő szobatudomány; ellenben most jön ő, Rudolf Thiel s egészen új utakat jelöl meg a kérdés tisztázására. Ő új dolgokat talált, lélegzetelállítóan érdekes dolgokat: rábukkant, egészen váratlanul, meglepetésszerűleg Jézus Krisztus életének egyetlen biztos és történeti forrására. *Jézus életét „egy szemtanu" előadása alapján rekonstruálja.* Most ezentúl legalább tudjuk,

[1] Rudolf Thiel: *Jesus Christus und die Wissenschaft.* Paul Neff Verlag, 1938. Berlin. 372 lap.

mit lehet Jézus életéből igaznak tartani s mit kell a legenda és a „hit" számlájára írni.

Ennyi ígéret után bizonyos szorongással láttunk neki a könyv olvasásának. Nagyon jól ismerjük a német modernista és racionalista Jézus-irodalmat, azt a teológiát, amely az evangélium egy-egy szava vagy fordulata körül aprólékos kutatásokat végez, de a lényegben mindig negatív eredményre jut és csalhatatlan bizonyossággal mindig azzal végzi, hogy Jézusról semmi bizonyosat nem lehet tudni, a Jézus-talányt másképp, mint racionalista-materialista alapon megoldani nem lehet. A negatív szentírási kritika annyi vállalkozása után vajjon mi újat, jobbat, perdöntőbbet hoz Rudolf Thiel? Valamit, aminek kivizsgálására s megcáfolására a pozitív és hivő teológia még talán fel sem készült? Az „új", amit ígér, nem jelent-e majd komoly nehézséget a hit tételei ellen?

Hát ezek az aggodalmak tökéletesen alaptalanoknak bizonyulnak. *Thiel könyve az ég alatt semmit sem hoz, ami valóban új és meglepő volna, vagy ami a tudományos Jézus-kutatást csak egy hajszállal is előbbre vinné.* Bár nagyon hangoztatja, hogy neki nem célja 3000 teológiai értekezés után egyszerűen még egy 3001-iket írni, mégis pontosan ezt teszi. Azzal a különbséggel, hogy az ő műve még a racionalista teológiai értekezések nagyon lejárt műfajába is csak nagy jóakarattal sorozható be. Amit a Jülicherek, Bousset-ek, Wredék, Pfleidererek már régen elvégeztek: hogy az evangéliumot jóformán minden betűjéből kiforgatták, abból minden csodás és természetfölötti vonást kilúgoztak, kidisztingváltak és kiszűrtek, azt most a *laikus regényíró hangján, könnyed és fontoskodó stílusban,* brutális önkényességgel és nevettető magabízással megismétli s felmelegíti egy nemzeti szocialista öntudós, vagy ami ettől nem esik messze: egy tudományos tárcaíró.

Mert tárcaírónak aztán Rudolf Thiel jó. Le tud kötni s a hozzá nem értő előtt úgy tudja kelletni a portékáját, hogy a nemszakember feltétlenül beleesik a

csapdába. Nem vagdalkozik maga körül, mint egy fanatikus, nem tagad mindent, ami hit és komoly teológiai bizonyosság, nem. Ehhez túlságosan óvatos és számító. Tudja, hogy így sokak előtt eleve elvesztené a hitelét. Sokat megenged, néha meg is dícséri az ősegyházat, hogy milyen okosan cselekedett, amikor pl. az apokríf, hamis szentiratokat kivetette az igazi szentirati könyvek közül. Érvelése sokszor megejtően logikus is — öt-hat érven keresztül, de aztán a hetedikben és nyolcadikban annál *észrevétlenebbül csempészi be a gyanútlan olvasó lelkébe a tiszta és merő szofizmát,* a kizárólag egyéni ötletre és önkényre támaszkodó fantáziaköltést.

Csak néhány példát! Honnan vette Jézus a tudományát? — kérdezi szerzőnk. A zsidóktól? Vagy a görögöktől? (Hogy egy harmadik helyről is vehette: felülről — ezt a lehetőséget természetesen fel sem említi, fel sem tételezi; neki minden bizonyíték és érv nélkül világos, hogy Jézus nem lehetett Isten Fia.) Ha a zsidóktól vette a tudományát, mint ezt a Biblia, az evangéliumok alapján bizonyos fokig hinni lehetne, akkor a régi hitnek volna igaza s ez nem igen illenék bele a hivatalos antiszemita világnézetbe. Tehát nem vehette máshonnan, mint a görögöktől!

Van-e erre bizonyíték? Nincs! De Thiel közöl egy hosszú Seneca-idézetet, erkölcsi tanácsokat, amelyek bizonyos fokig — de csak nagyon „bizonyos fokig" — Jézus erkölcsi tanácsaihoz hasonlítanak, hozzátéve nagyobb őszinteség okáért, hogy ezek a senecai mondatok „sind nur beim Übersetzen leicht lutherisch gefärbt worden". Azután hosszasan és nem erudíció nélkül magyarázza, hogy a görög filozófia Jézus idejében már erősen befolyásolta a zsidó kultúrát (ezt minden kezdő teológus tudja), hogy görög kereskedelmi utak haladtak át Palesztinán s görög városok is épültek benne, sőt „valószínű", hogy Jézus görögül is tudott, mint korában népének minden művelt embere . . . tehát kétségtelen, hogy Jézus a görög filozófusoktól merítette eszméit.

Igaz, a Biblia Jézust zsidó származásúnak mondja, Dávid fiának. Azonban nem hiába régi és jellegzetes vonása a racionalista bibliakritikának, hogy minden útjában álló bizonyítékot egyszerűen hazugságnak s füllentésnek tesz meg. Thiel szerint is azok a nemzetségfák, amelyek Jézust Dávid fiának tüntetik fel, nyilvánvalóan későbbi, irányzatos őskeresztény betoldások, amelyek Jézust mindenáron egy zsidó királlyal akarják vérségi kapcsolatba hozni, mégpedig azzal, akinek utódjaként a próféták szerint a Messiásnak születnie kellett. (25, 69.)

„Das Ergebnis aller Diskussionen lautet also", — folytatja Thiel a racionalistáknál szokásos önkénnyel: „Jézus tanítása, ha egyáltalán külső forrásokból eredeztethető, inkább a késői görög kultúra talaján, mint a zsidó szellemiségből eredt". „Das Ergebnis aller Diskussionen?" „Minden vitatkozás eredménye?" Szó sincs róla! Semmiféle eredmény! Közönséges önkény és fantázia, hiszen a tételt még semmivel sem bizonyította be, csak igazi modern szellemeskedéssel elsiklott felette. Mert *abból, hogy görög kereskedelmi utak vezettek át Galileán, talán mégsem következik még, hogy Jézus a görög filozófusoktól vette át tanításainak elemeit* s még kevésbbé következik abból, hogy Senecánál, „Jézus kortársánál" bizonyos némileg hasonló morális elvek találhatók, mint a Hegyi beszédben. Mert nem szólva arról, hogy *Seneca nem görög volt, hanem római* s hogy a „leicht lutherisch gefärbt" fordítás ellenére erkölcsi maximái szépek ugyan, de az evangélium erkölcsi tanításaival csak nagyon messziről hasonlíthatók össze: a hasonlóság fordítva épúgy eredhetett onnan is, hogy Jézus tanításai valami formában Senecáig eljutottak (ezt a feltevést már a keresztény őskor ismerte) s bizonyos hasonlóság a természeti erkölcstörvény magyarázgatásában *minden* nyelvben, *minden* irodalomban, a hinduizmusban is, Konfuciusnál is, Zarathustránál is természetszerűleg mutatkozik.

Ilyen hallatlanul gyenge alapokra állítani fel azt

a tételt, hogy Jézus a görög filozófia termékein nevelkedett, még egy Wells-regényben is csak a fantázia vad szárnyalásának volna tulajdonítható, hát még „tudományos" műben!

Az is önkényesség, ahogyan *Thiel Jézus nemzetségtábláját egyszerűen hamisnak jelenti ki,* többi közt azzal az érveléssel, hogy hiszen ezek a nemzetségtáblák különbözők: az egyiknél Jézusnak már a nagyapja más, mint a másiknál. Nagyszerű felfedezés! Azt hiszi Thiel, hogy ezt a szembeszökő különbözőséget ő fedezte fel? Nem ismerte azt az egész 1900 éves teológia s maga a keresztény őskor? Dehogy nem ismerte s meg is találta természetes, kézenfekvő magyarázatát: *az egyik nemzetségfa a valóságos apaság, a másik a jogi (levirátusi vagy adoptív) apaság szerint igazodik.* Ez a két nemzetségtábla tehát kiegészíti, nem pedig lerontja egymást s nagy naivság lett volna az ősegyház részéről a két különböző nemzetségtáblát nyugodtan a helyén hagyni, mindkettőt igaznak s jogosultnak elismerni, ha nyilvánvaló ellentmondást tartalmazott volna.

Thiel is megemlíti, hogy „némely teológusok" szerint ugyan a nemzetségtáblák egyike Jézus jogi hovatartozását volt hivatva igazolni, mert a zsidó jog szerint a fogadott fiú is belépett a fogadóapa nemzetségsorába. Erre a „kibúvóra" azonban diadalmasan rá is cáfol: „Aber das stimmt nicht mehr — mondja —, wenn wir die alte Lesart im Matthäus-evangélium anerkennen: „Joseph zeugte Jesus". Vagyis: ha elfogadjuk, hogy a sokszáz ősi kézirat közül éppen csak az az egy vagy kettő igaz és eredeti, amely a kérdéses helyen Józsefet Jézus testi atyjának teszi meg, *akkor* csakugyan nincs értelme, hogy Józsefet Jézusnak pusztán nevelőatyjául tekintsük. Ez igaz, de éppen azért bizonyítani kellene az altételt: márpedig az a szír kódex, amely ezt az olvasási módot tartalmazza, valóban hitelt érdemlő, mégpedig egyedül hitelt érdemlő minden egyéb ősi kézirattal szemben. Ezt azonban Thiel úr egyetlen szóval sem bizonyítja, meg sem kísérli,

hanem helyette teljes határozottsággal így szaval: „Die Wissenschaft kommt also zum Schluss": „a tudomány ahhoz a következtetéshez jut, hogy Jézust a legrégibb időkben József testi fiának tartották". Megáll az ember esze, hogy a XX. században egy magát komoly írónak s gondolkodónak tekintő német tudós ennyire megfeledhezhetik a logika legelemibb szabályairól! Ha elfogadjuk, akkor ez és ez következik. Ám ha *nem* fogadjuk és nem fogad*hat*juk el? Hogyan lehet egy feltételes főtételből kategórikus következtetést levonni?

Igaz, arra is utal Thiel, hogy Szent Pál szerint Jézus „test szerint" Dávid törzséből való volt. Ime, kiált fel diadallal, ez csak József apasága alapján lehetséges. Szó sincs róla! Tessék bizonyítani! A „test szerint" itt a „lélek szerint" ellentéte csupán, de nem jelent biológiai apaságot!

Megemlíti azt is, hogy Lukács szerint (3, 23.) Jézust sokan József fiának „vélték" s megint itt a diadalmas következtetés: „Ezzel be van bizonyítva, hogy (Jézusnak Józseftől való származása) nem csupán jogi alapon értendő". Be van bizonyítva? Abból, mert *egyesek* vagy akár *sokan* Jézust József testi fiának *vélték?* Persze, hogy annak vélték, hiszen nem volt az utcán kiplakátozva Jézus szűzi születése s csak természetes, hogy akik a szentcsalád titkaiba közelebbről beavatva nem voltak, azok Jézust egyszerűen „József fiának" tartották. De ebből a *vélekedésből* arra következtetni, hogy tehát a „legrégibb korban", a keresztény őskorban Jézus szűzi születéséről még senki sem tudott: *logikai halálugrás, szemfényvesztés és a legrosszabbfajta bűvészkedés.* Ha csak ilyen érvekkel tudják ellenfeleink Jézus istenségét vagy szűzi származását megcáfolni, akkor a racionalizmusnak ugyancsak rosszul áll a szénája!

A fenti hajmeresztő logikai bakugrás azonban egészen jellegzetes a mi derék újpogányainknál.

A modern evangélium-félremagyarázók önkényességének s logikátlanságának egyik tipikus saját-

sága, hogy a bizonyítás főtételét feltételesen fogalmazzák meg s bizonyítatlanul hagyják (többre nem mernek vállalkozni), a következtetésben pedig már úgy beszélnek, mintha a főtétel nem is feltételes, hanem abszolút és kategórikus tartalmú, bizonyítottan vagy magától értetődően igaz tétel lenne. Logikailag époly törvénytelen okoskodás ez, mintha azt mondanám: „Ha Napoleon nem létezett, akkor a Code Napoléon is hamisítvány, *tehát* a Code Napoléon bebizonyítottan hamisítvány". Vagy ha így beszélnék: „*Ha* te nekem 1000 pengővel tartozol, *akkor* meg kell azt adnod, *tehát* biztos, hogy meg kell adnod". Tökéletesen ilyen Thiel érvelése is, amelyet ugyancsak az ismert Jülicher-féle bibliakutató társaságtól tanult el: „*Ha* az az egyetlen kézirat az irányadó, amely ezer más kézirattal szemben József által nemezteti Jézust, *akkor* Jézus Józsefnek fia volt; *tehát* bebizonyítottuk, hogy Jézus Józsefnek testileg is fia volt"! Die Wissenschaft kommt zum Schluss! Ez a következtetési mód már a természetes emberi gondolkozásnak a fejtetőre állítása. Olyan elemi logikai baklövés, amelyért a skolasztikus teológia iskoláiban az első félévben elbuktatnák a hallgatót.

Mi ez mind? A legközönségesebb vásári mutatvány, trükk, tudományos szélhámoskodás. Szomorú tudományosság, amely az ilyesmit észre sem veszi az ilyen fércmunkát hatóságilag támogatja!

Ami pedig azt a *rég ismert szír kéziratot* illeti: érdekes, hogy egy lappal előbb szerzőnk maga is megemlíti az ebionitákat, mint akik Jézusnak szűzi születését tagadták. Azt is ismételten emlegeti, hogy a Szentírás másolói szerették a maguk felfogásait belecsempészni a leírt szent szövegbe (ezzel aztán furcsa ellentétben áll az az eldugott helyen ugyan, de Thiel által is elismert, mert tudományos körökben közkeletű megjegyzés, hogy a szentírási kéziratok közt a másolási eltérések alig egy-két helyen mutatnak némi értelembevágó különbözőséget!). Hogyan van azonban akkor, hogy nem jut eszébe azt a bizonyos

szír kéziratot, amely Józsefet teszi meg Jézus apjává, valamelyik ebionita másoló becsempészésének, tudatos torzításának tekinteni? Ezek a derék német Szentírás-rontók egyszerű recept szerint dolgoznak: szerintük a komoly, hagyományos, keresztény szerzők vagy másolók mind csalók, hamisítók, akiknek egyetlen szavát sem kell komolyan venni, ellenben minden eretnek, különc és hamisító egyszerre „eredeti", „régi", „megbízható", sőt megfellebbezhetetlen tekintély a szemükben! Ezt nevezik ma egyesek elfogulatlan tudományosságnak!

Thiel könyve végesvégig tele van ennek az abszolút önkénynek s tudatlanságnak szellemével. Diadalmasan megjegyzi egy helyen, hogy az egyetlen hely, amely a Szentírásban a Szentháromságról szól, az ismert János-levélbeli toldás, az ú. n. *Comma Johannaeum,* hamisítvány. Ezzel persze újat nem mond, ellenben hamisat igen. Mert azt mindenki régen tudja, hogy a János-levélben foglalt toldás: toldás, az Egyház sem tekinti másnak; ellenben hamis, hogy *csak ez* volna az egyetlen helye a Szentírásnak, amely a Szentháromságról beszél; mert ott van pl. a Jézustól elrendelt keresztelési formula is (Máté 28, 19.) s ott van az Atya, Fiú és Szentlélekről szóló jézusi tanok egész sorozata, amelyekből a Szentháromság tana a János-féle toldás nélkül is tökéletesen igazolható. De hát azok az átlagolvasók, akiknek ez a könyv szánva van, az ilyen kis hamisításokat nem veszik észre. Csak ez az egy marad az eszükben: hogy a Szentháromság tana nincs benne a Bibliában! Közönséges hazugság!

A szerző önkénye és *elfogultsága szembeszökően kivilláglik többi közt az evangéliumok eredetéről szóló részben is.* A neki nem tetsző őskeresztény irodalmi bizonyítékokat egyszerűen letagadja és természetesen letagadja, minden bizonyíték ellenére, a Szent János evangéliumának János apostoltól való eredetét. Bebizonyítottnak veszi egyfelől, hogy ezt az evangéliumot „János a presbyter" írta s másfelől,

hogy ez a János presbyter nem lehetett azonos János apostollal. A cél természetesen csak az, hogy így a János-evangéliumot késői hamisítványként tüntethesse fel. Ennélfogva aztán mindaz, amit a János-evangélium tartalmaz, értéktelen legenda.

Megint a régi recept: ami pozitivum, azt kereken s komoly bizonyíték nélkül tagadni; ami negatív irányban felhasználható, azt minden további nélkül bebizonyított igazságként elfogadni. Az evangéliumokban is minden, ami csoda, ami természetfölöttiség, ami jövendölés, ami isteni vonás: hamisítvány, amely minden további szó és magyarázat nélkül mellőzendő; ami megmarad, az az igazi, az ősi, az eredeti, az történetileg és tudományosan elfogadható. Csakhogy ez a racionalista bűvészmutatvány minden inkább, mint tudományos.

Thiel aztán ezen az alapon végül összeállítja a maga evangéliumát, a „szemtanu" Jézus-elbeszélését. Mert a *„szemtanu", a bizonyíték, a végső fórum s az eredeti szöveg végérvényes eldöntője: természetesen megint csak ő maga, Thiel Rudolf úr.* Ő a „szemtanu"! Risum teneatis! Azon az alapon, hogy a valóságos szemtanuk feljegyzéseiből önkényesen kiszemezi, mi lehetett egy igazi szemtanu eredeti feljegyzése Jézus Krisztusról! Egy összefaragdált, nemzeti szocialista evangélium!

A Miatyánkot pl. így faragdálja össze: „Mi Atyánk a mennyben. Szenteltessék a te neved. Jöjjön el országod. Mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma. És bocsásd meg bűneinket, mint mi is megbocsátunk az ellenünk vétőknek. És ne vigy minket kísértésbe". Miért marad el a „Legyen meg a te akaratod" s a „Szabadíts meg a gonosztól"? Ez Thiel úr titka. Talán azért, mert a „gonosz" az ördögöt jelenti s azt már egy igazi felvilágosodott csak nem fogadhatja el! „Legyen meg a te akaratod"? Még csak az kellene! Még kiderülne, hogy a világon az Úristennek is van joga valamit akarni és parancsolni!

Így vagdal körül, kilúgoz, kipárol, kiseprűz Thiel

úr az evangéliumból s az őskeresztény irodalom tanubizonyságaiból mindent, ami neki és elvbarátainak kellemetlen lehet. A végeredmény, a kívánatos végcél: az elv, hogy a hitnek ugyan megvan a maga jogosultsága, mint érzületnek és álomképnek, de *igazságra* nem tarthat igényt, a tudomány a hitet megdöntötte.

Ezt magyarázza, inkább a napi politika szólamaihoz, mint tudományos értekezéshez illő nyelven az utószó is, amelyben a német közoktatásügy legfőbb őre fejti ki dagályos stílusban, hogy a tudomány végzett a hittel, helyreállította a világegyetem mechanisztikus magyarázatának uralmát (vagyis az istentagadást) s *ennek* az elvnek büszke eredménye az exakt természettudomány (?). Ennek az exakt, istenmentes természettudománynak segítségével aztán a germán szellemnek sikerült a „római katolikus Egyház s a keresztény hellén tudományosság által tanított világképet lerombolni, mint tudományos önámítást leleplezni s bebizonyítani, hogy ha a germánok szembehelyezkedtek az Egyháznak az emberi tudás területére való belenyúlásával, ez a viselkedésük nemcsak jogos, hanem szükséges volt és ma is az" (368. k.). A hitet a tudástól el kell választani, amint ezt már Kant megtette, aki „egyszersmindenkorra megcáfolhatatlanul bebizonyította, hogy a tudomány és a vallás közt áthidalhatatlan ür tátong". Nem, Herr Reichsminister Hanns Kerrl, ezt Kant sem egyszersmindenkorra, sem kétszersmindenkorra *be nem bizonyította, legfeljebb állította.* Minden mesterséges Kant-imádat nem tüntetheti el az ellentmondást annak a filozófusnak munkájában, aki kétségtelen analitikus elmeéle mellett nem vette észre azt a szintetikus képtelenséget, hogy a tiszta ész kritikáját akarta megírni a tiszta ész segítségével; ki akarta mutatni az ész elégtelenségét az ész segítségével. Vagy igaza volt s akkor épp e tétel alapján nem hihetünk neki, vagy nem volt igaza s akkor — *önök „hihetnek" benne, de mi „tudjuk", hogy mit kell róla tartanunk.*

A feldícsérő utószó aztán a szokásos módon ki-

terjeszkedik még a ma Németországban divatos kultúrhóbortokra, a vér és hasonló legendák ismételgetésére, de semmit sem tesz hozzá Thiel Rudolf szerencsétlen tudományos kalandozásainak értékéhez. Legföllebb egy dologban járul hozzá a helyzet tisztázásához: amennyiben itt aztán egészen nyilvánvalóan szembe ötlik ennek a *tudományosságnak pártpolitikai színezettsége*. Egy irányzat, amely szembehelyezkedik a pozitív kereszténységgel s annak hadat üzen, valóban csak ilyen teológiára tarthat igényt s egészen stílszerű, ha az ilyen tudományosságot nevezi ki egyedül illetékesnek. Ez a divat is el fog múlni, mint a rosenbergi mesék egész ferdítésen és tudatlanságon alapuló szappanbuborék-fellege.

Azonban három dolgon mégis el kell gondolkoznunk. Egyik az, hogy ez a tudományosság ma egyes országokban hivatalos támogatásban részesül. *Parancsuralmi tudomány*. A parancsuralom talán kitűnő a kormányzatban, a pénzügyi manipulációkban, politikai sakkhúzásokban, még munkaalkalmak teremtésében is; de egyben nem lehet áldásos: a tudomány területén. *Valamikor az emberek a hajuk gyökeréig szégyelni fogják, hogy a tudomány nevével ennyire visszaéltek* s szellemiségüket ennyire a politika szolgálatába engedték lesiklani.

A másik: hogy az ilyen „tudományossággal", főleg ha hivatalos körök is támogatják azt, milyen *rettentő pusztításokat lehet okozni a félműveltek, a nép és az ifjúság körében*. Főleg ha nincsenek már helyükön azok a katolikus vagy akár protestáns tudományos folyóiratok, amelyek az ilyen fércmunkák tudománytalanságát ott a helyszínen kimutathatnák s be vannak zárva azok a teológiai fakultások, amelyeknek színe előtt ezek a harsogóan üres szófecsérlések egy percig sem állhatnának meg. Nem az az igazi egyházüldözés, ha valamelyik országban bezárják a templomokat és börtönbe cipelik a papokat. Van egy még veszedelmesebb és álnokabb: az, amikor kegyesen meghagyják a hit birodalmát álombirodalmi létében, sőt a

beavatatlanok megtévesztésére még a „Heiland" és „Gott" szavakat is látszólag nagy tisztelettel sűrűn emlegetik, de ugyanakkor alapjaiban ingatják meg a tömegek Krisztus-hitét s ügyesen gondoskodnak róla, hogy a Krisztus-hitet *romboló iratokat még tudományos vizsgálat és cáfolat tárgyává se lehessen tenni.*

A harmadik megdöbbentő eszmélődés: hogy milyen *kegyetlenül megbosszulja most magát a lutheri szabadkutatás elve,* az egyházi tekintély gyökeres félreállítása, mint a vallásszakadás szomorú öröksége. Hogyan féltették valamikor az Egyháztól a bibliát! Ma pedig ugyanazok, akik az Egyház tekintélyét megtagadták, következetesen eljutottak a biblia tekintélyének végső megtagadásáig s az evangéliumokból alig hagynak meg egyebet, mint néhány önkényesen megcsonkított, elszíntelenített, minden természetfölötti zamatától s ihletétől megfosztott lapot!

Valamikor Jézus vallását akarták reformálni az Egyházzal szemben, ma pedig nyakló nélkül rohannak lefelé a lejtőn s magából Jézusból alig hagynak meg mást, mint néhány görög etikai axiómán nevelkedett vándortanítót! A kőszikláról való lecsúszás valóban nem állt meg a vallási nihilizmus mélységei előtt!

Modern természettudósok a vallásról.

A francia Fonsegrive 1917-ben könyvet tett közzé e címmel: „De Taine à Péguy. L'évolution des idées dans la France contemporaine", melynek bevezetésében ez a mondat áll: „A francia értelmiség, amely 30 évvel ezelőtt nagyjából túlhaladottnak tekintette a kereszténységet s névleg a katolicizmust s amolyan alacsonyabb értelmiségű embernek nézte a katolikus embert, ma elismeri a vallási probléma jelentőségét; elismeri, hogy a katolicizmus kérdésében revízióra van szükség s hogy a katolikusokat a hitük semmiképp sem helyezi másodsorba bármiféle embertársaik megett".

Ezek a szavak érdekes megvilágítást kaptak abban a nagy port vert körkérdésben, amelyet *Robert de Flers* francia akadémikus és a Figaro akkori irodalmi rovatvezetője 1926-ban intézett a francia Académie des Sciences (Természettudományos Akadémia) tagjaihoz, csupa világhírű nagy francia tudóshoz és felfedezőhöz. A kérdés tárgya a következő volt: vajjon mi a véleményük, ellenkezik-e a modern természettudomány a vallásos érzülettel?

A beérkezett 74 válasz rendkívül élesen cáfol rá arra a széles rétegekben ma is elterjedt, a szabadkőműves, szocialista és kommunista agitáció által dogmaként hangoztatott hiedelemre, mintha a természettudomány modern képviselői a vallást a mesék közé sorolnák, benne a tudományos kutatás és haladás kerékkötőjét látnák. Ez az eredmény annál meglepőbb, mert a megkérdezett tudósok közt vannak, akiket sehogy sem számíthatunk a hivő és gyakorló katolikusok közé. De még ezeknek válasza közt sincs egyetlenegy

sem, amely Haeckel gyűlölködő antiklerikalizmusára, Anatole France fölényes vallásgúnyolására, a nemrég még divatos szabadgondolkodó és szabadkőműves frazeológiára emlékeztetne. A tudósok egy része bizonyos fokig tartózkodó választ adott, a többi valóságos hitvallást tett a vallásosság mellett, de egyetlenegy sem állította, hogy a természettudomány ellentétben állna a vallással mint ilyennel.[1]

Az egyik ingadozó válasz *Jean Perrin*-é, aki így ír: „Ha határozott dogmákról van szó, tagadhatatlannak tartom, hogy a létező vallások bármelyikében való hit nehezebben áll meg s még nehezebben ver gyökeret olyan emberben, aki a természettudományos okoskodás módszereihez van szokva, mint olyannál, aki a természettudomány területén kívül áll". A másik ingadozó választ a matematikus *Émile Borel*, balpárti képviselő, volt tengerészügyi miniszter adta. Elismeri, hogy elméletben „nincs lélektani összeférhetetlenség a vallásos érzület s a, hogy úgy mondjam, természettudományos érzület között, vagyis a tudomány szeretete között; ez a két érzület ugyanazon elmében együtt is jól megfér". Mégis úgy hiszi, hogy „a vallásos érzületnek bizonyos szociális megnyilatkozásai gyakorlati ellentétben állanak a gondolkozás szabadságával s a tudomány nélkülözhetetlen megvitatásának elvével". S Borel két példát idéz: Galileit az inkvízició előtt s azt az újabb esetet, amikor az amerikai Daytonban egy tanárt megrendszabályoztak a darwinista elmélet tanítása miatt.

Voltak aztán a válaszadó tudósok között, akik kollektív válaszokat adtak. Egy ilyen közös választ 14 tudós írt alá, köztük *Painlevé*, akkori hadügyminiszter. Ez a válasz a következő mondatból állt: „A természettudomány megtanít arra, hogy szerények legyünk és tartsuk tiszteletben a mások véleményeit". Ez bizonyos fokig kitérés a nyilt válaszadás elől, de mégis inkább

[1] *Documentation catholique*, Paris, Maison de la Bonne Presse, 19 février 1927.

pozitív, mint negatív irányú. A másik közös választ 12-en írták alá s ez következőkép hangzott: „A tudomány a szónak szorosabb (a természettudományra korlátozott) értelmében a vallási eszmével sem ellentétben, sem összhangban nincs, mert a vallás és a természettudomány az emberi gondolatnak két különálló birodalma". E válaszokon kívül azután az összes többi feleletek egyéniek és kivétel nélkül azt hangsúlyozzák, hogy a vallás és a természettudomány között ellentét nincs. Rendkívül érdekes és tanulságos a mód, ahogy a francia természettudósok ezt az álláspontjukat megokolják.

Számosan arra mutatnak rá, hogy akik a vallás és a tudomány között ellentétet hangoztatnak, ezt olyan indítóokokból teszik, melyeknek a tudományhoz semmi közük, pl. tájékozatlanságból, gőgből, vallásgyűlöletből. Ime néhány példa a válaszok közül:

G. André, az Institut National Agronomique tanára ezt írja: „Azok, akik a vallás ellen beszélnek, ezt legtöbbnyire emberi elkapatottságból teszik". *Paul Sabatier,* a toulouse-i egyetem tanára, hasonló határozottsággal beszél: „Semmi értelme, hogy a vallást és a tudományt egymással szembeállítsuk; erre rendesen éppen olyanok vállalkoznak, akik sem az egyik, sem a másik téren nem tájékozottak". *Sejourné,* a franciaországi hidak és utak főfelügyelője így ír: „A konstruktív tudomány és vallás között semmiféle ellentét nincs s ilyen ellentétet csak az lát, aki látni akar: tudatlanságból, vallásgyűlöletből, a renegát rosszmájúságából, a kellemetlen fegyelmi következményektől való félelemből, vagy pedig politikai ellenfelek megtámadásának vágyából". *Le Chatelier* ebben az ellentétállításban „legfeljebb a féltudósok" művét látja, „legtöbb esetben pedig olyan írókét, akiknek semmi közük a tudományos ismeretekhez". *Lecomte,* a Múzeum tanára szerint „a tudomány és vallás közt ellentétet csak azok látnak, akik ezt az ellentétet kívánják... Ilyen ellentétet csak az állít, aki mindkét területen járatlan". *Maurice d'Ocagne,* az École Polytechnique tanára nem

érti meg, „hogyan merészkedhetnek egyes féltudósok, akiket csekély tudományuk megrészegít, arra vállalkozni, hogy a tudomány nevében megdöntsék a vallásos lelkekben azokat a törekvéseket, amelyekből erkölcsi erejüket s minden reményüket merítik. Legtöbbször úgyis kézzelfogható, hogy a vallásos érzelem szenvedélyes ellenségeit rossz ösztöneik s alantas szenvedélyeik vezetik s ebben szövetségestársul szeretnék szegődtetni maguk mellé a tudományt, amelyhez kevés közük van. Az igazi tudósok nagy általánosságban a legnagyobb toleranciát gyakorolják vallási téren s tiszteletben tartják az őszintén vallásos meggyőződéseket, amelyeknek sokan közülük maguk is lelkes híveik".

A megkérdezett tudósok közül sokan válaszuk megokolásában a történelemre hivatkoznak. Igy *Ch. Richet,* orvosprofesszor hangsúlyozza: „Nagyon sok tudós példája áll előttünk, aki őszinte és lelkes hivő volt, ami több, mint pusztán vallásos érzület". *P. Vieille,* a füstnélküli puskapor feltalálója figyelmeztet azokra a nagy tudósokra a különböző korszakokban, akiket élő hitük semmikép sem akadályozott abban, hogy a kételkedőkkel együtt dolgozzanak a természet titkainak felkutatásában. Ezért „a voltaképpeni tudományos kutatásban vagy a megfigyelt tények következményeinek megfigyelésében semmiesetre sem rejtőzhetik a kétféle világnézet összeütközésének alapja; az illetők becsületessége és tudományos lelkiismeretessége kizárja ezt a feltevést". *H. Le Chatelier* szerint a tudomány és a vallás között nincs semmiféle összeférhetetlenség, mint ezt éppen a tapasztalati tények igazolják: „Pascal, Ampère, Cauchy mélyen vallásos emberek s ugyanakkor nagy tudósok voltak". *D'Arsonvalnak,* a Collège de France tanárának nyilatkozata ugyanezt erősíti: „Voltak-e s vannak-e nagyszámban vallásos lelkű nagy tudósaink? Igen, voltak. Ez a megállapítás ellentmondást nem tűrően igaz. Ebből azonban következik, hogy a kérdés nem kérdés többé".

A megkérdezett tudósok közül többen saját szemé-

lyes tapasztalataikra hivatkoznak e kérdésben. Közülük főleg háromnak nyilatkozata érdemel figyelmet. C. *Matignon,* a Collège de France tanára így ír: „Az én életpályám folyamán soha a legkisebb ellentétet sem éreztem a tudomány és saját vallásos érzületem között". A botanikus *Dangeard,* a párisi Faculté de Sciences tanára így nyilatkozik: „A tudomány, amelynek életemet szenteltem, sohasem hazudtolta meg a spirituális irány eszméit, amelyekben nevelkedtem; ezek az eszmék és érzelmek sohasem akadályoztak azoknak a kérdéseknek szabad vizsgálatában, amelyek a fejlődéselméletben a meggyőződésesen hivő természettudós elé vetődnek". Legtanulságosabb a kémikus *Charles Moureu* nyilatkozata, aki hosszasan fejti ki világnézetének kifejlődését s benne a vallás és a tudomány viszonyát. Fiatalkorában, úgymond, azt hitte, hogy „a természettudomány minden problémának megoldására alkalmas". Akkor bizonyos fokig materialista volt s abban a hiedelemben élt, hogy Isten s a léleknek halhatatlansága csak együgyű emberek számára kigondolt fogalmak, amelyektől a szabad értelmiségű embernek fel kell szabadítania magát; ám később, úgymond, hosszú személyes kutatás után „észrevettem, hogy a dolgok sokkal bonyolultabbak, mint ahogy én 25 éves korom naivitásában hittem". Észre kellett vennie, hogy minél többet tanult, „annál szélesebben tárult ki előtte az ismeretlen dolgok birodalma s annál szűkebbnek bizonyult a tudomány pozitív hódításainak területe". Azután kifejti, milyen nyugtalanítólag hatott rá a végtelen, amelybe tudományos kutatásai közt mindenütt beleütközött s hosszú nyilatkozatát így fejezi be: „Kezdetben a vallás és a tudomány úgy tűntek fel nekem, mint amelyek bizonyos fokig kizárják egymást. Utóbb ismereteim növekedésével mindinkább beláttam a tudomány elégtelenségét. Erre az említett ellentét érzése megszűnt bennem s már régóta csak mint emlékezés él a lelkemben".

Míg az itt idézett tudósok inkább történelmi alapon s egyéni fejlődésükre hivatkozva szólnak a kérdés-

hez, a következők a probléma mélyére hatolnak. Megállapítják, hogy a tudomány és a vallásosság közt nemcsak nincs ellentét, de nem is lehet. Egy részük a két gondolatkörnek egymástól való függetlenségét hangoztatja, más részük — helyesebben — a két eszme belső kapcsolatait is kiemeli.

Az előbbiek közül *Bourgeois* tábornok, csillagász nem lát ellentétet a tudomány és a teremtés története közt, mert „Mózes I. könyve sohasem akart tudományos értekezés lenni az égi mechanikáról" és „minél előbbre halad a tudomány, annál jobban látjuk a lelki tényezők felsőbbségét a merőben anyagi tényezők felett... Nevezetesen a csillagászat terén, ahol tán legelőbb várhatnánk ellentmondást a két eszmeirány közt, az újabb felfedezések napról-napra világosabban bizonyítják, hogy az egész világegyetemben ugyanazok a mozgási törvények, ugyanazok a kémiai összetételek uralkodnak s mindennek közös az eredete. Ez pedig arra vall, hogy az anyag nem diktálhatta meg saját maga a törvényeket, amelyek hatásait igazgatják s a világok fejlődésére csakis egy teremtő és irányító gondolat hathatott".

A csoda sem állhat ellentétben a természettudománnyal, hangoztatja *de Launay*, aki egyébként e kérdésnek külön könyvet szentelt Le Christianisme címmel. Szerinte a csodák ellenségei nem a tudósok, hanem az „irodalmárok" között keresendők. A csodát tagadni annyi, mint bizonyíték nélkül állítani, hogy minden eseménynek okvetlenül természetes okának kell lennie, azaz minden bizonyíték nélkül a tudomány determinista jellegét vallani. Aki ezen az alapon állítja, hogy a vallás ellentmond a tudománynak, circulus vitiosusba esik. „A determinista tétel, amely bizonyítás nélkül, bizonyos egyszerűsítési alapon, félretolt útjából minden metafizikát, valamikor a haladás lendítő kerekének látszott... Ez a determinizmus hasonlít az olyan törvénytárhoz, amelyet senkinek sincs joga kétségbevonni, ha azt akarja, hogy a társadalom békében éljen. Ez nem azt jelenti, hogy helyes és megfelel a tudomá-

nyosság kívánalmainak; csak azt, hogy rendkívül kényelmes."

Desgrez orvosprofesszor szerint vallás és tudomány közt „nincs is oly mély különbség, mint állították". Titkok nemcsak a vallás területén vannak s hitre a tudományban is szükség van.

Richet professzor szerint „a kémikus nagyszerű felfedezéseket tehet a szilicium vegyületeiről anélkül, hogy azzal az áteredő bűn kérdését bármikép érintené. Ez a két külön terület, amelyet szét is kell választani". *Lecornu,* az École Polytechnique volt tanára szerint „ez a két terület annyira külön áll, hogy lehetetlenség ellentétet találni a természettudományos igazság és a vallási érzület között". A tudományos módszerek „nem elegendők arra, hogy az emberi lélek minden szükségletét kielégítsék". *Appell,* a párizsi egyetem tiszteletbeli rektora hasonlókép beszél: „A vallás és a tudomány két teljesen különböző lakosztályt foglalnak el az ember értelmében". Azért semmiféle ellentét nem merülhet fel közöttük, amíg mindegyikük a maga területén marad. *Goursat,* a Sorbonne tanára azt mondja, hogy „ezek a nagy problémák: Isten léte s a lélek halhatatlansága" nem a matematikus kérdései; „a világ legnagyobb geometrája sem tud ezekben a dolgokban többet, mint az iskolai kisdiák". „Mégis, úgymond, részemről úgy találom, hogy a hatalmas összhang látványa, amely a számok birodalmában uralkodik, szinte ráutal a lelki megoldásokra (solutions spiritualistes)."

Talán *Termier* mélyed el leginkább ennek a megoldásnak fejtegetésébe. Termier ma az egyik legnagyobb élő tekintély a geológia terén s meggyőződéses katolikus. Mindenekelőtt kifejti, hogy a „tudomány szelleme az igazság folytonos keresése, a mindig többet tudni kívánás, a megismerés állandó vágya, a több és jobb megismerés állandó szenvedélye". Nem szabad megengednünk, hogy a természeti jelenségek vizsgálatának hatalmas eredményei, melyek annyira átalakították az élet anyagi feltételeit, mintegy hip-

notizáljanak bennünket. Amennyiben ezek a felfedezések merőben anyagi jelenségek törvényszerűségeit állapítják meg, semmi közük a vallási kérdésekhez. Számos tudós nem is lépi túl a természeti tények és törvények kutatásának területét; ezért nem beszél Istenről. A puszta tények és törvények megállapításán túl azonban van bölcseleti gondolkodás is s ez a legmagasabb tudomány, amely, bárha az egyes tudományszakoktól különbözik is, tőlük tökéletesen el nem választható. „Az egyes tudományszakok csak lépcsőfokok az egésznek, az egyetemesnek megismerése felé." A tudós, aki ezen a lépcsőn halad, gyermekesnek tartaná, hogy a vallásos érzület tényével ne lehessen tudományosan foglalkozni; épp azért „az ilyen tudós szemében vallás és tudomány közt nincs ellentét. Ellenkezőleg, a tudomány, amely szükségkép korlátozott, az ő meglátásában több titkot hoz felszínre, mint amennyit meg tud oldani s az embert arra ösztönzi, hogy túlhaladva rajta, metafizikával is foglalkozzék; felkészíti rá, hogy az Isten létének bizonyítékait befogadja".

Sokan az igazi tudóst annyira jellemző szerénységgel hangsúlyozzák a tudomány határolt voltát. Így *Émile Pacard,* az Académie des Sciences örökös főtitkára így ír: „Hagyjuk meg az ő dogmatizmusukban azokat, akik a természettudományból bálványt csinálnak. A tudomány, mint már Montaigne megmondta, kétségtelenül nagy dísz és kiváló szolgálatok eszköze, de el kell ismernünk, hogy határai vannak s nem szabad túlságosan sokat várni tőle... Bizony sok dolog van, amit nem lehet természettudományos ismerettel megoldani... A tudomány világa csak egyik része a nagy egésznek, amelyben más rendbeli értékek is vannak, amelyek az egész embert s az ő érzelmi és erkölcsi oldalát is illetik".

Mindaz, ami a lelkiismeretet illeti, hangoztatja *George Claude,* kívül áll a természettudományon, amely „nem képes minden ismeretlent, minden szorongató titkot felderíteni. S mennyire tudja is ő ezt! A végtelennek megdöbbentő eszméje, az első okokig

való eljutás lehetetlensége, a dolgok nagy összhangja, sőt a puszta léte, a gondolat s az élet titkai, minden csupa nagy titok: mennyi ok ez a tudomány szemében, hogy tudatlanságát fennen bevalljal... Mennyi ok mindez annak megvallására, hogy nincs jogunk sokat tagadni és állítani!"

Éppen ezért a tudomány mellett helye van a hit birodalmának is. De Launay szerint „a helyes és okos tudomány tisztelettel áll meg a hit birodalma előtt, amint a morál előtt is, aminek szintén a hitre kell támaszkodnia, ha erősebb alapot keres, mint a szokást vagy a hatalmat".

Mások mélyebbre hatolnak s a tudomány és vallás területének kapcsolatait is határozottan észreveszik. Így *Fichot* tengerészmérnök szerint „az ész és a hit két olyan terület, amely egymásba nyílik anélkül, hogy egybefolyna". *Bouviers*, a Museum tanára hasonlókép beszél. Haton de la Goupillière, az Académie doyenja azt mondja, hogy „az emberi értelem e két világa között tökéletes megegyezés van"; a vallás „nemcsak a lelket nyugtatja meg, hanem világosságot gyujt benne a természettudományos vonatkozásokban is". Főleg a geológus *Barrois* hangoztatja a tudománynak és a hitnek ezt a kölcsönhatását s azt mondja, hogy őt a geológia a Genezis szavának ismétlésére kényszeríti: „az Úr mindent mértékkel és súllyal alkotott" (Omnia in mensura et pondere fecit). A geológia „napjainkban is csak odáig jutott, hogy az Isten létének klasszikus érveit modernizálta". Az azóta elhalt *Foch* tábornagy ugyanezt hangsúlyozza: „A vallástudomány mindinkább felöleli a természet ismereteit is; a természettudomány pedig semmit sem bizonyít, ami ellene mondana a vallási tanításnak. Két tevékenység ez, amely egymás mellett fejlődik, anélkül, hogy egymást gátolná. Az elfogulatlan elme közeledési pontokat talál a kettőnek őszinte kutatásai között". Röviden, tömören így fejezi ki ugyanezt *Guillet*, az École Centrale igazgatója: „A tudomány természetszerűleg a valláshoz vezet".

Fordítva azt is kiemelik, hogy a vallás a természettudomány fejlődésének egyik pozitív támasza. A csillagász *Puyseux* szerint: „A vallásos érzület kedvező alapot teremt a természettudományos kutatásra s mint nélkülözhetetlen segítő áll mellette". Majd kifejti, hogy „a vallásellenes tanítások álláspontján az igazi tudós nem maradhat meg" s hozzáfűzi: „Mennyivel vonzóbb a tudósra nézve a kutatás, ha hisz egy szabad s végtelen értelmiségben, amely a világot fenntartja, s hiszi, hogy a ködfátyoltól az atomig minden elérhető tárgy az örök rendnek egy-egy vonását van hivatva felfedezni!" „Részemről — mondja a már fentebb idézett *Bouvier* — azt tartom, hogy a vallásos eszme a természettudományos haladást is előmozdítja, mert a dolgok forrása és eredete felé hajt, amely a tudománynak is végső célja. *Henri Poincaré* azt mondotta akadémiai összefoglalójában Pascallal: „aki Istent keresi, már meg is találta őt. Az igazságot keresni annyi, mint Istent, a legfőbb igazságot keresni". *Andoyer,* a csillagászat tanára a Sorbonne-on, azért látja a tudomány szellemében a vallásos szellem támogatóját, mert „értelmünknek az a természete, hogy egyszerű és egyetemes törvényeket keres s a dolgok lényegét nem tudja megállapítani, szükségkép Istenhez, a nagy építészhez, mérnökhöz és mechanikushoz, vagyis egyszerűen: a Teremtőhöz vezet, akinek mi csak visszfénye vagyunk".

Külön figyelmet érdemel, hogy egyesek a megkérdezettek közül az erkölcs szükségén keresztül jutnak el a vallás szükségességének hangoztatására a tudomány mellett. Henri Poincaré szerint a tudomány „ismeri ugyan az állító módot, de nem ismeri a parancsoló módot", megállapítja a tényeket, de nem támasztja alá a morált. „Az erkölcs helyreállítását a vallásos eszme segítsége nélkül nem remélhetjük", mondja *Quenu,* egyetemi orvosprofesszor. Gyönyörűen fejti ki ezt az eszmemenetet a kémikus *George Claude:* „Hogyan állíthatja valaki, hogy a tudomány tiltja a hitet? Ha a vallás nem volna is hasznos az erkölcsre nézve, akkor is a tudományos alaposság nevében tiltakoznunk

kellene ilyen állítások ellen. Amidőn azonban látjuk, hogy ezzel rengeteg szívet törünk össze s a kételkedéssel rengeteg reményt s vigaszt pusztítanak el a világban, amikor az erkölcsileg oly mélyre süllyedt, a családi élet már-már felbomlik, az egyke terjed, a kötelességérzés meginog, nem kell-e Jaurès-szel azt kérdeznünk: helyes volt-e szakítani a régi dallal, amely az emberi nyomorúságot megenyhítette?" De nemcsak ez a gyakorlati szempont vezeti G. Claude-ot, mint őmaga hangoztatja, hanem a tárgyi tény is: „De vajjon a vallási eszme magában nem igaz-e, vajjon csak az erkölcs megtámasztására való fikció-e?... Minden tudásunk mellett, úgymond, sokat nem tudunk s Pasteur szava szerint újra meg újra fel kell fedeznünk magunkban az érzelmi embert, az embert, aki siratja gyermekét s hiszi és reméli, ha nem tudja is bebizonyítani, hogy viszont fogja látni; aki nem akar a halálban úgy elpusztulni, mint egy baktérium". Azért elveti magától „a dermesztő determinizmust, amely a világban csak hajlíthatatlan egyenleteket lát"; mert akkor „a jó annyit érne, mint a rossz, akár a vörös és a fekete szín a rulettasztalon; akkor a nemes lelkesedés, a jóság, könyörület, igazság, kötelességérzés, remény s mindaz, ami a kicsiny embert olyan naggyá teheti, semmit sem jelentene".

Mindezekből a következményt *Matignon* így szövegezi meg: „A természettudomány, amely az anyag kutatására szorítkozik, nem teremthet erkölcstant, nem adhat az emberiségnek irányelveket; ezeknek alapjait tehát másutt kell keresni". Vagy ahogy *André Blondel*, az École Nationale des Ponts et Chaussées tanára mondja: „A tudományos eszmék rávezetnek az érzületnek és a vallásos fegyelemnek fontosságára és szükségességére, mert csak így jutunk el az emberi lélek tökéletes kifejlesztésére, valamint az emberi társadalom megmentésére".

*

A francia természettudósoknak ez a szinte egyöntetű tanuságtétele a vallás és a természettudomány

összhangjára vonatkozólag távolról sem részesült abban a figyelemben, amelyet akár a felvetett kérdés fontosságánál, akár a nyilatkozattevők jelentőségénél fogva megérdemelt volna. Az európai sajtó alig vett róla tudomást; a liberális lapok azért nem, mert ez a hitvallás nagyon is elevenére tapintott az olcsó materializmusnak, amelyet eddig ezek a lapok a tudományosság nevében hirdettek; a katolikus sajtó valószínűleg azért nem foglalkozott vele bővebben, mert megszervezetlensége és lassúdadsága miatt talán tudomást sem szerzett róla. Pedig ez a körkérdés és eredménye megérdemelte volna, hogy elsőrendű szenzációként járja be a világ sajtóját és közvéleményét.

A vallás ellenségeinek eddig sem volt, ezentúl pedig még kevésbbé lesz legcsekélyebb joguk sem ahhoz, hogy ateista portékájukat a természettudomány nevében lopják be a társadalom s főleg a csekélyebb műveltségű, félrevezetett munkástársadalom lelkébe. Hit és tudás mindig ikertestvérek voltak, ma is azok s mindig azok fognak maradni. A francia természettudósok csak újabb tanui ennek a régi igazságnak.

Örök remények.

Hettinger beszéli „Aus Welt und Kirche" c. művében valanol, mennyire meghatotta őt, amint egyszer egy elhagyott, világhátamögötti alpesi faluban, mérföldnyire minden emberlakta tájtól, benyitott a falu szegényes kis templomába s ugyanazon pillanatban ezeket az ismert szavakat hallotta az öreges misező pap ajkáról:

— Per omnia saecula saeculorum! . . . Mindörökön örökké! . . .

Rozoga templom, rozoga oltár, rozoga testű aggastyán-pap és szegény, egyszerű, nyomorgó hivők. De azért ajkukon ott a legmerészebb, a legdiadalmasabb, a legfellengzőbb szó, amit csak ember kimondhat: az örökkétartó életbe vetett bizodalmas hit bátor himnusza: minden évszázadokon s örökkévalóságokon át, „Per omnia saecula saeculorum!"

Az Egyház jelszava ez, melyet minden hívével közöl, melyet minden imájában és szertartásában hangoztat s mellyel elhat a hegyek mögé s a vizek lakóihoz, a jégsivatagok s a forró égövek minden emberlakta tájára. Ahol csak ő jár, mindenütt felhangzik ez a hihetetlenül sokatmondó, büszke jelszó: „Per omnia saecula saeculorum", „mindörökön örökké!"

Ez a szó az Egyháznak legszebb jelszava, a kereszténységnek legfényesebb apológiája, minden a kereszt jegyében mozgó társadalmi munkának legbiztosabb alapja. Ez az örökkévalóságba néző, minden végességet, kort és teret túlszárnyaló minden kicsinységen és határoltságon büszkén túlemelkedő nagyszerű hit: az örök élet hite teszi a kereszténységet kereszténységgé s azért nem szabad azt elmosódni hagynunk s nem

szabad ritkán és félve és mintegy suttyomban emlegetünk, hanem ki kell élveznünk és föl kell ölelnünk egész tartalmát és tüntető büszkeséggel kell ragaszkodnunk hozzá, mint ahhoz a megkülönböztető jelhez, mely bennünket és törekvéseinket a többi embertől és tiszavirágéltű emberi törekvéstől voltaképpen és legigazabban megkülönböztet.

Szomorú, ha sokszor még katolikus ajakról is olyan beszédeket hallunk, mintha a mi hitünk *csak* szép, *csak* nemes, *csak* népeket civilizáló, *csak* erkölcsiséget és kultúrát teremtő volna és nem volna ennél több. Nem helyes, ha csak megtűretést kérünk a mi vallásunk, mint a legfinomabb emberi érzés, mint a kultúra alapja, állami s erkölcsi életünk legszilárdabb bázisa számára. Ha intézményeink, kezdeményezéseink, műveink, alkotásaink között díszhelyet kérünk s biztosítunk neki, de csak mint díszletnek, mint passzív háttérnek, vagy legföllebb mint negatív zsinórmértéknek, mintegy tilalomfának.

Mintha a mi hitünk csak ennyi volna, s nem volna *az* egyetlen fontos, gazdag, tartalmas és lényeges valóság az életben. Szomorú, ha még templomi beszédek és papi ajkak is mintha denaturalizálni iparkodnának a mi transzcendens hitünket s nem mernék hangoztatni azt, ami benne a legfőbb és legmagasztosabb; ha nem vennők kellőleg észre az örök élet gondolatának roppant bőségét s vallásunknak mint a nagy, a végtelenül komoly örökkévalóság előkészítő iskolájának mérhetetlen értékét s még talán katolikus szervezkedéseinkben is túlkicsiny jelentőséget tulajdonítanánk a természetfölöttiség, az örök élet gondolatának.

A kérdés súlya.

Pedig ha *van* örök élet, akkor sohasem volna szabad felejtenünk, hogy nekünk voltakép mindent *sub specie aeternitatis,* az örök élethez arányítva kell tekintenünk amihez képest minden más dolog, ha magában még oly szép és nemes, fontos, sőt szükséges

is, elenyészik, mint a pislákoló mécs a nap vakító verőfénye mellett.

Ha *van* örökkévalóság, akkor csakugyan mily kicsiny jelentőségű az örökkévaló élethez s a valláshoz mint ennek természetszerű előfokához s föltételéhez képest minden egyéb! Mily nevetséges és gyermekes akkor mindaz, amit mi kicsiny emberek ezen a földtekén rajta kívül annyi hévvel keresünk! Milyen semmis akkor minden cím és rang, a pénz és a vagyon az állás és befolyás, érdek és előny, élvezet és birtok, fény és ragyogás, vágy és szerelem, ábránd és törtetés, melyek között és melyeknek hajszolásában életünk drága percei leperegnek! És milyen kacagtatóan kicsinyes liliputi-fontoskodás akkor minden nagyhangú versengés és tülekedés, minden törpék diplomáciája és világháborúja mind az, amit mi itt kolibri-szemmel mint nagy és súlyos és óriási problémákat bámulgatunk!

Ha *van* örökkévalóság! Akkor *csak* nekünk van igazunk és csak a mi tanainknak van létjoguk; nekünk, akik az élet legfőbb feladatát az örökkévalóság helyes előkészítésében és megérdemlésében látjuk, akik az életet a kinyilatkoztatás s a józan következtetés alapján mint Isten-adta próbaidőt fogjuk fel, melynek helyes vagy helytelen átélése fog dönteni jó vagy rossz sorsunk fölött ott, ahol az örök boldogságot vagy boldogtalanságot osztják.

Ha *van* örökkévalóság, akkor szegény tévelygők mindazok, akik az élet e célját fel nem ismerik és szánnivaló teremtések, akiknél e felnemismerés a saját hanyagságuk és vétkes nemtörődömségük eredménye. És akkor csak egy nagy, mindenfölött szilárd cél van, csak egy határozott, az elkeseredésig elszánt feladatteljesítés várhat reánk, akik az örök életben hiszünk: a küzdelem embertársaink felrázásáért a letargikus álomból, a végzetes csalódásból, a szomorú érzéketlenségből, azaz: az apostolkodás.

S hogy *van-e* örökkévalóság? Hogy nem rege és legenda-e a mennyország hímes meséje, és nem rút

fantázia ijesztő szülöttje-e a pokol? Hogy nem semmisül-e meg a halálban minden, ami bennünk élt; hogy csakugyan van-e a halál után, a sírgödrön túl is valami más, újfajta élet, valami másfajta, de mégis époly igaz és reális továbblétezés, mint aminő a halálon inneni létezés? Van-e felébredés a halál után? Van-e, nincs-e másvilág?

Akik könnyen intézik el a kérdést.

Egyet megvallom, nem értettem meg soha: hogyan lehet *lemosolyogni* az örökkévalóságot. Pedig ma ez a tónus, ez a szokás, ez a belenevelt tempó a legtöbb szabadgondolkozóba és templomkerülőbe. És époly sajátságos, mint tanulságos tünet: mennél műveletlenebb valaki, annál könnyebben mosolyogja le a vallás és túlvilági élet gondolatát. Mennél kevésbbé foglalkozott a nagy, lelket hasogató kérdésekkel, a honnan? hová? hol? örök kérdéseivel, mennél kevésbbé bocsátkozott bele saját lelkének mélyeibe (ha ugyan vannak a lelkének mélyei!), hogy ott felfedezze a lélek ősösztönét s őshonvágyát az Isten országa, az el nem múló haza, az igazán teljes és így igazán emberi boldogság után, annál gyorsabban képes végezni a sír utáni élet gondolatával.

Egy büszke kacaj, egy nyegle vállvonogatás, egy blazírt arcfintorítás, egy epikureusi „törődöm is én vele": ez az a válasz, mellyel — rendesen az erkölcsi krízis időpontjával egyidőben — fiatalemberek és modern nők, tapasztalatlan diákok és tanulatlan mesterlegények, olvasmányaikat megemészteni s megválogatni nem tudó polihisztorok és mindenhez értő szabadgondolkodók azt a nagy kérdést „elintézni" szokták, amely az emberiség legnagyobb nagyjait, egy Pasteurt és Voltát, egy Gausst és Leibnizet, egy Branlyt és Marconit megremegtetett.

Lemosolyogni az örökkévalóság gondolatát? Nem, azt nem lehet. Az csak önmagán, saját értelmi színvonalának fagypont alá süllyedtségén, saját emberi

érzésének teljes kihaltán mosolyog, aki az örök élet kérdésére — mosollyal felel. Mert hiába, annyira mégsem vagyunk még túl az örök élet valóságának lehetőségén; annyira mégsem biztos, hogy a milliók mind tévedtek s az emberiség legnagyobb gondolkodói kritikátlanul hódoltak be egy vakhitnek, melynek észellenes voltát ma egy kávéházi és mozilátogató filozófus egyetlen odapillantással észreveszi, hogy ezt a gondolatot lemosolygással intézhessük el.

Annyira még sincs bebizonyítva a lélek nemléte s az Isten-hit csalódottsága, s annyira mégsem magától értetődő, hogy ezen a földön létezhetik ugyan véges lény, de azon túl a teremtő erő sem elegendő arra, hogy más szebb, fensőbb létrendet nyisson az ember lelke számára. Avagy annyira a nyilvánvalóságig világos, ellentmondást nem tűrő, matematikai igazság-e az a kicsinyes antropo- és geocentrikus felfogás, mely csak a jelen törpe-lét szűk horizontján belül képes életet felfogni, hogy azon kívül álló, magasabb, teocentrikusabb világrendről szó sem lehet? Annyira a röghöz és időhöz kötött-e a reális lét, hogy az örökkévalóság, mely pedig minden feltevés szerint megelőzte létünket, azt semmiesetre sem követheti? Nem követheti úgy, hogy abban a véges ember is időleg végtelen életet élhessen?

Máskor annyira küzdünk az antropocentrizmus ellen s annyira hangoztatjuk, hogy nem szükségkép minden olyan, mint ahogy azt mi felfogni megszoktuk. Máskor merő szemléleti formának jelentjük ki az időt és teret, melyen kívül is kell létrendnek létezhetnie. És akkor megrettenünk az örök, a másvilági élet lehetőségétől, mert nem tudjuk elképzelni, miként lehet e téren és ez időn kívül is élet; miként lehet a mi szűkös kis földi életünkön kívül más, maradandóbb, nagyobbszerű lét is; miként lehet a poron és anyagon felül más világ is, más megismeréssel és szeretéssel, más örömmel s boldogsággal? Ez a merőben kicsinyes, gyermekes és következetlen vonás korunk földhözragadt filozófiájában ép olyan, mint annak a tiroli fiúnak a gon-

dolkozása, aki roppantul elcsodálkozott, midőn egyszer azt állították előtte, hogy a faluját környező hegyeken is van világ!

A lemosolygás tehát mást illet, nem az örök életben hivőket. Ha ugyan a lemosolygás helyett szánó sajnálkozás nincs inkább a helyén. Mert hiszen tegyük fel, hogy a halál utáni lét csak probléma, csak talány, csak lehetőség — mióta szokás akkora kérdéseket a lemosolygás dialektikájával vinni a megoldás felé? Főleg amikor nem absztrakt, merőben elméleti, hanem bennünket mindnyájunkat borzasztóan közelről érdeklő, igazán s a szó szoros értelmében *égető* kérdésről van szó.

Ó, ha nem volna másvilág és örök élet! Akkor is mily rettenetesen bizonyosaknak kellene lennünk afelől, hogy nincs, hogy megnyughassunk felőle, a kérdések e legnagyobbja, e leggyötrőbbje és legédesebbje felől! S akkor is micsoda vaslogikájú, micsoda ércszorítású érveket, milyen napfényszerű nyilvánvalóságot kellene kitalálnunk amellett, hogy túlvilági élet nincs és nem is lehet, — hogy végleg ellökhessük magunktól a gyötrő kérdést, mint meddőt és ürest, hogy ugyan igazán nincs-e a halál után semmi? Mert különben mindig megmarad a kétely: hátha megjön a halálban mégis, minden antikrisztiánus és felvilágosodott szédelgés és öncsalás dacára is, az a sokakra édes, sokakra — mindenekelőtt a bűnösen nemtörődőkre — kétségbeejtő felébredés, amelyről a természetes ész ősfilozófiája, a népek közmegegyezése s a hivők szent könyvei egyaránt beszélnek?

Az örök élet tanui.

A természetes ész ősfilozófiája s a népek közmegegyező tanuságtétele. Nem szabad megvetéssel elsurrannunk e kettő mellett. Mert itt nem optikai csalódásról, nem természeti tüneményeknek a napmozgás hitéhez hasonló helytelen magyarázattáról, hanem egy ősvágyról s azon következtetések észrevételéről van

szó, melyek ama vágy belső tapasztalásának tényéből folynak.

Ez a közmeggyőződés: hogy lehet és kell túlvilági életnek lennie, másból nem eredhetett, mint kizárólag a józan észből, mely a teljes boldogság vágyát s a természetes erkölcstörvény teljes értékű szankcióját az isteneszmével egybevetve más következtetésre nem tudott jutni, mint hogy az Isten örök életre hívta meg az embert is. Annál csodálatosabb ez a következtetés, mert a halál ténye a legszembeszökőbb jelenségek egyike s azzal a láthatatlan lélek továbbélése bizonyos látszólagos ellentétben áll. S az emberiség mégis mindig és mindenütt odakövetkeztetett — s e következtetésben elől jártak a népek bölcsei, fel egészen a legújabb s legnagyobb nevű lángelmékig —, hogy túlvilági, örökélet *van*, hogy *kell* lennie.

Istenhivő alapon pedig csakugyan valóságos szörnykövetkeztetésekkel járna, ha örök élet nem lenne. Akkor ez az Isten nem volna elég hatalmas, hogy új alakban vissza nem adhatja az anyagban elvesztett életet; vagy nem volna elég jó, hogy meg nem adja azt, ami neki semmijébe sem kerül; mindenesetre nem volna bölcs, mert megfelelő cél nélkül fektetne valamennyi ember lelkébe vágyódást a teljes, tehát örök boldogság után; nem volna méltányos, mert csak megkínzásunkat s megtréfálásunkat kereshetné a félrevezetésben; nem volna igaz és hű, mert ígérne, hitegetne valamivel, amit meg nem ad; nem volna igazságos és szent, mert megoldatlanul hagyná a földi élet erkölcsi diszharmóniáit: büntetés nélkül a rosszat, jutalom nélkül a jót, igazságszolgáltatás nélkül a meghurcolt, megrövidített ártatlanságot.

S a hivők szent könyvei! Álljunk meg itt e szónál. Nekünk van egy könyvünk, amelynek nincs annyi betűje, mint ahány eleven, érző emberszív ontotta a vérét annak igazvolta mellett, amit ez a könyv: az evangélium tartalmaz. Ahogy létrejött — és nem mítoszi korban, hanem a történeti idők teljes derűjében jött létre, a klasszikus római irodalom arany- és

ezüstkorának mesgyéjén —, azonnal szerető, féltő gondoskodás ölelte körül; a hívők leírták száz és ezer példányban és vitték szét az akkor ismert világ minden tájaira és mindenütt ezrek meg ezrek őrködtek változatlan, hamisítatlan, mindenben azonos szövegének érintetlensége fölött.

E könyvben, *az emberiség legellenőrzöttebb könyvében,* szem- és fültanuk beszélik el az Üdvözítő életét, halálát, szavait, cselekedeteit. Maguk a szerzők is meghaltak vagy szenvedtek szavaik tanusága mellett. S utánuk százan és ezren erősítették meg az ő tanuságtételüket a maguk véres tanuságával: higgadt, nyugodt, művelt emberek, akik maguk is együtt éltek a Megváltóval, látták, hallották, kísérték őt, halálba mentek azért, amit az evangélium megírt róla. Itt tehát őszinteséghiányról vagy hisztériáról szó sem lehet. Már most ha valamit, hát kettőt *lehetetlen* ezekből a százezres véres tanuságtételekből ki nem olvasnunk: az egyik az, hogy az evangélium főhőse, a Megváltó, nem volt puszta ember, hanem, mint maga mondotta: egy az Atyával; a másik pedig: hogy ez az Istenember, ez a Megváltó folyton csak egyre intett aggódó, atyai szeretettel: arra, hogy tartsuk meg az ő parancsolatait, mert akkor — és csak akkor — leszen örök életünk, akkor ő feltámaszt bennünket, akkor megnyitja nekünk az örök örvendezés honát, akkor e szóval fogad bennünket az utolsó napon: „Jöjjetek, atyám áldottai, bírjátok az országot, amely kezdettől fogva számotokra készíttetett!" Egyébként pedig, s ettől óv leginkább fájó, tépelődő szeretettel, el fogunk pusztulni; mint a venyige, „tűzre vettetünk és égünk" (Ján. 15, 16), „gyötörtetni fogunk a lángokban" (Lk. 16, 24), „menni fogunk örök halálgyötrődésre" (Mt. 25, 46).

Krisztus az örök életről.

Nem olvasta az evangéliumot, aki Krisztus tanításának ezt az alaphangját abban fel nem fedezte. A kereszténység Krisztusáról csak az evangéliumok

alapján beszélhetünk s ezen az alapon Krisztus alakjától és szereplésétől az örök élet gondolata el nem választható. Részleges parancsokat is adott ő, aminő pl. a képmutatás kerülése, a szeretet, az Egyházra való hallgatás parancsa; de ami szerinte az életnek végcélja, amire minden cselekedetünkkel folytonosan törekednünk kell, aminek minden alája rendelendő, ami mindent mozgat és igazít, az őszerinte egyesegyedül az örök élet, az Istennel való túlvilági egyesülés s az ebből fakadó örök boldogság gondolata.

Krisztust enélkül elgondolni olyan, mint Szokrateszt a bölcseség, Lykurgoszt a törvény, Archimedeszt a mennyiségtan, Napoleont hadjáratai nélkül elképzelni: a lényeget, a jellegzetest, a folyton visszatérőt elsikkasztani belőle. Már pedig Krisztust széttépni nem lehet; vagy egészen vesszük, vagy semmit sem tartunk meg belőle, s azok a torzképek, melyeket szocialista ábrándozók és szabadgondolkodó ezermesterek alkotnak Krisztusról a lelkiismeretük lecsillapítására, a saját káprázatos önkényességükben lelik meg megsemmisítő kritikájukat.

Így válik az örökkévaló élet egész problémája Krisztus tekintélyének, igazmondásának kérdésével azonossá. Ha Krisztus nem beszélt vakon, ha nem volt egy idea fixa rabja, ha csakugyan csalhatatlanul nagy szellem és kétségbevonhatatlanul tiszta karakter volt, aki nem beszélhetett olyat, aminek föltétlen igaz voltáról nem volt meggyőződve, akkor az örök élet — valóság. Époly valóság, mint a jelen élet. Hogy emezt látjuk, amazt még nem: époly merőben negatív nehézség s époly édeskeveset változtat a dolgon, mint ahogy Amerika létezése nem válik kétségessé azért, mert *én* soha ott nem voltam. Más kritérium is van, mint az autopszia.

És Krisztus tekintélye — hála Isten — van olyan ellentmondásnélküli, hogy szavára hihessen egy egész világ. A századokon keresztül nem szűnt meg zengeni feléje a Péter szava: „Uram, kihez menjünk: az örök élet igéi tenálad vannak!" Ha az őszinteség, erkölcsi

fenség és igazság annyi kritériuma, amennyi Krisztus személyében egyesül, nem elégséges arra, hogy abszolut, peremtórius bizonyosságot teremtsen, akkor egyáltalában kétségbe kell esnünk az igazság felől. Ha az ő keze sem vezet bizton a hullámok fölött, ha ő is csak illuzió és fantazma, akkor nincs más hátra, mint hogy minden emberi kutatás és törekedés — mint a kételkedő Péter — menedéktelenül süllyedjen vissza a hullámsírokba. De ő nem illuzió és nem fantazma; lehetetlen, hogy fantazma ennyi idő mulva is ennyire igájába hajtaná a legtisztább gondolkodású fejeket s a legnemesebb érzésű szíveket. Ma sincs a földön nagyhatalom, mely az övével vetekednék. Ma is ott van ő mindenütt: az államélet instítúcióiban, a társadalom finomult erkölcseiben és emberiesebb felfogásaiban, kultúránk alaposzlopaiban, gondolkodásunk, erkölcsiségünk talpköveiben, ott van születésünknél s ott van halálunknál, a karácsonyfa gyertyái alatt s a lövészárkok haldoklói között — millió és millió szívben.

És hatalmas faktor milliók életében, akiknek egész hite, bizodalma ő; akiknek egész erkölcsi erőkifejtésében ő áll középpontban; akiknek egész életét és minden szerelmét ő foglalja le és akiket ő hajt, ő tanít, ő hevít nap-nap mellett új heroizmusra és új mártiromságra. A világtörténés legnagyobb és legigazibb faktora, a legcsodálatosabb és legreálisabb valóság, a földrészeken és évszázadokon keresztül közöttünk jelenlevő és milliárd karral, milliárd szívvel működő Krisztus: ez garantálja nekünk az örök életet. Nincs tétel az emberi tudás és megismerés egész végtelenében, melyet szilárdabb erkölcsi bizonyság védene.

Egy divatos ellenvetés.

Finomabb ellenvetés, de végeredményben mégis csak félreértésen alapuló az a vád, hogy hiszen így a kereszténység a legridegebb önzés és félelem, a kereskedői szellem, az Istennel való kufár alkudozás val-

lása volna. Én szolgállak téged ennyi meg ennyi éven át, te pedig jutalmul kiutalványozod érte holtom után a mennyország örömeit; vagy pedig nem szolgálok neked s akkor te végigcsördítesz rajtam hatalmad ostoraival s egy végtelen örökkévalóságon át töltöd ki rajtam haragodat és bosszúdat. Hol itt a gyermeki szeretet nagy törvénye, mely Krisztus kinyilatkoztatásait kezdettől végig átlengi?

Merő félreértés és a fogalmak elcsavarása. Mi az: én „szolgállak téged"? Nincs-e benne az Isten szolgálatának fogalmában, még pedig legelső helyen, az Isten gyermeki *szeretete*? Amolyan külső szolgai teljesítmények mechanikus, farizeusi véghezvitele-e az, amihez Isten az örök boldogság elérését köti? S nem inkább a szív és lélek szerető, őszinte odafordulása-e s a cselekvés és parancsok megtartása, mint a fiúi szeretet és engedelmesség természetes kifolyása? S mit jelent más részen a „bér, a „jutalom" fogalma? Azt-e, hogy az Isten valami holt értéket, valami az emberi önzés céljait szolgáló anyagi jót juttat bérül az embernek?

Ellenkezőleg, nem szükségképpen annyi-e a mennyország, mint az Istennel való elválaszthatatlan, boldogító, szerető egyesülés? Nem a legtisztább atyai és gyermeki viszony legfőbb kifejlése-e ez, melyet csak azért nevezünk bérnek és jutalomnak, mert aki Istent szereti, erre valóságos jogot szerez, de semmiképp sem azon értelemben, amelyben ez a szó valami rideg adás-vevési viszonyt fejez ki? Az Isten szeretete az első a kereszténységben, mondják sokan, nem pedig az örök jutalom meg az örök pokol. Úgy van: az Isten szeretete az első, t. i. első kötelesség és végcél; ez azonban nem zárja ki a *szankció* szükségességét, mely a szeretet parancsát elevenné, hatásossá és föltétlenül sürgetővé teszi. Az Isten szeretete az első, de épp ezért kell örök mennyország, mely a szeretetet végső, diadalmas kifejlésre viszi; és épp ezért kell örök kárhozat, mely a legszebb szeretettől csökönyösen elfordulókat méltókép fenyítse s már puszta gondolatával visszarettentsen a szeretet megszegésétől.

A szeretet tana ilykép nemcsak ki nem zárja, de sőt posztulálja az örök jutalom és örök büntetés létezését.

Egyáltalában nem lehet lebecsülni azt a nagyszerű és sokszerű szerepet, melyet az örök élet hite a kereszténység tanrendszerében és életében játszik. Nem rideggé teszi az a kereszténységet, csak nagyszerűvé és fönségessé, annál inkább, mert az örök kárhozat tanának borzalmasságát állandóan enyhíti s keserű ízét szinte elveszi a tudat, hogy hiszen a kárhozat senkinek sincs szánva, aki azt nem keresi; hogy mindenki elkerülheti, aki komolyan akarja; hogy az csak annak létezik, aki abba belejutni gonosz akarattal, menthetetlen könnyelműséggel, súlyos megátalkodottsággal *akar*.

Az örök élet hite és a kereszténység belső értéke.

A kereszténységnek ez az öröklét-hite mintegy a pondus specificuma: ez adja meg neki a *súlyt és értéket*. Ez adja meg a mi világnézetünknek, a mi hitünknek azt a halálos komolyságot és föltétlen fönséget, melyet ellenesei sem tagadhatnak meg tőle. Mindenki érzi, hogy a hitetlenség, az epikúreizmus, az agnoszticizmus, a szabadgondolkodás végeredményben: csikótempó, kirúgás a hámból, lázadás, vásott, gonosz fiúk csintalan játéka és semmi más; ki tulajdonítana azoknak értéket, tartalmat, komolyságot? Míg a mi céljainkról minden ellenség is kénytelen bevallani, hogy azok fönségesen nagyok és megrendítően nagyszerűek: mi egy örökké tartó boldog életet akarunk meghódítani, melyet bár kis sehonnaik, nagyságukat a kételkedni tudásban kereső apró antropocentristák megvigyorognak talán, de amelyet egészen abszolút isteni bizonyosság garantál nekünk.

S mi több: mi ezt az örökké tartó boldog életet másoknak is meg akarjuk nyerni; azoknak, akiket amazok, a földbefúlók, tévútra vezettek; akiknek megmagyarázták cinikus gyermekességgel, hogy „az eget

átengedjük a papoknak, de a föld a mienk", — meg akarjuk értetni velük, hogy midőn őket vezetőik látszólag a megcsalástól óvják, épp akkor csalják meg őket maguk a legagyafúrtabban; hogy az örök élet igazság és való s hogy nincs ennél bizonyosabb dolog és egyénibb érdek a világon.

S mi nem is tehetjük, hogy ezt az igazságot ne hirdessük: ez az igazság oly nagy, oly fönséges, oly óriási fontosságú, embertársainknak oly végtelen érdekei függnek elfogadásától, hogy kőszívet kellene a mellünkben hordoznunk, ha le akarnánk mondani a terjesztéséről. Itt emberekről, édes, szeretetreméltó embertársak millióiról van szó, akik, ha segítünk rajtuk, örökké örvendezni, ha nem segítünk rajtuk, örökké sírni, jajgatni, fogat csikorgatni fognak, — amilyen biztos, hogy Krisztus nem hazudott és nem volt tébolyodott. S mert ez mindig így van, volt és lesz, azért *örök* a mi akciónk is; azért halhatatlan a katolikus tevékenység; azért lesznek mindig apostoli szívek, azért lesz mindig papság és lesznek világi apostolok; azért fog a mi gondolatunk hódítani, tettre híni, szervezkedésre indítani mindig. Íme, az örök élete gondolata, mint az eleven katolicizmus folytonos tüzelője, örök mozgatója, az a súly, mely a mi akciónk kerekeit sohasem fogja bénán tespedve s elakadva hagyni.

Az örök élet hite és a keresztény hitélet.

S nemcsak a kifelé ható akciónak, hanem még sokkal inkább *belső, lelki életünknek hatalmas lendítőkereke* az örökkévaló élet e hite. A katolikus Egyházban a kifelé megnyilatkozó életjelenségeken kívül nem kisebb fontosságú, változatosságú és gazdagságú a benső élete. A kifelé ható munka csak olyan, mint a test külső mozgása, amely van is, nincs is és időnkint — pl. álomban — csaknem teljesen is elakad.

Nem így a belső élet: a szövetek, sejtek, izmok, idegek, erek, nemes szervek működése. Kifelé alig sejthetőleg hatalmas százkarú gépezetként bonyolít-

ják le életfenntartó működésüket. Így az Egyházban is kifelé tán jobban szembeötlők a külső életnyilvánítások: a nagy egyházi szervezetek, testületek, manifesztációk fellépése a külső életben; de a voltaképpeni egyházi élet s annak legspeciálisabb és legértékesebb része a külvilág szeme előtt láthatatlanul, a lelkekben s azok legmélyén folyik le: azok az imponderábilis életműködések, a lelkek eltelése csodás, égi megvilágosításokkal, az Isten önkinyilatkoztatásának lassú beszívódása s behatolása a kicsiny s nagy emberek gondolkodás- és érzésvilágába, azok a szent elhatározások, nemes vágyak, lelkes felbuzdulások, a bűn s a napi gyarlóság fölötti kesergések, a gyengék felfohászkodásai, a bátortalanok önkeltegetése, a bűnbánók megszégyenülése, a felkelők erőfeszítései, a jók, a küzdők, a hitvallók, az apostolok kitűrő, elszánt helytállása; a rengeteg ima és tiszta önfelajánlás, az áldozat és lemondás, az istenszeretet és hősiesség, a küzdelem a bűn, a kísértés, a csábítás ellen, az önvértezés, önfegyelmezés és aszkézis egész véghetetlen, soha meg nem szűnő hadviselése.

Az intézményes önmegszentelés eszközei, a szentségek és szentelmények, a szerzetesélet, a fogadalmak, a templomok és rendházak, szentképek, feszületek és olvasók és annyi ezer kicsiny és óriási dolog: mind csupa feszítővasai a léleknek, melyekkel az örök élethez és az Istenhez feszít magának utat; csupa kapaszkodó-hágcsók, melyeken a kicsiny ember magasabb régiókba száll; csupa vaskapocs, mellyel az erény és kötelességteljesítés útjára szögezi magát... de mindez át- és áthatva az örökkévalóság tudatától és hitétől, abban edződve meg, abban kovácsolódva acéllá: íme, ez a kereszténység benső élete.

Az a csendes elmerültség, mellyel az áldozás pillanataiban Istenével egyesül a lélek; azok a forró fohászok, melyek a szenvedés, izgalom, aggódás perceiben szakadnak fel a feszület előtt imádkozó lelkekből; az a szent és kemény önmeglakoltatás és erős ígéret, mellyel a gyóntatószékben önbűne ellen visel irtó-

perzselő nemes harcot a tisztuló lélek; azok a senkitől nem látott, senkitől nem sejtett titkos harcok, melyeket a tisztaság liliomáért ví annyi katolikus ifjú és leány a bűnnek csak a gondolatával, talán óráról-órára újból kísértő gondolatával szemben is... íme, ez a rengeteg erkölcsi erőkifejtés mind nem volna meg, vagy legalább távolról sem volna olyan eleven, olyan kiapadhatatlan és folytonos az Egyházban, ha nem hangzanék fel minden hivő fülben-szívben egyre és újra az Üdvözítő igéje, ha nem vennők legalább mi, hivők, állandóan haláloskomolyan e szót: „Törekedjetek bemenni a keskeny ajtón,... mely az üdvösségre vezet!" (Lk. 13, 24.)

Az örök élet és az örök szeretet igéje az a varázsige, mely erkölcsi csodákra képesíti azokat, akik Krisztusban hisznek és nincs az a vértanuság, a tiszta életnek és a szívjóságnak, a türelemnek és hősiességnek az a magas foka, melyre ez a hit erőt, kedvet, lendületet ne adna az egyébként bizony oly végtelenül rosszrahajló emberi akaratnak.

Az örök élet hite s a vallásos öntudat diadalmassága.

S végül nincs, ami a *katolikus öntudat diadalmasságát* annyira s oly jogosan emelné, mint az öröklét hite, a „per omnia saecula saeculorum" elve. A mi ügyeinket, elveinket, jogainkat gyakran éri ez életben gyász és sérelem; Egyházunk ellenfelei jogtalan előnyöket bőven szereznek rajtunk; azt is szokás mondani, hogy nincs olyan tehetetlen, egységtelen, széthúzó s épp azért gyászos tábor, mint a katolikusoké — s bizonyos határig joggal; az Egyház történelme a meghurcoltatások, elárultatások, hűtlenségek, erőszakoskodások s az Egyház vértanui szenvedésének hosszú láncolata. És mégis minekünk nem irígyelnünk, csak szánnunk, egyesegyedül szánnunk szabad a mi ellenségeinket.

Mert az ideigvaló szenvedés jól van így; így akarta Krisztus és ettől nem függ minden. Ámde az

örök életben, ott, ahol minden fontos, ahol voltakép lehet majd csak szó boldogságról és mérhetetlen boldogtalanságról — ne féljünk, hogy ott is kétes a győzelmünk vagy hogy ellenségeink ott túlkönnyen fognak átesni a számadáson. Ha igaz, amit Krisztus az örök kínokról mond, akkor az Egyház legmegátalkodottabb üldözőjéért is éjjel-nappal kellene reszketnünk, hogy az örök büntetések gyötrelmeinek áldozatául ne essék, mert hiszen az örök gyötrelmet és kétségbeesést még apánk-anyánk gyilkosának sem kívánnánk. Nem kell tehát irígyelnünk őket, a nagyokat és hírneveseket, a föld magasan székelő és gőgjükben elfúló despotáit, a vagyon és befolyás kiskirályait, a követőket és rágalomszórókat, az újkori Juliánokat és Celzusokat: inkább sajnálni kell őket előre a sorsért, mely Krisztus megvetőire odatúl vár... „Lasciate ogni speranza! — Haggyatok fel minden reménnyel!"

És viszont örülnünk kell a bizodalmaknak, melyeket Krisztus tárt fel nekünk. „Ibunt justi in vitam aeternam. — Menni fognak az igazak az örök életre." Ha ez a szó egy költőé vagy bölcselőé volna, meg kellene csókolnunk érte a kezét, hogy ily édes, bárha alaptalan vigaszt nyujtott az embereknek. De ezt nem költő s nem filozófus mondta, hanem Krisztus, az Igaz, az Isten. És azért térden állva kellene érte háladalt rebegnünk a századokon által. Mert akkor ez a szó, a legszebb szó az emberi nyelvben, való és igaz s akkor mi, akik híven akarunk ragaszkodni hozzá, az ő elveihez és az „ő Egyházához" (Mt. 16, 18), époly biztosan örökké fogunk élni, mint ahogy ő örökké él. És akkor jöhet a rágalom és a gyűlölet, az isteniszony és egyházgyűlölet, a vallásócsárlás és katolikusmarás — a győzelem, a legszebb és legfényesebb és legboldogítóbb győzelem mégis a miénk lesz s csak az lesz a kérdés: nem hogy győzünk-e, mert ez bizonyos, hanem az, hogy: hányan és kik győznek velünk!

S a győzelem, a végső felülkerekedés és céltérés biztos tudata nem csupán a halál utáni percekre, a túlvilágra ígérgetett, megfoghatatlan valami: nem, a

tudat már ez életben a miénk s fejünkre fűzi a hervadatlan, a végső diadal koszorúját. Épp azért, mert mi „per omnia saecula saeculorum": mindörökkön örökké akarunk és *fogunk* élni, épp azért végtelenszer gazdagabbnak érezzük magunkat már e földön, mint azok, akik a hit csillaga nélkül bolyongják át az élet éjtszakáját. Legyenek bár ők földi értelemben hatalmasok és gazdagok s mi szegények, akár a bibliai Lázár: a mi lelkünk mégis állandóan egy napsugaras édent, egy halhatatlanul díszlő mennyországot, egy örökké zöld és örökké illatos virágoskertet hordoz magával, melynek fénye, illata bevonja s megdicsőíti az életben a port is, a szegénységet is és a szenvedést. Milyen koldus mihozzánk képest, mondjuk: egy öntelt, nagytudományú, nagyvagyonú hitetlen! Milyen szánandó beteg, milyen leprás, tüdővészes, inaszakadt nyomorult egy hivalkodó modern ember vagy modern nő, aki selyemben s bíborban, Riviérán s Abbáziában, drága fogatokon és kényelmes páholyszékekben élvezi végig az életet, de annak igazi célját tekintve inséges és koldus és mezítelen és beteg!

Milyen siralmasan szegény az a gazdag és szerencsétlen az a szerencsés, akinek ez életben nem hiányzott soha semmije s a halál pillanatában mégis reménytelenül el kell veszítenie mindent, míg magával vinni valót nem gyűjtött az életben soha! S mily gazdag ehhez képest az, aki éhezett és fázott, lemondott és küzdött, de amikor zsupszalmán fekve nyomorult fedél alatt búcsúzik az élettől, azt mondhatja övéinek: „A viszontlátásra odatúl és — mindörökön örökké!" . . .

*

Nem először mondjuk el mindezt egymásnak. És mégsem lehet hiába, ha újra és újra elmerengünk e legnagyobb valóságokon és emlékezetünkbe juttatjuk a mi legfőbb kiváltságainkat és diadalunkat. Mert ha régismert s elemi dolgok is ezek, azoknak nememlegetése viszont észrevétlenül is le-lecsúsztatja azokat a feledés küszöbe alá — nem csoda, hiszen láthatatlan

javakat érzéki természetünk könnyen feled —; már pedig feledni azokat sohasem szabad.

A katolikus akcióknak, az egész újjáéledő katolikus életerőnek és életműködésnek, szervezkedésnek és intézményeknek, ha igazán színvonalasak, lendületesek, keresztények akarnak maradni, soha egy percig sem szabad megengedniök, hogy elhomályosodjék előttünk a nagy szó, a nagy katolikus cégjelzés, a mi összes vágyaink, törekvéseink, hitünk, szerelmünk, bizodalmunk összefoglaló irányszava, az örök élet isteni gondolata, a: „Per omnia saecula saeculorum" . . .

Jézus jelentősége az emberiség történetében.

„Hiszek... Jézus Krisztusban, ő egy Fiában, a mi Urunkban." A Hiszekegynek ehhez a pontjához érve valóban olyasmit érzünk, mint egykor Mózes, mikor az égő csipkebokor előtt állt s amikor a lángokból Isten szava szólt hozzá: „Oldd meg saruidat, mert az a hely, ahol állsz, szent"; vagy ahogy a zsidó főpap érezhette magát, valahányszor évente egyszer a nagy tisztelgés ünnepén a Szentek Szentjébe beléphetett. Valóban a Szentek Szentjéhez értünk a legfelségesebb, legmagasztosabb s gyakorlati szempontból is legfontosabb vallási kérdéshez; kicsoda volt Jézus s milyen viszonyban állunk mi vele?

Mielőtt Krisztus kilétét és intenségét kezelebbről vizsgáljuk, figyeljük csak meg a puszta történelem világánál, ki is ez a Jézus?

1900 évvel ezelőtt az akkori nagy római világbirodalomnak egy alig ismert zugában, Palesztinában, járt-kelt egy ember, aki nagyon szerény környezetből származott, iskolába nem járt, könyveket a szentiratokon kívül alig olvasott; tanított, gyógyított, vigasztalt s végül ellenségeinek, a farizeusoknak ármánykodására a római helytartó rövidesen kivégeztette. Ez ennek a Jézusnak egyszerű története. S mégis, ki hitte volna? Ez az ember, akárkinek tartjuk őt e pillanatban, a világ legnagyobb, legfontosabb tényezőjévé lett, ez az ember úgy beleírta nevét az emberiség történelmébe, mint senki más, hozzá hasonlíthatatlanul senki. Ez az ember oly hallatlan erővel él és uralkodik még mai is az emberiség legértékesebb s legfejlettebb részének egész kultúréletén, hogy bár ellenségei szeretnék halottnak nyilvántani, ma is százmilliók nevezik őt Istenüknek.

Ellenségei azt mondják, Jézus halott s már csak bizonyos klerikális érdekkörök emlegetik s nevezik Istenüknek. Igaz ez? Nézzük csak kissé közelebbről: halott-e Jézus?

1. Jézus ma is az emberi *gondolkodás* legfőbb irányítója. Az már 1900 év óta. Hol van az a tudós, költő, feltaláló, organizátor vagy vallásalapító, akit ennyire tanulmányoznának, akit annyit magyaráznának, aki körül ilyen szellemi és tudományos harcok folynának, mint Jézus körül? Hol van még valaki, akinek minden egyes szava évezredes visszhangot kelt, visszhangot, amely soha meg nem gyengül? Mennyi könyv jelenik meg róla minden évben! Mennyi folyóirat, mennyi ujságcikk foglalkozik vele s intézményeivel! Milyen óriási helyet foglal el a modern irodalomban is, a modern tudományokban, a modern egyetemeken, ahol mellette vagy ellene, de mindenki állást foglal körüle!

Milyen harcokat s küzdelmeket provokált az ő személye s az ő tanrendszere! Nemcsak irodalmi téren: ezek a harcok átcsaptak a közéleti terre is. Micsoda harcokat folytattak ellene s hívei ellen a római cézárok, a középkori despoták, az újkori forradalmi abszolutizmus vagy a modern állami mindenhatóság hívei! Milyen belső küzdelmek folytak a keresztény népek között is: egyszer ariánizmus, máskor protestantizmus, majd ismét modernizmus és kommunizmus, és valamennyi őmiatta, az ő tanainak helyes vagy helytelen tanai miatt! A keresztes hadjáratok, Spanyolország 700 éves harca a félhold ellen, a török háborúk: nem mind az ő nevével függtek-e, legalább keresztény részen, össze? A vallásháborúk nagyon szomorú jelenségei főleg az újkor történetének, de valami megrázó és nagyszerű mégis van bennük: a keresztény világ évszázadokig késhegyig menő harcban bonyolódott a kérdés körül: hol van Krisztus, melyik az igazi kereszténység! Micsoda végtelen nagy ember ez a Jézus Krisztus, (most nem beszélve még istenségről, hanem csupán mint történelmi jelenségről), hogy ily

hihetetlen mértékben befolyásolta az emberi gondolkodást!

S nemcsak befolyásolta, hanem csodálatos magasságokba is emelte. Az ókornak is volt filozófiája, a modern pogányságnak is van. De ez a filozófia nagyon kevés kivétellel inkább rombolt, mint épített, s főleg egységes, megnyugtató választ az élet nagy kérdéseire adni nem tudott. Ezért is nincs a krisztustalan világnak egységes világnézete, egységes filozófiája. Ahány fej, annyi nézet. S amit a legnagyobbak, a legtisztábban látók a régi vagy újkori pogányok közt az istenségről, az ember eredetéről, céljáról, az élet értelméről, a szenvedésről, a síron túli létről felderítettek, az is milyen kevés, milyen homályos, milyen tapogatózó!

Ekkor jött Jézus és általa egyszerre egészen új fénykéve hullott ezekre a mélységes titkokra. Ő nem érvelt és nem fejtegetett, ő egyszerűen tanított: így van, így volt, így lesz. Multat, jelent, jövőt feltárt biztos kézzel, mint aki előtt nincs mult és nincs jövő, csak örök jelenlét. Nem ingadozott, nem beszélt problémákról: ő csak megoldásokat adott, nagyszerű, hatalmas, megrázóan igaz s észszerű s amellett istenien fenséges megoldásokat. Az ő tanításában a vallás és a filozófia minden homálya szétfoszlott, Isten szinte lehullatta önmagáról a leplet általa; csodálatos plasztikitással, világossággal, részletességgel domborította ki tanaiban az Isten létét, szándékait az emberrel, az ember eredetét, rendeltetését, végcélját, a föld és az ég, a teremtmény és a Teremtő viszonyát, az élet s a halál értelmét, a nagyszerű jövőt: örök boldogságot, s a borzalmas intelmet: az örök kárhozat tanát.

Most már nem járunk homályban, most már nem tapogatózunk, mint Szokratesz vagy Arisztotelesz, most már csodálatosan gazdag és sokoldalú tudásunk van a benső dolgokról, a földöntúli dolgokról s az örök dolgokról. Jézus által az emberi gondolkodás, az életnézet, a világszemlélet, a filozófia, a vallás új tartalmat s új biztosságot nyert.

Szinte el sem tudjuk gondolni, mily sötétben jár-

nánk, ha Jézus nem jött volna közénk! Ha ő nincs, akkor Ószövetség sincs, akkor kinyilatkoztatás sincs, akkor époly szegényes és csaknem semmis volna metafizikánk, mint a görögöké, vagy a rómaiaké volt, vagy a buddhizmusé, vagy a sintoistáké!

Csoda-e, ha az emberiség legnagyobbjai tizenkilenc évszázadon át mohón foglalkoztak ezekkel a hatalmas, merész és mégis oly szép és összhangzatos tanokkal? Hogy rendszerbe foglalták, elemezték, alkalmazták s a kereszténység értelmi s filozófiai feldolgozásában oly csodálatos magasságokig emelkedtek? A gőzgépeknek s a villamosságoknak kultúrája nem áll oly magasan a kőkorszak legprimitívebb kultúrája felett, mint aminő magasban áll pl. egy Szent Ágoston Plató felett, vagy egy Aquinói Szent Tamás Arisztotelesz felett. Mert míg azok csak tapogatóztak, emezek láttak; azok csak az ajtókig jutottak el, ezek bent jártak a fényes, csillagos, kupolás palotában. S nemcsak a bölcsek, hanem a gyermekek is Krisztus tanai nyomán mennyivel többet tudnak, mint tudtak az Ókor szegény, kereső bölcsei!

Ó, hogyan lehet azt mondani, hogy Jézus ma senki és semmi, hogy bölcs és derék ember volt, semmi egyéb; hogy idejét multa, hogy nem érdekel bennünket többé? Ki érdekelhetne, ha ő nem, az emberi gondolkozás legnagyobb fellendítője, mai napig legerősebb irányítója?

2. De menjünk tovább. Jézus nemcsak az emberi gondolkodás legnagyobb irányítója, hanem az *emberi erkölcsé* is. Jézus új erkölcstant hirdetett s ez az ő erkölcstana, bármilyen ellentétben állott az ember romlott hajlamaival, mai napig az uralkodó, a legtisztább s az általános emberi etikát legerősebben befolyásoló erkölcstan lett.

Mily csodálatos dolog! Jézus semmiben sem hízelgett az ember ösztöneinek, ellenkezőleg, a keresthordozás, az önmegtagadás evangéliumát hirdette: alázatosságot, holott az emberek természettől gőgösek; tisztaságot, holott az emberek természetes hajlamaik-

nál fogva paráznák; szeretetet, holott az ember testestől-lelkestől önző; irgalmat, holott az ember kegyetlen s tapintatlan; s hirdette ezt Jézus egy perverzitásokba süllyedt, egy erkölcsileg valósággal megrothadt kornak. És mégis győzött, az emberek mégis elfogadták az ő erkölcstanát. Az ő kedvéért a rabszolgatartók szabadon bocsátották rabszolgáikat, a többnejűek elküldték ágyasaikat, az örökös harcbanállók, gyilkolók, leigázók megszelídültek, a perverzek a szűzesség útjára léptek. Még ellenségei is kénytelenek voltak az általános nyomásnak engedni s legalább külsőleg az ő erkölcstanához igazodni.

Ma is vannak pogányok a művelt népek között is, de melyik merné ismét az ököljogot hirdetni, vagy a rabszolgatartás jogosultságát, vagy a többnejűséget, vagy a gyermekgyilkolást? Azok, akik Jézust halottnak szeretik híresztelni, akik gyűlölik s üldözik az ő Egyházát, hitét, intézményeit, csodálatosképpen nemcsak vasárnapot ülnek s az éveket az ő születésétől számítják, hanem ugyanazon tisztult elveket s erkölcsi felfogásokat hangoztatják, amelyeket Jézus hozott meg a világnak. Heves viták során ellenfeleiknek akárhányszor szó szerint az evangélium elveit vágják fejükhöz, mint amelyeket hallgatagon s öntudatlanul ők is legfőbb zsinórmértékül ismernek el.

Nem tanulságos dolog-e, hogy a legzsarnokibb rendszer: a *bolsevizmus* is, hogy önmaga s mások előtt szépítse magát, krisztusi elveket hangoztat: szabadság, emberi jogok, elnyomottak felszabadítása stb. Hogy még ők is szégyenkezve tiltakoznak a vád ellen, hogy azt a szabad szerelmet hirdetik, amelyet Krisztus szüntetett meg? S a szabadkőművesség bármennyire gyűlöli s üldözi Jézust, és az ő intézményeit, nem hamisítatlan evangéliumi erkölcselvekkel parádézik-e, csakhogy magát, mint etikai alakulatot kendőzze?

Érdekes, hogy a jézusi erkölcs ellen állandóan lázong az emberi természet, állandóan próbálják megszüntetni s kiirtani ellenségei ennek az erkölcsnek uralmát, irodalmukban, színházaikban, moziban, sze-

mérmetlen női divatban, erkölcstelen táncokban, házassági elválásokban stb. Iparkodnak a pogányságot s a pogány erkölcsöket újra lendületbe hozni — s mivel mégis a társadalom érzéke mindig újra vissza — visszautasítja a szennyet, a szabadságot s legalább nyiltan és elvben nem mer és nem akar megválni a krisztusi erkölcstan uralmától. A házasságtörőt házasságtörőnek nevezi s megítéli még az is, aki maga is erkölcstelen; az igazságtalanságot, a képmutatást, az önzést, a könyörtelenséget elítéli az is, aki nem hisz Krisztusban. Ó, csodálatos ereje s kipusztíthatatlan beidegződöttsége a krisztusi erkölcstannak az emberiség művelt részében!

De nemcsak az a csodálatos Jézusban, hogy az ő erkölcsi rendszere ellenállhatatlanul úrrá lett a művelt világon s bár minden divat százszor változott azóta, az ő erkölcstanát a divatból végleg kiemelni nem lehet, hanem még csodálatosabb, hogy ez az ő erkölcstana csakugyan a *legszebb gyümölcsöket* is termi mindenütt, ahol érvényesül.

Véletlen-e testvéreim, hogy a legtisztább s legnemesebb lelkek 1900 év óta a Jézus legbuzgóbb követőinek, a szenteknek táborában találhatók? Hiszen Jézus és a tiszta erkölcs annyira összefügg, már a köztudatban is, hogyha valakiről azt mondom: szűzi tisztaságban él, az irgalmasság testi s lelki cselekedeteit gyakorolja, mindenkihez jó és könyörületes, támogatja a szegényeket, senkit meg nem bánt és senkit meg nem sért, végnélkül türelmes és igazságos — úgye mindenki azt fogja mondani erre: valami katolikus szentről van szó! Hát hogyne volna! Az emberiség legnagyobb díszei, az erkölcs legragyogóbb példaképei valóságos virágok a tövisek között: a Jézus szentjei, vértanui! S minél jézusiabb, minél keresztényibb valaki, minél közelebbről tanulmányozza s követi Jézus példáját s erkölcstanát, annál tisztább, jobb, szebb, emberfelettibb! Vajjon véletlen-e ez? Miért nincsenek a hitetlenségnek is Assziszi Ferencei és Lisieux-i Kis Terézei? Miért nincsenek a krisztustagadásnak táborában is

Xavéri Ferencek és Gonzága Alajosok, Boldog Margitok és Árpádházi Erzsébetek? Miért?

S miért van mindenütt gyilkosság, öngyilkosság és gyermekgyilkosság, egyke, házassági elválás, hitvesi hűtlenség, gyermekelhágyás, kicsapongás, ahol őt nem tisztelik? És miért nincs mindez az ő táborában, legalább őt szintén vallók és követők között? Miért vannak a legjobb apák és legönfeláldozóbb anyák, a legtisztább hajadonok, a legbecsületesebb fiatalemberek, a legártatlanabb, legangyalibb gyermekek éppen az ő táborában, az igazán keresztény családok tűzhelyei körül?

Ő az a csodálatos ember, aki nemcsak kirántotta a világot az addig követett pogány erkölcsből s rákényszerítette az ő hallatlan magas és nemes és kényelmetlen erkölcstanának útjára, hanem még ezenkívül olyan erkölcsöt teremtett, amely csak szépet, nemeset, tisztát s boldogítót teremtett a világon! Ha ez az ember nem volna Isten, akkor is az emberiség legnagyobb jótevője volna.

3. De tovább is van! Ez a Jézus *új kultúrát teremtett,* amely ismét milliószor magasztosabb s nemesebb minden azelőtti s rajta kívülálló kultúránál!

Kultúrája volt az Ókornak is: költészete, szobrászata, bizonyos fokú technikája. Technikai kultúrája van a mai pogányságnak is. Indiának, Japánnak. De ez a csillogó külső kultúra vajjon hány embert tett igazán boldoggá s lelkileg is gazdagabbá? Jézus annak a kultúrának egyedülálló megteremtője, amely a lelket, a lélek kultúráját helyezi előtérbe és mindenekelőtt bensőleg teszi gazdagabbá, szebbé, tartalmasabbá, nemesebbé az életet. Ebből a benső gazdaságból sugárzik aztán kifelé ennek a lelki kultúrának igazán varázslatosan termékeny alkotó ereje. Valóban: ez a jézusi kultúra teremtett meg mindent, ami 1900 év óta igazán szép és értékes jött létre a világon.

Miért éppen az ő szolgái civilizálták az összes népeket? Miért éppen az ő szolgái civilizálták az összes európai népeket? Miért éppen az ő hívei teremtették

meg az európai népoktatás ügyét? Az összes iskolákat a népiskoláktól fel az egyetemekig? Miért éppen a Jézus követőinek jutott eszébe a szegény- és beteggondozás rendszeresítése, amiről az Ókornak minden „kultúrája" mellett fogalma sem volt!? Miért sarjadtak az összes tudományágak éppen a keresztény gondolkozás és eszme földjéből? Miért alkották meg az összes mai művészeteket éppen a Jézus tanítványai? Véletlen-e, hogy a dómokat keresztények építették? A legszebb képeket Jézus tanítványainak követői festették? A legszebb szobrokat ők faragták? Véletlen-e, hogy minden korok legnagyobbszerű építészeti remeke, a Szent Péter-templom michelangelói kupolája, vagy a festészetben Raffael képei vagy hogy a zene legmagasztosabb terméke: a Beethoven Missa Solemnise, — hogy mindez Jézus magasztalásában jött létre, az ő gondolatainak ihlete alatt?

Csodálatos dolog! Aki az embereket a legnagyobbszerű igazságokra megtanította, aki őket a legtisztább erkölcsiségre oktatta s szinte kényszerítette, ugyanaz teremtette meg a legfenségesebb emberi kultúrát is s teremti meg újra, napról-napra s aki tőle eltér, majdnem halálos következetességgel dekadenciába süllyed.

Gondolkozó ember-e, aki azt meri állítani, hogy ez a Jézus halott, hogy elmúlt, elment, semmi közünk többé hozzá?

4. De nem, még itt sincs vége Jézus történelmi jelentőségének. Jézus még a *közéletbe, az államéletbe* is belenyúlt minden időkben s belenyúl napjainkig. Nem vakmerő szó-e ez? Jézus a modern parlamentekben s a modern kormányzati szobákban? Pedig így van, nem lehet tagadni. Ma is a világnak úgyszólva minden parlamentjében ott vannak az ő pártjai: a keresztény pártok s velük szemben az ő ellenségeinek a pártjai: a kereszténynellenes pártok.

Még a modern államéletben is ő képezi a legvitálisabb, a legnagyobb ellentéteket okozó választvonalat pártok, emberek, kormányok között. S ha jobban odanézünk, mindenütt azt látjuk, hogy a kereszténységgel

szemben való állásfoglalás teszi ki a mai európai politika állásfoglalásának jelentékeny részét. Akik ezt legszívesebben tagadnák: a szabadkőművesek és szabadgondolkodók, még inkább ők szállítják erre nézve a legerősebb bizonyítékokat: hiszen mit tesznek ők egyebet, mint Jézus-ellenes politikát úznek, a kereszténységet iparkodnak az állami élet vezetésétől eltávolítani vagy távoltartani, a krisztusi erkölcsöt, kultúrát, Egyházat megsemmisíteni? S nem így volt-e ez a századok folyamán, a római imperátoroktól kezdve, keresztül a Hohenstaufokon és Szép Fülöpökön, Napoleonokon és Bismarckokon, fel egészen Leninig és Callesig: nem a Krisztus-kérdés, a kereszt kérdése izgatja-e legjobban a gyűlölködőket s nem ugyanaz állította-e mindig talpra a legnagyobb, leglélekbemarkolóbb erővel a keresztény híveket, fejedelmeket, ligákat?

S itt megint azzal a feltűnést keltő ténnyel állunk szemben, hogy ez a Jézus nemcsak belenyúl s beleavatkozik még az állami és társadalmi életbe is, de egyenesen nélkülözhetetlenné teszi magát benne s ahol az államélet vagy társadalmi élet elfordul tőle, ott menthetetlenül beállanak a zavarok, a bonyodalmak, a harcok, az egyenetlenségek, a feszültségek, a bomlás tünetei. Nem lehet ezt a Jézust ignorálni, nem lehet kihagyni még az állami és társadalmi élet rendezéséből sem. Amely állami vagy társadalmi elmélet ellentétben áll az ő tanaival, előbb-utóbb bajt okoz és megbukik. Így volt az ókor társadalmával, így volt az újabbkori abszolutizmus túlkapásaival, csak úgy, mint a modern demokrácia túlzásaival.

A modern pogányság a gazdasági életben megteremtette a gazdasági liberálizmust s ebből természetes reakcióként megszületett a munkáskérdés, a szociálizmus, a marxizmus. Egész országok mennek tönkre ebben az áldatlan versengésben. A modern nemzetközi élet letért Jézus parancsainak: az igazságosságnak, méltányosságnak, szeretetnek, megértésnek útjáról, imperialista lett s ebből a modern nemzet-

közi szembehelyezkedésből és versengésből megszületett a legrémesebb kultúrszégyen, a világháború. Amit az egyesek életében látunk, ugyanaz ismétlődik az államok életében s a társadalmi osztályok helyzetében is: vagy Krisztus vagy a pokol; vagy Krisztus tanai, vagy a késhegyig menő harc az elégedetlenség, a lesüllyedés és halál.

Már most csak két kérdést teszek még fel: először: lehet-e komolyan azt mondani, hogy Jézus Krisztus halott, akivel nem kell és nem érdemes komolyan foglalkozni? S igazuk van-e azoknak, akik megvetéssel, közönyösséggel térnek ki Krisztus útjából s a kereszténység kérdését lekicsinylő vállvonogatással akarják elintézni? És másodszor: hihető-e, hogy az egész világtörténelem, annak legértékesebb s legszebb fejezetei, az egész erkölcs s a legszebb s legigazibb kultúra egy nagy hazugság, vagy egy nagy tévedés eredménye volna? Hogy a legszebb s legegészségesebb gyümölcsök olyan fáról származnának, amely nem az igazságban gyökerezik?

Főleg, ha istenhívő alapon nézzük azt a nagy hatást, amellyel Jézus az emberiség történelmére hatott. kérdeznünk kell: lehetséges-e, hogy az isteni gondviselés megengedte volna, hogy a legáldásosabb hatások egy nagy valótlanságból induljanak ki s indultak volna ki? Hiszen akkor Isten a hazugságot s tévedést használta volna fel legfőbb eszközül arra, hogy az embereket jóra s boldogságra vezesse! Micsoda torz Isten volna az ilyen Isten!

Valóban joggal kiálthatunk fel tehát a középkor egy nagy teológusával, Szentviktori Rikárddal: „Uram, ha megcsalattunk, amikor Jézus Krisztusban hittünk, te magad vagy az, aki félrevezettél minket!"

Megjegyzés.

Világnézeti válaszok „korszerű vallási kérdések és ellenvetések megvilágítása" alcímmel könyvalakban jelent meg 1939 karácsonyán a „Pázmány Péter Irodalmi Társaság" kiadásában (Budapest, 1940.) 246 lapon. P. Banghának egyik legutolsó munkája volt e kötet, mely rendkívüli sikert ért: alig pár hét alatt többezer példány fogyott el belőle. E kötet összeállításához nagy ösztönzést adott Dr. Rumble: Radio Replies (Sidney, 1934. 434 lap) című műve, mely azonban csak a külső formát kölcsönözte e kötethez.

A szabadkutatás értéke, az itt közölt rész első fele megjelent „Szabad kutatás!" címen Jézus Szentséges Szívének Hírnöke címen a kalocsai hitbuzgalmi folyóiratnak 1905. (XXXIX.) évf. 225—227. lapjain „B. B." jelzéssel. — A 261. lapon „A vallástalan lélektana" alcímmel kezdődő rész ugyancsak a Jézus Szentséges Szívének Hírnökében jelent meg „Különös" címmel 1905. évf. 249—250. lapokon „B. B." jelzéssel.

Gondolkozás-e a szabadgondolkozás? megjelent először a Magyar Kultúra 1927. (XIV.) évf. I. kötetének 552—555. lapjain. Később még ez évben ugyanilyen címen is megjelent mint a „Hit és világnézet" című „ismeretterjesztő füzetek 3. száma" a Magyar Kultúra kiadásában kis alakban 15 lapon.

Az ész tanúsága az Isten mellett, külön füzetként jelent meg a „Világosság felé" című hitvédelmi füzetek 3. számaként. Első kiadása 1915-ben, második (változatlan) kiadása pedig 1929-ben kis alakban 31 lapon. Mind a kétszer a Magyar Kultúra kiadásában, Budapesten.

Világrend és Isten, külön füzetként jelent meg, mint a „Világosság felé" című sorozat 4. száma. Első kiadása 1915-ben, a második pedig 1929-ben 31 lapon a Magyar Kultúra kiadásában (Budapest). E dolgozat egy részét P. Bangha később az „Istenhit és intentagadás" című művében dolgozta át, melyet Összegyűjtött Munkái I. kötetében közlünk.

Monizmus mint világnézet, megjelent a Magyar Kultúra 1913. (I.) évf. 117—126., 182—187., 218—221. lapjain. E tanulmányának több részét felhasználta P. Bangha az „Istenhit és istentagadás" című művében is.

Hogyan tudjuk, hogy evangéliumaink azonosak az apostolok által írt evangéliumokkal? megjelent a Magyar Kultúra 1928. (XV.) évf. II. kötetének 520—526. lapjain.

A fajelmélet értéke, megjelent „A hitlerizmus fajelmélete" címen a Magyar Kultúra 1932. (XIX.) évf. II. kötetének 155—157. lapjain. E tanulmány a maga idejében is hallatlan merészség volt az egykorú politikai helyzet alakulása folytán, bár a tisztánlátást rendkívül megkönnyítette.

Jézus Krisztus nemzetiszocialista megvilágításban, megjelent, mint P. Banghának egyik utolsó dolgozata a Magyar Kultúra 1939. (XXV.) évf. II. kötetének 10—13. lapjain. Az itt megbírált szellemi irányzatot P. Bangha első perctől kezdve az Egyházra szinte legveszedelmesebbnek tartotta, azzal minden megnyilvánulásában szembeszállt és benne „a szellem bolsevizálódását" látta, mint azt a Magyar Kultúra jubileumi ünnepségein jelentette.

Modern természettudósok a vallásról, megjelent a Magyar Kultúra 1931. (XVIII.) évf. I. kötetében, majd még ez évben „Dr. Balogh György" álnéven különlenyomatban is közreadta 10 lapon (Budapest, Pallas-nyomda). Az itt közölt adatokat többízben is felhasználta P. Bangha, mert azokban a vallásos világnézetnek korunkban nyert egyik legcsattanósabb bizonyítékait látta.

Örök remények, megjelent mint a „Világosság felé" című „apológiai füzetek" 1. száma, először 1915-ben, azután szintén a Magyar Kultúra kiadásában (Budapest) 1928-ban 31 lapon.

Jézus jelentősége az emberiség történetében, megjelent az Egyházi Lapok 1929. évf. 168—169. lapjain.

Dr. Biró Bertalan.

TARTALOMJEGYZÉK.

Világnézeti válaszok. Oldal

Előszó. — I. Vallás. — II. Isten. — III. Az ember. — IV. Kinyilatkoztatás és kereszténység. — V. Krisztus. — VI. Az Egyház. — VII. Istentiszteleti élet. — Befejezés ..... 1—258

Szabadkutatás értéke ..... 259—261

Gondolkozás-e a szabadgondolkozás? ..... 262—269

Az ész tanusága az Isten mellett ..... 270—291

Világrend és Isten ..... 292—317

A monizmus mint világnézet ..... 318—346

Hogyan tudjuk, hogy evangéliumaink azonosak stb. ..... 347—362

A fajelmélet értéke ..... 363—365

Jézus Krisztus nemzetiszocialista megvilágításban ..... 366—377

Modern természettudósok a vallásról ..... 378—389

Örök remények ..... 390—407

Jézus jelentősége az emberiség történetében ..... 408—417

Megjegyzés ..... 418—419

Tartalomjegyzék 420

Az összes köteteket összefoglaló tárgymutató a legutolsó kötet végén található.

SZENT ISTVÁN
ABSOLUTA

SZENT ISTVÁN
ABSOLUTA